

LATIPOVA NODIRA MUXTARJANOVNA,
ZIYAYEVA XOLIDA OMONQUL QIZI

ZO'RAVONLIKKA
UCHRAGAN AYOLLAR
VA BOLALAR BILAN
LITIMOIY ISH

**MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

**LATIPOVA NODIRA MUXTARJANOVNA,
ZIYAYEVA XOLIDA OMONQUL QIZI**

**ZO‘RAVONLIKKA UCHRAGAN
AYOLLAR VA BOLALAR BILAN
IJTIMOIY ISH PROFILAKTIKASI**

O‘QUV QO‘LLANMA

*60920100-Ijtimoiy ish (faoliyatning turli sohalari
bo‘yicha) ta’lim yo‘nalishi uchun*

**«BOOK TRADE KO»
TOSHKENT – 2022**

UDK: 316.346.32-053.9(075.8)

KBK: 74ya656

N.M.Latipova, X.O.Ziyayeva Zo'ravonlikka uchragan ayollar va bolalar bilan ijtimoiy ish profilaktikasi. (O'quv qo'llanma). – T.: «BOOK TRADE KO» nashriyoti, 2022. –264 bet.

Mas'ul muharrir: O'zbekiston Respublikasi Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasi, boshqarma boshlig'i, falsafa fanlari doktori, professor **M.A.Nurmatova.**

Taqrizchilar: Farg'ona Davlat Universiteti, Ijtimoiy ish kafedrası mudiri, iqtisod fanlari nomzodi,dotsent. **M.M. Abdurahmonova** va O'zMU, Ijtimoiy ish kafedrası dotsent vazifasini bajaruvchi, sotsiologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) **A.G. Abdullayev.**

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universitetining 2022-yil 22-dekabrda 4-sonli buyrug'iga asosan o'quv qo'llanma sifatida nashr etishga ruxsat berildi.

ISBN 978-9943-8612-6-8

® N.M.Latipova, X. O.Ziyayeva, 2022.

® «Book trade ko» nashriyoti, 2022.

“Zo‘ravonlikka uchragan ayollar va bolalar bilan ijtimoiy ish profilaktikasi” o‘quv qo‘llanmasi

ANNOTATSIYASI

Ushbu o‘quv qo‘llanma ayollar va bolalarga nisbatan jismoniy, psixologik yoki jinsiy zo‘ravonlikning oldini olish bo‘yicha ilg‘or amaliyotlarning to‘plamidir. Bundan tashqari, aholining umumiy farovonligini oshirish bo‘yicha tegishli amaliyotlarni ham o‘z ichiga oladi.

O‘quv qo‘llanmasida ayollar va bolalarga nisbatan noliyiq davolanish turlari mavjud. Ayol va bolaning jismoniy va ma‘naviy holati va xulq-atvorining o‘ziga xos xususiyatlari, bilim va ko‘nikmalar yordamida ayollar va bolalarni noliyiq va beparvolik bilan davolashga imkon beruvchi oilalar bilan amaliy ish samaradorligini oshirish imkonini beradi. Zo‘ravonlikka uchragan ayollar va bolalarga ijtimoiy-psixologik yordam turlari taqdim etiladi.

Qo‘llanma talabalar, ijtimoiy ish magistrleri, ijtimoiy himoya sohasida ishlaydigan amaliyotchilar, psixologlar, o‘qituvchilar, ijtimoiy ish bo‘yicha mutaxassislar uchun mo‘ljallangan.

Данное учебное пособие представляет собой собрание передовых практик по предотвращению насилия в отношении женщин и детей, будь то физического, психологического или сексуального. Он также включает смежные практики по содействию общему благополучию населения.

В учебном пособии представлены виды недостойного обращения над женщинами и детьми. Рассматриваются особенности физического и морального состояния и поведения женщины и ребенка, позволяющие с помощью знаний и навыков, повысить эффективность практической работы с семьями, допускающими недостойное и небрежное обращения с женщинами и детьми. Представлены виды социально-психологической помощи женщинам и детям, подвергшимся насилию.

Пособие предназначено студентам, магистрам специальности Социальная работа, специалистам-практикам, работающим в сфере социальной защиты, психологам, педагогам, специалистам по со-

циальной работе.

This training manual is a collection of best practices for the prevention of violence against women and children, whether physical, psychological or sexual. It also includes related practices to promote the general well-being of the population.

The textbook presents the types of indecent treatment of women and children. The features of the physical and moral state and behavior of women and children are considered, which allow using knowledge and skills to increase the effectiveness of practical work with families that allow unworthy and negligent treatment of women and children. The types of social and psychological assistance to women and children who have been subjected to violence are presented.

The manual is intended for students, masters of the specialty Social Work, practitioners working in the field of social protection, psychologists, teachers, specialists in social work.

KIRISH

Bundan 2700-yil muqaddam Osiyo hududida yaratilgan eng ko'ha yozma yodgorlik - "Avesto" kitobida inson huquq va erkinliklari, millatlararo munosabatlarni o'zaro hurmat va ishonch tamoyillari negizida barpo etish g'oyalari muhim o'rin tutadi, zo'ravonlik va adolatsizlik rad etiladi.

Shavkat Mirziyoyev

Hozirgi vaqtda o'qituvchilar, psixologlar, ijtimoiy ishchilar, kriminologlar va boshqa mutaxassislar oiladagi zo'ravonlik muammosiga qiziqish bildirmoqda. Ko'pgina mualliflar tomonidan profilaktik ishlarga qiziqish va oila evolyutsiyasi jarayonini o'rganish zamonaviy jamiyatda juda ko'p oilalarni boshdan kechirayotgan qiyinchiliklar bilan izohlanadi: ajralish darajasi yuqori, bitta ota-ona va asrab olingan bolali oilalar soni ortib bormoqda.

Kurs oilalarda ayollar va bolalarni nолоyiq davolash holatlarining oldini olish nazariyasi va amaliyoti kabi asosiy yo'nalishlarni o'rganishni o'z ichiga oladi. Unda bolaning ehtiyojlari, bolalarga nолоyiq munosabatda bo'lish turlari keltirilgan va tavsiflangan. Bolaning jismoniy va ma'naviy holati va xulq-atvorining xususiyatlari, bilim va ko'nikmalar yordamida bolalarga nолоyiq va beparvo munosabatda bo'lishga imkon beradigan oilalar bilan amaliy ish samaradorligini oshirishga imkon beradi. Shu maqsadda zo'ravon bolalarga ijtimoiy-psixologik yordam turlari keltirilgan.

Kursning maqsadi va vazifalari.

Ushbu kursning maqsadi talabalar tomonidan ayollar va bolalarga nisbatan jismoniy, axloqiy va aqliy (hissiy) zo'ravonlikning oldini olish bo'yicha faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish; kasbiy faoliyat uchun zarur bo'lgan umumiy kasbiy va kasbiy kompetentsiyalarni shakllantirish va bolalarni zo'ravonlik va zo'ravonlikdan himoya qilish bo'yicha turli).

O'quv fanining vazifalari:

1. Kontseptual apparatni aniqlash: «zo'ravonlik», «shafqatsiz va beparvo muomala», zo'ravon bolalar bilan ijtimoiy ish

2. Bolalarga, shu jumladan oilaga nisbatan zo'ravonlik (zo'ravonlik) muammosini ko'rib chiqish ushbu hodisaning jamiyatda tarqalish darajasini ko'rsatadi.

3. Oilada, ta'lim va ta'lim muassasalarida va umuman jamiyatda bolaga nisbatan shafqatsiz va beparvo munosabatni oldini olish va aniqlash uchun profilaktika usullari, mazmuni, shakllari va texnologiyalarini tahlil qilish.

4. Bolalarni ijtimoiy himoya qilish sohasida ishlaydigan mutaxassislar bilan bolalarning beparvo munosabatda bo'lishining oldini olish, aniqlash va ular bilan amaliy ishlarni rivojlantirish.

5. Mutaxassislarni oilaviy zo'ravonlik holatlarini aniqlash, vaziyatga aralashish va kasbiy vakolatlari doirasida ish bilan shug'ullanish usullariga o'rgatish;

6. Bolaning xavfsizligini ta'minlash va uning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish chora-tadbirlari to'g'risida qaror qabul qilish uchun vasiylik va homiylik organlari va boshqa profilaktika sub'ektlarining aralashuvi zarurligini aniqlash;

1. MAVZU. AGRESSIYA TUSHUNCHASI. AGRESSIV XULQ-ATVORNI O'RGANISHGA QARATILGAN NAZARIYALAR.

REJA:

1. Shaxs tushunchasi
2. Insonning agressiv xatti-harakatlarga moyilligi
3. Agressiya tushunchasiga qartilgan nazariyalar

Kalit so'zlar: *Shaxs tushunchasi, ijtimoiylashuv, agressiv xatti-harakat, moyillik, frustratsiya, affekt, stress, psixoanalitik yondashuv, etologik yondashuv, sotsiologik yondashuv, frustratsiya nazariyasi, sotsiologik o'rganish nazariyasi.*

1. Shaxs tushunchasi.

Shaxs – ijtimoiy munosabatlarning mahsuli, ya'ni shaxs bu munosabatlarning tashuvchisi, ijtimoiy hayotning sub'ekti, jamiyatning negizidir. Darhaqiqat, har bir shaxs butun hayoti davomida ijtimoiy muhit ta'sirida ijtimoiylashib boradi va o'z faolligini namoyon qiladi. Inson faolligining o'ziga xosligi shundaki, u muttasil boshqa odamlar yoki o'zi yaratgan narsalar bilan o'zaro munosabatda bo'ladi. Ular o'rtasidagi bu munosa-batlarni muvofiqlashtiruvchi tabiiy qonunlardan tashqari, ijtimoiy hayotda tez-tez uchrab turuvchi axloqiy normalarning qat'iy qoidalar shaklidagi qonunlari ham mavjud. Pirovardida, shaxslararo munosabatlarni idora qiluvchi, bir-birining xatti-harakatini va xulqini, shuningdek boshqa insonlarga qaratilgan xususiy harakatlarni baholash hamda ularga nisbatan muayyan javoblar qaytarishning o'ziga xos tizimi ishga tushadi.

Insonlar tomonidan belgilanadigan munosabatlarni aks ettiruvchi mazkur tizimning nisbiyligi asosan falsafiy yoki axloqiy masalagina bo'lib qolmay, uning psixologik asoslari ham mavjud. Kimningdir nuqtai nazariga ko'ra, zaruratdek tuyuladigan xatti-harakat boshqa bir inson uchun nafaqat befoyda, balki zararli deb hisoblanishi, bir madaniyatda ma'qul sanalgan xatti-harakat boshqa bir madaniyatda noma'quldek e'tirof etilishi ham mumkin. Shaxsga doir individual taraqqiyot samarasini hamda shaxslararo munosabatlarni belgilovchi xulq-atvor va xatti-harakatlarning eng muhim xususiyatlaridan biri agressivlikdir. *Agressiya* – bu odamlar, odamlar guruhiga nisbatan

jismoniy va ruhiy zarar yetkazishga qaratilgan individual yoki jamoaviy xatti-harakatlar majmui hisoblanadi. Bugun insoniyat tarixi ishonchli tarzda shuni isbotlamoqdaki, agressiya shaxs va jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bundan tashqari, agressiya ulkan tortishish kuchi va yuqumlilik xususiyatiga ega – ko‘pchilik o‘zining agressiv ekanini inkor etadi, ammo o‘zining kundalik hayotida esa, uni keng namoyish qiladi. Aynan agressiv xulq-atvor shaxslararo nizolarning vujudga kelishiga va ularni hal etishning asossiz yo‘llari paydo bo‘lishiga olib keladi.

Ijtimoiylashuv – individning ijtimoiy tajribani o‘zlash-tirish jarayoni va faolligi bo‘lib, bu, o‘z navbatida, muloqot va faoliyatda namoyon bo‘ladi. Ijtimoiylashuv jarayoni jamiyatdagi turli o‘zgarishlar va maqsadga yo‘naltirilgan tarbiya natijasida stixiyali tarzda kechadi.

Ijtimoiylashuv jarayonini turli psi-xologik ilmiy maktablar turlicha tahlil qilganlar: 1) neo-bixeviorizm namoyandalarning fikricha, ijtimoiylashuv – bu ijtimoiy o‘rganishdir; 2) interaksionizm vakillarining fikricha, o‘zaro ta’sirlar natijasi; 3) gumanistik psixologiya vakillarining ta’riflashicha, «Men» konsepsiyasining namoyon bo‘lishidir.

Ijtimoiylashuv serqirra jarayon bo‘lib, yuqorida keltirilgan psixologiyaning ilmiy maktablari namoyandalari uning faqat bir tomonigagina asosiy urg‘u beradilar. Hozirgi kunda jahon psi-xologlari ijtimoiylashuv muammosini ijtimoiy xulq-atvorni boshqarishning dispozitsion konsepsiyasi nuqtai nazaridan ko‘rib chiqishga harakat qilmoqdalar. Bu konsepsiya shaxslararo munosa-batlarga kirisha olish darajasiga bog‘liq ijtimoiy xulq-atvorni boshqarish tizimini tahlil qiluvchi dispozitsiyalar ierarxiyasini o‘z ichiga qamrab oladi.

Insonlardagi shaxslararo munosabatlarda namoyon bo‘luvchi xulq-atvor tiplaridan biri agressiyadir. «Agressiya» tushunchasiga izoh berish qator qiyinchiliklarni tug‘diradi, chunki bu atama ko‘plab xatti-harakat shakllarini ifodalaydi. Odamlar biron kimsani agressiv shaxs sifatida tavsiflaganlarida, uni boshqa-larni haqorat qiluvchi yoki badfe‘l, barcha narsani o‘zi ista-ganidek qilishni istaydigan yoki o‘z g‘oyalarini qat’iy himoya qiladigan, yechimi yo‘q muammolar girdobiga o‘zini giriftor qila-digan inson kabi ta’riflarni keltirishlari mumkin.

2. Insonning agressiv xatti-harakatlarga moyilligi

Insonning agressiv xatti-harakatlarga moyilligini turlicha tushuntirishga qaratilgan dastlabki nuqtai nazarlar ichida U. Makdaugoll, Z. Freyd, G. Marrey va boshqa olimlarning «inson va hayvonlarda agressiyaning tug'ma instinkti mavjud bo'ladi», degan qarashlaridir. Agressiv xulq-atvor haqidagi fikr-mulohazalar XX asrning boshlarida frustratsiya nazariyasi bilan bog'liq ravishda yuzaga keldi. Unga ko'ra, agressivlik frustra-siyaning oqibatidir. Bunday qarashni birinchi bo'lib J. Dollard ilgari surdi. Ammo, ushbu ikki xil nuqtai nazar ham amaliyotda o'z tasdig'ini topmadi.

Agressiv xulq-atvor xususidagi yana bir nuqtai nazar L. Berkovichning ijtimoiy bilish nazariyasida bayon qilingan. Unga ko'ra, maqsadga yo'naltirilgan faoliyat davomida vujudga keladigan to'siq shaxsda agressiv xatti-harakatlarni hosil qiladi. Nihoyat, agressiv xulq-atvorning kelib chiqish sabablari haqidagi eng zamonaviy nuqtai nazar bilishning kognitiv na-zariyasi bilan bog'liq holda ifodalanadi. Bu konsepsiyada agres-siv harakatlar quyidagi jarayonlarning natijalari sifatida baholanadi:

- 1) sub'ektning o'z agressiv xulq-atvorini ijobiy deb baho-lashi;
- 2) frustratsiyaning mavjudligi;
- 3) affekt yoki stress tipidagi emotsional qo'zg'alishning kuchliligi.

R. Kratchild va N. Livson agressiyaning bir-birini inkor etmaydigan va birday maqbul ikki tavsifini keltirganlar.

Birinchi, xulq-atvorning zohiriy (tashqi) alomatlariga asos-lanadi: «Agressiya – kimgadir ziyon yetkazuvchi xulq-atvorning har qanday ko'rinishidir».

Ikkinchi, odamning botiniy (niyatlari) bilan bog'liq, ya'ni insonni harakatga undovchi kuchlar bilan mushtarak: «Agressiya – boshqa bir insonga ziyon yetkazishni maqsad qilib olgan har qanday xatti-harakatdir». Agressiyaning yuqorida zikr etilgan tavsiflariga monand tushunchalarga tayangan ko'plab psixologlar agressiyaning mavjudotning yashash uchun kurash bilan bog'liq uzviy xususiyati deb hisoblaydilar.

D. Bass taklif etgan ta'riflardan biriga ko'ra, boshqalar uchun xavf tug'diruvchi va ularga ziyon yetkazuvchi har qanday fe'l-atvor agressiyadir.

Bir necha taniqli tadqiqotchilar tomonidan taklif etilgan ikkinchi ta'rif esa quyidagicha: u yoki bu harakatlar agressiya sifatida

tasniflanishi uchun ular oxir-oqibat xafa qilish yoki haqoratlashga olib kelishi emas, balki xafa qilish va haqorat-larni maqsad qilib qo'yishi lozim. Nihoyat, uchinchi nuqtai nazar X. Zilman tomonidan bildirilib, unga ko'ra, agressiya o'zgalarga tan jarohati va boshqa jarohatlar yetkazish demakdir. «Agressiya» tushunchasining talqinidagi kelishmovchiliklarga qaramay, ijti-moiy fanlar sohasidagi ko'plab mutaxassislar uning ikkinchi nuqtai nazarda bayon etilgan ma'nosiga ko'proq tayanadilar.

Shunday qilib, hozirda «agressiya – boshqa tirik jonzotga u buni istamagan vaziyatda haqorat yoki ziyon yetkazishni maqsad qilib qo'ygan fe'l-atvorning har qanday shakli», degan ta'rif qabul qilingan. U agressiyaga emotsiya, motiv yoki ko'rsatma sifatida emas, balki fe'l-atvor modeli sifatida qarashni taqozo etadi. Bu muhim fikr ko'plab chalkashliklarni tug'dirdi. «Agressiya» atamasi ko'p hollarda g'azab kabi salbiy his-tuyg'ular, haqorat qilish va ziyon yetkazish kabi motivlar, hatto irqiy va etnik xurofot bilan assotsiatsiyalanadi. Bu omillar natijasi zarar yetkazish bo'lgan fe'l-atvorda muhim rol o'ynashiga qaramay, ular bunday harakatlar uchun asos bo'la olmaydi. G'azab boshqalarga tajovuz qilish uchun aslo zaruriy shart hisoblanmaydi, agressiya o'ta sovuqqonlik holatida qancha yuzaga kelsa, shuncha o'ta emotsional hayajon holatida ham sodir etiladi.

Shuningdek, agressorlarning ular tajovuz qilayotgan shaxslardan nafratlanishi yoki ularni yoqtirishi umuman shart emas. Ko'pchilik odamlar o'zlari yoqtirgan insonlarga zulm o'tkazadilar. Inson agressiyasining turli-tumanligi va tubsizligidan kelib chiqib, mazkur fe'l-atvorni o'rganishda asos tomonidan taklif etilgan konseptual chegaralanish juda foydali ekanligi ayon bo'ldi. D. Bassning fikricha, agressiv harakatlarni uchta shkalaga asoslangan holda tasvirlash mumkin: jismoniy – verbal, faol – sust va to'g'ri – egri. Ularning kombinatsiyalari sakkizta ehtimolga yaqin kategoriyalarni berib, ular asosida ko'plab agressiv harakatlarni tushuntirish mumkin. Masalan, bir kishining ikkinchisiga otish, pichoqlash yoki kaltaklash tarzida zo'ravonlik qilishi ham jismoniy, ham faol, ham to'g'ri shkala sifatida tasniflanishi mumkin.

D. Bassning agressiya kategoriyalari

Agressiyaning tipi	Misollar
Jismoniy – faol – to‘g‘ri	Odamni sovuq qurol bilan jarohat-lash, kaltaklash va o‘qotar qurol bilan yaralash
Jismoniy – faol – egri	Qopqon-minalarni qo‘yish, yollanma qotil bilan dushmanini yo‘q qilish uchun til biriktirish
Jismoniy – sust – to‘g‘ri	Odamning maqsadga erishishiga yoki istagan faoliyati bilan shug‘ullani-shiga (masalan, o‘tirib o‘tkaziladigan namoyish) jismonan yo‘l qo‘ymaslikka harakat qilish
Jismoniy – faol – egri	Zarur vazifalarni bajarishdan bosh tortish (masalan, o‘tirib o‘tkaziladigan namoyish paytida hududni bo‘shatib qo‘yishdan bosh tortish)
Verbal – faol – to‘g‘ri	So‘z bilan haqoratlash yoki boshqa odamni kamsitish
Verbal – faol – egri	Boshqa odamga tuhmat qilish yoki u haqida mish-mishlar tarqatish
Verbal – sust – to‘g‘ri	Boshqa odam bilan gaplashishdan, uning savollariga javob berishdan bosh tortish va boshqalar
38 verbal – sust – egri	Aniqlik kiritishdan va tushuntirib berishdan bosh tortish (masalan, nohaq tanqid ostiga olingan odamning himo-yalashda biron-bir fikr aytishdan bosh tortish)

Agressiyaning ijtimoiy maqbul va aksilijtimoiy agressiv xulq-atvor turlari farqlanadi. Ijtimoiy maqbul agressiya turida *frustratsiya*, *affekt*, *stress* va nizo natijasida kelib chiquvchi zo‘riqish hamda xavotirlanish ijtimoiy normalarga mos keluvchi harakatlar orqali namoyon bo‘ladi. Aksilijtimoiy agressiv xulq-atvor jamiyatda qabul qilingan normalarga zid bo‘lgan harakatlarda namoyon bo‘ladi.

Agressiyaning turli: bevosita jismoniy kuch ishlatish, ra-qibni so‘z

bilan haqoratlab, unga tahdid qilish, boshqa bir insonni yashirincha boshqarishga, kelgusida kutilayotgan noxush-liklarga shama qiluvchi bilvosita ta'sir ko'rsatish shakllari kuzatiladi. Shuningdek, agressiyaning ijtimoiylashuvga bo'ysun-maydigan shakllari ham ma'lum.

Psixologiyada agressiv xulq-atvor quyidagicha tasniflanadi:

1) agressiyaning dardmandlik darajasidagi alomatlari (tutaqib ketish, jahli chiqqanda o'zini yo'qotib qo'yish);

2) agressiyaning jismoniy, og'zaki va butun jamiyat uchun nomaqbul sanalgan axloq qoidalarini bilan bog'liq boshqa shakllari (odatda, ular ijtimoiylashuv xususiyatlari, g'ayriijtimoiy xulq-atvor normalarining mustahkamlanishi bilan bog'liq bo'ladi);

3) jamiyatda qabul qilingan axloq qoidalarining yetarlicha o'zlashtirilmaganligi yoki xatti-harakatlarini idora qilish imkonini beruvchi xususiy sifatlarning to'liq shakllanganligi bilan bog'liq agressiyaning turli ko'rinishlari (ta'lim-tarbiya ko'rmaganlik);

4) ayrim kuzatuvchilar tomonidan agressivlik haq-huquqlarini poymol qilish, bironvga ziyon yetkazish gumonini paydo qiladigan, boshqa birkuzatuvchilar tomonidan qat'iylik, faollik sifatida talqin qilinadigan barcha xatti-harakatlar.

Agressiv xulq-atvor inson bilan vaziyatning o'zaro ta'siri natijasidir. Agressivlik sifat va miqdor tavsiflariga ega bo'lib, barcha xossalar kabi u ham turli darajalarda ifodalanadi.

Deyarli to'liq nomavjudlikdan to yetarlicha rivojlangan agressivlikkacha namoyon bo'ladi. Agressivlik har bir shaxsda qanchadir miqdorda bo'lsa-da, mavjud bo'ladi. Agressivlik darajasi yuqori bo'lgan kishilar boshqalarga nisbatan agressiv reaksiyalarni namoyon etishga ko'proq moyil bo'ladilar. Agressiv reaksiyalarga boshqa odamlarni qoralash, haqoratlash yoki ularga jismoniy zarar yetkazishga yo'naltirilgan reaksiyalarni kiritish mumkin.

Agressiv xulq-atvor asosini agressivlik motivi tashkil eta-di. Agressiv xatti-harakatlar shaxsga ma'naviy, moddiy yoki jismoniy zarar yetkazishi, destruktiv xulq-atvorning yuzaga kelishiga ta'sir ko'rsatishi bilan tavsiflanadi. Bunday xatti-harakatlarni bartaraf etishning psixologik qiyin tomoni shundaki, agressiv xatti-harakat qiluvchi shaxs o'z xatti-harakatlarini oqlash uchun turli dalillarni keltiradi va o'z aybini soqit qilishga urinadi. Agressiyaning tez-tez ifodalanishi shaxsning emotsional holati bo'lib, uning asosini quyidagilar tashkil

etadi:

- asab-psixik kasalliklar, inson asab tizimining nihoyatda charchaganligi;

- oiladagi psixologik muhitning nosogʻlomligi va ota-ona-larda pedagogik-psixologik bilimlarning yetishmasligi;

- shaxsning xarakteri, ijtimoiy muhitning yomonlashuvi. Agressivlikning meʼyordan ortishi natijasida shaxsda asab

tizimining buzilishi, asab-psixik kasalliklar, kommunikativ malakaning pasayishi, oʻz-oʻziga toʻgʻri baho bera olmaslik, ishonch hissining yoʻqolishi, oʻzini oʻzi boshqara olmaslik, xavotirlanish darajasining ortishi, frustratsiya, depressiya (ziqlik), stress ka-bi salbiy oqibatlar kuzatiladi.

Hozirda insonlarda kuzatilayotgan agressiv xatti-harakat-larning namoyon boʻlish sabablarini aniqlash, destruktiv xulq-atvorning oldini olish yoki nazorat qilish muammolarini ilmiy oʻrganish shuni koʻrsatadiki, inson tabiatdagi bu koʻrinishni chuqur oʻrganish psixologiya fanining bugungi talabiga aylanmoqda.

3. Agressiya tushunchasiga qartilgan nazariyalar

Agressiv xulq-atvorni har tomonlama talqin qiluvchi naza-riyalar mavjud boʻlib, ularning har biri agressiya va uni keltirib chiqaruvchi omillarni batafsil tushuntirib, izohlab beradi. Ularni umumlashtirgan holda, quyidagicha tasniflash mumkin:

- psixoanalitik yondashuv;

- etologik yondashuv;

- sotsiologik yondashuv;

- frustratsiya nazariyasi;

- sotsiologik oʻrganish nazariyasi.

Agressiyaga aloqador eng birinchi, balki eng mashhur nazariy tushuncha shuki, unga asosan, bunday feʼl-atvor oʻz tabiatiga koʻra, koʻp jihatdan instinktivdir. Bunday keng tarqalgan yondashuvga koʻra, inson genetik va konstitutsional ravishda shunday hara-katlarga «dasturlashtirilgani» tufayli agressiya sodir boʻladi.

Psixoanalitik yondashuv. Agressiya – instinktiv feʼl-atvor turi. Zigmund Freyd oʻzining birinchi ishlarida shuni taʼkidlar ediki, barcha insoniy feʼl-atvor bevosita yoki bilvosita erodan, hayot instinktidan yaraladi. Erosning quvvati (libidosi) hayotni mustahkamlash, saqlab

qolish va ko'paytirishga yo'naltiriladi. Ushbu umumiy nazariyada agressiya shunchaki libidoz impuls-larning buzilishiga va to'sib qo'yilishiga nisbatan reaksiya sifatida qabul qilinadi. Agressiya o'z-o'zicha hayotning ajralmas, doimiy va muqarrar qismi sifatida talqin etilmagan. Birinchi jahon urushi zo'ravonliklari tajribasini boshdan kechirgan Zigmund Freyd agressiyaning kelib chiqishi va mohiyati haqida yanada ayanchli xulosalarga keldi. U ikkinchi asosiy instinkt – tanatosning – o'limga ishtiyoqning mavjudligini taxmin qildi. Bu instinktning jami quvvati buzg'unchilikka va hayotni to'xtatishga yo'naltirilgandir. U insonning fe'l-atvori eros va bu instinkt o'rtasidagi murakkab munosabatlarning natijasi bo'lib, ular o'rtasida doimiy ziddiyat mavjud, deb ta'kidlangan. Hayotni saqlab qolish (eros) va buzg'unchilik (tanatos) o'rtasida jiddiy ziddiyat mavjudligi tufayli, boshqa mexanizmlar (masalan, sil-jish) tanatos quvvatini chetga – «Men»dan tashqariga yo'nalti-rishga qaratilgan. Shunday qilib, tanatos agressiyaning tashqariga chiqib, boshqalarga yo'naltirilishiga bevosita sabab bo'ladi.

Zigmund Freyd agressiyaning boshlanishi va tabiati to'g'ri-sidagi mulohazalarida o'ta pessimist bo'lgan. Bu xulq-atvor tug'ma bo'lib, undan qutulib bo'lmasligini ta'kidlagan. Chunki tanatos-ning energiyasi tashqariga yo'naltirilmasa, tez orada individning buzilishiga olib keladi. Yagona umid uchquni – agressiyaning yuzaga keltiruvchi emotsiyalarning tashqarida namoyon bo'lishi buzg'unchi kuchni susaytirishi va shundan kelib chiqib, yanada xavfli harakatlarning paydo bo'lishi ehtimolini kamaytirishi mumkin. Zigmund Freyd nazariyasi (katarsis haqidagi tushuncha)ning bu jihati ko'p hollarda quyidagicha talqin qilingan: buzg'unchilik bilan bog'liq bo'lmagan ekspressiv harakatlarni amalga oshirish yanada xavfli harakatlarning oldini olishdagi samarali vosita bo'lishi mumkin. Lekin Zigmund Freydning asarlari bilan yanada yaqinroq tanishish natijasida bu fikrlarni inkor eta oluvchi misollarni ham uchratamiz. Z. Freydning katarsis ta'sirining kuchi va doimiylik muddatiga nisbatan aniq bir nuqtai nazari bo'lmagan bo'lsa-da, u ko'proq bu harakat o'z tabiatiga ko'ra minimal va qisqa muddatli bo'ladi, degan fikrni ma'qullaydi. Shunday qilib, Z. Freyd keyingi davr nazariyotchilaridan farqli o'laroq, bu tushunchaga katta optimizm bilan qaramagan.

Etologik yondashuv. Nobel mukofoti laureati mashhur etolog K.

Lorens agressiyaga evolyusion yondashuv tarafdori bo'lgan va uning nuqtai nazarini Z. Freydning qarashlari bilan o'xshash bo'lgan. K. Lorens ta'limotiga ko'ra, agressiya insonlarga va boshqa tirik jonzorlarga xos hayot uchun kurash tug'ma instinktidan kelib chiqqan. U bu instinkt uzoq evolyusiya davrida rivojlangan, deb taxmin qilgan. Agressiyaning uchta muhim funksiyasi bunday fikrni tasdiqlay oladi. *Birinchidan*, kurash turlar vakillarini katta geografik kengliklarga tarqatib yuboradi, bu esa oziq-ovqat resurslarining maksimal sarflanishini ta'minlaydi. *Ikkinchi-dan*, agressiya turning genetik fondi yaxshilanishini ta'minlaydi, chunki faqat eng kuchli va quvvatli individuumlarga avlod qoldira oladilar. *Uchinchi-dan*, kuchli hayvonlarga o'zini himoya qila oladi va avlodlarining tirik qolishini ta'minlaydi.

Z. Freyd hali instinktiv aggressiv energiyaning yig'ilishi va tarqab ketishi borasida biron-bir aniq fikrga kelmay turgan pallada, K. Lorens bu muammo bo'yicha aniq bir to'xtamga kelgan edi. U kurash instinkti bilan yo'g'rilgan aggressiv energiya organizmda o'z-o'zidan va uzluksiz ravishda, doimiy sur'atda generatsiya qiladi, vaqt o'tishi davomida betinim yig'ilib boradi, deb hisoblagan.

Shunday qilib, ochiq aggressiv harakatlarning qo'llanishi to'p-langani aggressiv energiyaning hajmi va yon-atrofdagi agressiyaning chiqishini yengillashtiruvchi alohida qo'zg'atuvchi sabablarning borligi hamda ularning kuchi kabi funksiyalarning hamkorlik-dagi harakatidir. Boshqacha aytganda, aggressiv energiyaning hajmi qancha ko'p bo'lsa, uning tashqariga «otilib chiqishi» uchun shuncha kam kuchga ega qo'zg'atuvchi sabab kerak bo'ladi. Amalda, agar oxirgi aggressivlikning ko'rinishidan yetarli vaqt o'tgan bo'lsa, shunday fe'l-atvor o'z-o'zidan, chiqaruvchi qo'zg'atuvchi sabablarning absolyut yo'qligi paytida ham amalga oshirilishi mumkin. K. Lorensning ta'kidicha, aggressivlik ba'zi hayvonlarda instinktiv fe'l-atvorning barcha qoidalariga to'g'ri keladi. Hayvonni xavfni kutishi davrida kuzatish mumkin, inson ham o'zini xuddi shunday tutishi mumkin.

K. Lorens nazariyasining qiziqarli jihati shuki, u orqali insonda boshqa jonzorlardan farqli o'laroq, o'z turiga mansub-larga qarshi zulm o'tkazish hollarining keng tarqalganligini tushuntirish mumkin. K. Lorensning uqtirishicha, tug'ma kurash instinktidan tashqari barcha tirik jonzorlarga o'z xohish-istak-larini bosa olish imkoniyati berilgan, bu imkoniyat ularning o'l-jalariga qay darajada jiddiy talafot yetkazish

yoki yetkazmaslik xohishlari bilan o'zgarib turadi. Shunday qilib, tabiatan boshqa jonzotlarni o'ldirish uchun barcha zarur ashyolar (epchillik, uzun timoq va o'tkir tishlar) berilgan yirtqich sher yoki yo'lbarslar o'z turi vakillariga tajovuz qilishning oldini oluvchi, ushlab turuvchi omillarga ega. Insoniyat tarixining muqaddimasida erkak va ayollar o'z qabiladoshlariga qarshi agressivlik ko'rsata turib, tish va mushtlarini ishga solganlarida, yuqoridagi kamchiliklar u qadar qo'rqinchli tuyulmaydi. Umuman, ularning bir-biriga jid-diy jarohat yetkazishlari ehtimoli u darajada yuqori emas. Biroq texnik taraqqiyot ommaviy qirg'in qurollarini yaratdi, o'z xohish-istaklarini qondirishga intilish esa, insonning tur sifatida yo'qolib ketish xavfini tug'dirdi. Qisqa qilib aytganda, K. Lo-rens jahon yetakchilarining butun-butun millatlarning qirilib ketishi istagini inson zo'ravonligi agressiyaning oldini oluvchi, tug'ma ushlab turuvchi omillardan ustunlik qilayotgani deb tu-shunadi.

K. Lorens Z. Freyd kabi agressiyani qutulib bo'lmas hol deb hisoblasa-da, uni susaytirish va nazorat qilish mumkin, degan fikrga ishonch bilan qaragan. U zarar yetkazish bilan bog'liq bo'lmagan harakatlarda ishtirok etish agressiv energiyaning xavf-li darajagacha yetishining oldini olish va zo'ravonlik holatlarini kamaytirishi mumkin deb taxmin qilgan.

Ijtimoiy yondashuv. Bu yondashuv tarafdorlari evolyusion nazariya tarafdorlaridan farqli o'laroq, tabiiy tanlash jarayo-nini tushuntirishda ancha o'ziga xos asoslarni taklif qiladilar, ularning asosiy dalillari quyidagilar: genlar ta'siri juda uzoq, chunki ular adaptiv fe'l-atvorni ta'minlaydilar. Ya'ni gen-lar shu darajada «ko'nikkanlarki», hatto reproduksiyaning muvaf-faqiyatli bo'lishiga o'z hissalarini qo'shadilar, bu bilan esa ularning boshqa avlodlarda ham saqlanib qolishi ta'minlanadi.

Shunday qilib, sotsiobiologlar individumlar hoynahoy al-truizm va o'zini qurbon qilish yo'li bilan bo'lsa-da, o'xshash gen-liklar (ya'ni qarindoshlar)ning yashab ketishiga yordam beradilar va ulardan farq qiluvchi yoki qarindosh bo'lmagan, ya'ni umumiy o'xshash genlar bo'lganlarga nisbatan agressiv munosabatlarda bo'ladilar, deb isbotlaydilar. Bu individumlar ularga zarar yetkazish uchun har qanday vaziyatdan foydalanadilar va ularning o'z urug'i vakillaridan nasl qoldirish imkoniyatlarini chegaralab qo'yadilar.

Sotsiobiologik yondashuvga asosan, raqobatchilar bilan agres-siv munosabatlarda bo'lish resurslari chegaralangan atrof-muhit sharoitida (oziq-ovqat yoki juft yetishmasligi) reproduksiya mu-vaffaqiyatini oshirishning bir yo'lidir. Reproduksiya muvaf-faqiyatli bo'lishining individumda yetarli ozuqa va nasl qol-dirish uchun juftning bo'lishini ta'minlashi ayondir. Biroq

agressiyadan kelgan foyda sarf qilingan harakatlardan ko'p bo'lganda, u (ya'ni, agressiya) mazkur individumning genetik yaroq-liligini oshira oladi. Agressiyaning potensial qadri o'z nasli hayotini o'ylagan holda, hayot uchun kurashayotgan individumlarning o'lish yoki jiddiy jarohatlanish xavfi bilan bog'liq. Agressiv raqobatchilik biron-bir urug'ni o'limga olib kelsa, bu urug'da genetik layoqatlilikni oshirishning imkoni bo'lmaydi. Shundan kelib chiqib, sotsibiologlar bizni quyidagilarga ishontiradilar: agressivlik – individumlarning mavjud resurslardan o'z hissa-sini olish vositasi bo'lib, o'z o'rnida bu resurslar tabiiy tan-lashda (asosan, genetik darajada) omad olib keladi.

Frustatsion nazariya. D. Dollard taklif etgan bu nazariya avval keltirilganlariga qarshi qo'yiladi. Unda agressivlik evo-lyusiya emas, balki situativ jarayon sifatida qaraladi. Bu naza-riyaning asosiy holatlari quyidagicha ifodalanadi:

- 1) frustatsiya har doim biror-bir agressiyaga olib keladi;
- 2) agressiyani keltirib chiqaruvchi masalalarda uch omil doimo hal qiluvchi ahamiyatga ega:
  - sub'ekt tomonidan kutilayotgan bo'lg'usida erishiladigan maqsaddan qoniqish darajasi;
  - maqsadga erishish yo'lidagi to'siq kuchi; – ketma-ket frustatsiyalarning soni.

Ya'ni sub'ekt qay darajada qoniqishni ko'p kutsa, qay da-rajada to'siqlar kuchli bo'lsa va qay darajada ko'p reaksiyalar to'sib qo'yilsa, agressiv xulq-atvorga turtki shuncha kuchli bo'ladi.

Frustatsiyalar ketma-ket bo'lganda esa, ularning kuchi bir-biri bilan qo'shilib, katta kuchdagi agressiv reaksiyani tug'dirishi mumkin. Individuumlar frustatsiyaga har doim ham agressiv munosabat bildirmasligi aniqlanganda, Dj. Dollard va hammualiflar bunday xulq-atvor avvalo jazo xavfi borligi tufayli frustatsiya paytida namoyon bo'lmaydi, degan xulosaga kelganlar. Bu holatda o'ziga xos «ko'chish» sodir bo'lib, uning natijasida agressiv harakatlar boshqa odamga

yo'naltiriladi, chunki unga qilingan hujum berilishi mumkin bo'lganengkamjazobilanassotsiatsiyalanadi.

Sotsiologik o'rganish nazariyasi. Boshqalaridan farqli o'la-roq, bu nazariya zaruriy mustahkamlash bilan bog'liq ijtimoiy-lashuv jarayonida o'rganilgan xulq-atvorni bildiradi. Ya'ni namunaga asoslangan inson xulq-atvori o'rganiladi. Bu nazariya A.Bandura tomonidan taklif etilib, o'rganish, paydo qilish va boshqarishni tushuntirib beradi.

A. Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasi quyidagicha:

biologik omil (asab tizimi, gormon); o'rganish (bevosita tajriba, kuzatuv);	agressiyaning yuzaga kelishi
shablonlar ta'sirida (hayajon, e'tibor); yo'l qo'yib bo'lmas munosabat (do'q urish, frustatsiya) bilan; qiziqtiruvchi motivlar (pul, zavqlanish) bilan; yo'riqnomalar (buyruq) bilan; ekscentrik ishontiruvchilar (paranoidal ishontiruvchilar) bilan;	agressiyani targ'ib qilish
tashqi rag'batlantirish va jazo berish (moddiy rag'batlantirish, yoqimsiz oqibatlar) bilan; vikar mustahkamlash bilan (boshqalarni rag'batlantirilayotgani yoki jazolayotganini kuzatish) bilan; o'zini o'zi boshqarish mexanizmi (g'urur, ayb) bilan.	agressiyani boshqarish

Uning fikricha, agressiv xulq-atvorni tahlil qilishda quyidagi vaziyatlarni e'tiborga olish talab qilinadi:

- 1) bunday xatti-harakatni o'qish usullari;
- 2) ularning paydo bo'lishini targ'ib qiluvchi omillar;
- 3) ularning mustahkamlanib qolish shart-sharoitlari.

Shu sababli, bunda katta e'tibor o'qitishga, ijtimoiy-lashuvning birlamchi vositalari bo'lgan ota-onalarning bolalari-ning agressiv xulq-atvorini o'rganishdagi ta'siriga qaratiladi. Xususan, shu narsa isbotlangan ediki, ota-onaning xulq-atvori agressiya modeli bo'lib xizmat qilishi va odatda, agressiv ota-onalardan agressiv farzandlar dunyoga kelishi mumkin.

Bu nazariya yana shuni isbotlaydiki, insonning keng miqyosdagi agressiv reaksiyalarni o'rganishi shunday xulq-atvorni to'g'ridan-

to'g'ri rag'batlantirish demakdir. Ya'ni agressiv harakatlarning qo'llab-quvvatlanishi bunday harakatlar kelgusida ham qaytarilishi ehtimolini oshiradi. Shu bilan bir qatorda, natijali agressiya, ya'ni agressiv harakatlarni amalga oshirish yo'li bilan muvaffaqiyat qozonish ham alohida ma'no kasb etadi. Shu toifaga *vikar tajriba* – boshqalardagi agressiyaning rag'batlantirishini kuzatish ham kiradi. O'zini o'zi rag'batlantirish va jazolash ochiq agressiyaning modeli bo'lib, ular inson o'zi uchun belgilagan rag'batlantirish va jazolash bilan boshqarib boriladi.

Shuni ta'kidlash joizki, bu nazariya insonning agressiyaning oldini olishi va uni nazorat qilib borishi uchun ko'proq imkoniyat yaratadi. Buning ikki sababi bor:

1) nazariy jihatdan agressiya – ijtimoiy xulq-atvorning orttirilgan modeli. Shundan kelib chiqib, uni sharoitlarning yo'q qilinishi yordamida kuchsizlantirish mumkin;

2) ijtimoiy o'rganish agressiyaning odamlar tomonidan faqat muayyan ijtimoiy sharoitda namoyon bo'lishini ko'zda tutadi.

Hozirda ijtimoiy o'rganish nazariyasi agressivlikning oldini olishda agressor va ijtimoiy rivojlanishning sharoiti haqida axborot bo'lgan hollarda eng samarali usul bo'lib kelmoqda. Agressiv impulslar paydo bo'lishining oldini na moddiy barqarorlik, na ijtimoiy nohaqlikning tubdan yo'q qilinishi va na jamiyatdagi boshqa ijobiy o'zgarishlar ololadi. Ko'pi bilan bunday hollarning yuzaga kelishiga vaqtincha yo'l qo'ymaslik yoki ularning intensivligini susaytirish mumkin. Bu nazariyalarga asosan, agressiya u yoki bu shaklda bizni ta'qib etaveradi. Agressiya, darhaqiqat, insoniy tabiatimizning ajralmas qismidir.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar:

1. Agressiya tushunchasiga ta'rif bering.
2. A. Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasini izohlang.
3. Ijtimoiy yondashuv nazariyasida agressiya.
4. Agressivlikning me'yordan ortishi.
5. D. Bassning agressiya kategoriyalarini sanab bering.
6. Agressiv xulq-atvorga oid yondashuvlar.
7. Agressiyaga Z. Freydning yondashuvi.
8. Agressiv xatti-harakatlar shaxsga qanday ta'sir ko'rsatadi?
9. Aksilijtimoiy agressiya deganda nimani tushunasiz?
10. Vikar tajriba tushunchasiga ta'rif bering.

2. MAVZU. OILADA BOLALARGA NISBATAN ZO'RAVONLIK MUAMMOSINING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI.

REJA:

1. Oiladagi zo'ravonlik zamonaviy oilalarning eng dolzarb muammolaridan biri sifatida.

2. Oiladagi zo'ravonlik nazariyalari.

Kalit so'zlar: *afsonalar, stereotiplar, maishiy shavqatsizlik, ayollar va bolalarga nisbatan zo'ravonlik, psixologik zo'ravonlik, abuse, iqtisodiy zo'ravonlik, psixobiologik yondashuv kontseptsiyasi.*

1. Oiladagi zo'ravonlik zamonaviy oilalarning eng dolzarb muammolaridan biri sifatida.

Zamonaviy oilada shafqatsizlik muammosi tadqiqotning eng boshida bo'lib, afsonalar va stereotiplar bilan o'ralgan. Hozirgi vaqtda barcha mahalliy ilmiy maktablar uchun ham, amaliyotchilar uchun ham maqbul bo'lgan «maishiy shafqatsizlik» tushunchasining universal ta'rifi hali ham mavjud emas. Oilada ayollar va bolalarga nisbatan zo'ravonlik ularning xulq-atvorida og'ishlarning shakllanishida muhim omil bo'lib tuyuladi. Yaqin vaqtgacha bolalar zo'ravonligidan omon qolganlar bilan ishlash uchun mutaxassislar tayyorlanmagan; uslubiyl adabiyotlar va o'quv dasturlari yo'q edi; oilaviy zo'ravonlikdan jabrlangan bolalarga psixologik, pedagogik, tibbiy yoki huquqiy yordam ko'rsatadigan maxsus muassasalar mavjud emas edi; jamoatchilik fikri so'rovlari o'tkazilmagan; hech qanday statistika saqlanmagan. Tegishli qonunlarning, ixtisoslashtirilgan tashkilotlarning, bolalar bilan ishlovchi mutaxassislarni zo'ravonlik holatlarini aniqlash va ularga yordam berish bo'yicha o'qitish tizimining yo'qligi ushbu muammoning haqiqiy tarqalishini baholashga imkon bermaydi, bu omil sifatida unga etarlicha baho bermaslikka olib keladi. bolalarning ijtimoiy moslashuvi va samarali yordamni tashkil etishga to'sqinlik qiladi¹.

Xorijiy olimlar tomonidan muammoni o'rganishning asosiy

---

¹ Латипова Н.М. Социальная защита семей и детей. Монография. – Ташкен: Navro'z. – 215 с. Латипова Н.М. Профилактика недостойного обращения с ребенком. Методическое пособие. – Тошкент.: НУУз. 2016. – С.100.

yo'nalishlari oiladagi bolalar uchun maqbul va nomaqbul jazo turlarini ajratishda, shuningdek, bolalarni jinsiy zo'rvonlik muammosi va psixoterapiya imkoniyatlarini ko'rib chiqishda psixiatrik yondashuvga asoslanadi. jinoyatchilarni tuzatish. Ayrim mamlakatlarda, masalan, Rossiya va O'zbekistonda oilada bolalarga nisbatan shafqatsizlik va zo'rvonlik muammosi bo'yicha fundamental tadqiqotlar yo'q. Muammoning ayrim jihatlarini A.V.Ovcharova, K.A.Limanskaya, T.Ya.Safonova, E.I.Tsybal, T.M.Juravleva, I.N. Grigorovich, L.S. Alekseeva va boshqalar.

An'anaga ko'ra, zo'rvonlikning quyidagi ijtimoiy shakllari ajratiladi: jismoniy, shu jumladan tan jarohati; og'zaki haqorat, doimiy tajovuzkor hujumlar shaklida hissiy yoki ruhiy; jinsiy, ham yoshlar, ham katta yoshdagilar tomonidan amalga oshiriladi; bolaning ehtiyojlari va manfaatlariga beparvolik, befarqlik, ataylab beparvo munosabat. Bolaga nisbatan har qanday zo'rvonlik turli xil oqibatlariga olib keladi, ammo ularni bitta narsa birlashtiradi - bolaning hayoti uchun xavf yoki uning sog'lig'i va ijtimoiy moslashuviga zarar yetkazish.

Bugungi kunga kelib, shaxsga nisbatan zo'rvonlik muammosiga yagona kontseptual yondashuv mavjud emas. Psixologik zo'rvonlik mavzusidagi aksariyat asarlar psixologik zo'rvonlik sodir etilgan ijtimoiy muhitning tabiatiga ko'ra bo'linadi. Zo'rvonlik hodisasi qadim zamonlardan beri ma'lum bo'lib, ma'lum bir maqsadga erishish uchun ibtidoiy yechim hisoblanadi. Miloddan avvalgi besh asrda tuzilgan Platonning dialoglarida biz ta'lim va davolanishda zo'rvonlikni oqlash haqida qaydlar topishimiz mumkin. Boshqacha qilib aytganda, zo'rvonlikni o'rganishga birinchi yondashuv zo'rvonlikka fazilat va illat prizmasi orqali qaraydigan aksiologik yondashuv edi. A.A.Huseynov zo'rvonlik tushunchasiga ta'rif berib, bu shaxs yoki guruhga ta'sir ko'rsatuvchining irodasiga bo'ysundirish maqsadida unga tashqi, zo'r ta'sir qilish ekanligini ta'kidlagan¹.

Shu bilan birga, A.Yu.Egorov zo'rvonlik shaxsga shunday jismoniy, ijtimoiy-tashkiliy, aqliy (og'zaki, axloqiy) ta'sir qilish, uning axloqiy (ma'naviy), ijtimoiy (shu jumladan, huquqiy) va hayotiy mavqeini qonunga xilof ravishda pasaytiradi, unga jismoniy va ruhiy azob-

---

¹ Гусейнов А.А. Понятие насилия // Философия, наука, цивилизация. — Москва, 1999. <http://guseinov.ru/publ/nasilie.html>

uqubatlarni keltirib chiqaradi, shuningdek, ta'sir qilish tahdidi¹ deb belgilaydi.

Zo'ravonlik psixologiyasi muammosi so'nggi chorak asr davomida jahon psixologiyasida eng jadal rivojlanayotgan keng yo'nalishdir (D. Levinson, J. Kobrin, D. Finkelhor, D. Ivaniek, K. Bron, R. Lang, E. Miller va boshqalar). Psixologiya fanida bu masala nisbatan yosh (T.Ya.Safronova, E.T.Sokolova, E.I.Tsimbal va boshqalar). Hozirgacha psixologiyada ushbu sohaning yagona qarashlari mavjud emas, to'liq terminologik va kontseptual apparat ishlab chiqilmagan. Ingliz tilidagi psixologik adabiyotlarda ushbu sohadagi asosiy atamalar «abuse» (xafagarchilik, so'kinish, haqorat, suiiste'mol, e'tiborsizlik, ekspluatatsiya, vasvasa) va «neglect» (e'tiborsizlik, e'tiborsizlik, g'amxo'rlik etishmasligi, unutish, dangasalik) umumiy atamalari hisoblanadi².

A.B.Orlov «psixologik zo'ravonlik» atamasiga ta'rif berganda psixologik zo'ravonlik atamasini ota-ona va bola munosabatlari kontekstida qo'llagan. U psixologik zo'ravonlikni kattalar tomonidan bolaning ob'ekt sifatida qasddan manipulyatsiyasi, uning sub'ektiv xususiyatlarini (erkinligi, qadr-qimmati, huquqlari va boshqalar) e'tiborsiz qoldiradigan, kattalar va bola o'rtasidagi bog'liqlik munosabatlarini buzadigan yoki aksincha, mustahkamlovchi deb ta'riflagan. bu munosabatlar turli xil deformatsiyalar va aqliy rivojlanish buzilishlariga olib keladi. Ushbu muammoga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlarda «psixologik zo'ravonlik» atamasidan tashqari, «psixologik tajovuz» va «emotsional zo'ravonlik» kabi o'xshash tushunchalar ham mavjud.

Shunday qilib, E.N.Volkov «psixologik zo'ravonlik» haqida gapirganda, uni «psixologik tajovuz» va «psixologik zarar» tushunchalari bilan bog'ladi. U tajovuz va zo'ravonlikka ta'rif berib, bu ikki tushuncha asosan kesishadi degan xulosaga keldi va shuning uchun «psixologik tajovuz» tushunchasini kiritish orqali psixologik zo'ravonlik tushunchasining mazmunini ochib beradi. Psixologik tajovuzni boshqa shaxsni haqorat qilish, qo'rqitish, giyohvandlik, ekspluatatsiya qilish

---

¹ Егоров А.Ю., Фрейдман О.Г. Психологическое насилие и развитие личности. – СПб. 2003, С.68.

² Орлов А.Б. Психологическое насилие в семье – определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи / А.Б. Орлов // Психолог в детском саду. – 2007. – №3-4.

yoki zarar yetkazishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik ta'sir sifatida aniqlash mumkin.¹

E.N.Volkov psixologik zo'ravonlikni boshqa shaxsni o'z niyatiga kirmaydigan xatti-harakatlar va xatti-harakatlarga majburlaydigan ijtimoiy-psixologik ta'sir deb hisoblagan; shaxsning shaxsiy chegaralarini buzish, xabardor qilingan roziliksiz va shaxsning ijtimoiy va psixologik xavfsizligini, shuningdek, barcha qonuniy huquqlarini ta'minlamasdan amalga oshiriladi; ijtimoiy, psixologik, jismoniy yoki moddiy zararga olib keladi. Muallifning fikricha, psixologik zo'ravonlik to'g'ridan-to'g'ri salbiy psixologik ta'sirning ikkala turini ham, boshqa odamni unga zarar yetkazadigan harakatlarga yashirincha undaydigan manipulyatsiyani ham o'z ichiga oladi².

E.N.Volkovning fikricha, manipulyatsiya kabi vosita psixologik zo'ravonlikning ajralmas qismi sifatida ishlatilishi mumkin. Ya'ni, manipulyatorlarning yashirin maqsad va manfaatlariga muvofiq harakat qilishga undaydigan boshqa shaxs yoki odamlar guruhi tomonidan insonning ongi va hissiyotlariga ta'sir qilish.

Shunday qilib, ushbu yondashuvlardan kelib chiqqan holda, psixologik zo'ravonlikni boshqa shaxsni uning niyatiga kirmagan harakat va xatti-harakatlarga majburlaydigan ijtimoiy-psixologik ta'sir sifatida belgilash mumkin; shaxsning shaxsiy chegaralarini buzish, xabardor qilingan roziliksiz va shaxsning ijtimoiy va psixologik xavfsizligini, shuningdek, barcha qonuniy huquqlarini ta'minlamasdan amalga oshiriladi; ijtimoiy, psixologik, jismoniy yoki moddiy zararga olib keladi. Biroq, bizning tadqiqotimizda ota-ona va bola munosabatlaridagi psixologik zo'ravonlik haqida gap ketganligi sababli, zo'ravonlik obyekti bola bo'lib, bolaning shaxsiyati uchun psixologik zo'ravonlik shaxsning faol rivojlanishi bosqichida bo'lgan shaxs sifatida, ta'rifga kechiktirilgan salbiy oqibatlar omilini qo'shamiz.

Psixologik zo'ravonlik ijtimoiylashuvning halokatli omili sifatida tushuniladi. Psixologik zo'ravonlik og'zaki haqorat, shantaj, jismoniy zo'ravonlik bilan tahdid qilish, jabrlanuvchining faoliyatini nazorat

---

¹ Волков Е.Н. Критерии, признаки, определения и классификации вредящего психологического воздействия: психологическое травмирование, психологическая агрессия и психологическое насилие // Журнал практического психолога. 2002. №6. – С. 183-199

² O'sha joyda – B.200.

qilish, jabrlanuvchining turli manbalardan foydalanishini nazorat qilish, ta'qib qilishni nazarda tutadi. Boshqacha qilib aytganda, zo'ravonlik har doim shaxsiy rivojlanish makonining cheklanishi, shaxsiy o'sish imkoniyatining cheklanishi bilan bog'liq.

E.I.Tsimbal psixologik zo'ravonlikka ta'rif berib, bu bolani epizodik yoki muntazam ravishda haqorat qilish yoki kamsitish, unga tahdid qilish, hissiy yoki xatti-harakatlarning buzilishiga olib keladigan salbiy munosabat yoki rad etish deb hisobladi.¹ Ruhiiy zo'ravonlikning xuddi shunday ta'rifini T.Ya.Safonova tomonidan berilgan bo'lib, unda psixologik zo'ravonlik bolaga bir martalik yoki surunkali ruhiy ta'sir, dushmanlik yoki befarq munosabat, shuningdek, ota-onalar va ularning o'rni bosuvchi shaxslarning boshqa xatti-harakatlari tushuniladi. Bu bolada o'zini o'zi qadrlashning buzilishiga, o'ziga bo'lgan ishonchning yo'qolishiga olib keladi, uning rivojlanishi va ijtimoiylashuviga to'sqinlik qiladi.²

T.Ya.Safonova tomonidan berilgan ta'rifdan kelib chiqib, bolaning ruhiy salomatligiga zarar yetkazuvchi har qanday harakat psixologik zo'ravonlik hisoblanadi, deb taxmin qilish mumkin. Biroq, bizning fikrimizcha, psixologik zo'ravonlik nafaqat harakat, yoki harakatlar ketma-ketligi bo'lishi mumkin, balki kommunikativ muhitni tashkil etishning bir turi sifatida ham harakat qilishi mumkin. Demak, yopiq, cheklangan kommunikativ muhit cheklangan xatti-harakatni keltirib chiqaradi, bunday muhitda bola zo'ravonlik ob'ekti ham, sub'ekti ham bo'lishi mumkin.

Bir qator tadqiqotchilar ruhiy va hissiy zo'ravonlikni ajratib turadilar. Demak, N.O.Zinovyev va N.F.Mixaylovalar bolani emotsional suiiste'mol qilishni bolada emotsional zo'ravonlik holatini keltirib chiqaradigan, uning emotsional hayotining yoshga bog'liq rivojlanishiga xavf tug'diruvchi har qanday harakat sifatida tushunadi. Va psixologik zo'ravonlik ostida - «bolaga nisbatan uning potentsial qobiliyatlarini rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan yoki zarar yetkazadigan xat-

---

¹ Цымбал Е.И. Жестокое обращение с детьми: причины, проявления, последствия / Е.И. Цымбал. – Москва: РБФ НАН, 2007.

² Сафонова Т.Я., Цымбал Е.И. Социальные корни жестокого обращения с детьми в семьях // Актуальные проблемы современного детства. – Москва, 2005. – С. 84–88.

ti-harakatlar qilish»¹.

Bu ta'riflar zo'ravonlikning o'zi emas, balki psixologik zo'ravonlik oqibatlarining kontseptualizatsiyasidir. Biroq, psixologik zo'ravonlikning halokatli, halokatli oqibatlari doimo sodir bo'lishi bilan rozi bo'lmaslik qiyin. Psixologik zo'ravonlik va hissiy zo'ravonlik tushunchalari deyarli bir xil, chunki psixologik zo'ravonlik bolaning hissiy sohasiga ham ta'sir qiladi.

A.B.Orlovning fikricha, psixologik zo'ravonlik spektriga quyidagi xulq-atvor namunalari va xatti-harakatlar repertuarlari kiradi: birinchidan, tahdid, kamsitish, haqorat, ortiqcha talablar, ortiqcha tanqid, yolg'on, izolyatsiya, xatti-harakat va tajribani taqiqlash, salbiy baholash, bolaning asosiy ehtiyojlari va ehtiyojlarini puchga chiqarish kabi psixologik ta'sirlar.

Ikkinchidan, psixologik zo'ravonlik holatida quyidagi psixologik ta'sirlarni aniqlash mumkin: o'ziga va dunyoga ishonchni yo'qotish, tarqoq o'zini o'zi anglash, yarim qaram kognitiv uslub, tashqi nazorat o'chog'i; va quyidagi alomatlar: bezovtalik, tashvish, uyqu va ishtaha buzilishi, depressiya, tajovuzkorlik, muvofiqlik, rozilik, yomon akademik ko'rsatkichlar, kommunikativ qobiliyatsizlik, o'zini past baho, yolg'izlikka moyillik, o'z joniga qasd qilish tendentsiyalari, jismoniy va aqliy rivojlanishdagi kechikishlar. Ushbu ta'sirlar qasddan zo'ravonlik xatti-harakatlari, shuningdek, uning oqibatlari uchun maqsadli strategiyalar sifatida harakat qilishi mumkin.

Uchinchidan, psixologik zo'ravonlik holatlarida o'zaro ta'sirning o'ziga xos parametrlarini aniqlash mumkin, masalan, ular bolalar tomonidan ustunlik, ta'sirchanlik, oldindan aytib bo'lmaydiganlik, nomuvofiqlik, bolalarning ishonchsizligi, nochorligini keltirib chiqaradi² va bo'ysunmaslik, befarqlik, qat'iylik, ota-onalarning mas'uliyatsizligi bilan tavsiflanadi.

Psixologik zo'ravonlikning bir necha shakllari mavjud: Repulsiya, kattalar o'z farzandining qadr-qimmatini tushunmasa, unga kerakli emasligini, uni doimiy ravishda haydab chiqarishini, uni chaqirishini,

---

¹ Зиновьева Н.О., Михайлова Н.Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребёнок в кризисной ситуации. — СПб.: Речь, 2003.

² Орлов А.Б. Психологическое насилие в семье — определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи / А.Б. Орлов // Психолог в детском саду. 2007. -№3-4.

u bilan gaplashmasligini, quchoqlamasligini va o'pmasligini, uni barcha muammolari uchun ayblashini tushuntiradi. Siz bunday misol keltira olasiz – ota, bolani ishga joylashtirish bilan bog'liq muammolar uchun aybdor deb hisoblaydi, chunki u tug'ilganida o'sha yili ishsiz qoldi va shu vaqtdan boshlab oiladagi moliyaviy ahvol yomonlashdi. Natijada, bolani buvisi va buvisi bilan yashashni istagan otasi va buvisi tomonidan itarish sodir bo'ladi, bu esa o'z navbatida bola ota-onasi bilan yashashi kerakligiga ishonch hosil qiladi. Yana bir shakl-bu kattalar bolaga qiziqmasliklari, unga nisbatan his-tuyg'ularini ifoda eta olmasliklari yoki bilmasliklari, ko'pincha unga e'tibor bermasliklari, bolaning ota-onasining hissiy borligini sezmasliklari.

Ko'pincha, psixologik zo'ravonlikning bu shakli o'z hissiy ehtiyojlari qondirilmagan kattalar tomonidan sodir bo'ladi, bu odamlar bolaning hissiy ehtiyojlariga yetarli darajada javob bera olmaydi. Natijada, bola muvaffaqiyatli hissiy, intellektual va ijtimoiy rivojlanish uchun etarli darajada o'zaro ta'sir va rag'batlantirmaydi. Psixologik zo'ravonlikning juda keng tarqalgan shakli bu izolyatsiyadir. Ushbu shakl ko'pincha oiladagi zo'ravonlikning boshqa turlari bilan bog'liq. Bolani shkaftga yoki xonaga qamab qo'yish, bolaning erkinligini jismoniy cheklashdan foydalangan holda, bo'sh kvartirada yolg'iz qoldirilgan yoki oddiygina tengdoshlari bilan muloqot qilish, ular bilan o'ynashga ruxsat berilmaydi. Misol uchun, ular do'stlarini tashrif buyurishga taklif qilishlari va hatto ular bilan telefonda gaplashishlari mumkin emas, ular bolani sayrga qo'ymaydilar. Bola doimo bir xonada bo'ladi, u rivojlanishni rag'batlantiradigan yangi tajribalar oqimi bilan ta'minlanmaydi. Natijada, bolaning ijtimoiy muloqot tajribasini o'zi olish imkoniyati yo'q, chunki u nafaqat do'stlashishni taqiqlaydi, balki uning tengdoshlari bilan o'zaro munosabatlariga har tomonlama to'sqinlik qiladi.

Psixologik zo'ravonlikning eng tajovuzkor shakli bolani terror qilish deb hisoblanishi mumkin. Ota-onalar bolani har qanday his-tuyg'ularning namoyon bo'lishi uchun masxara qilishadi, unga yoshiga mos kelmaydigan yoki unga tushunarsiz bo'lgan talablarni qo'yishadi. Bolani doimo qo'rqitish, tashlab ketish yoki, masalan, kaltaklash, qo'rqitish orqali biror narsa qilishga majbur qilish bilan tahdid qilinadi. Bola doimiy ravishda boshqa oila a'zolariga nisbatan shafqatsiz munosabatda bo'lish, ularga nisbatan zo'ravonlik guvohi bo'ladi.

Bir misolni eslash mumkinki, o'gay ota bolaning onasini uning huzurida muntazam ravishda kaltaklaydi, agar u ko'rgan narsasini kimgadir aytsa, u bilan ham xuddi shunday qilish bilan tahdid qiladi. Psixologik zo'ravonlikning yashirin shakli - befarqlik. Ota-onalar bolaning spirtli ichimliklar, giyohvand moddalarni iste'mol qilishiga befarq munosabatda bo'lishadi, bolaga pornografik materiallarni ko'rishga imkon beradi, zo'ravonlik sahnalariga guvoh bo'lishiga imkon beradi va bolaning boshqa odamlar va hayvonlarga nisbatan shafqatsizligi namoyon bo'lishiga hech qanday munosabat bildirmaydi. Ota-onalar farzandidan pul topish yoki o'z ehtiyojlarini qondirish, masalan, uy ishlarini unga o'tkazish uchun ishlatganda, ota-onalarning o'z farzandini ekspluatatsiyasi psixologik zo'ravonlikning eng qadimgi shakli hisoblanadi. chunki uning tarqalishi hatto o'rta asrlar jamiyatida ham mavjud. Oiladagi ijtimoiy munosabatlarning tanazzulga uchrashini psixologik zo'ravonlik shakli deb ham atash mumkin. Bolaning shaxsini aniqlash va o'zini o'zi qadrlashini buzadigan xatti-harakatlar, masalan, qo'pollik, so'kinish, ayblash, «ism qo'yish», masxara qilish, bolani omma oldida kamsitish oiladagi ijtimoiy munosabatlarning buzilishining diagnostik omillari sifatida qaralishi mumkin. va birinchi navbatda, bolalar va ota-onalar o'rtasidagi munosabatlar.

Ko'pgina mamlakatlarda oiladagi zo'ravonlik jiddiy ijtimoiy muammo hisoblanadi.

«Zo'ravonlik» atamasi, «Rus tilining lug'ati» S.I.Ozhegovga ko'ra, quyidagicha talqin qilinishi mumkin: 1) majburlash, ta'qib qilish, bosim qilish, jismoniy kuch ishlatish; 2) kimgadir majburan ta'sir qilish; 3) zulm, qonunsizlik¹.

Jamiyatda zo'ravonlik ustidan nazoratning shakllarini birlamchi bo'lib, ular ijtimoiy-madaniy normalar, urf-odatlar va ijtimoiy institutlar va tashkilotlar (ichki ishlar organlari, aholini ijtimoiy muhofaza qilish muassasalari, mahalliy hokimiyat organlari va boshqalar) yordamida amalga oshiriladigan ikkilamchi shakllarga bo'lish mumkin. Ikkinchisi himoya qilish, jazolash va qayta ijtimoiylashtirishni amalga oshirishni ta'minlashi kerak.

Zo'ravonlikning turli xil ta'riflari mavjud. Jahon sog'liqni saqlash

---

¹ Ожегов С.И. Словарь русского языка. – Москва: Оникс, Мир, Образование. 2008.

tashkiloti (JSST) zo‘ravonlikni o‘ziga yoki boshqa shaxsga yoki odamlar guruhiga qaratilgan jismoniy kuch yoki kuchni, yoki og‘ish, rivojlanish yoki boshqa zarar haqiqiy yoki tahdidli tarzda qasddan qo‘llash¹ deb ta’riflaydi, bu tana jarohati, ruhiy zarar, o‘limga olib keladi yoki olib kelishi mumkin.

Zo‘ravonlik boshqa harakatlardan qasddan amalga oshirilishi bilan farq qiladi. (Tasodifiy yiqilish, yo‘l-transport hodisasi natijasida vujudga kelgan jarohat yoki ruhiy jarohat zo‘ravonlik hisoblanmaydi. O‘z-o‘zini himoya qilish uchun kurashda berilgan zarba o‘z-o‘zidan sodir bo‘ladigan harakat bo‘lib, agar himoyachi qasddan jismoniy shikast yetkazishni istamagan bo‘lsa, uni ham zo‘ravonlik deb hisoblash mumkin emas. yoki boshqa zarar.) Zo‘ravonlik harakatlariga jismoniy kuch ishlatmasdan, balki shaxs ustidan hokimiyatni qo‘llash, ya’ni tahdid, majburlash, shantaj va qo‘rqitish ham kiradi. Agar boshqa shaxs ustidan hokimiyatga ega bo‘lgan kishi ikkinchisiga nisbatan nafrat ko‘rsatsa, g‘amxo‘rlik va yordam berishdan bosh tortsa, bunday harakatlar ham zo‘ravonlik hisoblanadi.

Ko‘pgina shtatlarda uydagi zo‘ravonlik qonunlari jismoniy, psixologik va jinsiy zo‘ravonlikning barcha shakllariga, jumladan og‘zaki zo‘ravonlik va tahdidlardan qattiq jismoniy kaltaklash, odam o‘g‘irlash, jarohat yetkazish bilan tahdid qilish, qo‘rqitish, majburlash, ta’qib qilish, uyga majburan yoki noqonuniy kirish, o‘t qo‘yish, mulkni yo‘q qilish, jinsiy zo‘ravonlik, oilaviy zo‘rlash, sep yoki kelin bahosidagi zo‘ravonlik, jinsiy a’zolari maishiy zo‘ravonlik, oilaviy zo‘ravonlik.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ayollarga nisbatan zo‘ravonlikning bu shakli faqat oila doirasida reproduktiv zo‘ravonlik sifatida amalga oshiriladi, bu ayolning reproduktiv funktsiyasi ustidan uning eri, otanasi, boshqa qarindoshlari va hatto ba’zi hollarda jamiyat tomonidan nazorat qilinishini o‘z ichiga oladi. Ayol o‘zining jismoniy va ruhiy salomatligi, iqtisodiy barqarorligi va boshqa imkoniyatlaridan kelib chiqib, bolalarning tug‘ilish darajasini mustaqil ravishda tartibga sola olmaydi. Nazorat kontratseptiv vositalardan foydalanishni taqiqlash, shu jumladan abort qilish, ayolga ruhiy bosim o‘tkazish, bepushtlik

---

¹ Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире. ВОЗ, 2003. http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/full_ru.pdf (дата обращения: 30.05.2015)

yoki eri va / yoki uning qarindoshlari uchun bir / ikki yoki ma'lum miqdordagi bolani tug'ishni istamagan taqdirda amalga oshiriladi.

2. Oiladagi zo'ravonlik nazariyalari.

Oiladagi zo'ravonlik fanlararo ilmiy tadqiqotlar, ijtimoiy ish nazariyasi va amaliyotining maxsus predmeti sifatida ajralib turadi.

Annomiya konsepsiyani tushunish uchun Ye. Dyurkgeymning g'oyalarini yesga olish kerak. E.Dyurkgeym ("anomiya nazariyasi") va R.Merton kabi klassik sotsiologik mualliflar zo'ravonlik xulq-atvorning aniq normalari va o'zaro kutish tizimi mavjud bo'lmaganda ijtimoiy yorliqlar natijasida paydo bo'ladi deb hisoblashgan.

R.Merton¹ madaniy belgilangan maqsadlar va maqsadlarga erishish uchun mavjud bo'lgan qonuniy vositalarning ijtimoiy jihatdan aniqlangan bo'linishi o'rtasidagi sezilarli bo'shliq oqibatlarida anomiya ko'rди. Bu E.Dyurkgeym va R.Mertonlarning "anomiya" qoyasiga tayangan holda, bugungi kun O'zbekistondagi o'quvchi-yoshlar o'rtasidagi zo'ravonlik (bulling) hodisalarini nazariy tushunish imkonini beradi, deyish mumkin. Ma'lumki, E.Dyurkgeymning "anomiya nazariyasi"ni rivojlantirib, R.Merton anomiyani madaniy maqbullashtirilgan maqsad bilan unga erishishning legitimlashtirilgan imkoniyatlari o'rtasidagi farqlar natijasida yuzaga kelishini ta'kidlagan².

Bu holda zo'ravonlikni keltirib chiqaradigan narsa-bu hislar va yehtiyojlar o'rtasidagi sezilarli farq va ularni qondirish uchun ishlatiladigan vositalar va tovarlar juda cheklangan darajada.

Ya.Gilinskiy fikri bo'yicha zo'ravonlik-uning turli ko'rinishlarida-ijtimoiy borliqning ajralmas tarkibiy qismi (elementi) hisoblanadi... Agressiya barcha jonzotlarga xosdir, zo'ravonlik faqat insondir³.

Yana bir sotsiolog P.Shtompka⁴ ijtimoiy normalarning buzilishiga

---

¹ Мертон Р. Социальная структура и anomия //Социология преступности (Современные буржуазные теории).Пер. с фр. Е.А. Самарской. – Москва: Прогресс, 1966. – С. 299-313.

² Мертон Р. Социальная структура и anomия //Социология преступности (Современные буржуазные теории). Пер. с фр. Е.А.Самарской. – Москва: Прогресс, 1966. – С. 299.

³ Гилинский Я.И. Социальное насилие: Монография / Я.И. Гилинский. – ООО Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2013. СПб. – С. 3, 185 с

⁴ Штомпка П. Социология. Анализ современного общества. Пер. с польского С.М.Червонной. – Москва: Логос, 2010. – С. 428-429.

nisbatan konunchilikning eng yuqori bosqichi sifatida “konunchilik muhiti” ni kursatadi. Har qanday og‘ishlarning tarqalishini ma’qullagan bu holat ko‘plab davlatlar uchun xos yemas yedi, ularda boshqalar yo‘qligida yangi hayotda keraksiz deb hisoblanganiga qaramay, tasdiqlangan va ma’qullanmagan xatti-harakatlarning an’anaviy normalari hali ham ishtirok etgan.

Simvolik interaksionizm – sotsiologik paradigma deb hisoblanib, jamiyatda inson o‘zaro ta’sirining barcha shakllari muayyan ijtimoiy belgilar – tilga asoslangan muloqotni anglatadi, tana harakatlari, imo-ishoralar, madaniy ramzlar va boshqalar. Odamlar tashqi tomondan munosabat bildirmaydilar dunyo va boshqa odamlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri, lekin haqiqatni ma’lum ramzlarda anglaydilar va, shunga ko‘ra, ushbu belgilarni aloqa jarayonida ishlab chiqaringRamziy interaksionizm taxmin qiladi:

1. Har qanday harakat bajaruvchi shaxsning unga qo‘yadigan ma’nosi asosida amalga oshadi; har bir xatti-harakat ortida ramzlar mavjud;
2. Ushbu ramzlar faqat odamlarning o‘zaro ta’sirida paydo bo‘ladi;
3. Harakat davomida kishilar ramzlarning ma’nosini o‘zlariga izohlaydilar.

Ramziy interaksionizmning tushuntirishlarida suiiste’mol qilish, shaxslararo aloqa, aloqa faoliyati jarayoniga asoslanib, qariyalar va zo‘ravonlar tomonidan qabul qilingan rollarga mos kelmaydigan yoki noo‘rin deb tasavvur qilinishi mumkin.

Dastlab zo‘ravonlik atamasini norvegiyalik sotsiolog J.Galtung bergan¹. Bu holda zo‘ravonlik talab qilinadigan jismoniy yoki aqliy harakatlarni amalga oshirish qobiliyatini cheklashga olib keladigan har qanday ta’sirni anglatadi.

T.Gobs² va uning izdoshlari yondashuvlarida “ijobiy” va “salbiy” ma’nodagi zo‘ravonliklar haqida so‘z boradi. “Majburlash va zo‘ravonlik monopoliyasi da davlatning asosiy xususiyati”.

Ijtimoiy zo‘ravonlik tabiatan tizimli bo‘lib, u jamiyatning barcha sohalarini, shu jumladan «madaniy zo‘ravonlik»ni qamrab oladi

Birinchidan, bu kuch ishlatish vositalarini, shu jumladan o‘z kuchlarini

---

¹ Galtung J. Gewalt, Krieg und deren Nachwirkungen. Über sichtbare und unsichtbare Folgen der Gewalt // <http://them.polylog.org/5/fgj-de.htm> (Мурожаат санаси: 1.12.2021 г.).

² Гоббс Т. Сочинения: В 2 т. –Т. 2. –Москва.: Мысль, 1991.

ishlatishdir. Ikkinchidan, jabrlanuvchiga zararning mavjudligi, shu jumladan aqliy va ijtimoiy xususiyatlar. Uchinchidan, zo'ravonlik sub'ektlariga zarar yetkazish niyatlarini aniqlash.

Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, shaxsda rivojlanayotgan muayyan xulq-atvor xulq-atvor sifati sifatida yemas, balki jamiyatda muayyan o'yin qoidalarining ildiz otishi va qo'llanilishi natijasida talqin etiladi¹.

Rene Jirar² nazariyasi zo'ravonlikka mutlaqo biologik moyillik g'oyasi. Zo'ravonlik irratsional, ko'r-ko'rona, chuqur instinktlarga bo'ysunadi deb takiklagan. R.Jirar zo'ravonlikni "tashnalik", qurbonlik orqali jamoadan yo'q qilinishi kerak bo'lgan ortiqcha psixofiziologik yenergiya sifatida belgilaydi. Zo'ravonlik jamiyatni parchalaydi deb xisoblagan.

Djon Dollardning umidsizlik nazariyasi. Zo'ravonlik xatti-harakatlarining sababi shaxslar va guruhlarining maqsadli faoliyatiga to'sqinlik qiladi. Resurslarning yetishmasligi ushbu resurslar uchun kurashga olib keladi. Resurslar boylik, ijtimoiy mavqe, kuch, xavfsizlik, tenglik, yerkinlik va boshqalar bo'lishi mumkin.

S.Xayintogning³ modernizatsiya konsepsiyasida zo'ravonlik hayotiy siyosiy institutlarning rivojlanish vaqtidagi ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarish jarayonlaridan orqada qolish natijasidir. Shuning uchun inqiloblar, to'ntarishlar, qo'zg'olonlar va siyosiy suiqa-sdlar o'tish davri jamiyatlarining umumiy xususiyatidir. S.Xayingtonnig fikricha zo'ravonlik hayotiy siyosiy institutlarning rivojlanishi vaqtida ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarish jarayonlaridan orqada qolish natijasidir. Ekologik modelda zo'ravonlik inson xulq-atvoriga ko'p darajadagi ta'sirning ta'siri natijasida tushuniladi. Bundan tashqari, ekologik model zo'ravonlik inson hayotining turli bosqichlarida turli omillar ta'sirida yuzaga kelishi mumkin deb taxmin qiladi. Bunga jamiyat tarixining turli omillari sabab bo'lishi mumkin, bu muammolarni asosan zo'ravonlik

---

¹ Galtung J. Gewalt, Krieg und deren Nachwirkungen. Über sichtbare und unsichtbare Folgen der Gewalt // <http://them.polylog.org/5/fgj-de.htm> (Мурожаат санаси: 1.12.2021 г.).

² Жирар Ж. Насилие и священное. — Москва: Новое литературное обозрение. 2010. — 488 с.

³ Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. — Москва : Прогресс-Традиция, 2004, - С. 24-25.

yordamida hal qilishning madaniy me'yorlarini belgilaydi.

Zo'ravonlikning ijtimoiy-psixologik jihatlarini Z.Freyd, G.Yung, K. Xorni va boshq. asarlarida ochib berilgan. Psixologiyada zo'ravonlikni insonning ijtimoiy-biologik xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan tajovuzkor xatti-harakatlar deb hisoblaydi.

Z.Freyd, yo'q qilish ishtiyoqi, uning konsepsiyasida «o'lim instinkti» terminologik tushunchasi bilan aks yettirilgan, muhabbat yehtirosi yoki «hayotga tashnalik» bilan taqqoslaganda. U zo'ravonlik va buzg'unchi xatti-harakatlarning sabablarini tushuntirishda klassik psixologiyaning rivojlanishlarining nomuvofiqligini ko'rsatdi.

K.Lorens nazariyasi ikki omilga asoslangan edi: tajovuzkorlik manbalariga mexanistik qarash va tajovuzkorlik hayotni himoya qilishga xizmat qiladi, ya'ni bu shaxs va butun insoniyatning omon qolishiga hissa qo'shadi. K.Lorensning g'oyalariga ko'ra, inson tajovuzkorligi asosan ba'zi yenergiya manbalariga ega; shunga qaramay, bu tashqi stimulga reaksiya natijasida kelib chiqishi shart emas¹. «Odamlar juda xavfli mavjudotlar yemas, tabiatan ular yomon qurollangan va hayvonlarga qaraganda o'z turlariga nisbatan ko'proq zo'ravonlik qilishadi».

E.Fromm² zo'ravonlikni destruktivlikning og'ir, patologik va xatarli shakllariga va boshqa, unchalik og'ir bo'lmagan shakllariga ajratadi. E.Fromm zo'ravonlikning bir necha shakllarini belgilaydi: o'ynoqi, reaksiya, qasoskor zo'ravonlik, imon shoki, zo'ravonlikning kompensator va arxaik turi – «qonga tashnalik». Qasos zo'ravonligi ibtidoiy va madaniyatli shaxslarga ham, guruhlariga ham xosdir. Voyaga yetgan, sog'lom odam zaif yoki nevroitik odamga qaraganda qasos olishga chanqoqligi bilan kamroq turtki beradi. Ikkinchisi uchun qasos o'z qadr-qimmatini tiklash shakli, o'z-o'zini harakat qilish va o'zlikni tiklash yelementiga aylandi. E.Fromm qasos tuyg'usining jadalligi bilan iqtisodiy, shuningdek, madaniy vahshiylik, ijtimoiy guruhlarining qashshoqlashuvi o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatib berdi.

Oilaviy zo'ravonlikning asosiy xususiyatlaridan biri shundaki, u bir necha turdagi zo'ravonlik (jismoniy, jinsiy, psixologik va iqtisodiy)

¹ Лоренц К. Обратная сторона зеркала. – Москва: Республика, 1998.

² Фромм Э. [Анатомия человеческой деструктивности] / пер. с англ. Э.М.Телятникова, Т.В.Панфилова. – Минск: ООО Попурри, 1999. – 624 с.

takrorlanadigan hodisa (naqsh)dir. Naqshning mavjudligi oiladagi zo'rvonlik va faqat oiladagi ziddiyatli vaziyat o'rtasidagi farqning muhim ko'rsatkichidir. Amerikalik psixolog va oiladagi zo'rvonlik bo'yicha taniqli ekspert¹Amerikalik tadqiqotchi, psixolog Lenore Uolker o'z tajribasidan «zo'rvonlik davri» nazariyasini ishlab chiqdi. Ushbu model zo'rvonlik sodir bo'ladigan yaqin munosabatlar dinamikasini tasvirlashga harakat qiladi. L.Uoker bunday munosabatlarda ma'lum qonuniyatlar mavjud deb hisoblaydi. Agar sheriklardan hech biri tsiklni buzmasa, vaqt o'tishi bilan zo'rvonlik kuchayadi va sikl qisqaroq vaqt oralig'ida takrorlanadi.

Oila a'zolarining bir-biriga nisbatan zo'rvonlik harakatlari barcha jamiyatlarda va hamma zamonlarda sodir bo'lgan, lekin ular har doim ham ijtimoiy muammo sifatida ko'rib chiqilmagan. T.S.Sulimova ta'kidlaganidek, madaniyat, ijtimoiy ramzlar, an'ana va marosimlarda qonuniy ravishda namoyon bo'ladigan tarkibiy zo'rvonlik mavjud.² Masalan, bolalarga nisbatan «pedagogik» zo'rvonlik, ayollarga nisbatan «uy quruvchi» munosabatda bo'lish yoki keksalar va nogironlarga nisbatan «spartalik» munosabat qonun bilan mustahkamlangan va (yoki) jamoat axloqi tomonidan qo'llab-quvvatlangan. Boshqacha qilib aytganda, zo'rvonlikning ma'lum shakllari aholi tomonidan adolatli sabab sifatida qabul qilinishi mumkin («madaniy» zo'rvonlik, D. Galtungga ko'ra.³). Shunday qilib, zo'rvonlikni oqlash yoki qoralash jamiyatning ijtimoiy yo'nalishiga bog'liq va shunga mos ravishda kuchayishi yoki zaiflashishi mumkin.

Tadqiqotchilar er-xotinning zo'rvonligi manbalarini va uning kelib chiqishini o'rganishning bir nechta yondashuvlarini aniqlaydilar. Muammoga qurbonologik yondashuv zo'rvonlik qurbonlarining o'zlari ularga nisbatan shafqatsizlikni qo'zg'atishlaridan kelib chiqadi. Bu

---

¹ Синельников А. Социально-психологическая реабилитация женщин и детей, пострадавших от семейного насилия: учебно-методическое пособие/ А. Синельников, Е.А.Ипполитова, О.А.Казанцева, Т.А.Гуж.- Барнаул, 2012 – С.50.

² Сулимова Т.С. Насилие // Российская энциклопедия социальной работы/ Под ред. А.М. Панова и Е.И. Холостовой: В 2 т. Т. 2. – Москва: Институт социальной работы, 1999.

³ Галтунг, Йохан (1969).Исследование насилия, мира и мира». Журнал исследований мира . 6 (3): 167–191. DOI: 10.1177 / 002234336900600301 . S2CID 143440399. Насилие, мир и исследование мира – https://ru.qaz.wiki/wiki/Violence_Peace_and_Peace_Research.

yondashuv, masalan, nemis tadqiqotchisi V. Shnaydarning asarlarida keltirilgan¹. Vividologik yondashuv doirasida L. Berkovitsning meta-tadqiqini ham qayd etish mumkin.² Ijtimoiy ta'lim nazariyasi tajovuzkorda zo'ravonlikka moyillikning rivojlanishini rag'batlantiradigan yaqin atrof-muhitning rolini ta'kidlaydi.³ Bu nazariya M.Kaufman asarlarida ishlab chiqilgan⁴.

Nikohdagi zo'ravonlikni o'rganishning strukturaviy nazariyasi oilaning shaxsiy hayotida ayol va erkak rollarini taqsimlashning o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor qaratadi. Asosan tuzilmaviy nazariya patriarxatning tanqidi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u har qanday odamni imtiyozli mavqega qo'yadi. Bunday yondashuvni radikal feminizm vakillari (S. Firestone, A. Dvorkin, K. Delfi, K. Millet va boshqalar) keng namoyon etadi.⁵

Shu bilan birga, nikohdagi zo'ravonlik - bu shaxsning ishda yoki jamiyatda boshdan kechirgan anarxiya va nochorlik hissi, shuningdek, uning ustidan nazorat o'rnatish orqali yaqin kishini (turmush o'rtog'ini) o'z hokimiyatiga bo'ysundirish istagi uchun kompensatsiya. Nikohdagi zo'ravonlikning paydo bo'lishi va yanada rivojlanishi sabablarini tushunish uchun ramziy interaksionizm nazariyasi

---

¹ См.: Горшкова, И.Д. Насилие против жен как проблема социологического анализа / И.Д. Горшкова, И.И. Шурыгина // Общество и гендер. Материалы летней школы, Рязань, 2003. — Рязань: Поверенный, 2003.

² Берковиц, Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. — Москва: СПб., 2001. — 352 с.

³ Подробнее о теории научения см. Скиннер, Б.Ф. Технология поведения / Б.Ф. Скиннер // Американская социологическая мысль: Тексты. — Москва, 1996. — С. 29-45.

⁴ Kaufman, M. The Construction of Masculinity and the triad of Men's Violence / M. Kaufman // Men's Lives. Ed. by M. Kimmel and M. Messner. New-York-Toronto: Makmillan publishing company, 2000.

⁵ Воронина, О.А. От феминистских теорий к «женским» и гендерным исследованиям / О.А. Воронина // Социология гендерных отношений: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Под ред. З.Х. Саралиевой. — Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. — С. 55-62.

qoidalari ham qiziq.¹

Oiladagi zo'ravonlik - bu yaqinlar ustidan hokimiyat va nazoratni qo'lga kiritish uchun ularning irodasiga qarshi amalga oshiriladigan, muntazam ravishda takrorlanadigan jismoniy, iqtisodiy, psixologik, jinsiy ta'sir qilish harakatlaridir.

Biroq, so'nggi bir necha o'n yilliklarda oiladagi zo'ravonlik boshqa ko'plab ijtimoiy va individual muammolarni keltirib chiqaradigan jiddiy va keng tarqalgan muammo sifatida tan olindi. Jumladan, jinoyatchilarni jazolashning o'zi kifoya emas, shuningdek, zo'ravonlik qurbonini reabilitatsiya qilish, vaziyat takrorlanmasligi uchun zo'ravonlik sodir etgan shaxs bilan ishlash zarurligi haqida tushuncha shakllangan.

Oiladagi har qanday zo'ravonlik ob'ektlari (shuningdek sub'ektlari) bo'lishi mumkin. Oilaviy shafqatsizlikning uch turi mavjud: ota-onalar tomonidan bolalarga nisbatan; bir turmush o'rtog'idan boshqasiga nisbatan; keksa qarindoshlariga nisbatan bolalar va nabiralalar tomonidan.

Ko'pincha bolalar, ayollar, qariyalar va nogironlar oila a'zolari tomonidan zo'ravonlik harakatlariga (yuqorida ko'rsatilgan zo'ravonlik turlaridan biri) duchor bo'lishadi. Oiladagi erkaklar ko'p hollarda psixologik zo'ravonlikka duch kelishadi. Oilaviy zo'ravonlikning oqibatlariga - jabrlanuvchining tanasiga shikast yetkazish, ruhiy kasalliklar, o'z joniga qasd qilish, shuningdek, o'zini o'zi qadrlashning yo'qolishi. Doimiy qo'pol muomala jabrlanuvchining tajovuzkorga nisbatan zo'ravonlik reaksiyasini keltirib chiqarishi mumkin.

Bundan tashqari, voyaga etgan oila a'zolariga nisbatan zo'ravonlik,

---

¹ О символическом интеракционизме см.: Мид, Дж.Г. От жеста к символу / Дж.Г. Мид // Американская социологическая мысль: Тексты. — Москва, 1996. — С. 213-222; Блумер, Г. Общество как символическая интеракция / Г.Блумер // Современная зарубежная социальная психология. — М.: Издательство Московского университета, 1984. — С. 173-179; Гофман, И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта: Пер. с англ. / И. Гофман. — Москва: Институт социологии РАН, 2003. — 752 с.; Гофман, И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гофман. — Москва: КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 2000. — 304 с.; Гофман И. Порядок взаимодействия / И.Гофман // Теоретическая социология: Антология: В 2 ч. — Ч. 2. — Москва: Книжный дом Университет, 2002. — С. 60-104.; Абельс, Х. Интеракция, идентификация, презентация. Введение в интерпретативную социологию / Х. Абельс. — СПб.: Алетейя, 1999. — 272 с.; Кули, Ч.Х. Человеческая природа и социальный порядок / Ч.Х. Кули. — Москва: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. — 320 с.

mos ravishda, bolalarga ta'sir qiladi, ularda turli xil psixo-emotsional va psixosomatik kasalliklar, maktab moslashuvi va umuman rivojlanishning buzilishi va sotsializatsiyaning buzilishiga olib keladi. O'zaro munosabatlari zo'ravonlik asosida qurilgan oilalar «xavf guruhi»ga kiradi, chunki bunday noqulay muhitda o'sgan bolalar keyinchalik zo'ravonlik qurboniga aylanadi yoki o'zlari yaqinlarini zo'ravonlikka duchor qiladilar.

Oiladagi zo'ravonlik har kimning qonun oldida teng himoyalaniish va kamsitmaslik huquqi kabi inson huquqlarini buzadi, lekin jinsi, yoshi, oilaviy yoki ijtimoiy mavqeiga ko'ra; yomon munosabatda bo'lmaslik huquqi; yashash va jismoniy daxlsizlik huquqi; jismoniy va ruhiy salomatlikning yuqori standartlariga ega bo'lish huquqi.

Aholining barcha guruhlari uchun umumiy bo'lgan oiladagi zo'ravonlikning «maxsus belgilari» mavjud.

Masalan:

- munosabatlarda zo'ravonlikning bir turi bo'lsa, uning boshqa shakllari ham rivojlanishi ehtimoli juda yuqori;
- oiladagi zo'ravonlik o'zining barcha ko'rinishlarida zo'ravonlik sodir etgan shaxs tomonidan nazorat va hokimiyat elementlarini o'z ichiga oladi;

- zo'ravonlik sodir etishga va zo'ravonlik siklini davom ettirishga olib keladigan psixologik va ijtimoiy-madaniy omillar ko'pincha oiladagi zo'ravonlikning turli shakllari uchun bir xil bo'ladi;

- Zo'ravonlik natijasida yuzaga keladigan psixologik travma va zo'ravonlik qurbonlari boshdan kechiradigan alomatlar oilaviy zo'ravonlikning turli shakllari uchun bir xil.¹

Bugungi kunda juda tushunarli sabablarga ko'ra oiladagi zo'ravonlik holatlarining ko'lami va chastotasi bo'yicha to'liq va real statistika mavjud emasligini tan olmaslik mumkin emas: oilaning tizim sifatida yaqinligi («iflos choyshabni jamoat joylarida yuvishni» xohlamaslik); jabrlanuvchilar va jinoyatchilarning o'zaro bog'liqligi; ijtimoiy xodimlar uchun oilaning kirish imkoniyati yo'qligi; tibbiyot muassasalari va huquqni muhofaza qilish organlaridan ma'lumotlarning etarli emasligi, bu hodisaning ko'lami to'g'risida asosli xulosalar chiqarishga imkon bermaydi. Zo'ravonlik holatlarini qayd etish, shuningdek, ayrim

---

¹ Социально-психологическая реабилитация женщин и детей, пострадавших от домашнего насилия: учебно-методическое пособие. — Барнаул, 2012. — С. 8.

zo'rvonlik harakatlarini jinoiy harakatlarga bog'lash qiyinligi bilan ham murakkablashadi. Shu bilan birga, haqiqiy yoki potentsial qurbonlarning politsiyaga murojaat qilishiga to'sqinlik qiluvchi omillar mavjud. Bular jabrlanuvchilarning jinoyatchi hibsga olinmasligidan haqli qo'rqishlari, huquq tizimiga ishonchsizlik, tergov jarayonining haqoratli tabiatidan qo'rqish, ularning sirlarini oshkora qilishni istamaslik va boshqalar. Shunday qilib, faqat «aysbergning uchi» statistik jihatdan ko'rinadigan bo'ladi.

Umuman zo'rvonlik va xususan, oiladagi zo'rvonlikning mexanizmlari va sabablarini tushuntirish uchun turli ilmiy fanlarda quyidagi kontseptual yondashuvlar qo'llaniladi.

Sotsiologik yondashuv doirasida sotsial-madaniy konditsionerlik yetakchi omil hisoblanadi, ya'ni. zo'rvonlik - bu aholining ushbu guruhida qabul qilingan va bolalikdan tarbiyalangan oilaviy munosabatlarning stereotipi, shuningdek, ijtimoiy omillar (shaxsning (oila) ijtimoiy-iqtisodiy holati, -ishsizlik, yomon turmush sharoiti va boshqalar) ta'siri.

Psixologik yondashuv nuqtai nazaridan, zo'rvonlik shaxsiy hayotiy salbiy tajriba, «bolalik travmasi» yoki alkogolizm va psixopatologiya natijasi sifatida yoki oila tizimini paradoksal ravishda (lekin etarli darajada) barqarorlashtiruvchi oilaviy disfunktsiyaning alomati sifatida ko'riladi. Noto'g'ri munosabat, shuningdek, oila a'zolaridan biri (masalan, bola yoki keksa odam), o'ziga xos psixosomatik xususiyatlar yoki xatti-harakatlarning mavjudligi yoki yo'qligidan qat'i nazar, deviant yoki qiyin deb qabul qilinganda, oilaning buzuvchi o'zaro ta'siri natijasida ham ko'rinishi mumkin. (yuk), bu xavfni yomon davolashni keltirib chiqaradi.

Psixologik nuqtai nazardan, zo'rvonlik va shafqatsizlik kamdankam hollarda ma'nosizdir. Bu moment juda muhim, chunki har qanday sub'ektiv impuls shaxsiy ma'no, shaxsiy ahamiyat nuqtai nazaridan yoritilishi kerak. Bu darajadagi tajovuzkor xatti-harakatlarning sabablari odatda ongsizdir.

Avvalo shuni ta'kidlaymizki, agar inson o'zini tahdidli muhitda yashayotganini his qilsa, u o'zini ongsiz qo'rquvni faqat o'zidan uzoqlashtirgandek itarish va undan ham ishonchli tarzda o'ziga tahdid tashuvchilarni yo'q qilish orqali olib tashlashi mumkin. (ko'pincha xayoliy).

Umuman olganda, zo'ravonlik ko'pincha hokimiyatni o'rnatish va o'zini o'zi tasdiqlamaslik uchun vositaga aylanadi. Zo'ravonlik qo'llagan paytda, odam o'z kuchining to'liqligini (hech bo'lmaganda «bu erda va hozir») boshqalarga nisbatan his qiladi. O'z-o'zini tasdiqlash deganda o'z-o'zini hurmat qilish, o'zini o'zi qadrlash darajasini oshirish, o'zini o'zi qadrlash tuyg'usini, o'z shaxsiyatining boshqalar uchun ahamiyatini e'lon qilish istagi tushuniladi. Shunday qilib, tajovuzkor va zo'ravon harakatlar inson uchun ichki psixologik muammolarni, o'ziga ishonchsizlikni, sub'ektiv ravishda his qilingan zaiflikni engish vositasiga aylanishi mumkin.

Tizimli oilaviy psixoterapiya nuqtai nazaridan, oiladagi suiiste'mollik - bu oila tizimining disfunktsiyasining ko'rsatkichi, oila ichidagi munosabatlar buzilishining tarkibiy belgisi, oila tizimini noto'g'ri vositalar bilan barqarorlashtirishga urinish (masalan, zo'ravonlik oilada nazorat, tartib va hokimiyat uchun kurash kontekstida qo'llanilishi mumkin). Va agar oila ichidagi munosabatlarning mavjud muammolari (dastlab zo'ravonlik bilan bog'liq bo'lmagan) bartaraf etilmasa, zo'ravonlik surunkali yoki tsiklik xususiyatga ega bo'ladi.

Hozirgi vaqtda fanlararo yondashuvlar samaraliroq hisoblanadi, masalan, psixobiologik, ijtimoiy-psixologik va ijtimoiy-madaniy (yoki ijtimoiy-strukturaviy).

Psixobiologik yondashuv kontseptsiyasiga ko'ra, zo'ravonlik xatti-harakatlari patopsixologik og'ishlarga ega bo'lgan shaxslarga xosdir va shaxsda patologik va deviant xususiyatlar mavjudligi bilan belgilanadi.

Ijtimoiy-psixologik yondashuv oiladagi zo'ravonlikni ijtimoiylashuv mahsulidir, bu xatti-harakatlar modelining takror ishlab chiqarilishi, bolaning oilada olgan hayotiy tajribasi deb hisoblanadi. Masalan, bir tomondan xotinini kaltaklagan erlar orasida otaning onaga nisbatan bunday munosabatiga bolaligida guvoh bo'lganlar soni farovon oilalarda tarbiyalanganlarga nisbatan uch barobar ko'pdir. Boshqa tomondan, bolaligida onasi tomonidan qatag'on qilingan va uning qattiq nazorati ostida bo'lgan zo'rlovchilarda erkak roliga o'zini o'zi tasdiqlashga shoshilinch ehtiyoj seziladi. Bunday onalik hukmronligi tuyg'usi ongsizda qoladi va shunchalik shikastlidirki, u ayollarga jiddiy hujumlar qilishni belgilaydi, uning eng chuqur ma'nosi ona bilan psixologik aloqalarni uzishdir.

Shuningdek, og'ir sharoitlarda tarbiyalangan bolalarning har ikki

nafardan biri o'z kekxa ota-onasiga nisbatan zo'ravonlik qo'llayotgani, bolaligida shafqatsiz munosabatda bo'lmaganlarning har to'rt yuz nafardan birigina kelajakda o'zini tajovuzkor tutishi aniqlangan.

Ushbu yondashuv kontekstida zo'ravonlikning oila ichidagi tsiklikligini ta'kidlash kerak.

Oiladagi zo'ravonlik shaxsning psixologik xususiyatlari bilan izohlanadigan birinchi va ikkinchi yondashuvlardan (ba'zan bitta individual yondashuvga birlashtirilgan) farqli o'laroq, sotsial-madaniy yondashuv muammoni yanada kengroq - jamiyatdagi ijtimoiy va iqtisodiy vaziyat kontekstida ko'rib chiqadi. bir butun. Masalan, erkak (uning ustunligini tasdiqlash) va ayol (iqtisodiy va psixologik qaramlik) ijtimoiy maqomidagi farqlar ham oila ichidagi munosabatlarga o'tadi. Shunday qilib, erning o'z xotiniga nisbatan zo'ravonligi ijtimoiy tartib bilan belgilanadi va tarixan mustahkamlanadi va shuning uchun jamiyat tomonidan qoralanmaydi, balki er-xotinlar o'rtasidagi munosabatlarning deyarli tabiiy shakli sifatida qabul qilinadi.

Oilaviy zo'ravonlik muammosi ham "hokimiyat" va "nazorat" nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. Jabrlanuvchini tahqirlash, uning huquq va erkinliklarini buzish orqali huquqbuzar unga nisbatan o'z kuchini his qilish, uning qaramligini isbotlash, hayotini nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ijtimoiy ish nazariyasi va amaliyotida, shuningdek, oiladagi zo'ravonlik sabablarini tushuntirishning bir necha xil yondashuvlari mavjud. Ba'zilariga ko'ra, e'tibor psixologik (ichki zo'riqish, stress, jinoyatchining surunkali ruhiy muammolari) yoki psixososyal omillar (oilaviy munosabatlar va oilaviy tarix) ta'siriga qaratilgan. Boshqa yondashuvlarga ko'ra, giyohvandlik yoki spirtli ichimliklar bilan zaharlanish, moddiy qiyinchiliklar, jabrlanuvchining qaramligi, jabrlanuvchining provokatsion xatti-harakatlari, tashqi muhitning beqarorlashtiruvchi ta'siri (yosh, ishsizlik, kasbiy va boshqalar) kabi vaziyat omillarining ta'siri. zo'rlovchining muammolari, uning ijtimoiy izolyatsiyasi) va boshqalar.

Vaziyat modeli tajovuz ehtimoli ma'lum vaziyat va tarkibiy o'zgaruvchilar ta'sirining davomiyligi va intensivligi bilan belgilanadi deb taxmin qiladi. Yuqorida sanab o'tilgan omillar va sabablarga qo'shimcha ravishda, ular shuningdek, muloqot qilishda qiyinchiliklar (masalan, kichik bola yoki qariyalar bilan), vasiyning shaxsiyati bilan

bog'liq bo'lgan omillarni (hayot inqirozi, charchash sindromi va boshqalar) o'z ichiga oladi.

Zo'ravonlik sabablarini tushuntirishda oxirgi o'rin ichki va ayniqsa tashqi stress omillarining ta'siriga berilmaydi. Chet ellik tadqiqotlardan birida, kekxa qarindoshlariga g'amxo'rlik qilayotganlarning 2/3 qismi charchoq, charchoq, asabiylashish va g'azabni kuchaytirishi qayd etilgan. Eng stressli tashqi omillar orasida yosh, daromad darajasi, ishsizlik va hayot inqirozi ko'rsatilgan bo'lsa, din, yashash joyi va irqi kamroq ta'sir ko'rsatdi.

Ijtimoiy o'zgarishlar nazariyasi (ba'zi mualliflar ushbu yondashuvga murojaat qilish uchun «giyohvandlikdan kelib chiqadigan zo'ravonlik» iborasidan foydalanishni taklif qiladilar) ijtimoiy o'zaro ta'sir jarayoni - bu mukofot va jazolarning ketma-ket o'zgarishi, degan fikrga asoslanadi. boshqalar bilan muloqot qilish, ular olgan ulushini oshirishga harakat qiling. mukofotlar va ular oladigan jazolar sonini kamaytirishga harakat qiling. Nogiron oila a'zolari (kichik bolalar, nogironlar va qariyalar) boshqa oila a'zolariga nisbatan ko'proq nochor, qaram va himoyasiz bo'lganligi sababli, tajovuzkorga zo'ravonlik xatti-harakatlarini ko'rsatishga imkon beradigan keyingi o'zaro ta'sir modelini tanlashda ular kamroq muqobillikka ega bo'ladi. chunki «o'zgarishlarni qabul qilish» ehtimoli past.

Ramziy o'zaro ta'sir modeli kontseptsiyasi odamlar o'rtasidagi aloqa uzluksiz ma'lumot almashish jarayoni ekanligi haqidagi ta'kidlashga asoslanadi, bunda har bir oldingi nusxa keyingisini aniqlaydi, buning natijasida nima bo'lganini tushunish uchun. Aytgancha, so'zlarning, rollarning ramziy ma'nosini dekodlash uchun yagona shablonni yaratish kerak. Agar bunday «kelishuv» ga erishilmasa, tushunmovchiliklar yuzaga kelishi mumkin va natijada nizolar ehtimoli kuchayadi va munosabatlarda keskinlik va tajovuzkorlik paydo bo'ladi. Bundan kelib chiqqan holda, qarindoshga nisbatan zo'ravonlikning sababi uning o'tmishda qanday qabul qilinganligi va hozirgi qiyofasi o'rtasidagi farqning yo'qligi bo'lishi mumkin.

Muayyan yondashuvlarni qo'llash natijasida mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar oilaviy zo'ravonlikning ayrim xususiyatlarini empirik tarzda qo'lga kiritdilar. Interaktiv jarayon sifatida zo'ravonlikda uni sodir etgan sub'ekt va jabrlanuvchi farqlanadi.

Oilaviy zo'ravonlikning qayd etilgan holatlari bo'yicha

ma'lumotlarning sifat va miqdoriy tahlili shuni ko'rsatadiki:

- Zo'ravonlik ko'pincha ayollar va bolalarga nisbatan sodir etiladi;
- psixologik va jismoniy zo'ravonlik eng ko'p uchraydi;
- Qoidabuzarlar ko'pincha begona emas, qarindoshlardir; oilada zo'ravonlik sodir bo'ladi;

- Aksariyat hollarda zo'ravonlik bir harakat emas, balki takrorlanadigan hodisadir;

- Jabrlanganlar va ularning qarindoshlari, qoida tariqasida, politsiyaga murojaat qilmaydilar, balki do'stlaridan (qarindoshlaridan emas) yoki ixtisoslashgan tashkilotlardan yordam va yordam so'rashadi;

- zo'ravonlik ko'pligi etnik yoki diniy mansublikka bog'liq bo'lmasa;

- ta'lim darajasi zo'ravonlik chastotasiga mos kelmaydi;

- Zo'rlovchilar orasida ruhiy kasallar salmog'i ancha past - 10-15%, ruhiy tushkunlik va og'ir tashvish kabi turli ruhiy kasalliklarga chalinganlar esa 60% gacha;

- bolalar uchun nikoh o'rnatilgan oilalarda zo'ravonlik ko'proq uchraydi;

- Oiladagi zo'ravonlik tabiatan tsiklik bo'lib, qaramog'ida bo'lgan oila a'zolari bilan yopiq oila davrasi ko'pincha keyingi avlodlarda takrorlanishiga sabab bo'ladi.

Turli tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, zo'ravonlik harakatlarining aybdorlari kontingenti mutlaqo geterogen(har xil jinsli)dir, lekin ular hissiy sovuqlik va befarqlik, empatiya va o'zini boshqasining o'rniga qo'ya olmaslik kabi umumiy psixologik xususiyatlarga ega va shu bilan birga, ekstremal istalmagan tashqi ta'sirlarga sezgirlik va zaiflik, shuningdek, tajovuzkorlik va shafqatsizlik, tashvish va qo'rquvning kuchayishi, o'z harakatlarini nazorat qila olmaslik va his-tuyg'ularni tiya olmaslik. Ko'pincha, bu qattiq shaxslar, qasoskor, istalmagan his-tuyg'ular ularga yopishib qolganga o'xshaydi, ular eski xafagarchiliklarni, hatto bolalikda sodir bo'lganlarni ham uzoq vaqt davomida, ba'zan butun hayoti davomida, ularga sabab bo'lgan sabablar aniqlaganda saqlaydilar. uzoq vaqtdan beri yo'q bo'lib ketgan. Ularning yana bir sifati bor - o'zlarining ichki muammolarini bartaraf eta olmaslik yoki ularga mos keladigan tajribalarni olib tashlash, ayniqsa, agar ular og'riqli bo'lsa, faqat psixologik darajada, tashqi jismoniy harakatlarsiz, tashqi jismoniy muhitni o'zgartirmasdan. Ko'p hollarda zo'ravon, zo'ravon odamlar atrofidagi odamlarga ta'sir qiladi va o'z

«men»ida qolib, ularga moslashishga harakat qilmaydi va umuman, ularning moslashish qobiliyati past darajada bo'ladi. Umuman olganda, zo'ravonlikning sub'ektiv qabul qilinishi va zo'ravonlik harakatlariga tayyorligi sotsializatsiya jarayonining muayyan buzilishlarining natijasi ekanligini ta'kidlash mumkin. va umuman, ularning moslashish qobiliyati past. Umuman olganda, zo'ravonlikning sub'ektiv qabul qilinishi va zo'ravonlik harakatlariga tayyorligi sotsializatsiya jarayonining muayyan buzilishlarining natijasi ekanligini ta'kidlash mumkin. va umuman, ularning moslashish qobiliyati past. Umuman olganda, zo'ravonlikning sub'ektiv qabul qilinishi va zo'ravonlik harakatlariga tayyorligi sotsializatsiya jarayonining muayyan buzilishlarining natijasi ekanligini ta'kidlash mumkin.

Xalqaro inson huquqlari tashkilotlarining (birinchi navbatda, ayollar) faol harakatlari tufayli so'nggi o'n yil ichida inson huquqlariga rioya qilish haqidagi g'oyalar sezilarli darajada kengaydi. Shunga ko'ra, davlatlarning oiladagi zo'ravonlik uchun javobgarligi haqidagi tushunchasi o'zgardi. Agar ilgari davlat faqat o'z organlarining faoliyati uchun (masalan, mahkumlarning huquqlariga rioya qilish uchun) javobgardir, deb hisoblangan bo'lsa, lekin bu erda alohida shaxslarning xatti-harakatlari uchun emas, balki undan ham ko'proq oilada. sheriklik qo'llaniladi: davlat tomonidan, shu jumladan xususiy sektorda inson huquqlari buzilishining muntazam ravishda oldini olish yoki bostirish. Ushbu tendentsiyaning tasdiqlanishi davlatni nafaqat o'z fuqarolari, balki xalqaro hamjamiyat va qonunlar oldida ham mas'uliyatli qiladi.

Oiladagi zo'ravonlik har kimning qonun oldida teng himoyalaniish huquqi kabi inson huquqlarini buzadi, ya'ni. gender diskriminatsiyasini bartaraf etish; yomon munosabatda bo'lmaslik huquqi; yashash va jismoniy daxlsizlik huquqi; jismoniy va ruhiy salomatlikning eng yuqori standartlariga ega bo'lish huquqi.

Oilaviy zo'ravonlikdan huquqiy himoya qilish uchun muhim bo'lgan qoidalar quyidagi hujjatlarda mustahkamlangan: Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi; Ayollarning siyosiy huquqlari to'g'risidagi konvensiya; Bola huquqlari deklaratsiyasi; Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt; Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt; Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi deklaratsiya; Ayollarga nisbatan zo'ravonlikka barham berish to'g'risidagi deklaratsiya;

Nikohga rozilik, nikoh uchun eng kam yosh va nikohni qayd etish to'g'risidagi konventsiya; Teng qiymatdagi mehnat uchun erkaklar va ayollar uchun teng haq to'lash to'g'risidagi konventsiya; Onalikni himoya qilish to'g'risidagi konventsiya; Erkaklar va ayollar uchun teng muomala va teng imkoniyatlar to'g'risidagi konventsiya; oilaviy mas'uliyatli ishchilar; Bandlik va kasbda kamsitish to'g'risidagi konventsiya va boshqalar.

Xalqaro huquqiy amaliyot oiladagi zo'ravonlik holatlari bo'yicha odil sudlov, birinchi navbatda, jinoyatchi va jabrlanuvchi o'rtasidagi munosabatlarga emas, balki zo'ravonlik harakatlarining tabiatiga asoslanishini ta'minlashga intiladi. Hibsga olish va ta'qib qilish bo'yicha faol siyosat keyingi zo'ravonlikni oldini olishning eng samarali vositasidir, oilada maqbul xulq-atvor chegaralarini belgilovchi davlat qonunlarining ahamiyati ravshan, ayniqsa bu jiddiy oqibatlariga olib keladigan yoki bolalarga nisbatan sodir etilgan bo'lsa.

Ijtimoiy ish va travmadan keyingi stress psixoterapiyasi jarayonida doimiy ravishda yuzaga keladigan va ko'pincha ularni hal qilish vazifalarini belgilab beradigan oilaviy zo'ravonlik muammolari nafaqat xalqaro huquqiy hujjatlar, balki O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi bilan ham chambarchas bog'liq. Biroq, afsuski, ko'plab davlat muassasa va tashkilotlari vakillari, zo'ravonlikka duchor bo'lgan shaxslarga, jabrlanganlarning o'zlari va zo'ravonlik sodir etganlarga yordam ko'rsatishga mo'ljallangan mutaxassislar ushbu masalaga bevosita daxldor qonunlardan yetarlicha xabardor emaslar. Shu munosabat bilan, birinchi navbatda, har bir davlatning, shu jumladan Rossiyaning jinoiy va fuqarolik qonunchiligida berilgan zo'ravonlik shartlarining ta'rifiga e'tibor berish muhimdir. Ular zo'ravonlik jinoyatlari deb hisoblanishi kerak bo'lgan aniq va aniq ta'riflarni o'z ichiga oladi.

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida (O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida) jismoniy zo'ravonlik deganda shaxsning anatomik va fiziologik yaxlitligini buzish tushuniladigan haqiqiy yoki ehtimoliy jismoniy zarar yetkazilishi tushuniladi. O'zining tabiatiga ko'ra, u jismoniy kuch, sovuq va o'qotar qurol yoki boshqa narsalar, suyuqliklar, quyma moddalar, shuningdek, inson tanasining tashqi qobig'iga zarbalar, kaltaklar, jarohatlar va boshqa ta'sirlar bilan ifodalanishi mumkin. zaharlanish yoki mast qiluvchi moddalarni ichish orqali tashqi to'qimalarga zarar yetkazmasdan odamning ichki

organlariga ta'sir qilishda. Ruhiy zo'ravonlik jabrlanuvchiga qo'rqitish, jismoniy zo'ravonlik qo'llash orqali qo'rqitishga duchor bo'lganda, shuningdek, ruhiy yoki ruhiy jarohatlar, zo'ravonlik tahdidi sifatida talqin etiladi.

Jismoniy va ruhiy zo'ravonlik bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Biror kishiga nisbatan jismoniy zo'ravonlik qilish orqali u ruhiy jarohat ham oladi. Ruhiy zo'ravonlikdan foydalanish, hatto aniq ifodalangan jismoniy buzilishlar bo'lmasa ham, inson tanasida har doim ma'lum, kichik bo'lsa ham, o'zgarishlarni keltirib chiqaradi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga ko'ra, jinoiy jinsiy zo'ravonlikka quyidagilar kiradi: zo'rlash; jinsiy xarakterdagi boshqa zo'ravonlik harakatlari; jinsiy xarakterdagi harakatlarga majburlash; 16 yoshga to'lmagan shaxs bilan jinsiy aloqada bo'lish va jinsiy xarakterdagi boshqa harakatlar; buzuq harakatlar; voyaga etmaganning fohishalikka jalb etilishi. Zo'rlash - jabrlanuvchiga nisbatan zo'ravonlik qo'llash yoki uni qo'llash tahdidi bilan yoki jabrlanuvchining nochor holatidan foydalangan holda jinsiy aloqa qilishdir (O'zR MK).

Shunday qilib, zo'ravonlik jinoyatlari deganda shaxsning ojiz holatidan foydalanib, unga jismoniy zarar yetkazish, ruhiy jarohat yetkazish yoki so'z erkinligini cheklash yo'li bilan sodir etilgan har qanday ijtimoiy xavfli va jinoiy qonunga zid harakatlar tushuniladi. Oilada sodir bo'ladigan zo'ravonlik jinoyatlariga to'xtaladigan bo'lsak, yuqorida aytib o'tilgan ijtimoiy xavfli va jinoiy qonunga xilof qilmishlar oila a'zolari tomonidan bir-biriga nisbatan sodir etilishini aniqlashtirish mumkin.

Oilaning har qanday a'zosi oilaviy zo'ravonlik nishoniga aylanishi mumkin. Yuqorida aytib o'tilganidek, oilaviy shafqatsizlikning uch turi mavjud: ota-onalar tomonidan bolalarga nisbatan; bir turmush o'rtog'idan boshqasiga nisbatan; keksa qarindoshlariga nisbatan bolalar va nabiralar tomonidan.

Har bir zo'ravonlik turi o'ziga xos xususiyatlarga ega mustaqil muammodir. Zo'ravonlikning sabablari, shartlari, namoyon bo'lish shakllari, zo'ravonlik harakatlarining oqibatlari ob'ektga qarab, o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular profilaktika choralarini ishlab chiqishda ham, oiladagi zo'ravonlik harakatlari va zo'ravonlikning xavfli oqibatlarining oldini olish uchun aralashishda ham hisobga olinishi kerak.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Ijtimoiy-psixologik model deganda nimani tushunasiz?
2. Ijtimoiy o'rganilgan xulq-atvor nazariyasi.
3. Bolalarga nisbatan zo'ravonlik sabablari.
4. Bolalarga nisbatan zo'ravonlik uchun xavf omillari. Butun oilaning xususiyatlari bilan bog'liq xavf omillari.
5. Bolalarga nisbatan zo'ravonlikning belgilari va xususiyatlarini ta'riflang.
6. Sotsiologik nazariyaning mohiyatini ochib bering.
7. Psixobiologik yondashuv kontseptsiyasiga ko'ra zo'ravonlik qanday ta'riflanadi?
8. Nikohdagi zo'ravonlikni o'rganishning strukturaviy nazariyasi.
9. K. Lorens nazariyasi qaysi omilga asoslangan?
10. Vividologik yondashuv deganda qanday yondashuv nazarda tutiladi?

3. MAVZU. ZO'RAVONLIK TURLARI

REJA:

1. Oilada zo'ravonlik.
2. Zo'ravonlik turlari.
3. Bolalarga nisbatan zo'ravonlikning belgilari va xususiyatlari

Kalit so'zlar: *zo'ravonlik tushunchasi, oiladagi zo'ravonlik, zo'ravonlik sikli, zo'rlik, psixologik zo'ravonlik, jismoniy zo'ravonlik, iqtisodiy zo'ravonlik, jinsiy zo'ravonlik, «domestic violence», «Spouse abuse», «wife battering».*

1. Oilada zo'ravonlik.

Zo'ravonlik muammosini tizimli o'rganishning boshlanishi 1961-yilda, Amerika Pediatriya Akademiyasining yillik yig'ilishida «kaltaklangan bola sindromi» tasvirlanganida qo'yilgan. Shu bilan birga, Qo'shma Shtatlarda bolalarga nisbatan zo'ravonlikning tarqalishi bo'yicha jamlangan statistik ma'lumotlar birinchi marta e'lon qilindi. Bolaga nisbatan zo'ravonlik - bu voyaga etmaganning jismoniy va ruhiy salomatligiga, uning rivojlanishiga va rivojlanishiga zarar yetkazadigan boshqalar tomonidan sodir bo'ladigan har xil xatti-harakatlar yoki harakatsizlikdir. farovonligi, shuningdek, uning huquqlari yoki erkinligini buzish. Bu yerda, birinchi navbatda, zo'ravonlik va bolalarga nisbatan zo'ravonlik muammosiga tashxis qo'yish qiyin, chunki u ham tadqiqotchi, ham respondentning subyektiv imtiyozlari va hissiy tajribalari bilan o'lchanadi.

Bolalarga nisbatan zo'ravonlik nafaqat jismoniy yoki ruhiy zo'ravonlik yoki ularning jinsiy daxlsizligiga urinish shaklida, balki tarbiyaning nomaqbul usullarini qo'llash, qo'pol, beparvolik, bolalar qadr-qimmatini kamsituvchi munosabatda bo'lish, voyaga yetmaganlarni suiiste'mol qilish yoki ekspluatatsiya qilishda ham namoyon bo'lishi mumkin. Har qanday shaklda bolalarga nisbatan zo'ravonlik boshqa voyaga etmaganlar tomonidan ham namoyon bo'lishi mumkin, bu «bullying» (inglizcha bullying - qo'rqitish, ta'qib qilish) deb ataladi.

1989-yilda Bolalar salomatligi va inson taraqqiyoti milliy instituti (AQSh) tomonidan o'tkazilgan konferentsiyada noto'g'ri munosabatni «boshqa shaxsga nisbatan a) qabul qilingan me'yorlardan tashqariga

chiqadigan va b) jismoniy yoki hissiy zarar yetkazish xavfini keltirib chiqaradigan xatti-harakatlar sifatida ta'riflash tavsiya etilgan. Bunday xatti-harakatlar qasddan va qasddan bo'lmagan xatti-harakatlar va nazoratni o'z ichiga oladi.

Bolalarga nisbatan zo'ravonlik - bu boshqa shaxs (bola yoki kattalar), oila, guruh yoki davlat tomonidan shaxsga (bolaga) jismoniy, psixologik, ijtimoiy ta'sir qilish, uni muhim faoliyatni to'xtatishga va unga zid bo'lgan yoki salomatlik va yaxlitlik¹, jismoniy yoki psixologik tahdid soladigan boshqa narsalarni qilishga majburlashdir.

Oila insoniyatning butun mavjudlik tarixida yaratgan eng buyuk qadriyatlaridan biridir. Hech bir xalq, biron bir madaniy jamiyat oilasiz yashay olmadi. Uning ijobiy rivojlanishi, saqlanishi va mustahkamlanishidan jamiyat va davlat manfaatdor; Har bir inson, yoshidan qat'i nazar, mustahkam, ishonchli oilaga muhtoj. Biroq, jamiyatdan tashqarida, davlatdan tashqarida oila yo'q. Bu jamiyatning o'ziga xos ko'zgu tasviridir. Oiladagi zo'ravonlik haqida qo'pol va shafqatsiz muomala faktlari alohida, tasodifiy va vaziyatga bog'liq bo'lmagan, balki muntazam, tizimli va doimiy takrorlanadigan holatlar haqida gap boradi.

Unda yuz berayotgan barcha ijobiy va salbiy o'zgarishlar darhol oilaning tashqi shakli va ichki holatida, uning psixologik-axloqiy iqlimida, turmush sharoitida, iqtisodiy holatida o'z aksini topadi. Shuning uchun ham maishiy jinoyatchilik muammosi nafaqat mamlakatimiz, balki butun jahon hamjamiyati uchun juda dolzarb bo'lib, uning Birlashgan Millatlar Tashkiloti va Yevropa Kengashi sessiyalarida qayta-qayta ko'rib chiqilishi shundan dalolat beradi.

Oila a'zolari o'rtasidagi janjal paytida sodir etilgan jinoiy jazoga tortiladigan xatti-harakatlar, ba'zan o'zining shafqatsizligi va oqibatlarining og'irligi bilan oldindan rejalashtirilgan va puxta tayyorgarlik ko'rgan jinoyatlardan ko'p marta oshib ketadi. Aytish joizki, ayrim oila a'zolarining mehnat va maishiy qaramligi muammosi bugungi kunda ham mavjud.

Oiladagi zo'ravonlik - oila munosabatlarida jabrlanuvchi bilan bog'liq bo'lgan shaxs yoki shaxslar tomonidan sodir etilgan jismoniy,

---

¹ Проблемы насилия над детьми и пути их преодоления / Под ред. Е. Н. Волковой. — СПб.: Питер, 2008. — С. 12.

psixologik, jinsiy yoki iqtisodiy xarakterdagi har qanday zo‘ravnlik harakati, shu jumladan og‘zaki haqorat qilish, tahdid qilish, qo‘rqitish, majburlash, ta‘qib qilish, kaltaklash, jarohatlash, jinsiy zo‘ravnlik; shuningdek, bunday harakatlarni sodir etishga urinish. Ota-onalar va boshqa qarindoshlar tomonidan bolalarga nisbatan zo‘ravnlik oiladagi zo‘ravnlikning bir turi hisoblanadi.

Misol uchun, ko‘p hollarda, ayol erining uni va bolalarini qo‘llab-quvvatlashini anglab, tajovuzkorlikning barcha ko‘rinishlariga chidaydi. Qarindoshlarining qurbonlari yoshi kattaligi sababli qarshilik ko‘rsata olmaydigan yoki qaram holatda bo‘lishga majbur bo‘lgan nafaqaxo‘rlar bo‘lib qolmoqda.

Hurmatli timsolga ega bo‘lgan ko‘plab oilalarda jim zo‘ravnlik ko‘pincha sodir bo‘ladi. Bunday faktlarni aniqlashni ko‘pincha bunday zo‘ravnlikni his qilganlar, oila obro‘sinu buzishdan va xayoliy farovonlik ko‘rinishini yo‘q qilishdan qo‘rqib, nafaqat davlat idoralaridan, balki yordam so‘rashga jur‘at etmasliklari bilan murakkablashadi. ularning tanishlari, qarindoshlari va do‘stlaridan. Biroq, insonning sabri cheksiz emas, gohida zolim eridan charchagan vazmin, shirinsuxan ayol yoki ota-onasining tinmay bezoriliklariga uchragan bola qotilga aylanadi. Maishiy jinoyatlarning latentligini inobatga olgan holda, ichki ishlar xodimlari oiladagi zo‘ravnlik qurbonlariga alohida e‘tibor qaratmoqda.

Zo‘ravnlik - ayollarga nisbatan jismoniy, ruhiy, jinsiy yoki iqtisodiy ta‘sir choralarini qo‘llash yoki qo‘llash bilan tahdid qilish orqali ularning hayoti, sog‘lig‘i, jinsiy daxlsizligi, sha‘ni, qadr-qimmati va qonun bilan qo‘riqlanadigan boshqa huquq va erkinliklariga tajovuz qiladigan qonunga xilof harakat (harakatsizlik)¹.

Oiladagi zo‘ravnlik sikli

1. Oilada keskinlikning kuchayishi. O‘zaro munosabatlardagi norozilik kuchayadi va oila a‘zolari o‘rtasidagi muloqot buziladi.

2. Zo‘ravon hodisa. Og‘zaki, hissiy yoki jismoniy zo‘ravnlikning portlashi mavjud. G‘azab, tortishuvlar, ayblovlar, tahdidlar, qo‘rqitish bilan birga.

3. Yarashtirish. Huquqbuzar kechirim so‘raydi, shafqatsizlik

---

¹ O‘zbekiston Respublikasining “Ayollarni ta‘qib va zo‘ravnlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonuni. O‘RQ-561-son 02.09.2019 y. Qonunchilik palatasi tomonidan 2019-yil 17-avgustda qabul qilingan. Senat tomonidan 2019-yil 23-avgustda ma‘qullangan.

sababini tushuntiradi, aybni jabrlanuvchiga (- unga) yuklaydi, ba'zan sodir bo'lgan voqeani inkor etadi yoki jabrlanuvchini (- uni) bo'rttirib ko'rsatadigan voqealarga ishontiradi.

4. O'zaro munosabatlardagi sokin davr («asal oyi»). Zo'ravon voqea unutiladi, jinoyatchi kechiriladi. Faza «asal oyi» deb ataladi, chunki bu bosqichda sheriklar o'rtasidagi munosabatlarning sifati asl holiga qaytadi. Asal oyidan keyin munosabatlar birinchi bosqichga qaytadi va tsikl takrorlanadi. Vaqt o'tishi bilan har bir bosqich qisqaradi, shiddatli portlashlar tez-tez uchraydi va ko'proq zarar keltiradi. Jabrlanuvchi (lar) vaziyatni o'zi hal qila olmaydi Oilaviy zo'ravonlikning psixologik jarohatni kuchaytiruvchi ikkinchi muhim xususiyati - zo'ravonlik qiluvchi va jabrlanuvchi yaqin odamlardir.

Oiladagi zo'ravonlik oqibatlarini bartaraf etish va travmadan keyingi stress holatidan chiqish uchun psixolog va psixoterapevtlarning professional yordami zarur. Inson o'zini qurbon yoki zo'rlovchi sifatida anglashi, o'zining travmatik tajribasini anglashi, uni ichki qabul qilishi va o'tmish bilan yarashishi kerak. Ushbu qadam ruhiy azoblardan xalos bo'lish uchun juda muhimdir. Bu halokatli tajribalar, aybdorlik tuyg'ulari yukidan xalos bo'lishga yordam beradi va hayotingizni yanada konstruktiv tarzda qurishga yordam beradi.

Tadqiqotchilar (Aber, Zigler, 1981; Cicchetti, Carlson, 1989; Giovannoni, 1989, 1992; Giovannoni, Becetra, 1979; McGee, Wolfe, 1991; Straus, Gelles, 1986; Zuravin, NoUnderts, 1991-yil. e'tiborsizlik, 1993)) bolalarga nisbatan zo'ravonlik hodisasini tushunish va to'g'ri tasvirlashni qiyinlashtiradigan bir qator sabablarni keltirgan/

Ulardan eng muhimlarini, bizning nuqtai nazarimizda, biz quyida keltiramiz:

- ota-onalarning bolalarga ta'sirining maqbul va nomaqbul (yoki xavfli) shakllari o'rtasidagi chegara qayerda joylashganligi haqida jamiyatda aniq tushunchaning yo'qligi;

- bolaga ta'sir qilishning potentsial xavfini yoki uning zararli oqibatlarini aniqlash uchun ishlab chiqilgan mezonlarning yo'qligi;

- bola bilan sodir bo'lgan voqeaning ma'nosi bolaning yoshi, jinsi, harakatni bajargan shaxsga bo'lgan munosabati, etnik madaniyati va kontekst omillariga qarab sezilarli darajada o'zgarishi;

- zo'ravonlik ta'rifi kattalarning xatti-harakatlariga, ularning shaxsiyatiga, bolaga, atrof-muhitga bunday munosabatning oqibatlariga yoki

bu omillarning qandaydir kombinatsiyasiga asoslanishi kerakligi aniq emas.¹

2. Zo'ravonlik turlari.

Oiladagi zo'ravonlik doimo dolzarb muammo bo'lib kelgan. Zero, oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarni doim ham huquqiy tomondan nazorat qilishning imkoni yo'q. Sababi, aksariyat huquqbuzarliklar yashirin tarzda, odamlar nigohidan pana bo'lgan uy-joylarda sodir etiladi.

Xalqaro miqyosda oiladagi zo'ravonlik dastlab BMTning 1995 yil 4-15 sentabrda Pekin shahrida o'tkazilgan to'rtinchi Butunjahon konferensiyasida keng muhokama qilingan².

«Zo'ravonlik» atamasining o'zidayoq salbiy ma'no bor. BMT Bosh Assambleyasi 1993 yilda qabul qilgan Xotin-qizlarga nisbatan zo'ravonlikka barham berish to'g'risida deklaratsiyasida ko'rib chiqilayotgan atamaga quyidagicha ta'riflar beriladi:

Ushbu Deklaratsiyaning 1-moddasiga muvofiq, «Xotin-qizlarga nisbatan zo'ravonlik» atamasi ayollarga nisbatan jismoniy, jinsiy yoki psixologik ziyon yetkazishi, unga azob berishi mumkin bo'lgan gender xususiyatiga ko'ra sodir qilingan har qanday zo'ravonlik tushuniladi. Bunga: shunday harakatlarni sodir qilish tahdidi, shilqimlik yoki ixtiyoriy ravishda ijtimoiy yoki shaxsiy hayotda uni erkidan mahrum qilish kiradi.

«Xotin-qizlarga nisbatan zo'ravonlik» ushbu Deklaratsiyaning 2-moddasida quyidagilarni qamrab oluvchi, lekin ular bilan cheklanmaydigan atama ekanligini tahlil qilamiz. Unga ko'ra: «a) oilada kaltaklash, ayol jinsiga mansub bolalarni yo'ldan urish, sarpob bilan bog'liq zo'ravonlik, er-xotininga nisbatan jinsiy zo'ravonlik, ayollar jinsiy organlariga shikast yetkazish va ayollarga zarar yetkazuvchi

---

¹ Алексеева И.А., Новосельский И.Г. А 471 Жестокое обращение с ребенком. Причины. Последствия. Помощь. – Москва: Генезис, 2006. – С. 17. (Неблагополучная семья: преодоление кризиса).

² Сборник материалов по итогам Неправительственных Региональных Консультаций со Специальным Докладчиком ООН по проблеме насилия в отношении женщин, его причинах и последствиях насилия в отношении женщин: опыт стран Восточной Европы, Центральной Азии и России / Под ред. М. Писклаковой и А. Синельникова. – Москва: 2008. – С.144.

boshqa an'anaviy harakatlar, shuningdek, ekspluatatsiya bilan bog'liq er-xotinlikka oid bo'lmagan jismoniy zo'rash yoki ruhiy zo'ravonlik¹; b) jamiyatning doimiy yacheykalarida sodir bo'ladigan jismoniy, jinsiy yoki psixologik zo'ravonlik: ish joyida, ta'lim muassasalari yoki boshqa joylarda zo'rash, yo'ldan urish, jinsiy ta'qib, xotin-qizlar savdosi va fohishalikka majbur qilish; v) qaerda sodir etilishidan qat'i nazar, davlat tomonidan rag'batlantiriladigan yoki qoralanadigan jismoniy, jinsiy yoki psixologik zo'ravonlik»².

1995 yil Pekinda o'tkazilgan BMTning to'rtinchi Butunjahon xotin-qizlar muammolari bo'yicha konferensiyasi xotin-qizlarning ahvolini yaxshilash, ayollar va erkaklar o'rtasida tenglikka erishish borasida ko'lam, mavzui va natijalariga ko'ra, eng katta va noyob tadbir bo'ldi. Unda 189 mamlakatdan 47000 kishi qatnashdi, ular butun dunyo xotin-qizlari maqomini oshirish bo'yicha Harakat Platformasini qabul qildilar³.

Zo'ravonlik – shaxsga nisbatan og'riq, zarar (shikast) yetkazish. Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkilotining «Sog'liqni saqlash va zo'ravonlikka bag'ishlangan hisobotida» zo'ravonlikka to'liq ta'rif berilgan⁴. Hisobotda o'z-o'ziga shikast yetkazish, o'zaro yoki jamoaviy, jismoniy, jinsiy, psixologik zo'ravonlik yetarlicha e'tiborning yo'qligidan kelib chiqishi aytib o'tilgan.

Ayollarga nisbatan zo'ravonlik, BMTning ta'rificha, «Jismoniy, jinsiy yoki psixologik (ma'naviy) shikast yetkazib qolmay, balki ularni ijtimoiy yoki shaxsiy hayotida jinoiy xatti-harakatlar qilishlariga majbur qiladi»⁵. Oilada sodir etiladigan zo'ravonlik kishilar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar jarayonidagi tajovuzkorlikda namoyon bo'ladi.

---

¹ Доклад Всемирной конференции для обзора и оценки достижений Десятилетия женщины Организации Объединенных Наций: равенство, развитие и мир, Найроби, 15-26 июля 1985 года (издание Организации Объединенных Наций, в продаже под № R.85.IV.10), глава I, раздел A.

² Ўша манба.

³ Tomris Tutmen, Family and reproductive Health, World Health Organization, Switzerland keynote speech Health, Gender and Human rights. Aspects of violence against women. Johannesburg, South Africa, 2001, p.8-10.

⁴ <http://www.euro.who.int/en/countries/uzbekistan>

⁵ Strøm I.F., Thoresen S., Wentzel-Larsen T. et al. Violence, bullying and academic achievement: A study of 15-year-old adolescents and their school environment, 2013. Vol. 37, no. 4, pp. 243–251.

Zo'rlik – biror kishining ikkinchi bir kishini zo'ravonlik, jismoniy kuch ishlatish yo'li bilan xo'rlashi, jabr-zulm qilishi¹ yoxud shaxsning Konstitutsiya bilan kafolatlangan shaxsiy daxlsizligi buzilishiga sabab bo'ladigan, bir shaxsning ikkinchi bir shaxsga nisbatan jismoniy yoki ruhiy ta'sir o'tkazish².

Oiladagi zo'ravonlikning yechimi uni boshidan kechirgan shaxslar bilan jiddiy shug'ullanish orqali hal etilishi mumkin³. Mazkur ta'riflarda zo'ravonlikning tabiati aks etgan. Lekin keltirilgan ta'rif tarafdorlari zo'ravonlikning ob'ekti sifatida faqatgina ayol va bolalarni olishgan. Fikrimizcha, zo'ravonlikning ob'ektlari nafaqat ayol va bolalar, balki jamiyatning har bir a'zosi bo'lishi mumkin.

1948 yil 10 dekabrda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi katta tarixiy ahamiyatga molik bo'lib, unda inson, uning qadr-qimmati, huquq va erkinliklari eng oliy qadriyat sifatida yuksak baholanadi⁴. Uning 1-moddasida odamlarning qadr-qimmat hamda huquq va erkinliklarda teng bo'lib tug'ilishlari, bir-birlariga birodarlik ruhida munosabatda bo'lishlari, 2-moddasida ularning barcha huquq va erkinliklarga ega bo'lishlari, ayirmachilik qilmasliklari, 3-moddasida har bir insonning yashash, erkin bo'lish va shaxsiy daxlsizlik huquqiga egaligi, 4-moddasida hech kim qullikda yoki erksiz holatda saqlanishi mumkin emasligi, 5-moddasida hech kimning qiynoqqa solinishi yoki shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoxud qadr-qimmatni xo'rllovchi muomala va jazoga duchor etilmasligi, 12-moddasida hech kimning shaxsiy va oilaviy hayotiga o'zboshimchalik bilan aralashish, uning nomus va sha'niga tajovuz qilish mumkin emasligi⁵ yoxud shunday aralashuv yoki tajovuzdan qonun orqali himoya qilinishi, 16-moddasida esa balog'at yoshiga yetgan erkaklar va ayollar hech qanday cheklovlarsiz nikohdan o'tish va oila qurishga haqli ekanligi kabi huquqlari mustahkamlab

¹ Ўзбекистон юридик энциклопедияси. – Тошкент: 2009. – Б. 199.

² Ўзбекистон миллий энциклопедияси.. – Тошкент: 2002. – Б. 47.

³ Савкина И. SOIGENERIS: мужественное и женственное в автобиографических записках Н. Дуровой // О муже(N) сдвоенности: сборник статей / сост. С. Ушакин. - Москва: 2002.

⁴ Гуломова С. “Хидоя” ва Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясидаги уйғунлик масалалари // Демократиялаштириш ва инсон ҳуқуқлари. 2008. №4. -Б. 32.

⁵ <http://constitution.uz/uz/pages/humanrights>

qo'yilgan¹.

O'zbekiston Respublikasi tomonidan ratifikatsiya qilingan Inson huquqlari va erkinliklari to'g'risidagi deklaratsiyaning 13-moddasida davlat fuqarolarni hayoti, sog'lig'i, shaxsiy erkinligi va xavfsizligiga bo'ladigan g'ayriqonuniy tajovuzlardan muhofaza qiladi, deb qat'iy belgilab qo'yilgan².

Ayollarga nisbatan zo'ravonlik erkak va ayollar orasidagi tengsizlikka borib taqaladi. Bu tengsizlikni hal etish asrlar osha davom etib keldi. 1981 yili ayollar huquqi bilan shug'ullanuvchi faollar taklifi bilan 1961 yil 25 noyabrda opa-singil Miraballar qatl etilgan kun ayollarga zo'rlik ishlatilishiga qarshi kun deb hisoblana boshlagan. BMT Bosh Assambleyasi 1999 yil 25 noyabrni «Xalqaro ayollarga nisbatan zo'ravonlik ishlatishga qarshi kun» deb qaror qildi³. Bu qaror xalqaro harakatning rivojlanishiga, zo'ravonlikning tugatilishiga, ayniqsa, «Gender zo'ravonlikka qarshi 16 kun» harakatiga (aksiya) javob bo'ldi⁴.

Ayollarga nisbatan zo'ravonlik dunyoning barcha mamlakatlarida mavjud. O'rtacha har uchinchi ayol hayotida bir marotaba bo'lsa ham zo'rlikka yoki o'ziga nisbatan qo'pol muomalaga uchraydi. Oilada zo'ravonlikning amalga oshirilishiga erkakning o'ziga ishonchi yo'qligi, o'zini zaif ayol oldida mavqeini mustahkamlash sabablari asos bo'lib yotadi. Aksariyat hollarda, zo'rlik rashkchi, qo'pol va ruhiy (psixik) kasallikka uchragan (erkak)lar tomonidan amalga oshiriladi.

Maishiy zo'ravonlik – kundalik turmushda oilaning (nikohning rasmiy ro'yxatga olinganligi, nikohdan ajralish qayd etilgan yoki etilmaganligidan qat'i nazar) bir yoki bir necha a'zolari tomonidan boshqa bir a'zosi yoxud boshqa shaxsning hayoti, sog'lig'i, erkinligi, or-nomusi, jinsiy daxlsizligi, sha'ni, qadr-qimmatini va qonun bilan qo'riqlanadigan huquq va qonuniy manfaatlariga qarshi jismoniy, ruhiy, iqtisodiy ta'sir ko'rsatish yoki uni muntazam qo'llash bilan qo'rqitishda

---

¹ <http://constitution.uz/uz/pages/humanrights>

² Ўша мабға. 3 бет.

³ World report on violence and health. Geneva, World Health Organization, 2002.

⁴ Sethi D, Racioppi F, Baumgarten I, Vida P Injuries and violence in the European Region: why they matter and what can be done, World Health Organization, Regional Office for Europe, in press

ifodalanadigan huquqbuzarlik¹.

Olimlar tadqiqotlarida oiladagi zo'rvonlikka taalluqli bir necha atamalar mavjud. Masalan, «domestic violence» atamasi oila a'zolarining biri ikkinchisiga nisbatan ko'rsatgan zo'rvonligiga qaratilgan (bolalar, ering ayoliga, ota-onasiga va boshqa yaqinlari nazarda tutilmoqda)².

«Spouse abuse» atamasi faqat er-xotin orasidagi munosabatlarda, «wife battering» atamasi «ayolini kaltaklash» degan ma'noda qo'llaniladi. Bu atamalarning xilma-xilligi mazkur muammoning dolzarbligi va unga katta ahamiyat berilishi kerakligini ko'rsatadi³.

Ayollar oiladagi zo'rvonlikka bir necha sabablarga ko'ra chidab keladilar: asosiy sababi – farzandlariga «ota»ning kerakligi, yashash sharoiti, iqtisodiy qaramlik, erga emotsional bog'liqlik, ruhiy sabab va boshqalar. Aksariyat hollarda, ayol jabrlovchining ta'qibidan, farzandlaridan mahrum qilinishidan qo'rqib, zo'rvonlikka chidab yashaydi⁴.

Har bir oilaviy zo'rvonlikning o'ziga yarasha sabablari bor. Ammo ularga olib keluvchi omillar qator umumiylikka ega.

Jahon miqyosida ham ayollarga bo'lgan zo'rvonlikka uncha ahamiyat berilmaganligi tufayli unga inson huquqlari va ozodlikning buzilishi, deb qaralmas edi. Lekin jamiyatning rivojlanishi, qarashlar xilma-xilligi natijasida zo'rvonlik davr muammosiga aylana boshladi⁵.

1994 yilda bo'lib o'tgan xalqaro «Ayollar-oila-jamiyat» Kongressida ham ayollarga nisbatan zo'rvonlik masalasiga alohida e'tibor qaratilib, zo'rvonlik turlariga ta'rif berilgan. Jismoniy zo'rvonlik – jismoniy kuch ishlatib, sog'liq yomonlashishi, tan jarohati olishga sabab bo'ladigan zo'rlik. Jismoniy zo'rvonlik qo'l bilan kuch ishlatish, biron-

---

¹ <https://sangzor.uz/breaking-news/8236-oiladagi-zravnollik-muammo-va-echimlar.html>

² Ukraine: Domestic Violence - Blaming the Victim . AmnestyInternational, AIIndex: EUR 50/005/2006 (21 ноября 2006). — (на английском). Проверено 15 мая 2010. Архивировано 10 сентября 2008 года.

³ <http://womenation.org>. 15.01.2019.

⁴ Богданова О.И., Ерёмченко Т.С., Тиранен В.А. Насилие над женщинами // Вопросы современной юриспруденции: сб. ст. по матер. VI междунар. науч.-практ. конф. Часть I. – Новосибирск: СибАК, 2011.

⁵ Craig W., Harel-fisch Y., Fogel-grinvald H., et al. A cross-national profile of bullying and victimization among adolescents in 40 countries // International Journal of Public Health. 2009.

bir predmetni uloqtirish, tepish, sochidan tortish, shapaloq tushurish, bo'g'ish, kimyoviy usul va issiqlik bilan kuydirish, ozodlikdan mahrum etib, bolalar va keksalarga qarashdan ajratib qo'yish, zararli dori-darmonlar yoki alkogol bilan zaharlashdir, deb ta'riflangan.

Jinsiy zo'rlik – sherigining roziligisiz jinsiy aloqaga kirishishdir. Bunga jinsiy tajovuz, ayolning noma'qul film yoki foto-materiallarni tomosha qilish yoki ularda qatnashishga majbur qilish, telefon qo'ng'iroqlarida noma'qul so'zlar bilan haqoratlashlar kiradi.

Yana bir zo'ravonlik turi – psixologik zo'ravonlikka quyidagicha ta'rif berilgan: mazax qilish, qo'rqitish, kamsitish, baqirish, shaxsiy hayotiga aralashish, ta'qib qilish, haddan tashqari rashk, oilasi, do'stlari va ishidan ajratib – ayolning o'ziga bo'lgan ishonchini yo'qotish. Bulardan eng asosiysi ayolni farzandlari oldida kamsitib, uni bolalari oldida aybdor ekanligini his etishga majbur qilish. Bu zo'ravonlik turining eng kuchli tomoni «gazlayting» – ayolni ruhiy kasal deb ko'rsatish, stalking – qo'rqitish, shaxsiy hayotiga aralashish, uni o'z joniga qasd qilishga olib boruvchi holat. Shuningdek, keksa kishilar bilan muloqotni, o'z fikrini bildirishdan mahrum etib, uning bilim va tajribalarini yo'qqa chiqarishdir¹.

Iqtisodiy zo'ravonlik – sherigining pul va boshqa mablag'larini uning foydasiga ishlatmaslik, majburlab ishga joylashtirish, uydan tashqarida ishlamatslik, mablag'larini saqlash, bolalarini ta'minlamaslik, tilanchilik qilishga majburlash, oylik yoki nafaqalarini egallab olish, hujjatlarga soxta imzo chekishga majburlash va h.k. Ijtimoiy zo'rlik mexanizmi ancha murakkab va ko'p qirrali, degan xulosa qilish mumkin. Bu nazariyalar ayolning ichki dunyosini tushunib, uning zo'ravonlikdan qutulishi uchun passiv harakati sabablarini anglab yetishda unga jiddiy yordam berishga undaydi. Shuni ta'kidlash joizki, zo'ravonlik fenomeni kompleks omillar asosida tahlil qilinishi lozim.

3. Bolalarga nisbatan zo'ravonlik turlari va ularning namoyon bo'lishi.

Bolaning zaiflik omillari.

Go'daklikdan boshlab bolalar har doim zo'ravonlikning turli shakllariga, shu jumladan o'z oilalarida ham zaif bo'lgan va shunday

---

¹ <http://womenation.org>. 15.01.2019.

bo'lib qoladi. Nima uchun bu sodir bo'lmoqda?

Ushbu sohada ishlaydigan mutaxassislar bolalar zaifligining uchta asosiy omilini aniqlaydilar:

1) ota-onalar va bolalar o'rtasida oiladagi zo'ravonlik haqida ma'lumot yo'qligi;

2) bolalarning ojizligi va qaramligi;

3) bolalarni izolyatsiya qilish.

Jismoniy zo'ravonlik - bu og'riq va jarohatlarga olib keladigan og'ir narsalarni, qurollarni va boshqa tashqi ta'sirlarni itarish, urish, tepish. Bolalar uchun bu, shuningdek, bolani giyohvand moddalar, spirtli ichimliklarni iste'mol qilish, unga zaharli moddalar yoki «mastlikni keltirib chiqaradigan dorilar» (masalan, shifokor tomonidan belgilanmagan uyqu tabletkalari) berish, shuningdek, cho'ktirishga urinishdir.

MISOL. Mehmonlar stolga yig'ilishdi. Allaqachon asabiylashgan ota 13 yoshli o'g'liga spirtli ichimlik quymoqda. O'g'il rad etadi, otasi: «Siz allaqachon voyaga etgansiz, o'qing. Otangizning sog'lig'i uchun ichishni xohlamaysizmi? Qolgan mehmonlar otani qo'llab-quvvatlab, bolani ichishga majbur qilishadi. Ehtimol, ba'zilaringiz xuddi shunday vaziyatga tushib qolgandir. Ammo siz hech o'ylab ko'rganmisiz, hammaning ko'z o'ngida 13 yoshli bola jismoniy zo'ravonlikka duchor bo'lmoqda.¹

Psixologik (emotsional) zo'ravonlik - bu tahdidlar, qo'pollik, qo'rqitish, og'zaki haqorat qilish va salbiy hissiy reaksiya va ruhiy og'riqni keltirib chiqaradigan boshqa xatti-harakatlar. Bolalar uchun - bolani doimiy yoki vaqti-vaqti bilan og'zaki haqorat qilish, ota-onalar, vasiylar, o'qituvchilar, tarbiyachilar tomonidan tahdid qilish, uning insoniy qadr-qimmatini kamsitish, uni aybdor bo'lmagan narsada ayblash, yoqtirmaslik, bolaga dushmanlik qilish. Bu zo'ravonlik turiga doimiy yolg'on gapirish, yolg'onchilik (buning natijasida bola kattalarga bo'lgan ishonchni yo'qotadi), shuningdek, bolaga uning yoshi imkoniyatlariga mos kelmaydigan talablar kiradi. Ular tanada ko'karishlar qoldirmasa ham, ular juda halokatli bo'lishi mumkin va

---

¹ Примеры взяты из опыта индивидуальной консультационной работы психолога общественного объединения «Дети – не для насилия» или подобраны из дискуссий на тематических интернет-форумах.

boshqa turdagi ta'sirlar, shu jumladan jismoniy ta'sirlar bilan birgalikda psixikaga ko'proq shikast yetkazishi mumkin.

MISOL. Sakkiz yoshli Farux otasining fotoapparatini ruxsatsiz olib, hovliga olib chiqib, dugonalarini suratga ola boshlagan. Kechqurun u dadamga olingan rasmlarni ko'rsatdi. Dadam yaxshi kayfiyatda bo'lib, o'g'lini qiziqarli fotosuratlar uchun maqtadi. Oradan bir necha kun o'tib Farux ota-onasiga hech narsa demay, yana kamerani oldi. Ko'chada u diqqatga sazovor bo'lgan hamma narsani ishtiyoq bilan suratga oldi. Bola otasining ishdan qaytishini zo'rg'a kutib turdi va uning oldiga yugurdi: «Dada, dada, qarang, qanday qiziqarli fotosuratlar oldim! ..» Ammo bugun dadamning kayfiyati yaxshi emas edi. U o'g'liga hujum qilib: «Kim sizga kamera olishga ruxsat berdi? Bu pul turadi va agar siz uni buzsangiz yoki sizdan o'g'irlanganmi? Yana bir bor, bu yana sodir bo'ladi va men sizni qamchilayman!

MISOL. Ota-onalar uch yoshli bolani ovqatlanayotganda ifloslangani, yerga ovqat tashlaganligi va hokazolar uchun jazolaydi.

MISOL. Besh yoshli bola o'zini «yomon tutadi», ota-onasiga bo'ysunmaydi, o'yinchoqlarni sochadi. Onamning aytishicha, dadam ishdan qaytsa, yaramas o'g'lini jazolab, kechgacha bir burchakka qo'yadi.

Jinsiy zo'ravonlik - jabrlanuvchining irodasiga qarshi jinsiy aloqa qilish, shahvoniy tahqirlash va jinsiy aloqada bo'lishga va jinsiy harakatlar qilishga majburlash (shu jumladan zo'rqlash va yaqin qarindoshlar o'rtasidagi jinsiy aloqaga qadar) shaklida ifodalangan ta'qibning bir turi. Bolalar uchun, bolani (o'g'il yoki qiz) kattalar yoki boshqa bolaning jinsiy ehtiyojlar yoki foyda uchun ishlatishi. Jinsiy korruptsiya shuningdek, bolani fohishalikka, pornografik biznesga jalb qilish, bolaning ko'z o'ngida jinsiy a'zolari va dumbalarini fosh qilish, unga shubha qilmasa, unga qarashni o'z ichiga oladi: yechinish paytida, tabiiy ehtiyojlarni qondirish.

Begona odamlardan kelib chiqadigan zo'ravonlikdan tashqari, oilaviy (maishiy) zo'ravonlik alohida tur sifatida ajralib turadi. Oiladagi zo'ravonlik yoki oilaviy zo'ravonlik jismoniy, ruhiy, hissiy va jinsiy zo'ravonlikni o'z ichiga oladi. Bu nafaqat turmush qurgan juftliklar, balki sheriklar, sevishganlar, sobiq turmush o'rtoqlar, ota-onalar va bolalarga ham tegishli. Bu geteroseksual munosabatlar bilan cheklanmaydi.

Oiladagi iqtisodiy zo'ravonlik, ya'ni oila byudjeti mablag'larini oilaning hukmron bo'lgan a'zosi tomonidan birgina taqsimlash va uning tomonidan pul sarflanishi ustidan qat'iy nazorat o'rnatilishi hissiy bosim va haqoratning ifodasidir.

Bolaning manfaatlari va ehtiyojlarini e'tiborsiz qoldirish - ob'ektiv sabablarga ko'ra (qashshoqlik, ruhiy kasallik, tajribasizlik) ota-onalar yoki ularning o'rmini bosuvchi shaxslar tomonidan bolaning oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joy, tarbiya, ta'lim, tibbiy yordamga bo'lgan asosiy ehtiyojlari va ehtiyojlarini tegishli ravishda ta'minlamaslik.. Bolalarni qarovsiz qoldirishning odatiy misoli - ularni qarovsiz qoldirish, bu baxtsiz hodisalar, zaharlanish va bolaning hayoti va sog'lig'i uchun xavfli bo'lgan boshqa oqibatlariga olib keladi.

MISOL. Dadam ishda edi, onam zudlik bilan do'konga borishi kerak edi va u bir yarim yoshli Munirani 6 yoshli opasi Hafiza bilan uyda qoldirdi. Onalari yo'q ekan, qizlar "kasalxona" o'ynay boshlashdi, Hafiza esa shkafdan dori olib, Munirani bir nechtasini yutib yuborishga majbur qildi. Yaxshiyamki, chaqaloq qutqarildi - do'kondan qaytayotgan ona tez yordam chaqirdi.

MISOL. Yosh ona Internetdagi ma'lumotlarni o'qib, bir necha kun davomida qorin og'rig'idan shikoyat qilgan va ozgina isitmasi bo'lgan 5 yoshli bolaga shifokorga bormasdan o'zi yordam berishga qaror qildi. Bola qorin pardasining yallig'lanishidan vafot etgan.

Bolalarga nisbatan zo'ravonlik shakllari:

- Jismoniy zo'ravonlik;
- Jinsiy zo'ravonlik;
- Psixologik zo'ravonlik;
- Ehtiyojlarni e'tiborsiz qoldirish.

Bolaga nisbatan jismoniy zo'ravonlik- bu voyaga etmagan shaxsga og'riq, tan jarohati yetkazish, uning sog'lig'iga yoki jismoniy rivojlanishiga zarar yetkazish, uni hayotdan mahrum qilish yoki azob-uqubat, sog'lig'iga zarar yetkazish va hayotga tahdid solishi ehtimolini oldini olmasa, shafqatsiz munosabatda bo'lish turi.

Jismoniy zo'ravonlik shakllari

- Kaltaklash;
- Tarsaki urish, urish, urish, urish, chimchilash;
- kaltaklash;
- Jarohatlar, kuyishlar;

- soch olish;
- Noqulay holatda mahkamlash;
- Tishlash;

Izolyatsiya (kiler, hojatxona va boshqalarni qulflash);

- qasddan ovqat, ichimlik, kiyim-kechakdan mahrum qilish (bolani sovuqda issiq kiyimsiz tashqariga chiqarish);
- kun rejimini qo'pol ravishda buzish;
- bolalarga ularning yoshi va rivojlanishiga mos kelmaydigan muomala (bola hali bajara olmaydigan yoki bola o'sib ketgan talablarni qo'yish);
- Chaqaloqlarning kuchli silkinishi.

Bolalarga jinsiy zo'rvonlik -Bu kattalardan jinsiy qoniqish yoki moddiy manfaat olish maqsadida voyaga etmaganni jinsiy faoliyatga jalb qilishni o'z ichiga olgan zo'rvonlikning bir turi.

Tijoriy jinsiy ekspluatatsiya-bolaga yoki uchinchi shaxsga naqd pul yoki nafaqa evaziga amalga oshiriladigan jinsiy zo'rvonlik shaklidir.

Bolaning jinsiy aloqaga roziligi uzrli sabab emas, chunki voyaga yetmagan shaxs iroda erkinligiga ega emas, kattalarga nisbatan qaram holatda bo'ladi va funktsional yetuklik tufayli kattalar harakatlarining ahamiyatini anglamaydi va bu harakatlarning barcha oqibatlarini oldindan ko'ra olmaydi.

Bolalar jinsiy zo'rvonlik shakllari

Aloqa:

- Jinsiy aloqa;
- Tananing bolaning jinsiy a'zolariga tegishi;
- bolaning qini yoki anusiga turli narsalarni kiritish;
- Onanizm.

Kontaktsiz:

- Bolaga yalang'och jinsiy a'zolar, ko'kraklar, dumbalarni ko'rsatish;
- bolaga erotik va pornografik materiallarni ko'rsatish;
- Bolaning ko'z o'ngida jinsiy aloqada bo'lish;
- Bolaga u intim muolajalarni amalga oshirayotganda josuslik qilish;
- Bolani boshqalar oldida yechinishga majburlash;
- jinsiy xarakterdagi o'yinlar;
- Bolaning pornografik tasvirlarini yaratish;
- bolaning normal jinsiy manfaatlarini bostirish yoki bola rivojlanishining boshqa jihatlariga zarar yetkazish uchun bolaning jinsiy

hayotini rag'batlantirish;

- Bolaning yoshiga mos kelmaydigan jinsiy aloqa haqida gapiring.

Tijoriy jinsiy ekspluatatsiya shakllari

- Bolalar fohishaligi;

- bolalar jinsiy turizmi;

- Bolalar pornografiyasi;

- Jinsiy maqsadlarda bolalar savdosi (bolalar savdosi).

Psixologik zo'ravonlik -ota-onalarning yoki boshqa kattalarning bolaga davriy yoki doimiy psixologik ta'siri, bu bolada patologik xarakter xususiyatlarining shakllanishiga va aqliy rivojlanishining buzilishiga olib keladi.

Psixologik zo'ravonlik shakllari

- Rad etish - bolani rad etish va uning qadr-qimmatini kamsituvchi og'zaki va og'zaki bo'lmagan harakatlar: dushmanona munosabat; tahqirlash, shu jumladan, jamoatchilik; masxara qilish, bolani "ayb echkisi"ga aylantirish;

- Terrorizm – qo'rqitish, bolaga yoki uning qarindoshlariga zo'ravonlik qilish: o'ldirish, og'riq yoki jismoniy shikast yyetkazish bilan tahdid qilish; bolani u uchun qo'rqinchli joyga qo'yish; bolani xavf ostida qoldirish;

Bolaga uning rivojlanish darajasiga mos kelmaydigan noreal talablarni qo'yish;

- E'tibor bermaslik - bolaning ehtiyojlariga hissiy munosabatning yo'qligi va uning o'zaro munosabatda bo'lishga urinishlari, uni hissiy rag'batlantirishdan mahrum qilish: kattalarning bola bilan muloqot qilishni xohlamasligi yoki qila olmasligi; faqat favqulodda holatlarda bola bilan o'zaro munosabat; bolaga mehr, muhabbat, g'amxo'rlik namoyon bo'lmazligi;

- izolyatsiya - bolani uyda ham, undan tashqarida ham boshqa odamlar bilan uchrashish va muloqot qilish imkoniyatidan mahrum qilishga qaratilgan izchil harakatlar: bolaning erkin harakatini asossiz cheklash; bolaning tengdoshlari yoki uning atrofidagi kattalar bilan ijtimoiy aloqalarini asossiz cheklash yoki taqiqlash;

- Korruptsiya - bolaga nisbatan, unda noto'g'ri xatti-harakatlarning rivojlanishiga sabab bo'ladigan xatti-harakatlar: voyaga etmaganni g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarga undash; bolaning rivojlanish darajasiga mos kelmaydigan xatti-harakatlarning shakllanishi; bolaning tabiiy

rivojlanishiga to'sqinlik qilish; bolani o'z qarashlari, his-tuyg'ulari, istaklariga ega bo'lish huquqidan mahrum qilish.

E'tiborsizlik- ota-onalar yoki ularning o'rmini bosuvchi shaxslar tomonidan bolaning oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joy, tarbiya, ta'lim, tibbiy yordamga bo'lgan asosiy ehtiyojlari va ehtiyojlari ob'ektiv sabablarga ko'ra (qashshoqlik, ruhiy kasallik, tajribasizlik) yetarli darajada ta'minlanmaganligi; va ularsiz.

E'tiborsizlik shakllari

- bolani qarovsiz qoldirish;
- tegishli e'tibor, homiylik, himoyasizlik (e'tiborsizlik);
- bolani oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joy bilan ta'minlamaslik;
- yashash muhitining bolaning ehtiyojlariga mos kelmasligi: bolaning yoshiga mos keladigan uxlash joyi, o'yin va mashg'ulotlar uchun joy yo'qligi;

- Bolaga mos bo'lmagan usulda ovqat pishirish, ovqatlantirish bolaning yoshiga mos kelmaydigan ovqat;

- To'g'ri gigienik parvarishning yo'qligi: cho'milish, tagliklarni almashtirish, zig'ir va kiyimlarni yuvish va almashtirish;

- Bola kiyimining ob-havo sharoitiga mos kelmasligi;

- bolaga tibbiy yordam ko'rsatmaslik: tekshiruvlar, davolash, profilaktik emlashlar;

- bolani malakasiz davolash: dori vositalarini ko'rsatmasdan, noto'g'ri dozada berish;

- Bola hayoti uchun xavfli sharoitlar: antisanitariya, parazitlar, shishaning sinishi, himoyalanmagan elektr rozetkalari, zaharli moddalarga oson kirish va boshqalar;

- Bolaning yoshiga qarab rivojlanishiga e'tibor qaratilmaslik: bola bilan muloqot va o'yinlarga befarqlik, yoshiga mos o'yinchoqlar, o'quv qurollari etishmasligi; maktab ta'limiga nisbatan harakat qilmaslik yoki unga to'sqinlik qilish.

Bolalarga nisbatan zo'ravonlikning belgilari va belgilari

Bolaning zo'ravonlikka duchor bo'lgan belgilarini tanib olish har doim ham oson emas. Bolalar ko'pincha aytishdan qo'rqishadi, chunki ular sodir bo'lgan voqea uchun o'zlarini ayblashadi, ularga ishonmaydilar yoki jinoyatchi ular uchun aziz bo'ladi deb o'ylashadi. Bu katta xato. Zo'ravonlikka uchragan bola qo'shimcha yordam va davolanishga muhtoj va qanchalik tezroq bo'lsa, shuncha yaxshi. U qanchalik uzoq

vaqt suiiste'mol qilinsa yoki vaziyatni o'zi hal qilishga majbur bo'lsa, uning tiklanishi shunchalik qiyin bo'ladi.

Bolaning xatti-harakati yoki tashqi ko'rinishidagi har qanday tush-unarsiz o'zgarishlarga e'tibor berish kerak. Jarohatlar odatda jismoniy zo'ravonlikni ko'rsatadi, xulq-atvor o'zgarishi esa har qanday stressdan kelib chiqadigan tashvishlarni aks ettiradi. Muayyan turdagi suiiste'mol-likni ko'rsatadigan o'ziga xos xatti-harakatlar o'zgarishlari mavjud emas.

Bolalarga nisbatan zo'ravonlik belgilari jismoniy, xulq-atvor, hissiy va o'ziga xos xususiyatlarga bo'linadi. Quyida sanab o'tilgan belgilarn-ing deyarli hech biri bolalarga nisbatan zo'ravonlikdan ajralib turmaydi. Ushbu belgilarning bir yoki bir nechtasini aniqlash vaziyatni baholash-ga va bolaga nisbatan zo'ravonlikni istisno qilish yoki tasdiqlash uchun tekshiruv o'tkazishga yordam berishi kerak.

Bola va uning oilasi haqidagi turli ma'lumotlarni baholab, vaziyatni bir butun sifatida ko'rib chiqish kerak.

Bolaning jismoniy zo'ravonligining belgilari:

Muayyan tabiatning bir nechta shikastlanishlari (barmoq izlari, ka-mar, sigaretaning kuyishi) va turli darajadagi retseptlar (yangi va shifo).

Kechiktirilgan jismoniy rivojlanish (og'irlik va balandlikda ke-chikish), suvsizlanish (chaqaloqlar uchun).

Yomon parvarish belgilari (gigienik e'tiborsizlik, tartibsiz ko'rinish, toshma).

Jismoniy zo'ravonlik shikastlanishining tabiati:

yuz, tana, oyoq-qo'llarda joylashgan ko'karishlar, aşınmalar, yaralar, belbog' bilan zarba izlari, tishlash, issiq narsalar, suyuqliklar, sigaretalar bilan kuyish;

qo'l va oyoqlarning issiq suyuqliklari bilan qo'lgop yoki paypoq shaklida (issiq suvga cho'mishdan), shuningdek dumbalarda kuyish;

travmatik xarakterdagi suyaklarning shikastlanishi va sinishi, bo'g'imlarning shishishi va og'rig'i;

singan va bo'shashgan tishlar, ko'z yoshlari yoki og'izda, lablarda kesish;

kallik joylari, boshida ko'karishlar;

travmatik xarakterdagi ichki organlarning shikastlanishi;

boshda - retinal qon ketishlar (ko'z olmasining qon ketishi), kallik joylari.

Jarohatlarning tasodifiy bo'lmagan tabiati quyidagilarni ko'rsatishi mumkin:

jarohatlarning ko'pligi, retseptning turli darajalari (yangi va shifobaxsh), o'ziga xos xususiyat (barmoq izlari, narsalar);

zaramning tabiati va kattalar tomonidan berilgan tushuntirishlar o'rta-sidagi nomuvofiqlik;

boshqa suiiste'mol belgilarining mavjudligi (rivojlanishning kechiki-shi, sanitariya-gigiyenik e'tiborsizlik);

dam olish kunlari va bayramlardan keyin bolada jarohatlarning paydo bo'lishi.

Tana jarohatlarini aniqlash va ularning tabiatini baholash uchun bolani tekshirish har doim ham mumkin emas. Ko'pincha bolaning jismoniy zo'ravonligi uning xulq-atvorining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda gumon qilinadi. Jismoniy zo'ravonlikka xos bo'lgan xatti-harakatlarning buzilishi bolaning yoshiga bog'liq. T.Ya.Safonova ko'pincha jismoniy zo'ravonlikka uchragan bolalarda uchraydigan quyidagi psixologik va xulq-atvor buzilishlarini aniqlaydi.¹

Kichik yoshdagi bolalar (3 yoshgacha):

- harakatsizlik, tashqi ogohlantirishlarga yomon munosabat (chaqaloqlarda);

- ota-onadan yoki kattalardan qo'rqish;
- doimiy hushyorlik;
- ko'z yoshlari, injiqlik;
- qayg'uli ko'rinish, quvonchning noyob ko'rinishi;
- tajovuzkorlik.

Maktabgacha yoshdagi bolalar:

- passivlik, sodir bo'layotgan narsalarga nisbatan kamtarlik;
- haddan tashqari rioya qilish, hayratlanarli xatti-harakatlar;
- psevdokattalar xatti-harakati;
- tajovuzkorlik;
- hayvonlarga nisbatan shafqatsizlik;
- yolg'on va o'g'irlik.
- jarohatlarining sababini yashirish istagi;

---

¹ Сафонова Т.Я., Цымбал Е.И. Социальные корни жестокого обращения с детьми в семьях // Актуальные проблемы современного детства. – Москва, 2005. – С. 84–88.: Журавлева Т.М., Сафонова Т.Я., Цымбал Е.И. Помощь – детям жертвам насилия. – Москва: Генезис. 2016 – 112 с.

- maktabdan keyin uyga qaytishni istamaslik;
- izolyatsiya, do'stlarning etishmasligi;
- maktabning yomon ishlashi, diqqatni jamlashda qiyinchilik;
- tajovuzkorlik;
- o'g'irlik;
- uydan ketishlar.

O'smirlar:

- sarsonlik;
- huquqbuzarlik harakati;
- spirtli ichimliklar yoki gilyohvand moddalarni iste'mol qilish;
- depressiya, o'z joniga qasd qilishga urinishlar.

N.O.Zinovieva va N.F.Mixaylovalar jismoniy zo'ravonlikka uchragan bolalarga xos bo'lgan bir qancha qo'shimcha xulq-atvor belgilarini ta'riflaydilar.¹:

- jismoniy aloqadan umumiy qochish;
- xulq-atvordagi tushunarsiz o'zgarishlar (ilgari quvnoq bola);
- hozir doimo g'amgin, o'ychan, chekinib);
- ob-havoga mos kelmaydigan kiyim kiyish (masalan, tanadagi ko'karishlarni yashirish uchun baland yoqali jun kozok);
- bolaning ota-onalariga maktabdagi muvaffaqiyatsizliklari (o'qishda qatnashmaslik, yomon xulq-atvor) haqida xabar bermaslik haqidagi umidsiz iltimoslari.

1. Bolalarning hissiy (ruhiy) zo'ravonligi haqida umumiy g'oyalar.

Hissiy (ruhiy) zo'ravonlik - ota-onalar yoki boshqa kattalarning bolaga davriy doimiy psixologik ta'siri, bu bolada patologik xarakter xususiyatlarini shakllantirishga yoki aqliy rivojlanishning buzilishiga olib keladi.²

Hissiy zo'ravonlik bolani doimiy yoki davriy ravishda og'zaki haqorat qilish, bolani ayblash (tanashish, qichqiriq), ota-onalar, vasiylar, o'qituvchilar, o'qituvchilar tomonidan tahdid qilish, uning muvaffaqiyatini kamsitish, insoniy qadr-qimmatini kamsitish, qo'rqitish shaklida ifodalanishi mumkin. bola, turmush o'rtog'iga yoki boshqa bolalarga nisbatan bolaga nisbatan zo'ravonlik qilish, bolani o'g'irlash.

¹ Зиновьева Н.О., Михайлова Н.Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребёнок в кризисной ситуации. – СПб.: Речь, 2003. С.65.

² Егоров А.Ю., Игумнов С.А. Расстройство поведения у подростков: клинико-психологические аспекты. – СПб. 6 Речь, 2005. – 436с.

Bu zo'rvonlik turiga yolg'on gapirish, bolaning yolg'onchiligi, ota-onaning doimiy ravishda va'dasini bajarmaslik, bolaga uning yoshiga mos kelmaydigan talablar qo'yish kiradi. Bolani rad etish, yoqtirmaslik, bolani yoqtirmaslik, salbiy baholash, faqat bola xarakterining salbiy xususiyatlariga e'tibor qaratish, bolaning asosiy ehtiyojlari va ehtiyojlarini buzish: bolani uzoq vaqt davomida sevgi, mehr, g'amxo'rlik va xavfsizlikdan mahrum qilish. ota-onadan, yolg'izlikka majburlash.

Bolaning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, uning boshidan kechirgan zo'rvonlik oqibatlarini hisobga olish juda muhimdir. Hayotning turli davrlarida bunday psixologik travmaya reaksiya turli yo'llar bilan o'zini namoyon qilishi mumkin.

Bolalarga nisbatan zo'rvonlik belgilariga quyidagilar kiradi:

- jismoniy va aqliy rivojlanishning kechikishi;
- asabiy tik;
- enurez;
- g'amgin ko'rinish;
- turli somatik kasalliklar (semizlik, to'satdan vazn yo'qotish, oshqozon yarasi, teri kasalliklari, allergik patologiya).

Ruhiiy zo'rvonlik holatida bolaning xatti-harakatining xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- bezovtalik yoki tashvish;
- uyqu buzilishi;
- uzoq davom etadigan depressiya holati;
- yolg'izlikka moyillik;
- tajovuzkorlik;
- haddan tashqari itoatkorlik, iltifotli, beadab xatti-harakatlar;
- tahdidlar yoki o'z joniga qasd qilishga urinishlar;
- muloqot qila olmaslik, boshqa odamlar, shu jumladan tengdoshlar bilan munosabatlarni o'rnatish;
- yomon ishlash;
- o'ziga past baho berish;
- ishtahaning yo'qolishi.

Turli yosh davrlarida bolaning psixologik travmasiga reaksiyasi

Yosh	Psixologik shikastlanishga reaksiya
3 yoshgacha bo'lgan bolalar	Qo'rquv, his-tuyg'ularning chalkashligi bilan tavsiflanadi. Xulq-atvorda uyqu buzilishi, ishtahani yo'qotish, tajovuzkorlik, begonalardan qo'rqish qayd etiladi.
maktabgacha yoshdagi bolalar	Xavotir, qo'rqqoqlik, chalkashlik, aybdorlik, uyat, jirkanish, nochorlik. Bo'lib o'tgan voqea bilan yarashish, qarshilikning yo'qligi, og'riqqa passiv munosabat, so'zlarga og'riqli munosabat, tanqid, g'azablantiruvchi xatti-harakatlar (kattalarning xatti-harakatlarini tashqi ko'rinishida ko'rsatadi), negativizm, yolg'on, o'g'irlik, kattalarga nisbatan shafqatsizlik, o't o'chirishga moyillik. Xulq-atvorda: xatti-harakatlarning regressiyasi, ajralish, tajovuz.
Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar	Kattalarga nisbatan ikki tomonlama his-tuyg'ular, oilaviy rollarni aniqlashda qiyinchilik, qo'rquv, uyat, jirkanish, dunyoga ishonchsizlik. Jarohatlar va jarohatlar sababini yashirish istagi, yolg'izlik hissi, do'stlarning etishmasligi, maktabdan keyin uyga borishdan qo'rqish va g'alati oziq-ovqatga qaramlik. Xulq-atvorda: odamlardan ajralish, uyqu buzilishi, ishtaha, tajovuzkor xatti-harakatlar, sukunat yoki kutilmagan suhbatlar.
9-13 yoshli bolalar	Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar bilan bir xil, shuningdek, depressiya, hissiyotlarni yo'qotish hissi. Xulq-atvorda: izolyatsiya, boshqa bolalarni manipulyatsiya qilish, qarama-qarshi xatti-harakatlar.
13-18 yoshli o'smirlar	Uyat, aybdorlik, ishonchsizlik, kattalarga nisbatan noaniq tuyg'ular, shakllanmagan ijtimoiy rollar va oiladagi roli, o'zini foydasiz his qilish. Xulq-atvorda: o'z joniga qasd qilishga urinish, uydan chiqib ketish, tajovuzkor xatti-harakatlar, xatti-harakatlarning nomuvofiqligi va nomuvofiqligi, giyohvandlik va spirtli ichimliklar namunalari.

Zo'ravonlikning oqibatlari umuman bolaning psixikasiga ta'sir qiladi va bu oqibatlar o'zini o'zi rad etish bilan bog'liq bo'lgan turli xil buzilishlar (giyohvandlik, spirtli ichimliklar, giyohvand moddalar) ko'rinishida katta yoshlilikda namoyon bo'ladi. Bolalik davridagi jismoniy zo'ravonlik tajribasi, aniqrog'i, zo'ravonlik shaxslararo munosabatlarning normasi bo'lgan sharoitlarda bolaning rivojlanishi ko'pincha keyingi hayotda kuzatilgan tajovuzkorlik darajasi bilan bog'liq.

Zo'ravonlik va shafqatsizlikka uchragan bolalar va o'smirlarga psixologik yordam ularning oqibatlarini to'liq bartaraf etishga va zo'ravonlik harakatlarini to'xtatish choralari ko'rishga qaratilgan

bo'lishi kerak.¹

Bu ish profilaktika, diagnostika va tuzatish-terapevtik tadbirlarni o'z ichiga oladi.

2. Bolalarda jinsiy zo'ravonlik belgilari- Jabrlanuvchiga o'z vaqtida yordam ko'rsatish uchun zo'ravonlik faktini tan olish uchun bolaning jinsiy zo'ravonligining o'ziga xos belgilarini ajratish va aniqlash katta ahamiyatga ega. Bolaning zo'ravonlik haqida to'g'ridan-to'g'ri gapirmasligining ko'p sabablari bor. Bunday holda, onadan yoki boshqa shaxslardan kelib chiqadigan shubhalar bir qator belgilar bilan tasdiqlanadi.

Jismoniy xususiyatlarga quyidagilar kiradi: jinsiy a'zolar, anal yoki og'iz sohalarining shikastlanishi, shu jumladan bokira plevraning yaxlitligini buzish, ko'krak qafasi, sonlar terisining shikastlanishi, anusning kengayishi, kiyimda, terida, anal va jinsiy a'zolardagi sperma izlari, jinsiy yo'l bilan yuqadigan kasalliklar, homiladorlik, takroriy yoki surunkali infektsiyalar siydik yo'llari, vaznning keskin o'zgarishi (yo'qotish yoki ortish), vaginal qon ketish, qorinning pastki qismida og'riq, o'tirish va yurish paytida og'riq, og'izda simptomlar: ekzema, dermatit, herpes; yirtilgan, ifloslangan yoki qonli zig'ir.

Bolalarning jinsiy zo'ravonligining xulq-atvor belgilari:

3-4 yil

- Haddan tashqari masturbatsiya. Jinsiy organlarning tez-tez namoyon bo'lishi.

- Obsesif tabiatning jinsiy o'yinlari, kichik opa-singil yoki ukaga biror narsa qilishni xohlaydi.

- Bolaning xulq-atvori jinsiy bo'ladi

- Davriy dahshatli tushlar

- Enkoprez va enurez

- Uyqu buzilishi

- Kattalar, aka-uka, opa-singil bilan yolg'iz qolish yoki bolalar bog'chasiga borishdan qo'rqish.

- regressiv xatti-harakatlar.

4-6 yosh

- Haddan tashqari masturbatsiya, jinsiy a'zolarning tez-tez ko'rin-

---

¹ Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога. – Москва. 1996. – 352 с.

ishi.

- Obsesif tabiatning jinsiy o'yinlari, singlisi yoki ukasi bilan biror narsa qilishni xohlaydi.

- Bolalar bilan tajovuzkor jinsiy xatti-harakatlar
- Soxta kattalar xulq-atvori
- Yoshi bilan kamayib ketadigan ba'zi dushmanlik va tajovuzkor xatti-harakatlar

- Tekshiruv davomida bola hech narsa haqida shikoyat qilmaydi (bola qo'rqadi) Uyquning buzilishi

- Kattalar va tengdoshlar bilan yolg'iz qolishdan qo'rqish, bolalar bog'chasiga borishni istamaslik.

- Olovni o'rnatadi.
- Regressiv xatti-harakatlar
- somatik shikoyatlar.

6-8 yosh

- Tengdoshlar bilan obsesif tabiatdagi jinsiy o'yinlar
- Tengdoshlarga nisbatan tajovuzkorlikning kuchayishi.
- Noto'g'ri maktabga borish yoki erta kelish va kech ketish
- Ishlashning keskin pasayishi
- Do'stlar topa olmayapman
- Hech kimga ishonmaydi
- Diqqatni jamlay olmayman

8-10 yosh

- Obsesif tabiatdagi jinsiy o'yinlar
- Tengdoshlarga nisbatan tajovuzkorlikning kuchayishi
- Maktabga tartibsiz qatnashish

10-12 yosh

- ijtimoiy g'amxo'rlik
- Tengdoshlarga nisbatan tajovuzkorlik
- Maktabga tartibsiz qatnashish va o'z vaqtida kelmaslik va ketish.
- Ishlashning keskin pasayishi
- Hech kimga ishonmaydi
- Diqqatni jamlay olmayman
- Ko'pincha maktabni tashlab ketadi.
- Maktabga erta keladi - juda kech ketadi.
- Klinik depressiyaning dastlabki belgilari.

12-18 yosh

- Klinik depressiya belgilari.
- Uyqu buzilishi.
- O'z joniga qasd qilish tendentsiyalari.
- Boshqalardan izolyatsiya.
- Uydan qoch.
- antisosyal xatti-harakatlar.
- Maktab tadbirlarida qatnashmaydi.
- Qo'shimcha xatti-harakatlar (nikotin, spirtli ichimliklar, giyohvand moddalar).

- Jinoyat sodir etish.

Jinsiy zo'ravonlikning o'ziga xos belgilari

- rivojlanish darajasiga mos kelmaydigan jinsiy o'yinlar va xatti-harakatlar.

- Jinsiy rangdagi chizmalar va suhbatlar.
- Jinsiy tabiatning turli xil harakatlarini batafsil tasvirlash qobiliyati.

- Haddan tashqari masturbatsiya, ochiq onanizm.
- Boshqa bolalarni jinsiy faoliyatga jalb qilish.
- Voyaga etmagan bolaning boshqa bolalarga nisbatan jinsiy zo'ravonligi.

- Erkaklar yoki ayollardan qochish.
- Stigmatizatsiya, tengdoshlardan izolyatsiya.
- Jinsiy hayotning erta boshlanishi, sheriklarning tez-tez o'zgariishi.
- Fohishalik.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Zo'ravonlik nima?
2. Bolalarga nisbatan zo'ravonlik turlarini ayting va ularga tavsif bering.
3. Jismoniy, psixologik va jinsiy zo'ravonlikning asosiy turlari.
4. Oiladagi zo'ravonlik haqidagi afsonalar va ularni tanqid qilish.
5. Oiladagi zo'ravonlikni ilmiy o'rganish usullari. Oiladagi zo'ravonlik haqidagi asosiy ma'lumot manbalari (G'arb davlatlari va Rossiya misolida).
6. Oilaviy zo'ravonlikni o'rganishning uslubiy muammolari.
7. Bolalarga nisbatan oilaviy zo'ravonlik.

8. Bolalarga nisbatan zo‘ravonlik qilishda ularning jinsi va yoshining roli.

9. Oiladagi zo‘ravonlikning bolaga ta’sirining qisqa muddatli va uzoq muddatli oqibatlari.

10. Oilada bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning sabablari (nazariyalari). Oilada bolalarni o‘ldirish sabablari.

Ijtimoiy ishchining ishi uchun algoritmnini ishlab chiqish holatlari hissiy zo‘ravonlik

1. Vasixon rostdan ham ertalab karavot yig‘ishni yoqtirmasdi. Onam buni har kuni eslatardi, lekin u javob bermadi, maktabga kechikayotgani uchun vaqti yo‘qligini aytib o‘zini oqladi. Bir kuni ertalab onam chiday olmadi va qichqirdi: «Bu haqda qachongacha gapira olasiz?! Tozalashni o‘rganmaguningizcha, bir hafta davomida kompyuterga bormaysiz!»

2. Nargiz har doim portfelini darsdan keyin koridorga tashlab ketardi. Avvaliga onamning o‘zi portfelni xonaga olib kirdi. Keyin uning sabri tugadi. U divanga o‘tirdi va Nargizga: «Portfoliingizni olib keling, keling, ertaga qanday darslaringiz borligini va ularni qachon qilish yaxshiroq: yurishdan oldin yoki keyin», dedi. Keyin suhbat tugagach, oyim Nargizga: «Keling, portfelingga joy topib olaylik, uni doim o‘sha yerda qoldirasan», deb taklif qildi.

Muhokama uchun masalalar

- 1) Bu holatlar o‘rtasidagi farq nima?
  - 2) Qaysi epizodda zo‘ravonlik alomatlarini ko‘rdingiz?
  - 3) Bunday zo‘ravonlikni nima deb atagan bo‘lardingiz?
  - 4) Bola o‘zini qanday his qildi?
  - 5) Zo‘ravonlikning sababi nima? Sizningcha, bunday vaziyatlarda ona nima qilishi kerak?
  - 6) Bolaning qanday harakatlari janjaldan qochishga yordam beradi?
  - 7) Vaziyatni zo‘ravonliksiz engish uchun onalar qanday harakatlar qilishi mumkin?
  - 8) Bunday vaziyatlarda onangizga nima degan bo‘lardingiz?
- 1,2,3 holatlardan tanlab foydalanish mumkin.**

1. Iskandarga nima bo‘lgan bo‘lmasin, u dadasidan bir gapni eshitdi: «Bo‘ldi, senga yetarli bo‘lib ko‘rinmasligi uchun seni jazolayman». Iskandar dadam yana nimalarni nazarda tutganini bilmasdi, lekin doimo uning orqasidan sovuq oqib tushayotganini his qildi.

2. Qiz Olya onasini juda yaxshi ko'rardi. Ammo oila buzuk edi: dadam ko'pincha, agar unga biror narsa yoqmasa, hammaga: «Agar men bilan janjallashsang, men senga shunday hayotni tashkil qilamanki, pushaymon bo'lasan», dedi va shu bilan birga u. yomon so'z ishlatgan. Bunday paytlarda Olya qo'rqib ketdi, lekin vaqt o'tdi va u hamma narsani unutdi. Onasiga ham, otasiga ham, o'ziga ham achindi. Ammo u kelajakda bundan ham battar bo'lishi mumkinligini his qildi: ularning barchasi tez-tez takrorlana boshladi.

3. Bir marta oilada o'n sakkiz yoshga to'lgan katta opasining tug'ilgan kunini nishonlashdi. Mehmonlar, sovg'alar bor edi. Gulya va Sanjar singlisi uchun xursand bo'lishdi. Hamma bayram dasturxoniga o'tirganda, dadam hammaga, shu jumladan 10 yoshli Sanjarga ham shampan quydi. Bola: «Men xohlamayman», dedi. Ammo mehmonlardan biri hazillashib, uni ko'ndira boshladi: «Xo'sh, bugun opam sharafiga shunday bo'lishi mumkin. Uyalma, sen erkaksan».

Muhokama uchun masalalar

1) Ushbu vaziyatlardan qaysi biri sizga eng xavfli bo'lib tuyuldi va nima uchun?

2) Vaziyatlarning qaysi biri odamning yoshroq odamga bosim o'tkazmoqchi ekanligini va qaysi biri odamning tahdid qilishini ko'rsatadi?

3) Ushbu holatlarning qaysi birida kattalar qonunni buzayotganini, sizni noto'g'ri ishlar qilishga majburlayotganini ko'rdingiz?

4) Bu holatlarni shaxsga nisbatan qanday zo'ravonlik turiga kiritish mumkin: psixologik, hissiy, axloqiy? (To'g'ri javob: hamma uchun, chunki vaziyatlarning individual tafsilotlari juda o'xshash, bir-biri bilan chambarchas bog'liq).

Psixologik zo'ravonlik holatini ko'rib chiqing va savollarga javob bering

1. Vera tez-tez ota-onasi unga doimo eslatishini payqab qoldi: u hayotda bor narsaga qarzdor. Bu iboralar («Biz siz uchun hamma narsani qilamiz, lekin siz bo'ysunmaysiz», «Agar biz bo'lmaganimizda, hayotda nima bo'lar edingiz?», «Men sizga kompyuter sotib olmadim, shuning uchun siz soatlab o'tiring», «Sizdan rahmat ham olmaysiz va h.k.) jinsga asoslangan zo'ravonlik uni yirtib tashladi va deyarli ko'z yoshlariga olib keldi.

Muhokama uchun masalalar

- 1) Bunday vaziyatda qanday bo'lish kerak?
- 2) Ota-onamga: "Siz meni dunyoga keltirdingiz, endi menga g'amxo'rlik qiling?" deyishim kerakmi?
- 3) Qanday xatti-harakatlardan foydalanish mumkin:
  - ota-onalarga ayting: «Bularning barchasini eshitganimdan juda afsusdaman - chunki men itoat qilishga harakat qilayapman»;
  - xatti-harakatingizni o'zgartiring (qanday qilib?);
  - O'z his-tuyg'ularingiz haqida ota-onangizga ayting. Masalan: "Siz menga .. desangiz, men juda xafa bo'laman, chunki .. va men sizga kerak emasligingizni his qilaman".

Jismoniy zo'ravonlik

Alfiya uzoq vaqt Akram bilan do'st ekanini ota-onasidan yashirdi. U ular bunga qarshi bo'lishlarini bilar edi, chunki u bir necha bor muloqot qilgan kompaniya politsiyaga murojaat qilgan. Ammo bir kuni ukasi ota-onasiga ularni bir necha marta birga ko'rganligini aytdi. Kechqurun Alfiya uyga qaytganida onasi uni ostonada kutib oldi va baland ovozda tushuntirish talab qila boshladi. Alfi javob berdi: "Menga baqirma. Kim bilan xohlasam, shu bilan yuraman. Birdan onasi uning yuziga urdi. Alfiya yig'lay boshladi va eshikni kalit bilan qulflab xonaga yugurdi.

Muhokama uchun masalalar

- 1) Ushbu hikoyada qanday zo'ravonlikni ko'rdingiz?
- 2) Qizning onasi to'g'ri ish qildimi?
- 3) Bo'lgan voqeada Lizaning aybi bormi?
- 4) Agar haqiqat doimo yashirin bo'lsa, vaziyat qanday tugashi mumkin?
- 5) Birodarning harakatini qanday baholaysiz?
- 6) Keyin bu oilada nima bo'ladi? \
- 7) Hodisalar qanday rivojlanishi mumkin?
- 8) Bu oilaning barcha a'zolari yuzaga kelgan nizoni og'riqsiz hal qilish uchun nima qilishlari kerak?

Fikrlash vazifasi:– Nega "Belanchak urishdan ham battar" degan naql bor?

Alisher akasi bilan janjallasha, jahli chiqsa, doim unga mushtini silkitadi. Avvaliga bu shunchaki qo'l silkitishga odatlangan norozi odamning ishorasidek tuyuldi. Ammo bir kuni Alisher akasining mushti yuziga juda yaqin turganini payqadi. Bu unga juda yoqimsiz ta'sir qildi. U

akasini yaxshi ko'rardi va uni haqiqatan ham urishi mumkinligini jiddiy o'ylamagan.

Muhokama uchun masalalar

- 1) Sizningcha, bu gapning ma'nosi nima?
- 2) Agar haqiqatda janjal uchun sabab bo'lsa, birodarlar o'rtasidagi bunday munosabatlar qanday tugaydi?
- 3) Tebranish odati bor odamlarga, kattalarga va tengdoshlaringizga qanday munosabatda bo'lishingiz kerak?

4. MAVZU. JAROHATLAR VA ULARNING SABABLARI

REJA:

1. Travma nima.
2. Shikastlanish turlari va sabablari.
3. Yordam ko'rsatish choralari va usullari.

Kalit so'zlar: *ruhiy travma, Psixotravmatologiya kontseptsiyasi, Stress, Frustratsiya, Konflikt, Inqiroz, Massiv (halokatli), to'satdan, o'tkir, kutilmagan, hayratlanarli, bir o'lchovli jarohatlar.*

1. Travma nima.

Psixologik travma muammolarini ilmiy o'rganish 19-asrning ikkinchi yarmida, psixoterapiya va idrok, xotira va hissiyotlar bilan bog'liq birinchi psixologik nazariyalar paydo bo'lgan davrda paydo bo'ldi. «Ruhiy travma» atamasi 1878 yilda nemis nevrologi A. Eulenburg (Albert Eulenburg)¹ tomonidan kiritilgan. Shikastlanish muammolari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar 19-asrning ikkinchi yarmida boshlandi va ilmiy psixologiyani shakllanishi, psixoterapiyaning tug'ilishi bilan bir vaqtga to'g'ri keldi. Bu vaqtda hissiyotlar, hislar, xotiraning ilmiy nazariyalari shakllantirildi; nevroz, uning asosiy shakllari va sabablari haqida yangi tushuncha shakllana boshladi, ruhiy kasalliklarga munosabat va ularni davolash usullari o'zgardi. Bu vaqtga kelib, P.Kabanis tibbiyotning insoniy fanlar orasidagi o'rni, unda jismoniy va axloqiy uyg'unlik g'oyasini allaqachon ifoda etgan edi.²; Angliya va Frantsiya-da allaqachon terapiyaning maxsus yo'nalishi - psixologik ta'sir vositalarini ta'kidlaydigan axloqiy davolash mavjud edi. Va aynan shu davrda A. Bergson "nafaqat ma'naviy hayotimizga, balki ruh va materiya o'rtasidagi aloqa nuqtasiga kirib borish" vazifasini qo'ygan edi³. Ruhiy

---

¹ Колесникова В.И. Психологические особенности травмы в парадигме аналитической психологии К. Г. Юнга. Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Социология. Педагогика. Психология. Том 3 (69). 2017. №1. – С.43.

² Nicolas S., Marchal A., Isel F. La psychologie au XIX siècle // Revue d'Histoire des Sciences humaines, 2000, 2, 57-103.

³ Бергсон А. Материя и память // Бергсон А. Собрание сочинений: в 4-х томах. Т.1. – Москва: Московский клуб, 1992. – Т. 1. – С. 160-317.

travma muammosi ana shunday «nuqta»lardan biriga aylangan edi.

Travma tushunchasining tarixi Z.Freyd, J.M.Şarko va J.Breyer, C.Yung, G.Simmel asarlariga borib taqaladi. Z.Freyd travmaning birinchi psixoanalitik nazariyasini yaratdi, unda bu hodisa ongsizlikda chuqur ildiz otgan, inson psixikasiga patogen ta'sir ko'rsatadigan va nevroitik kasalliklar asosidagi affekt sifatida qaraldi¹. U travma manbasini tashqi hodisada emas, balki psixikaning o'zida, ongsiz fantaziyalarga asoslangan travmatik tashvishga olib keladigan Egoning bo'linishida ko'rdi. Zigmund Freyd psixik travma, ayniqsa uning infantil shaklini o'rganishni kiritdi va uning tadqiqotlari turli psixoanalitik maktablar vakillari tomonidan amalga oshirilgan ushbu sohadagi keyingi barcha rivojlanishlarning asosini tashkil etdi.

Freydning ongsiz fantaziyalarning travmatogen ta'siri haqidagi g'oyasi K. Yung tomonidan qabul qilingan va ishlab chiqilgan. Uning bloklangan ta'sirlar va ajratilgan holatlarni o'rganishi travma bilan bog'liq turli xil individual tarixlar va fantaziyalar (komplekslar) mavjud degan xulosaga keldi, boshqacha qilib aytganda, travma ko'pligini tushunishga olib keldi².

Qo'rquv, tashvish, uyat yoki jismoniy og'riq kabi bezovta qiluvchi ta'sirlarni keltirib chiqaradigan har qanday tajriba bunday travma sifatida harakat qilishi mumkin³.

Uning shogirdlari S. Ferenczi va G. Zimmel tomonidan o'rganil-

---

¹ Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия / З. Фрейд ; пер. с нем., сост., послесл. и коммент. А.А. Гугнина. — Москва: Прогресс, Литера, 1992. — 570 с.: Фрейд З. Эриксон.Э. Сценарий жизни». Комплекс детских травм. © Эриксон Э. (Erikson E.), правообладатели, 2018. © Перевод с немецкого, 2018. © ООО «ТД Алгоритм», 2018.: Шарко Ж., Фрейд З. Исследование истерии 1893 г., К. Юнг «Психоз и его содержание» 1907 г., Т.Тилинг.: Юнг К. Г. Тэвикстокские лекции, Аналитическая психология: ее теория и практика / К.Юнг ; сост., предисл. и пер. с англ. В. Менжулина. — Киев: СИИТО, 1995. — 236 с.; Юнг К. Г. Психология архетипа ребенка // Структура психики и процесс индивидуации / К. Г. Юнг. — Москва: Наука, 1966.; Фрейд З., Ференци Ш., Абрахам К., Зиммель Э., Джон Э. Клинический архив К психоанализу военных неврозов. Сборник статей. — Ижевск: ERGO, 2012. 104 с.

² Калшед Д Внутренний мир травмы. Московский психотерапевтический журнал, 2001, № 1. https://psyjournals.ru/files/22671/mpj_2001_n1_Kalshed.pdf.

³ Фрейд З. Введение в психоанализ / З. Фрейд. — Москва: Астрель, 2011. — С. 5-6.

gan jarohatni tuzatish g'oyasi¹, travmadan keyingi stress buzilishining (TSSB) zamonaviy talqinida asosiy momentga aylandi.

K. Yung 1907 yilda «Psixoz va uning mazmuni» asarini nashr etdi.², unda u travmatik buzilish belgilari shaxsning oldingi salbiy tajribalari bilan bog'liqligini taklif qildi.

Travmatik kompleks ruhiy dissotsiatsiyani keltirib chiqaradi. Kompleksning o'zi ixtiyoriy nazoratdan tashqarida va shuning uchun ruhiy avtonomiya sifatiga ega. Aslida, bunday avtonomiya kompleksning shaxsning irodasiga bog'liq bo'lmagan holda va hatto uning ongli tendentsiyalariga zid ravishda o'zini namoyon qilish qobiliyatida yotadi: ongli ong ustidan zolimona tarzda o'zini namoyon qilish. Ta'sir portlashi - bu shaxsga dushman yoki yovvoyi hayvon kabi hujum qiladigan qisman shaxsiyatning to'liq kirib borishi. Men odatiy travmatik affekt tushlarda yovvoyi va xavfli hayvon sifatida qanday tasvirlanganini tez-tez ko'rganman - ongdan ajralib chiqqan avtonom tabiatning ta'sirchan tasviri³.

Assotsiativ tajribalar jarayonida u bir oila a'zolarida, ayniqsa ona va qizda komplekslarning hosil bo'lish qonuniyatlarining o'xshashligini aniqladi. K. Jung yaqin oilaviy aloqalar sharoitida ongsiz tuzilmalar ko'chirilishi va butun keyingi hayotga ta'sir qilishi mumkin degan xulosaga keldi. Jung ta'kidlaganidek, barcha jarohatlar vaziyat tomonidan yaratilmaydi, ularning ba'zilar shaxsning individual xususiyatlaridan kelib chiqadi va axloqiy ziddiyat bilan kuchayadi.

Shikastlanish paytigacha arxetip qism faqat majoziy ma'noda, rag'batlantiruvchi kuch sifatida mavjud bo'ladi, lekin u kompleksning bezovta qiluvchi va tashvish tug'diruvchi sifatiga ega emas. Travma arxetipik tasvir bilan bog'liq bo'lgan hissiy jihatdan boy xotira tasvirini yaratadi, u bilan birlashadi va ko'proq yoki kamroq doimiy tuzilishga aylanadi. Ushbu struktura ma'lum miqdordagi energiyani o'z ichiga oladi va boshqa tasvirlar u bilan bog'lanib, tarmoqni yaratishi mumkin.

---

¹ Фрейд З., Ференци Ш., Абрахам К., Зиммель Э., Джон Э. Клинический архив К психоанализу военных неврозов. Сборник статей. – Ижевск: ERGO, 2012. – 104 с.

² Юнг К. психоз и его содержание. – СПб. 1909.

³ Юнг К. Г. Анализ Сновидений. Семинары (осень 1928 г. – лето 1929 г.) – Москва: Клуб Касталия, 2014. – 304 с..

Shunday qilib, majmua keyingi tajribalar bilan boyidi va kengaytirildi¹.

Keyingi ishlarda ruhiy travma tushunchasi stress nazariyasi kontekstida umumiy stress reaksiyasining maxsus shakli sifatida ko'rib chiqildi.² Ushbu yondashuvga ko'ra, travmatik stress stress omili etarlicha kuchli bo'lganda, uzoq vaqt davom etganda, insonning psixologik, fiziologik va moslashish qobiliyatini haddan tashqari yuklaganda, psixologik himoyani yo'q qilganda, tashvish tug'dirganda va psixologik va fiziologik «buzilishlarga» olib kelganda yuzaga keladi. tana. Shuni ta'kidlash kerakki, agar stressli vaziyatning tajribasi odatda tananing moslashuvchan resurslarini safarbar qilsa va odamning o'zgaruvchan sharoitlarga moslashishiga hissa qo'shsa, travmatik stress uning moslashuvchan qobiliyatini yo'qotadi.

Zamonaviy yozuvda psixologik travma insonning to'satdan, potensial hayotga tahdid soladigan hodisaga duch kelganida boshdan kechirgan kuchli qo'rquv holati sifatida tavsiflanadi, bu shaxsning imkoniyatlaridan oshib ketadi va shuning uchun har qanday samarali usulda³ u nazorat qila olmaydi yoki javob bera olmaydi.

Psixik travmaning zamonaviy nazariyalari orasida bizni ayniqsa amerikalik olim Piter Levin ishlab chiqqan yondashuv qiziqtiradi.⁴ Uni ishlab chiqishda muallif nafaqat psixologiya va psixoterapiya, balki biologiya, psixofiziologiya va neyropsixologiya sohasidagi tegishli bilimlarni birlashtirdi. U travma deganda odamni o'ta kuchli nochorlik tuyg'usi bilan birga keladigan ta'sirlardan himoya qiladigan to'siqdagi yutuq sifatida tushuniladi. Psixologik travma odatda travmatik hodisani

---

¹ Юнг К. Г. Психология архетипа ребенка // Структура психики и процесс индивидуации / К. Г. Юнг. — Москва: Наука, 1966.; Юнг К.Г. Анализ сноведений. Семинары. — 2014. — С.61.

² Селье Г. Стресс без дистресса. [Пер. с англ. А.Н. Лука и И.С. Хорола] ; Общ. ред. д.-чл. АН СССР Е.М. Крепса ; Предисл. чл.-кор. АМН СССР Ю.М. Саарма. — Москва : Прогресс, 1979. — 124 с.; Черепанова Е.А. Психологический стресс. — Москва. 1997. — 95 с.

³ Levine P. Waking the Tiger: Healing Trauma. North Atlantic books, Berkeley, 1997.; Levine P. Nature's lessons in healing trauma. Foundation for trauma Enrichment. Lyons, 1996.; Levine P., Chitty J. New Insights into trauma Therapy. APTA National Conference, 1994, p.13.; Zettl L. & E.Josephs. Self-Regulation Therapy. Canadian Foundation for trauma Research and Education. Vancouver, 2001.

⁴ Zettl L. & E.Josephs. Self-Regulation Therapy. Canadian Foundation for trauma Research and Education. Vancouver, 2001.

bartaraf etish uchun zarur bo'lgan individual resurslarning yetishmasligi tufayli yuzaga keladi.

Psixotravmatologiya kontseptsiyasi ruhiy travma holati bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u har qanday stress omillari, shaxsiy muvaffaqiyatsizliklardan shaxsga nisbatan zo'ravonlik holatlarigacha sabab bo'lishi mumkin. Psixotravmatologiya, psixologiya va psixoterapiyaning yo'nalishlaridan biri sifatida, tajribali travmadan keyin odamga moslashishga yordam beradigan samarali usullarni taklif qiladi. Shunisi e'tiborga loyiqki, odamlarning 50 foizi turli xil psixogen kasalliklarga duch kelishadi, shuning uchun bugungi kunda psixotravmatologning o'z vaqtida yordami ruhiy travma va stressni davolashning boshqa usullari qatorida birinchi o'rinda turadi.

Psixotravmatologiya ko'plab o'zaro bog'liq fanlarning elementlarini birlashtiradi: nevrologiya, sotsiologiya, tilshunoslik, biokimyo va psixiatriya, bu ruhiy travma oqibatlarini tekislash uchun kompleks yondashuvni ta'minlash, har bir alohida muammoni hal qilish uchun ko'p qirrali yondashuvlarni taklif qilish imkonini beradi.

Tajribali psixotravmatolog bilan ishlash odamga stress, umidsizlikning yashirin sabablarini aniqlashga, travmadan keyingi davrda qiyin tajribalardan xalos bo'lishga, aqliy rivojlanish jarayonlarini o'z vaqtida tuzatishga yordam beradi.

Psixotravmatologga tashrif buyurishning eng keng tarqalgan sabablari:

doimiy stress va depressiya holati;

umidsizlik va hayotga befarqlik;

nevroz belgilarining kuchayishi;

ziddiyat;

qarindoshlar va do'stlar, atrofdagi odamlar bilan munosabatlardagi inqiroz;

kuchli hayot zarbalari (ajralish, yaqin odamni yo'qotish);

tajribali zo'ravonlik (psixologik, jinsiy, jismoniy);

o'z joniga qasd qilish kayfiyatlari.

Adabiyotda ruhiy travmaning turli xil ta'riflari mavjud.

F.E.Vasilyuk tanqidning quyidagi turlarini ajratadi ¹:

1. Stress - bu erda va hozirda «hayotiy» sozlamalarni amalga

---

¹ Васильюк Ф.Е. Психология переживания. — Москва, 1984. С.45.

oshirishning mumkin emasligi.

2. Frustratsiya - hayotiy motivlarni amalga oshirishdagi engib bo'lmaydigan qiyinchilik.

3. Konflikt - motivlar va qadriyatlarning sub'ektiv hal qilib bo'lmaydigan qarama-qarshiligi.

4. Inqiroz - hayot rejalarini amalga oshirishning imkonsizligiga hissa qo'shadigan vaziyatlar. Kritik vaziyatlar tushunchasi ularning harakat mexanizmlarini va ularni bartaraf etish usullarini tavsiflaydi. Biz ruhiy travma paydo bo'lishining turli mexanizmlari haqida gapirishimiz mumkin va ular, albatta, semantik o'lchovni o'z ichiga oladi.

V.D.Mendelevich¹quyidagi ta'rifni beradi: ruhiy travma - bu inson mavjudligining muhim tomonlariga ta'sir qiladigan va chuqur psixologik tajribalarga olib keladigan hayotiy hodisa. Psixik travma, voqea yoki vaziyat sifatida, boshqa hayotiy vaziyatlar qatorida turadi.

D. Magnusson tasnifiga ko'ra², vaziyatni aniqlashning besh darajasi mavjud:

1. Rag'batlantirish - bu individual ob'ektlar yoki harakatlar.

2. Epizodlar - sabab va natijaga ega bo'lgan alohida muhim voqealar.

3. Vaziyatlar - tashqi sharoitlar bilan belgilanadigan jismoniy, vaqtinchalik va psixologik parametrlar.

4. Atrof-muhit - vaziyatlarning turlarini tavsiflovchi umumiy tushuncha.

5. Atrof-muhit - tashqi dunyoning jismoniy va ijtimoiy o'zgaruvchilari yig'indisi.

Ruhiy travma omilini tahlil qilishda quyidagi xususiyatlar ajralib turadi:

- intensivlik
- ma'no
- ahamiyati va dolzarbligi
- patogenlik
- ko'rinishning keskinligi (to'satdan)
- davomiyligi

---

¹ Менделевич В.Д. Клиническая (медицинская) психология: Учебник. — Москва: Медицина, 1995. — 581 с.

² Фролова А.В., Минуллина А.Ф. Ф.91 Клиническая психология: Методическое пособие. — Казань: ФГАО УВПО «Казанский (Приволжский) федеральный университет», 2013. — С.5. 74 с.

- takrorlanuvchanlik
- premorbid shaxs xususiyatlari bilan bog'liqligi.

G.K.Ushakov¹ ruhiy travma haqida, qoida tariqasida, somatik zai-flashgan (o'zgartirilgan) asosda, birinchi navbatda, psixogeniyaga oldindan moyil bo'lgan odamlarda paydo bo'ladigan ichki ruhiy ziddiyat sifatida gapiradi. Uning klinik tuzilishi o'tkirligi, og'riqli kechinmalarning jiddiyligi, yorqinligi, ikkinchisining tasviri, og'riqli darajada rivojlangan tasavvur bilan tavsiflanadi; o'zgargan farovonlik, ichki noqulaylik, tartibsizlikni talqin qilishda kuchaygan fiksatsiya; o'z kelajagi haqida qayg'urish bilan band; tanqidni saqlab qolish, ya'ni bu buzuqlikni og'riqli deb tushunish.

Boshqa mualliflar² quyidagi ta'rifni berishadi: ruhiy travma - bu juda murakkab hodisa bo'lib, uning markazida ongning ruhiy travmaning o'ziga subklinik reaksiyasi bo'lib, u sub'ektiv nuqtai nazardan psixologik munosabatlar tizimida yuzaga keladigan «himoya» qayta qurishning bir turi bilan birga keladi. mazmunli ierarxiya. Ushbu mudofaa qayta qurish odatda ruhiy travmaning patogen ta'sirini neytrallashtiradi va shu bilan psixogen kasallikning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Bunday hollarda biz «psixologik himoya» haqida gapiramiz, ongning o'tkazilgan ruhiy travmaga reaksiyasining juda muhim shakli bo'lib xizmat qiladi.

Boshqa adabiyotlarda mualliflar³ shikastlanish tushunchasi, uning tez-tez ishlatilishiga qaramay, asosan umumiy ma'noda ta'riflanganligini ko'rsatadi: bir vaqtning o'zida adekvat nazorat qilish imkoniyati yo'qligi va shaxsning moslashuvchan potentsialining haddan tashqari ko'payishi bilan yuqori intensivlikdagi hodisa, bu esa oqibatlariga olib kelishi mumkin. moslashish buzilishlari va stress bilan bog'liq buzilishlar. DSM-IV (Amerika Psixiatriya Assotsiatsiyasi, 1996) ma'lumotlariga ko'ra, travmatik hodisa o'lim, o'lim tahdidi, og'ir shikastlanish yoki jismoniy yaxlitlikka boshqa tahdid bilan bog'liq bo'lganda sodir bo'ladi; bundan tashqari, ushbu hodisa tegishli shaxslar orqali bevosita

¹ Лакосина Н.Д., Ушаков Г.К. Медицинская психология. —2-е и перераб. и доп. — Москва: Медицина, 1984, - 272 с,

² Коркина М.В., Лакосина Н.Д., Личко А.Е. Психиатрия: Учебник. — Москва: Медицина, 1995. — 608 с.

³ Клиническая психология. / Под ред. М. Перре, У. Бауманна. — СПб. 2003. — 1312 с.

yoki bilvosita shaxsga ta'sir qilishi mumkin. Ammo ba'zida travma, shuningdek, odam kimgadir tahdid soladigan xavfning guvohi bo'lishi, butunlay begona odamning jarohati yoki o'limi tufayli sodir bo'ladi.

Shunday qilib, travmatik stress quyidagi xususiyatlarga ega bo'lgan muhim hayotni o'zgartiruvchi hodisalarning o'ziga xos klassi sifatida belgilanishi mumkin: ular istalmagan; (o'z) hayotiga jiddiy tahdid va yuqori intensivlik tufayli o'ta salbiy ta'sir ko'rsatish; nazorat qilishning to'liq imkonsizligiga qadar ularni nazorat qilish qiyin; qoida tariqasida, ular birgalikda egalik qilish imkoniyatlaridan oshib ketadi va ko'pincha oldindan aytib bo'lmaydi. Ko'pincha ular aniq yangilikka ega va to'satdan va kutilmaganda sodir bo'ladi. Yangi moslashish uchun katta energiya talab qilinadi, chunki odatda bu hodisalar nafaqat shaxsning o'ziga, balki unga yaqin odamlarga, ba'zan moddiy mulkka, ba'zan esa umuman ijtimoiy va shaxsiy hayotga ta'sir qiladi (masalan, bo'ron, boshdan kechirgan zo'ravonlik). . Shu munosabat bilan aytish mumkin travmatik hodisalar qurbonlari bir nechta haddan tashqari yuklarga duchor bo'lishlari va ko'pincha bu ortiqcha yuklarning bir qator oqibatlariga duchor bo'lishlari, shu jumladan shaxsning «jabrlanuvchi» deb tan olinishi. Askarlar va tinch aholidagi harbiy jarohatlardan tashqari, «fuqarolik» travmatik stresslari tobora ko'proq o'rganilmoqda - tabiiy ofatlar (masalan, zilzilalar), texnik ofatlar (temir yo'l hodisalari), zo'ravonlik (zo'rlash, garovga olish), hayot uchun xavfli hodisalar (og'ir yo'l-transport hodisalari).

Psixik travma deganda biz inson uchun hayotiy muhim voqeani tushunamiz, uning mavjudligining muhim jihatlariga ta'sir qiladi, bu chuqur psixologik tajribalarga olib keladi, bu esa moslashish buzilishi va stress bilan bog'liq kasalliklarga olib kelishi mumkin.

Psixologik travma stress buzilishi bilan birga keladi, bu har bir odamda bitta holatda normadan tashqariga chiqadigan hodisalar natijasida yuzaga kelishi mumkin. Psixologik shikastlanishning sabablari har qanday bo'lishi mumkin, ammo eng keng tarqalganlari quyidagilardir:

- O'lim yoki buzilgan munosabatlar, shu jumladan ajralish orqali yaqinlaringizni yo'qotish. Bundan tashqari, ajralish nafaqat turmush o'rtoqlar uchun, balki bolalar uchun ham muammo bo'lishi mumkin.

- Shaxsning o'zi yoki uning qarindoshlarining jiddiy kasalligi, diagen der zo'ravonligi.

- Harbiy operatsiya, terrorchilik harakatining bir qismi sifatida uchinchi shaxslarning jismoniy yoki psixologik ta'siri.

- Ko'chib o'tish yoki boshqa joyga ko'chirish tufayli odatiy turmush tarzini yo'qotish.

- Agar odam hissiy va ta'sirchan bo'lsa va uning ko'z o'ngida nostandart hodisalar rivojlangan bo'lsa, hatto begonalarning hayotiga tahdid ham psixologik travma keltirib chiqarishi mumkin.

2. Ruhiy jarohatlarning turlari.

Adabiyotda ruhiy jarohatlarning turli tasniflarini topish mumkin. Biz bu erda turli mualliflar tomonidan taklif qilingan ba'zilarini taqdim etamiz.

Tasniflash G.K. Ushakov, B.A. Voskresenskiy¹.

Ushbu mualliflarning fikriga ko'ra, ruhiy jarohatlar intensivligi bo'yicha quyidagilarga bo'linadi:

1. Massiv (halokatli), to'satdan, o'tkir, kutilmagan, hayratlanarli, bir o'lchovli:

- shaxs uchun juda muhim,

- shaxs uchun ahamiyatsiz (masalan, tabiiy, ijtimoiy ofatlar, bu shaxs uchun buzilmagan).

2. Vaziyatli o'tkir (subakut), kutilmagan, odamni ko'p jihatdan jalb qilish (ijtimoiy obro'-e'tiborni yo'qotish, o'zini o'zi tasdiqlashga zarar etkazish bilan bog'liq).

3. Ko'p yillik hayotning uzoq davom etgan vaziyatli, o'zgaruvchan sharoitlari (mahrlanish holati, mo'l-ko'llik holati - oilaning buti):

- xabardor va engib o'tish mumkin

- ongsiz va chidab bo'lmas;

4. Doimiy aqliy zo'riqish (charchoq) uchun ongli ehtiyojga olib keladigan uzoq muddatli vaziyat:

- vaziyat mazmunidan kelib chiqqan holda,

- odatiy faoliyat ritmiga erishish uchun ob'ektiv imkoniyatlarning yo'qligida shaxsning haddan tashqari da'vo darajasidan kelib chiqadi.

Tasniflash V.N. Myasishcheva².

---

¹ Лакосина Н.Д., Ушаков Г.К. Медицинская психология. – 2-е и перераб. и доп. – Москва: Медицина, 1984,- 272 с

² Мясисhev В.Н. Избранные труды. – Москва, 1995.С.58.

Myasishchev ruhiy jarohatni ob'ektiv ahamiyatga ega va shartli patogenga ajratadi, shuning uchun hodisaning semantik rolini ta'kidlaydi. Ob'ektiv ahamiyatga ega bo'lgan insoniy qadriyatlar ierarxiyasining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda (masalan, filatelist kolleksiyasidan shtampning yo'qolishi) hayot hodisalari (ruhiy jarohatlar) bo'lib, ularning ahamiyati odamlarning katta qismi uchun yuqori deb hisoblanishi mumkin - yaqin kishining o'limi, ajralish, ishdan bo'shatish va hokazo.

Tasniflash V.V. Kovaleva¹

Kovalev psixotravmatik omillar orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatdi:

1. Shok ruhiy travma (hayvonning hujumi, begona odamning paydo bo'lishi, momaqaldiroq);

2. Psixologik travmatik vaziyatlar nisbatan qisqa muddatli, lekin psixologik jihatdan bola uchun juda muhim (ota-onalardan birining yo'qolishi yoki kasalligi, tengdoshlari bilan janjal va boshqalar);

3. Bolaning asosiy yo'nalishlariga ta'sir qiluvchi surunkali harakat qiluvchi psixo-travmatik vaziyatlar (oiladagi nizolar, qarama-qarshi va despotik tarbiya, akademik muvaffaqiyatsizlik va boshqalar);

4. Emotsional deprivatsiya omillari (g'amxo'rlik, g'amxo'rlik, mehr va boshqalarning etishmasligi).

N.D.Lakosina, G.K.Ushakov tomonidan tasniflash².

Psixogen kasalliklarni keltirib chiqaradigan barcha ruhiy jarohatlarni uch guruhga bo'lish mumkin:

1. Ruhiy travma, shartli ravishda «emotsional mahrumlik» deb ataladi. Shu bilan birga, inson mehr ob'ektidan mahrum bo'ladi yoki o'zini ijobiy hissiy reaksiyaga sabab bo'ladigan vaziyatdan tashqarida topadi (masalan, o'z vatanidan uzoqda),

2. Har xil turdagi nizolar

3. Hayotga xavf tug'diradigan ruhiy jarohatlar (zilzila, suv toshqini, halokat va boshqalar).

---

¹ Ковалев В.В. Ситуационные реакции, проявляющиеся в нарушениях поведения, как форма психогенных (реактивных) расстройств у детей и подростков. //Журнал невропатологии и психиатрии им. С.С. Корсакова 1979. N 10. С. 1386-1391.

² Коркина М.В., Лакосина Н.Д., Личко А.Е. Психиатрия: Учебник. – Москва: Медицина, 1995. – 608 с.

3. Rubiy jarohatlarning shakllanish mexanizmlari.

Oiladagi zo'ravonlik holatlarida travmaning quyidagi turlarini ajratish mumkin:

1. Birlamchi travmatizatsiya – jinoyat sodir etish jarayonida bevosita jabrlanuvchiga moddiy, jismoniy va ma'naviy zarar yetkazish.

2. Ikkilamchi travmatizatsiya - jabrlanuvchiga umuman ijtimoiy hamjamiyatga, yaqin atrofdagi shaxslarga, ijtimoiy nazorat organlariga, jabrlanuvchilar bilan ishlaydigan xodimlarga munosabat bilan bog'liq bilvosita zarar etkazish (aybdorlik haqidagi noto'g'ri qarashlar, qo'pol muomala, salbiy munosabat, provokatsion jabrlanuvchining stereotipi va boshqalar d.).

Ikkilamchi shikastlanish quyidagi hollarda yuzaga kelishi mumkin:

➤ mutaxassislarning salbiy munosabati (tibbiy va ijtimoiy xodimlar, psixologlar, politsiya xodimlari);

➤ jarohat faktini inkor etish («Qolish uchun hech narsa yo'q edi, men darhol ajrashgan bo'lardim», «Men buni o'zim tanladim va tayyor edim»);

➤ yordam berishdan bosh tortish;

➤ jabrlanuvchining giper-vasiyligi, uning atrofidagilar uning atrofida «travmatik membrana» yaratganda, bu ayolni tashqi dunyodan va mavjud muammolardan himoya qiladi.

3. Uchinchi darajali travmatizatsiya - huquqni muhofaza qilish organlari va ommaviy axborot vositalari xodimlari tomonidan jabrlanuvchidan foydalanish. «Qovurilgan» yangiliklardan foydalanish, shaxsiy hayotga intruziv kirish, huquqiy maqom va lavozimlardan jabrlanuvchining manfaati uchun emas, balki zarar uchun foydalanish. Inqiroz markazidagi atmosfera quyidagicha bo'lishi kerak:

- reaktiv birikma buzilishi

- Ijtimoiylashuvning inhiye qilingan buzilishlari

- Shikastlanishdan keyingi stress buzilishi (shu jumladan 6 yosh va undan kichik bolalar)

- O'tkir stress buzilishi

- Moslashuvning buzilishi:

- Tushkun kayfiyat bilan

- Xavotir bilan

- Depressiya va xavotirning kombinatsiyasi

- xatti-harakatlarning buzilishi bilan

➤ Aralash hissiy va xatti-harakatlarning buzilishi bilan¹.

Shikastlanishdan keyingi stress buzilishi.

Shikastlanishdan keyingi stress buzilishi - bu shaxsning hissiy, jismoniy va ruhiy holatiga jiddiy zarar etkazadigan hodisa yoki hodisalarning natijasidir.

- Shikastli voqea shikastlangan odamning nazoratidan tashqarida sodir bo'lgan

- Jabrlangan shaxs voqeaning guvohi yoki bevosita ishtirokchisi bo'lishi mumkin edi

- Shaxsning nazorati ostida bo'lmagan hodisa jismoniy tahdid sifatida boshdan kechirilgan (jismoniy/jinsiy zo'ravonlik, janjal, kimdir o'ldirilganini yoki zo'ravonligini ko'rish, avtohalokatdan omon qolish va h.k.)

Travmadan keyingi stress buzilishi (TKSB) deyarli har qanday odamda qayg'uga olib kelishi mumkin bo'lgan oddiy kundalik vaziyatlar doirasidan tashqariga chiqadigan, favqulodda tahdidli yoki halokatli xarakterdagi stressli hodisa yoki vaziyatga kechiktirilgan yoki uzoq davom etadigan reaksiya sifatida yuzaga keladi. Dastlab, faqat harbiy harakatlar (Vyetnamdagi urush, Afg'oniston) bunday hodisalar sifatida tasniflangan. Ushbu buzuqlikning o'ziga xos xususiyati uning ekzogen tabiati, tashqi psixo-travmatik ta'sir bilan aniq bog'liqlik bo'lib, ularsiz buzilish paydo bo'lmaydi.

Shikastlanishdan keyingi stress buzilishi odatda quyidagi omillar tufayli yuzaga keladi:

- harbiy harakatlar
- tabiiy va texnogen ofatlar
- terroristik harakatlar (shu jumladan, garovga olish)
- harbiy xizmat
- ozodlikdan mahrum qilish joylarida jazoni o'tash
- zo'ravonlik va qiynoqlar².

PTSD paydo bo'lishi bevosita psixotravmatik ta'sirning intensivligiga bog'liq. Travma odatda hayot uchun xavfli bo'lib, odam unga kuchli qo'rquv, nochorlik va dahshat hissi bilan munosabatda bo'ladi.

---

¹ DSM: The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5).

² Менделевич В.Д. Клиническая (медицинская) психология: Учебник. – Москва: Медицина, 1995. – 581 с.

Etapatogenez bir necha jihatlarining kombinatsiyasi bilan belgilanadi: stressning intensivligi, vaziyatning tabiati (urush, tabiiy ofat, zo'rlash), jabrlanuvchining shaxsiyati va uning biologik zaifligi (asab tizimining turi).

TSSB - bu psixosomatik tajriba. Bir vaqtning o'zida ta'sir qiluvchi juda kuchli, vizual, eshitish, kinestetik, ta'm, xushbo'y ogohlantirishlar dastlab miyaning ularni mazmunli tajribaga qo'shish qobiliyatining buzilishiga olib kelishi mumkin. Odatda barcha miya tuzilmalari ishtirok etadi: miya sopi / gipotalamus, limbik tizim va neokorteks. TSSB rivojlanishining uchta kichik turi mavjud:

1. O'tkir PTSD - 1-3 oy davom etadi;
2. Surunkali TSSB belgilari 3 oydan ortiq davom etadi;
3. Kechiktirilgan boshlanish; alomatlar jarohatdan keyin 6 oydan ko'proq vaqt o'tgach paydo bo'ladi.

TSSBga moyillik oldingi ruhiy jarohatlar, hissiy beqarorlik ko'rinishidagi xarakterologik xususiyatlar, shaxsiyatning etukligi bilan bog'liq.

Shikastlanishdan keyingi stress buzilishining tipik ko'rinishlari obsesif xotiralar, dahshatli tushlar, atrof-muhitdan begonalashish, hayotga qiziqishni yo'qotish, hissiy xiralik, faoliyatdan qochish ko'rinishidagi ruhiy jarohatlarni qayta boshdan kechirish epizodlari hisoblanadi. TSSB belgilarining boshlanishi ba'zan boshqa vaqtga kechiktiriladi. Shikastlanish tajribasi hayotda markaziy o'rinni egallaydi, uning uslubini o'zgartiradi va ijtimoiy faoliyatni murakkablashtiradi. Tabiiy ofatdan ko'ra inson omiliga (zo'rlash) munosabat kuchliroqdir.

Diagnostika mezonlari quyidagilardan iborat:

1. O'ta xavfli yoki halokatli vaziyatga qisqa yoki uzoq vaqt ta'sir qilish;
2. O'tkazilgan, tushlarda aks ettirilgan doimiy beixtiyor va o'ta yorqin xotiralar (flash-backs) stressga o'xshash yoki u bilan bog'liq vaziyatlarga tushganda kuchayadi;
3. Stressdan oldin bunday xatti-harakatlar bo'lmasa, travmatik hodisaga o'xshash vaziyatlardan qochish;
4. Quyidagi ikkita belgidan biri:
  - uzatilgan stressning muhim jihatlarining qisman yoki to'liq amneziasini;
  - stressdan oldin mavjud bo'lmagan sezgirlik va qo'zg'aluvchanlik

belgilarining kamida ikkitasining mavjudligi:

- a) uyqusizlik, yuzaki uyqu;
- b) asabiylashish yoki jinsga asoslangan zo'ravonlikning portlashi;
- c) konsentratsiyaning pasayishi;
- d) hushyorlikning yuqori darajasi;
- e) qo'rquvning kuchayishi.

TSSB bilan bog'liq belgilar:

- Omon qolganning aybi
- shaxslararo munosabatlarning buzilishi;
- his-tuyg'ularini nazorat qilish qobiliyati buzilgan;
- o'z-o'zini buzish xatti-harakatlari;
- impulsiv xatti-harakatlar;
- dissosiativ belgilar;
- somatik shikoyatlar;
- kuchli uyat hissi;
- Ijtimoiy izolyatsiya.

Bolalarda TSSB namoyon bo'lishida ba'zi farqlar mavjud. Ular ko'proq sezgir va aqliy resurslarga ega emaslar. Travmaga tartibsiz xatti-harakatlar yoki qo'zg'alish bilan munosabatda bo'ling. Yosh bolalar mutizm rivojlanishiga moyil. Katta yoshdagi bolalar obsesif himoya vositalaridan foydalanadilar. Hayvonlarni ko'rish kabi o'ziga xos bo'lmagan dahshatli tushlarni boshdan kechirish. Hikoyalarda travma yuzlarda tiklanadi, o'yinlarda esa travmaning ba'zi mavzulari yoki jihatlarini ifodalanadi. Bolalarda kelajakka nisbatan pessimistik umidlar paydo bo'ladi

Agar bir nechta hal qilinmagan travma bo'lsa, bir xotiraning faollashishi boshqasini faollashtirishi mumkin. TSSB qurbonlari har doim hissiy jihatdan to'lib-toshgan; munosabatlarni boshqarish yoki qachon va qanday harakat qilish kerakligini aniqlash uchun ular hissiyotlarni jinsga asoslangan zo'ravonlik sifatida ishlata olmaydi¹.

Art terapiya texnikasi.

Ijod travma natijasida to'sib qo'yilgan his-tuyg'ular sohasini jonlantiradi, ularning ifodalanishiga yordam beradi, «men» chegaralarini tiklashga imkon beradi. Guruh art-terapiyasi sezilarli natijalar beradi.

Subyekt faoliyatining xilma-xil turlari va darajalari ichki sharoitlarni

---

¹ Кровяков В.М. Психотравматология – Москва, 2005.

ing yaxlit tizimini tashkil qiladi, ular murakkab integrativ shakllanishlar bo'lib, ular orqali faqat terapevtik ta'sirlar ta'sir qiladi. «Shaxsga yo'naltirilgan» (rekonstruktiv) psixoterapiya yordamida ijobiy shaxsiy o'zgarishlarga noto'g'ri kognitiv, hissiy va xulq-atvor stereotiplarini tuzatish tufayli buzilgan munosabatlar tizimini qayta qurish va uyg'unlashtirish shaklida ta'sir ko'rsatadi.¹

Davolash bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Shikastli xotiralarga qaytish qobiliyatini rivojlantirish bosqichi;
2. Travma orqali ishlash va dissosiativ himoya mexanizmlarini hal qilish bosqichi; davolash uchun markaziy bo'lgan ushbu bosqichda bemor bir nechta vazifalarni hal qilishi kerak, jumladan, xotiralarga kirish va ularni saralash, shaxsiyat holatlari bilan qayta bog'lanish; ilgari qochilgan, rad etilgan og'riqli xotiralarni qabul qiling;
3. Ishlangan travmatik holatlarning orttirilgan moslashish holatlari bilan integratsiyalashuv bosqichi;
4. Integratsiyadan keyingi terapiya bosqichi: dissotsiativ strategiyalar orqali erishilgan psevd-sozlanish yillari qoldirgan nuqsonlarni tiklash va qoplash².

Rivojlanishga yo'naltirilgan yondashuv.

Bemorlarni davolashning eng muhim qoidalaridan biri bu aqliy faoliyatni o'z-o'zini tashkil etish va o'z-o'zini tartibga solish to'g'risidagi qoidadir. Etarli miqdordagi murakkab o'zaro ta'sir qiluvchi elementlar mavjud bo'lganda, bu o'zaro ta'sir natijasida tartibsizlik o'rnida o'z-o'zidan tug'iladi. Patologik holatni beqarorlashtirish (uyquni yo'qotish, zarba terapiyasi orqali) orqali bartaraf etish. Patologik tizimni beqarorlashtirish, «bo'shashtirish» va kamaytirishga qaratilgan usullardan foydalanish uning bostirilishi va yo'qolishiga olib keladi. Ruhiy kasalliklarni davolash - bu regressiya, patologik tuzilmalarni aniqlash va ularni qayta qurish. Bemorning o'tmishiga murojaat bor, unda «tanqidiy» nuqtalarni hisobga olgan holda ontogeneznning u yoki bu bosqichining xususiyatlari mavjud edi: bolalar bog'chasida qolish, maktabga borish, o'z farzandini dunyoga keltirish,

Bemorning hozirgi va o'tmishi bilan ishlashda shifokor o'z

---

¹ Шевченко Ю.С. Онтогенетически ориентированная (реконструктивно-кондуктивная) психотерапия. //Социальная и клиническая психиатрия. 3., 1999. – С. 63-69.

² Кровяков В.М. Психотравматология – Москва, 2005. С.45.

faoliyatida ontogenetik yo'naltirilgan yondashuvdan foydalanadi. Shu bilan birga, ikkita ko'p yo'nalishli jarayonning kombinatsiyasi mavjud: aloqa, fikrlash, ta'sirning ontogenetik jihatdan erta shakllarini qayta tiklash va ularni ilgari foydalanilmagan zaxiralaridan foydalangan holda psixikani moslashtirilgan qayta qurish jarayoniga faol kiritish va bir vaqtning o'zida bemorni rag'batlantirish. «tezkor rivojlanish zonasida» bo'lgan yanada etuk individual psixo-ijtimoiy faoliyat mexanizmlarini rivojlantirish (L.S. Vygotskiy bo'yicha). Javobga erishish - tashvishga sabab bo'lgan impulsni o'zgartirish orqali psixologik ziddiyatni hal qilish (ba'zida javob qarshilik xarakterida bo'ladi).

Bemorga uning xulq-atvoriga ta'sir qilish mexanizmini, haqiqiy bo'lmagan his-tuyg'ular, munosabat va motivlar holatini aniqlash, o'rganish va tushunishga yordam bering. Shifokor haqiqatning buzilishini, uning xatti-harakati g'ayrioddiy ekanligini va oqilona baholashni talab qiladi. Uning e'tiborini uning «men tuyg'usi» to'liq hukmronlik qilishiga va «kuzatuvchi men» ning ishi yo'qligiga qaratadi. Bemorga qanday qilib va nima uchun ekanligini tushunishga yordam berish uchun u moyil, boshqa odamlarning unga bo'lgan munosabatini noto'g'ri qabul qiladi. Faoliyatning dastlabki darajalariga ijobiy regressiya: og'zaki va og'zaki bo'lmagan ekspressivlik, situatsion-shaxsiy aloqa, vizual-samarali fikrlash, xatti-harakatni tartibga solishning ontogenetik erta mexanizmlari ma'lum nizolar, travmalar, psixogeniya va kompensatsiyalarning katartik reaksiyasini o'z ichiga oladi, bemorning nuqsonli tajribasini uyg'unlashtiradi. ijtimoiy faoliyat shartlari. Regressiya jarayoni, aqliy faoliyatning ontogenetik dastlabki shakllariga qaytish ontogeneznining oldingi bosqichlarida travma, psixogeniya, mahrumlik natijasida kelib chiqqan adaptiv-rivojlangan tizimlardagi nuqsonlarni tuzatish uchun zarur shartdir. Ma'lumki, o'tkazib yuborilgan, tegishli rivojlanish davrida shakllanmagan, muayyan atrof-muhit omillari bilan to'qnashuvda uning etishmovchiligini ko'rsatadi. Keksa yoshda o'tkazib yuborilgan avtomatik ravishda kompensatsiya qilinmaydi, bu murakkab, maxsus effektlarni talab qiladi. Muayyan atrof-muhit omillari bilan to'qnashuvda rivojlanishning tegishli davrida shakllanmaganligi uning etishmovchiligini ko'rsatadi. Keksa yoshda o'tkazib yuborilgan avtomatik ravishda kompensatsiya qilinmaydi, bu murakkab, maxsus effektlarni talab qiladi. Muayyan atrof-muhit omillari bilan to'qnashuvda rivojlanishning tegishli davrida shakllanmaganligi

uning etishmovchiligini ko'rsatadi. Keksa yoshda o'tkazib yuborilgan avtomatik ravishda kompensatsiya qilinmaydi, bu murakkab, maxsus effektlarni talab qiladi.

Bemorda o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi kuzatish, o'z o'tmishini va hozirgi holatini tahlil qilish qobiliyatiga ega bo'lgan holda kelajakda yanada samarali xulq-atvorga ega bo'lish qobiliyatini rivojlantirishi davolanishdagi yaxshi yutuq bo'ladi. Ontogenezning yosh shakllariga muvofiq psixik funksiyalar va shaxsiyat tuzilmalarining kamolotini optimallashtirish orqali terapevtik va tiklash choralari kengaymoqda. Shunga ko'ra, bemorning dolzarb muammolari ularning sabablarini o'tmishda hisobga olgan holda, ayni paytda bemorni rivojlanish jarayoniga jalb qilish orqali hal qilinadi. Ta'sir motivatsion tizimlarga, affektiv, konkret-majoziy va mavhum-mantiqiy fikrlashga, gender tarafdori zo'ravonlik va kutishning ehtimoliy mexanizmiga, o'z munosabati va ma'nolari bilan o'zini o'zi anglash, xatti-harakatlarni tashkil etishga qaratilgan.

Gestalt yondashuvi.

Agar hissiy sohaga ta'sir qilish kerak bo'lsa, bemorga o'z his-tuyg'ularini va ularni boshqarish qobiliyatini anglash uchun «bu erda va hozir» holatini boshdan kechirish texnikasi taqdim etilganda, biz Gestalt yondashuvidan foydalanamiz. uning tajribasini o'zgartirish. Xulq-atvor jihatiga ta'sir qilishda xulq-atvor psixoterapiya seanslaridan (7-10 seans) foydalanish mumkin. Ulardan birinchisida, chuqur yengillik holatida bemor o'zida zo'riqish, qo'rquv tuyg'usini boshdan kechiradigan vaziyatlar haqida tasavvur uyg'otadi, so'ngra bo'shashishni chuqurlashtirish orqali paydo bo'lgan tashvishlarni engillashtiradi. Vaziyatlarni tasavvurda tasvirlash eng osondan eng qiyinigacha amalga oshiriladi; sessiyadan sessiyaga asta-sekin rivojlanadi.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Klassik va zamonaviy psixoanalizda psixik travmani o'rganishning asosiy yondashuvlari.
2. Kogender zo'ravonligi va psixologiyasida ruhiy travmani o'rganish an'analari.
3. Psixik travma oqibatlaridan aziyat chekadigan odamlarda dis-funksional e'tiqodlar.
4. Psixik shikastlanish oqibatlaridan aziyat chekayotgan mijozlar (bemorlar) bilan ishlashda «ikkilamchi travmatizatsiya».

Amaliy topshiriqlar

Amaliy vaziyatlarga misollar.

Amaliy holat 1. Mulknı taqsimlash paytida turmush o'rtog'i nikohdan oldin o'zi tomonidan xususiylashtirilgan kvartirani qoldirishni so'radi. 2-tadqiqot: Er xotiniga: "Kelgusi oy boshqa shaharga ko'chib o'tishga qaror qildim. Buni qanday his qilmasin, baribir men bilan ko'chib o'tishga to'g'ri keladi, chunki sen xotin sifatida eringga qayerda xohlasa, ergashishga majbursan. Amaliy holat 3. Erkak xotini bilan ajrashish to'g'risida ariza berib, mol-mulknı bo'lish to'g'risida ariza bilan ham murojaat qilgan. U ikki farzandli xotiniga ozgina narsalarnı qoldirishga tayyor edi va unga eng qimmatli narsalarnı berishni so'radi. U o'zini xotini bilan nikohda bo'lganida qo'lga kiritgan barcha mol-mulknı egasi deb hisoblardi, chunki u 10 yillik turmush davomida ikki farzandni tarbiyalagan va shuning uchun ishlamagan va boshqa daromadga ega bo'lmagan. Er-xotinlar yashagan uy xotinga meros bo'lib o'tgan, lekin shunday holatda ediki, eri uni kapital ta'mirlagan va shuning uchun ham uni o'ziniki deb hisoblagan. Turmush o'rtog'i turmush qurgan vaqtida "o'z mehnati bilan topgan puli" evaziga olgan "Zaporojets" avtomashinasi ham faqat unga tegishli bo'lgan. Qonunga muvofiq, sud er-xotinning mol-mulknı taqsimlash to'g'risida qanday qaror qabul qilishi kerak?

Vaziyatni o'qing, muayyan vaziyatni hal qilishda ishtirok etishi kerak bo'lgan muassasalar, tashkilotlar va xizmatlar ro'yxatini, shuningdek, qonuniy qaror qabul qilinishi mumkin bo'lgan moddalar va bo'limlarnı ko'rsatgan holda normativ-huquqiy hujjatlar (qonunlar) ro'yxatini aniqlang. qilinsin. Yozma asosli javob bering.

Mavzuni muhokama qilish

1. Yevropa davlatlarida oiladagi zo'ravonlikdan jabrlangan bolalarga ijtimoiy yordam ko'rsatishning ijtimoiy tizimining mexanizmi.

2. Ijtimoiy reabilitatsiyaga muhtoj voyaga etmaganlar uchun ixtisoslashtirilgan muassasalar faoliyati.

3. Homiylik ostidagi oilalarnı sertifikatlash.

4. O'zbekiston Respublikasida voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning qarovsizligining oldini olish va ularning huquqlarini himoya qilish.

5. MAVZU. OILAVTY ZO'RAVONLIKDAN JABRLANGAN BOLALARGA IJTIMOYIY YORDAM KO'RSATISH TAJRIBASI.

REJA:

1. Zo'ravonlikdan aziyat chekkan bola bilan ishlashga mutaxassisning kasbiy tayyorgarligi
2. Zo'rovchilarning turlari va ular bilan ishlash.
3. Zo'ravonlik qurbonlari uchun «Ishonch telefoni» bo'yicha maslahat berish tamoyillari
4. Jinsiy zo'ravonlikka uchragan bolani tekshirish dasturlari

Kalit so'zlar: *shoshilinch ijtimoiy yordam, Maslahat berish, zo'rovchilar, ishonch telefoni, psixodiagnostik ish, passiv tinglash, «eshiklarni ochish», faol tinglash, empatiya, sublimatsiya treningi, tekshirish dasturlari.*

1. Zo'ravonlikdan aziyat chekkan bola bilan ishlashga mutaxassisning kasbiy tayyorgarligi.

So'nggi paytlarda zamonaviy jamiyatda bolalar huquqlarini keng miqyosda buzish muammosi, ya'ni ularga nisbatan shafqatsiz muomala va zo'ravonlik qo'llanilishi, bu oila instituti boshdan kechirayotgan inqiroz bilan bog'liq. Oilaning tarbiyaviy salohiyati keskin pasaytirildi, oilaviy qadriyatlar qadsizlandi, bolalarning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun g'amxo'rlik orqada qolmoqda. Eng kuchli stressni boshdan kechirgan ota-onalar ko'pincha o'z farzandlariga «buzilgan», natijada bolaga nisbatan kuch ishlatish odatiy holga aylanib qoladi, bu nafaqat uning shaxsiyatining rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi, balki uni oldindan belgilab beradi. kelajak avlodlar hayoti. Bundan xulosa qilish mumkinki, ko'pgina hollarda, zo'ravonlikka uchragan, o'sib ulg'aygan bola o'z oilasini yaratadi, unda u ilgari unga nisbatan qo'llanilganlarga o'xshash shafqatsiz tarbiya usullarini takrorlaydi.

Shu munosabat bilan oiladagi zo'ravonlik qurboniga aylangan bolalarga ijtimoiy mutaxassis tomonidan malakali yordam ko'rsatish zarurati dolzarb bo'lib bormoqda. Ijtimoiy yordam sog'liq va hayotga tahdidning oldini olishda yordam ko'rsatish, oila ichidagi munosabatlarni uyg'unlashtirish va oilaning ijtimoiy faoliyatini tiklashga qaratilgan usullar majmuasini o'z ichiga oladi. Oilaviy zo'ravonlik qurbonlariga

yordam ko'rsatish har tomonlama bo'lishi kerak va muammoni eng samarali hal qilish uchun tibbiy, psixologik va pedagogik xizmatlarga mutaxassislarni jalb qilishni talab qiladi. Zo'ravonlik qurboni bo'lgan bolalarga yordam ko'rsatish, ijtimoiy ishchi bir qator vazifalarni hal qiladi: ularning hayoti va sog'lig'ini saqlab qolish uchun shoshilinch yordam ko'rsatish; oilaning ijtimoiy faoliyatini va oila a'zolarining ijtimoiy rivojlanishini ta'minlash¹.

Oilaviy zo'ravonlik qurboni bo'lgan bolaga yordam berish bo'yicha ijtimoiy ishchining eng muhim faoliyati bu uydagi zo'ravonlikdan himoya qilishdir. Ushbu turdagi faoliyatning o'ziga xos xususiyati zo'ravonlik faktini aniqlashning qiyinligidadir, chunki bola har doim ham nima bo'layotganini to'liq anglamaydi, qo'rqitadi va unga nima bo'lganini aytolmaydi. Bolaga yordam berish uchun ijtimoiy ishchi bolalarni suiiste'mol qilishni tavsiflovchi belgilarni bilishi kerak. Oiladagi zo'ravonlikning bevosita belgilari kaltaklanish izlaridir. Oiladagi zo'ravonlikning bilvosita belgilari bolaning boshqalar bilan munosabatda bo'lganida ezilishi va izolyatsiyasi bo'lishi mumkin. Ushbu belgilar ijtimoiy ishchi tomonidan ularning umumiyligida ko'rib chiqilishi kerak.

Bir nechta bevosita va bilvosita belgilarning mavjudligi oilaviy vaziyatni chuqurroq o'rganish uchun etarli asosdir. Bu jarayonga boshqa soha mutaxassislari ham jalb etilishi mumkin: shifokorlar, psixologlar, ichki ishlar organlari xodimlari. Oilani har tomonlama tekshirish ob'ektiv rasmni o'rnatishga va keyinchalik oilaviy zo'ravonlikni qo'llashga urinishlarning oldini olishga yordam berishi kerak. Zarur hollarda, bolaning sog'lig'i va hayotiga tahdid mavjud bo'lsa, u oiladan chiqarilishi va ixtisoslashtirilgan muassasaga joylashtirilishi mumkin. Ota-onalar tomonidan bolaga nisbatan zo'ravonlik harakati qo'llanilishi ota-onalik huquqidan mahrum qilish va jinoiy ish qo'zg'atish uchun asos bo'lishi mumkin².

Ba'zi hollarda shoshilinch ijtimoiy yordam ko'rsatish nafaqat bolaga, balki onaga ham qaratilgan. Oilaviy zo'ravonlik qurbonlarini qutqarishda yordam ko'rsatish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

---

¹ Воспитание трудного ребенка. Дети с девиантным поведением/под ред. М.И. Рожкова. — Москва: ВЛАДОС, 2006. — 239с.

² Воспитание трудного ребенка. Дети с девиантным поведением/под ред. М.И. Рожкова. — Москва: ВЛАДОС, 2006. — 239с.

zo'ravonlik faktlarini bostirish, jabrlangan oila a'zolariga psixologik, huquqiy, axborot, ijtimoiy va pedagogik yordam ko'rsatish. Aytish joizki, oiladagi zo'ravonlikdan jabrlanganlarga tez yordam ko'rsatish oiladagi barcha muammolarni to'liq hal eta olmaydi. Shu munosabat bilan, shoshilinch yordam ko'rsatilgandan so'ng, oilaning holatini barqarorlashtirish, uning funktsional yaxlitligini tiklash, barcha a'zolar o'rtasidagi munosabatlarni uyg'unlashtirish bo'yicha faoliyatga o'tish tavsiya etiladi.

So'rov davomida aniqlangan oila ichidagi vaziyatning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Oila a'zolaridan biri boshqasiga nisbatan zo'ravonlik qo'llayotgan oilalar bilan ishlashda ushbu muammoning ijtimoiy-psixologik sabablarini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Sabablarni tahlil qilish oiladagi nizoli vaziyatni aniqlaganligi sababli muhimdir. Shafqatsizlikning namoyon bo'lish sabablarini aniqlagandan so'ng, ushbu oila a'zosi va uning atrofida-gilar bilan ish dasturi tuziladi.

Ushbu dastur asossiz tajovuz hujumlarining namoyon bo'lishini davolashni, konsultatsiyalarni, psixoterapiyani, psixokorreksiyaning o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, turmush o'rtoqlarning shaxsiy xususiyatlarini, oilaga bo'lgan munosabatini aniqlash muhimdir. Qoida tariqasida, oilada ziddiyatli vaziyatlarning paydo bo'lishiga ijtimoiy-psixologik omillar sabab bo'ladi va ijtimoiy-iqtisodiy sabablar o'zini namoyon qilishi mumkin bo'lgan sharoitlarning paydo bo'lishiga yordam beradi. Turmush o'rtoqlarning nikohdagi roli xulq-atvori, uy vazifalarini bajarishi va bolalarni tarbiyalash haqidagi qarashlari o'rtasidagi nomuvofiqlik nizo va zo'ravonlik uchun sabab bo'lishi mumkin. Bunday vaziyatda oilaviy terapiyani amalga oshirish uchun psixologik profildagi mutaxassislarni jalb qilish tavsiya etiladi. Bu madaniy va semantik sohada turmush o'rtoqlar o'rtasida murosaga erishish, salbiy ijtimoiy stereotiplarni engishga yordam berish, qarama-qarshi bo'lmagan mulohaza qobiliyatlarini o'rgatish. Bolalar zo'ravonlik ob'ekti bo'lgan oilaga yordam berishning ko'plab usullari mavjud. Ulardan foydalanish oila ichidagi vaziyatning o'ziga xos xususiyatlari, oila a'zolarining shaxsiy fazilatlarini va yordam ko'rsatuvchi mutaxassis bilan bog'liq. Shuni yodda tutish kerakki, barcha oilaviy muammolarni ijtimoiy ishchi hal qila olmaydi. Oilaga yordam ko'rsatishning muhim sharti uning a'zolarining o'zini va boshqalarga bo'lgan munosabatini

o'zgartirishga tayyorligidir, bu holda oilaga ko'rsatilgan yordam samarasiz bo'ladi. barcha oilaviy muammolarni ijtimoiy ishchi hal qila olmaydi. Oilaga yordam ko'rsatishning muhim sharti uning a'zolarining o'zini va boshqalarga bo'lgan munosabatini o'zgartirishga tayyorligidir, bu holda oilaga ko'rsatilgan yordam samarasiz bo'ladi. barcha oilaviy muammolarni ijtimoiy ishchi hal qila olmaydi. Oilaga yordam ko'rsatishning muhim sharti uning a'zolarining o'zini va boshqalarga bo'lgan munosabatini o'zgartirishga tayyorligidir, bu holda oilaga ko'rsatilgan yordam samarasiz bo'ladi.

Zo'ravonlikka uchragan bolalarga yordam berish mutaxassisdan bolaning travmatik tajribasi va uning oqibatlari bilan yaqin aloqada bo'lishni talab qiladi. Bolaning fojiali voqea haqidagi hikoyasi, ayniqsa, yangi boshlanuvchilar yoki malakasiz mutaxassislar uchun qiyin sinov bo'lishi mumkin.

Bolani tinglash va unga salbiy his-tuyg'ularni va tajribalarni ifodalash imkoniyatini berish orqali psixolog, ijtimoiy o'qituvchi yoki psixoterapevt empatiya bilan bolaning hissiy holatiga jalb qilinishi mumkin. Bunday ishtirok etish «ikkinchi darajali travma» paydo bo'lishiga olib keladi - mutaxassisning ichki tajribasidagi o'zgarishlar, uning travmatik tajribani boshdan kechirayotgan mijoz bilan munosabatlarida empatik ishtirok etishi natijasida.

Zo'ravonlik holatini to'xtatish uchun ham, zo'ravonlik oqibatlarini bartaraf etish uchun ham bolaga tez yordam bera olmaslik tajribasi, maslahatchining umidsizlikka va kuchsizligiga olib kelishi mumkin, bu esa ikkilamchi shikastlanishning kuchayishiga olib keladi. Ikkilamchi travma, uning to'liq varianti bo'lmasa-da, o'zining namoyon bo'lishida charchash sindromiga o'xshaydi. Biroq, ikkala holat ham to'planish tendentsiyasiga ega va o'xshash natijalarga olib keladi - jismoniy va hissiy farovonlikdagi salbiy o'zgarishlar, kasbiy va shaxsiy o'zaro munosabatlardagi qiyinchiliklar. Ularning orasidagi farqlar, asosan, paydo bo'lish sabablarida yotadi: ikkilamchi travma ko'pincha travmatik tajribaga ega bo'lgan mijozlarga empatik empatiyaga ikkinchi darajali reaksiya sifatida yuzaga keladi,

Shunday qilib, zo'ravonlik qurbonlari va guvohlari bo'lgan bolalarga samarali yordam ko'rsatish mutaxassislardan o'z g'oyalarini, imkoniyatlarini, yordam chegaralarini, shuningdek, ruhiy gigiena tamoyillari va usullariga rioya qilishni aks ettiruvchi tahlil qilishni

talab qiladi.

Mutaxassisning zo‘ravonlik muammosi haqidagi fikrlari, savol-javoblari diqqat bilan ko‘rib chiqilishi kerak. Bu quyidagi savollar bo‘lishi mumkin:

- Zo‘ravonlik har qanday ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy to‘siqlarni kesib o‘tishiga ishonamanmi?

- Men tanigan, menga yoqadigan va men bilan birga ishlagan otanonalar o‘z farzandlariga nisbatan zo‘ravonlik qilishlari mumkinligiga ishonamanmi?

- Men zo‘ravonlik haqidagi boshqa afsona va stereotiplardan ajratilganmanmi?

- Bolalar, ayollar, erkaklar, nogironlar, jinsiy ozchiliklarga munosabatim qanday?

Jinsiy zo‘ravonlik muammosi bilan bog‘liq savollar quyidagi tartibda ko‘rib chiqilishi kerak:

- Men kattalar va bola o‘rtasidagi jinsiy aloqani nomaqbul deb bilamanmi? Men kimni javobgarlikka tortaman?

- Har qanday odam (chaqaloq, nogiron bola, erkak) jinsiy zo‘ravonlikka duch kelishi mumkinligiga ishonamanmi?

- Men yoki do‘stlarim yoki qarindoshlarim jinsiy zo‘ravonlik yoki jinsiy zo‘ravonlikka duchor bo‘lganmi? Bu ularning/mening hayotimga qanday ta‘sir qiladi?

- Men bolalarning jinsiy zo‘ravonligi masalasiga professional va shaxs sifatida javob beramanmi?

- Jinsiy zo‘ravonlik qurboni bo‘lgan bolalar o‘z zo‘ravonliklarini davom ettirishlari mumkinligiga ishonamanmi va baribir zo‘ravonlik to‘xtatilishini xohlaymanmi?

- Jinsiy tajovuz qurbonlari omon qolishi va normal hayot kechirishi mumkinligiga ishonamanmi?

Zo‘ravonlik qurboni bo‘lgan bolalarga maslahat berishda mutaxassis yordam chegaralarini bilishi kerak:

- Zo‘ravonlik mavzusi bilan shug‘ullanayotganda nimadan qo‘rqishim mumkin?

- Men nima haqida gapira olmayapman yoki qiynalmoqdaman?

- Men uchun nima juda og‘riqli bo‘lishi mumkin?

- Men qanday mijozlar bilan ishlashga tayyor emasman: jinsiy zo‘ravonlik qurbonlari, OIV bilan kasallanganlar, jangchilar, jinsiy

ozchiliklar, boshqa birov?

- Men o'z vakolatlarim chegaralarini bilamanmi?

- Menda bolaga qo'shimcha yordam berishning maqbul usullari bormi (yo'naltirish, tegishli mutaxassislarni jalb qilish, jamoaviy ish va boshqalar)?

Maslahat berish jarayonida shaxsiy tabulardan foydalanish mumkin:

Men o'zimni nomlay olmayman - qarindosh-urug'lar, zo'rlash, o'z joniga qasd qilish?

Behayo so'zlarni yoki tana a'zolarining qabul qilinmagan belgilarini, jinsiy faoliyatni o'tkazishim mumkinmi?

Farzandim taklif qilgan bir xil intim ismlardan foydalana olamanmi?

Men uchun butunlay tabu bo'lgan mavzular bormi?

Qutqaruv:

- Men mijozning ahvolini juda tez hal qilmoqchimanmi?

- Tafsilotlarga haddan tashqari qiziqamanmi?

- Noaniqlik, pauza, noaniqliklarga chiday olamanmi?

- Farzandimga imkonsiz va'da bera olamanmi?

- Agar bola menga: «Dadamga qo'ng'iroq qiling, meni uning oldiga olib ketsin ...» desa, nima qilaman?

- "Erimga ayt, o'g'lini kaltaklamasin" desa, kattalarga nima deyman?

- Men kattalar mijoz uchun vaziyatni hal qilmoqchimanmi yoki menimcha, ularning shaxsiy resurslarini faollashtirish va imkonsiz majburiyatlarni o'z zimmasiga olmaslik samaraliroq deb o'ylaymanmi?

Maslahat berishda shaxsiy ruhiy gigienaga rioya qilish kerak:

Menda tez-tez kuchsizlik yoki nochorlik hissi bormi?

Agar bolaning ahvoli darhol yaxshilanmasa, o'zimni aybdor his qilamanmi?

Ishning ta'siri bilan bog'liq jismoniy yoki hissiy holatimda salbiy o'zgarishlarni seziyapmanmi?

Xulq-atvorimda meni bezovta qiladigan o'zgarishlarni ko'ryapmanmi?

Rahbarim bilan uchrashishni majburiy qilib qo'yamanmi?

Men shaxsiy terapiyadamanmi?

Men ish va dam olish o'rtasidagi muvozanatni saqlashga harakat qilayapmanmi?

2. Zo'rovchilarning turlari va ular bilan ishlash.

Boshqalarga yordam berishga va ularga g'amxo'rlik qilishga odatlangan mutaxassis ko'pincha o'ziga nisbatan ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni qiyinlashtiradi. Maslahatchining shaxsiy va professional hayotida uning travmatik ta'sirlarga chidamliligi zaiflashgan va zaiflik kuchaygan davrlar mavjud. Shu munosabat bilan, zo'ravonlikka uchragan bolalar bilan ishlaydigan mutaxassis maxsus bilim va yordam texnologiyalarini o'zlashtirishdan tashqari, ularning kasbiy tajribasini muntazam ravishda o'zlashtirishi va o'zlariga g'amxo'rlik qilishning ongli usullarini egallashi kerak.

1. Regressiv. Ular o'z-o'zini hurmat qilishning past darajasi, shuningdek, impulslarni boshqarish qobiliyatining pastligi bilan ajralib turadi. Shu sabablarga ko'ra, o'z farzandlarining mavjudligi sharoitida, ular ustidan hokimiyat ularni zo'ravonlik qilishga undaydi.

2. Axloqiy jihatdan behayo. Ular o'z kuchida va ularga qaram bo'lgan barcha yaqin odamlarga yomon munosabatda bo'lishadi: xotini, qarindoshlari, do'stlari, qo'l ostidagilar. Zo'ravonlik ob'ekti ham bolaga aylanadi, zo'rovchi uni jismoniy kuch ishlatib, u bilan jinsiy aloqada bo'lishga majbur qiladi.

3. Jinsiy aloqada bo'lgan. Bular chegara va qoidalarga ega bo'lmagan odamlardir. Men o'z jinsiy ehtiyojim bor.

4. Yetarli emas. Bu turga sotsiopatlar kiradi - ijtimoiy jihatdan jamiyat doirasiga mos kelmaydigan, bolalar uchun hech qanday qadrd-qimmatga ega bo'lmagan va shuning uchun ular o'zlarini ular bilan xohlagan narsani qilishga haqli deb hisoblaydilar.

5 (Bolalarni) afzal ko'rganlar faqat jinsiy orientatsiyasi bolalarga qaratilgan, ya'ni pedofillardir.

Imtiyozli zo'rovchilar quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Bezovta qiluvchilar. Ular bola bilan qanday aloqa qilishni, u bilan muloqot qilishni, tinglashni, suhbatlashishni, u bilan hamkorlikni o'rnatishni biladilar. Jinsiy faoliyatga jalb qilish bolaga nisbatan e'tiborning namoyon bo'lishi, uchrashish va sovg'alar berish bilan birga asta-sekin sodir bo'ladi.

2. Introvertlar. Bu tip fitnachi kabi muloqot qilish va jozibali ko'nikmalarga ega emas, shuning uchun bola bilan uzoq muddatli aloqa o'rnatish, unga jinsiy aloqada bo'lishga imkon berish uning uchun oson ish emas. Shu munosabat bilan jinsiy tajriba qisqa muddatli

va ko'pincha jismoniy zo'ravonlik bilan birga keladi.

3. Sadistlar. Bunday hollarda jinsiy harakatlar og'riq keltirish, shu jumladan qotillik bilan bog'liq.

Ushbu turdagi yordamning bir qator xususiyatlari mavjud:

Bolalar va o'smirlarning asosiy huquqlarini to'liq tan olish: yashash, shaxsiy daxlsizlik, himoya va munosib yashash;

Anonimlik va maxfiylik zo'ravonlik qurbonlarining yordam so'rash ehtimolini oshiradi.

Jabrlanuvchiga samarali yordam ko'rsatish uchun u va uning hayoti haqida to'liq va har tomonlama ma'lumot kerak.

Zo'ravonlik qurboniga psixologik yordam ko'rsatishning maqsadi uning boshidan kechirgan jarohatlarning uning keyingi rivojlanishiga salbiy ta'sirini kamaytirish, xatti-harakatlarida og'ishlarning oldini olish va jamiyatda rehabilitatsiyani osonlashtirishdir.

Ushbu maqsadlarga asoslanib, psixolog quyidagi taktik vazifalarni hal qiladi:

Zo'ravonlik qurbonining ruhiy salomatligi darajasini baholaydi va yordamning boshqa turlariga ko'rsatmalarni belgilaydi.

U bolaning individual psixologik xususiyatlarini o'rganadi, ulardan yuzaga kelgan muammolarni hal qilishda to'g'riroq foydalanish.

Bolaning yashirin psixologik resurslarini safarbar qiladi, muammoni mustaqil hal qilishni ta'minlaydi;

Shaxsiy disharmoniya va ijtimoiy disadaptatsiyani tuzatishni amalga oshiradi.

Shaxsni yanada rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini belgilaydi;

Jabrlangan bolaga psixologik yordam ko'rsatish uchun boshqa oila a'zolari, qarindoshlari, tengdoshlari, ishonchli va ma'lumotnoma shaxslarini jalb qiladi.

Psixodiagnostik ish. Psixodiagnostikani o'tkazishda psixolog muayyan vaziyatga, bolaning xususiyatlariga, zo'ravonlik turiga va boshqalarga qarab tadqiqot usullarini tanlaydi. Quyidagi usullar eng ma'lumotlidir:

1 A.E.Lichkoning psixodiagnostik so'rovnomasi xarakter urg'ularining turini va psixopatik ko'rinishlarning mavjudligini aniqlash uchun;

2 M. Luscher rang testi jabrlanuvchining hozirgi psixo-emotsional holatini, uning ehtiyojlarini, qo'rquvini, stress darajasini va boshqa

individual xususiyatlarini aniqlash;

3. Xulq-atvor turini va mas'uliyatni mahalliyashtirish xarakterini o'rganish uchun D. Rotter tomonidan sub'ektiv nazorat darajasining ko'lami;

4. «Uy-daraxt-odam», «Oilaning kinetik rasmi», «Yo'q hayvon» chizma testlari, psixologik ziddiyat zonalarini, eng katta tashvish, zo'ravonlik qurboni, dushmanlik va ego-holatlarni aniqlash uchun tugallanmagan jumlar usuli.

jadval 2

Suiste'mollikning diagnostik belgilari

Bolaning xulq-atvorining xususiyatlari	Kattalar xulq-atvorining xususiyatlari
Ruhiy (emotsional) zo'ravonlik:	Bolaga tasalli berishni istamaslik
Jismoniy va aqliy rivojlanishning kechikishi	Bolani haqorat qilish, haqorat qilish, ayblash, haqorat qilish
Asab tiklari, enurez	Bolaga nisbatan tanqidiy munosabat
G'amgin ko'rinish, tushkun kayfiyat	Bolaning salbiy xususiyati
Turli xil psixosomatik kasalliklar	Nafratlangan odamlar bilan bolani aniqlash
Bezovtalik va tashvish, tajovuzkorlik	Mas'uliyatni bolaga o'tkazish
Uyquning buzilishi, tuyadi	Yoqtirmaslik, bolaga nisbatan nafratning ochiq namoyishi
Muloqot qila olmaslik, akademik muvaffaqiyatsizlik	Ota-onalarning ruhiy kasalligi
yolg'izlik, o'z joniga qasd qilish	Kritik holatlar
O'ziga past baho berish	Aqliy zaiflik
Bolaning ehtiyojlarini e'tiborsiz qoldirish:	Ota-ona oilasida shafqatsizlik va zo'ravonlikning mavjudligi
Charchagan, uyquchan ko'rinish, shishgan ko'z qovoqlari	O'zini tuta olmaslik va impulsivlik, tajovuzkorlik istalmagan bola
Sanitariya-gigiyena qoidalariga e'tibor bermaslik	nogiron bola
Kam tana vazni, o'sishning kechikishi va jismoniy rivojlanish	«Qiyin bola
Har qanday narxda e'tiborni jalb qilish istagi	Sevilmagan qarindoshga o'xshashlik
Ko'p kasalxonaga yotqizish	Bolalarning xulq-atvorining buzilishi
Takroriy jarohatlar, jarohatlar	Oilaning ijtimoiy-iqtisodiy muammolari
Oziq-ovqatlarni o'g'irlash, huquqbuzarlik	Oilaviy ziddiyat
Kontaktlarda tarlanmaganlik	
Onanizm	
Regressiv xatti-harakatlar	
Muloqot va o'rganishdagi qiyinchiliklar	
Agressivlik va impulsivlik	

Zo'ravonlik holati aniqlangandan va tashxis qo'yilgandan so'ng psixologik maslahat o'tkaziladi. Psixologik maslahat uchun ko'rsatmalar: bola yoki o'smirning o'zini o'zi davolash; ota-onalar,

vasiylar, o'qituvchilar yoki boshqa tashkilotlar vakillari tomonidan ularning ko'rsatmasi; jabrlanuvchini psixologning o'zi taklif qilishi.

Birinchi variant sezilgan muammo va motivatsiya mavjudligi sababli eng maqbuldir. Boshqa hollarda, tashvish, tashvish, qo'rquv va tegishli psixologik himoyani bartaraf etish uchun qo'shimcha dastlabki ish talab qilinadi.

Psixologik maslahatning asosiy usuli bu suhbatdir. Zo'ravonlik qurboni shaxsining haqiqiy va potentsial imkoniyatlarini ochib beradigan maxsus savollar va topshiriqlar yordamida psixolog mijoz bilan o'zaro munosabatlarda maslahatchining shaxsiyati va suhbat holatini qabul qilishdan tortib, mumkin bo'lgan ma'lumotlarni to'plashgacha boradi. muammoni hal qilishning muqobil usullari va vositalari.¹

Suhbat davomida psixolog zo'ravonlik qurboniga uning shaxsiyatini so'zsiz qabul qilishni, hukm qilmaslik munosabatini ko'rsatadigan faollikni, his-tuyg'ularni va tajribalarni o'zgartirishni targ'ib qiluvchi usullardan foydalanishi mumkin. Ushbu natijalarga mijozni tinglashning turli xil variantlari orqali erishiladi (T. Gordon):

Passiv tinglash (jim): bolaga o'z shaxsiyati va muammolariga e'tiborni his qilish imkonini beradigan kuchli og'zaki bo'lmagan vosita;

Eshitilgan narsani tasdiqlash, tan olish reaksiyasi: og'zaki ishoralar va og'zaki bo'lmagan usullar yordamida amalga oshiriladi (bosh chayqash, oldinga egish, jilmayish, qovog'ini burish va boshqalar);

«Eshiklarni ochish»: bolaning ko'proq ochiq bo'lishiga imkon beruvchi, uning bayonotlarini rag'batlantiradigan maxsus savollar yoki mulohazalar;

Faol tinglash: eshitilganlarni so'zlab berish orqali psixolog o'z farazlarini aniqlaydi va mijozning ma'lumotlarini dekodlaydi;

«Tuyg'ularni aks ettirish»: empatiya va tushunishni etkazish usuli (C. Rojers). undan foydalanganda psixolog bolaning his-tuyg'ularining o'ziga xos ko'zgusiga aylanadi, unga ularni anglash va so'z bilan ifodalashga yordam beradi; Shunday qilib, u ularning hissiy munosabatini targ'ib qiladi;

Sublimatsiya treningi: his-tuyg'ularni xavfsiz, ijtimoiy jihatdan maqbul va potentsial ijodiy tarzda ifodalash;

---

¹ Макарычева Г.И. Тренинг для подростков: профилактика асоциального поведения. – СПб.: Речь, 2008. – 192с.

Sharh: psixologik ta'sir qilish usullarining asosi, buning natijasida bola yoki o'smir psixologning nazariyasi va shaxsiy tajribasiga asoslangan vaziyat haqida yangi tasavvurga ega bo'ladi. Inson o'zi uchun o'zi tasavvur qilgan rasmdan farqli ravishda voqelikning muqobil tasavvurini kashf etadi;

Ko'rsatma: psixolog maslahatchiga qanday harakatni o'zi uchun maqbul deb bilishini aniq ko'rsatib beradi va bola uning ko'rsatmalariga amal qiladi, deb taxmin qiladi;

O'z-o'zini oshkor qilish: psixolog shaxsiy tajriba va tajribalari bilan o'rtoqlashadi, suhbatdoshning hozirgi his-tuyg'ularini baham ko'rishga qodir ekanligini ko'rsatadi. Psixologning gaplari "I-gaplar" asosida qurilgan;

Fikr-mulohaza: psixolog odamga uni tashqi tomondan qanday (qanday) qabul qilishini tushunishga imkon beradi, ijobiy yoki muvozanatli o'zini o'zi idrok etish uchun aniq ma'lumotlarni beradi. Usul o'smirlar uchun zo'ravonlik qurboni kompleksi bilan og'irlashtirilgan ko'plab muammolar va komplekslarning mavjudligi bilan bog'liq holda alohida ahamiyatga ega;

Mantiqiy ketma-ketlik: psixolog bolaga fikrlash va xatti-harakatlarning oqibatlarini tushuntiradi: «Agar xohlasangiz ..., keyin bu ...». Usul o'z harakatlari va tajribalari haqida fikr yuritish imkonini beradi, refleksli xatti-harakatlarni rivojlantirishga va mustaqil qarorlar qabul qilishga yordam beradi;

Qayta aytib berish: psixolog tomonidan mijozning vaziyatining mohiyatini va uning fikrlarini takrorlash, bu muammoni muhokama qilishni faollashtiradi va uni har ikki tomon tomonidan tushunishni yaxshilaydi;

Xulosa: maslahat sessiyasi oxirida mijozning mulohazalari va psixologning xulosalarini umumlashtirish uchun foydalaniladi. Usul suhbat natijalarini aniqlashtirishga yordam beradi va ularni haqiqiy hayotga o'tkazishga yordam beradi.

3. Zo'ravonlik qurboni uchun «Ishonch telefoni» bo'yicha maslahat berish tamoyillari.

Zo'ravonlik qurboni bo'lgan o'smirlar bilan ishlashda psixologik yordamning eng munosib shakllaridan biri sifatida «ishonch telefoni» dan foydalanish tavsiya etiladi. Bu anonimlik, samimiyligni ta'minlaydi,

kamsitish qo'rquvini va turli xil jazo choralari yo'q qiladi, o'smirlarga istalmagan bo'lsa, aloqani uzish imkoniyatini beradi.

«Ishonch telefoni» o'smirlar subkulturasini yaxshi biladigan va bu ish uchun maxsus tayyorlangan o'smir ko'ngillilardan foydalanish imkoniyatini beradi. Bunday maslahatchilarning roli o'smirlarga muammo-ni aniqlashga yordam berish, salbiy his-tuyg'ularni og'zaki ifodalash, tahdid manbalarini aniqlash, jabrlanuvchining shaxsiyatining sog'lom, buzilmagan tomonlarini aniqlash, tanqidiy vaziyatda uni qo'llab-quvvatlay oladigan odamlar doirasini aniqlashdir.¹

Ushbu toifadagi bolalar bilan psixokorreksiya ishlarida psixoterapiya qo'llaniladi.

Psixoterapevtik yordam quyidagi holatlarni hisobga olgan holda tuziladi:

1. Bola yoki o'smirlarning shaxsiy xususiyatlari va ruhiy holati;
2. Jabrlangan zo'ravonlik turi va bolaning uning mohiyatini anglash qobiliyati;
3. Zo'ravonlik fakti tajribasining chuqurligi va jiddiyligi;
4. Psixologik ta'sirlar:

Zo'ravonlikka javob berishning shaxsiy shakllarini birlashtirish va qurbonlikka moyillik;

Barqaror nevroitik holatlar, ruhiy tushkunlik, psixosomatik kasalliklar, ijtimoiy moslashuv buzilishlari, nikohdagi qiyinchiliklar va boshqalarning reaksiyaga kirishmagan psixo-travmatik tajribasi asosida shakllanishi;

individual psixoterapiya yoki «ishonch telefoni» dan so'ng, affektiv alomatlar olib tashlanganda.

Oilaviy psixoterapiya oilaga inqirozni engishga yordam berish kerak bo'lgan hollarda yoki oilaviy munosabatlarni tuzatishda, agar yaqin atrof-muhit zo'ravonlik manbai bo'lsa, ko'rsatiladi. Oilaviy psixoterapiyaning maqsadi oilaga bolaga zo'ravonlik bilan ta'sir qilish usullarini tushunishga yordam berish va o'zaro munosabatlarning boshqa, yanada konstruktiv usullarini shakllantirishga harakat qilishdir. Ota-onalar farzandlarini kimligi uchun sevishtirishga o'rgatishlari kerak. Har holda, oilaviy terapiya bolaning ishtirokida amalga oshiriladi.

---

¹ Осухова Н.Г. Психологическая помощь в трудных и экстремальных ситуациях. – Москва: Академия, 2005. – 288 с.

Zo'ravonlikning psixoprofilaktikasi psixologning ota-onalar va o'qituvchilar bilan bolalar va o'smirlarga nisbatan shafqatsizlik va zo'ravonlik manbalarini tushunish uchun ishi bo'lishi mumkin.¹ Ularning xavf-xatarini tushuntirish, o'sib borayotgan shaxsga qarshi har qanday g'ayriinsoniy va zo'ravonlik harakatlari uchun javobgarlikni oshirish zarur. Ta'lim jarayoni ishtirokchilari zo'ravonlik qurbonlarining huquqlari va jabrlanuvchilarning xatti-harakatlarining oldini olish usullaridan xabardor bo'lishi kerak.

Profilaktik vazifa, qoida tariqasida, zo'ravonlik qurboni bo'lgan bolalar va o'smirlarning tajovuzkor xatti-harakatlarini tuzatish bo'yicha maxsus ishlar bilan ham hal qilinadi. Mikro muhitning ba'zi hududlarida zo'ravonlik qurboni bo'lib, ular maktabda zo'ravonlikka aylanadi, kriminogen guruhlarda qatnashadi, zo'ravonlik va noqonuniy xatti-harakatlar qiladi.

Zo'ravonlikning oldini olishda zo'ravonlik holatlarining oldini olishga qaratilgan tadbirlar muhim o'rin tutadi. Bolalar va o'smirlarni xavfsiz xulq-atvorga o'rgatish, ularning o'zini himoya qilish qobiliyatini kuchaytirish, jabrlanuvchining xatti-harakatining asosi sifatida pastlik komplekslarini olib tashlash kerak.²

1. Zo'ravonlik qurbonlariga maslahat berish tamoyillari maslahatchi mijoz bilan aloqa o'rnatishi kerak bo'lgan axloqiy tamoyillar va professional standartlardir. Ushbu ko'rsatmalar ham yaxlitlikni, ham yuqori darajadagi parvarishni ta'minlaydi.

Maslahat berish jarayonida mijoz va maslahatchining teng huquqliligiga, terapevtik etika normalariga rioya qilish zarur. Maslahat berish mijoz va maslahatchi o'rtasidagi tenglik tamoyiliga asoslangan bo'lsa-da, aslida maslahatchi inqirozga yuz tutadi va maslahatchida mavjud bo'lgan ma'lumotlarga ega emas. Maslahatchi ushbu farqni bilishi va uni suiiste'mol qilishdan qochishi muhimdir.

Zo'ravonlik o'z hayoti ustidan nazoratni yo'qotish sifatida boshdan kechiriladi. Shu sababli, maslahatchining vazifasi hayot bo'yicha tanlov

---

1 Овчарова Р.В. Практическая психология образования. – Москва: «Академия», 2003. – 448с..

2 Михайлина М.Ю. Профилактика детской агрессивности. – Волгоград, 2009.

va qarorlar qabul qilishda yordam berish orqali nazoratni tiklashga yordam berishdir. Nima qilish kerakligini tushuntirish maslahatchining vazifasi emas, aksincha, ayolning o'ziga bu qarorni qabul qilish imkoniyatini berish kerak. Ba'zida mijoz maslahat so'raydi. Bunday holda, muammoni orqaga qaytarishga harakat qilib, ularga o'zlari yechim topishga yordam berish muhimdir.

Yordam so'ragan mijoz bilan munosabatlarda sudyaning pozitsiyasini egallamaslik kerak. Bu nafaqat ularning hayot tamoyillari yoki turmush tarzi to'g'risida to'g'ridan-to'g'ri baho berishdan, balki ularga nisbatan munosabatda baholashning bilvosita ishoralariga ham yo'l qo'ymaslikni anglatadi. Shuningdek, qaror qabul qilishda ozgina bosimdan ham saqlanish muhimdir. Faqat ularning ehtiyojlariga javob bermaslik kerak, chunki ular «kun tartibini» belgilaydilar.

Ba'zida mijozga maslahatchi yordam bera olmaydigan yordam kerak bo'ladi. Bunday holda, siz mumkin bo'lgan yordam chegaralarini birgalikda muhokama qilishingiz va mijozga kerak bo'lgan yordamni qaerdan ko'rsatish mumkinligi haqida ma'lumot topishga harakat qilishingiz kerak.

Shuningdek, telefon orqali maslahat berishning cheklovlaridan xabardor bo'lish muhimdir. Zo'ravonlik faktini o'zgartirish yoki og'riqni yo'qotish bizning qo'limizda emas. Telefon maslahatchisi terapevt emas, bizning boshqa odamning hayotiga ta'sirimiz cheklangan. Bu maslahatchi nima qila olishini kamaytirmaydi - bu ish muhim va ko'pchilik bunga muhtoj. Bu mijozni «qutqarish»ga urinayotganda tushib qolishingiz mumkin bo'lgan tuzoqdan qochishga yordam beradi.

Jinsiy zo'ravonlikdan omon qolganlar o'z tanalari va hayotlari ustidan nazoratni yo'qotish kabi qiyin vaziyatni boshdan kechirdilar. Zo'rlovchi o'z hayotini tasarruf etish huquqini o'z zimmasiga oldi. Jinoyatchi sharmandalik, kamsitish va qo'rquv hissini keltirib chiqaradigan majburiy jinsiy aloqa. Suiiste'mollik tajribasi natijasida mijozlar xavfsizlik, xavfsizlik va ishonchli muhitga bo'lgan ehtiyojni his qilishadi, bu ularga ishonish va ochishga yordam beradi. Misol uchun, zo'ravonlik qurboni o'zini rad etilgan yoki tashlab ketilgan his qilishi yoki ishtirok etishga majbur bo'lgan narsada o'zini aybdor his qilishi mumkin. U jinoyatchi yoki uning do'stlari tomonidan qasos olishdan qo'rqishi va uning xavfsizligi haqida qayg'urishi yoki oilasi va do'stlari tomonidan bosim o'tkazishi mumkin, ular o'zini aybdor deb hisoblaydi

va bu zo'ravonlikni qo'zg'atgan deb hisoblaydi. Shuning uchun shaxsiy hayotga g'amxo'rlik qilish muhimdir. Maxfiylik tamoyiliga muvofiq quyidagi faoliyat qoidalari ishlab chiqilgan: anonimlik, ish yuritish, boshqa xizmatlar bilan ish munosabatlari.

Telefon orqali yoki shaxsan yordam so'raganlar o'zlarining to'liq ismini, manzilini, telefon raqamini yoki shaxsini tasdiqlovchi ma'lumotlarni taqdim eta olmaydilar. Maslahatchilar maslahat jarayonida anonim qolish istagining sabablarini aniqlashga harakat qilish huquqiga ega. Lekin har holda, bu istak hurmat qilinadi.

Bu masalada jabrlanuvchilarga bosim o'tkazishga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Ish yuritish uchun faqat ism yoki taxallusdan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Yordam so'raganlar o'z hayotlari ustidan nazoratni tiklash jarayonini boshlashlari muhim va bu maslahatchiga nima va qanday aytishni hal qilishdan boshlanadi. Vaqtinchalik anonimlik ayollarga hissiy jihatdan yuklangan material bilan ishlashni boshlashi va sodir bo'lgan narsalarni engish yo'llarini izlashi kerak bo'lgan xavfsizlik hissinin beradi. Ammo uzoq muddatli anonimlik va ishonchsizlik «inqirozga aralashuv» bosqichining oxirida, uzoq muddatli maslahat jarayonida maxsus tadqiqot mavzusi bo'lishi kerak. Biroq, agar jabrlanuvchi o'zining haqiqiy ismi yozilishi haqidagi fikrdan bezovta bo'lishda davom etsa, yozuvlar taxallus yoki bosh harflar yordamida saqlanishi kerak.

Dastlabki aloqa shakli va individual va guruh maslahatlarining boshqa shakllarini o'z ichiga olgan yozuvlarni yuritish siyosati mavjud. Maxfiylikni ta'minlash uchun hech qanday ma'lumot devorlardan tashqariga chiqmasligi kerak.

Barcha maslahatchilar odamni to'xtatmasdan yoki javob bermasdan tinglash muhimligini bilishadi. Ko'pincha «Ishonch telefoni»ga qo'ng'iroq qilganlar boshqa hech kim bilan gaplashmaydilar. Do'stlar va qarindoshlar qiziqmasligi mumkin yoki ularning o'z tashvishlari juda ko'p bo'lishi mumkin. Ular ma'ruzachiga hamdardlik his etmasligi yoki tanqid yoki maslahatsiz tinglay olmasligi mumkin.

Biror kishini tinglash orqali maslahatchi unga eshitish imkoniyatini beradi, uni boshqa joyda olish qiyin. Qo'ng'iroq qiluvchining ko'pincha maslahatchini bilmasligi, qo'ng'iroq qiluvchiga qarindoshlari va do'stlari bilan muhokama qilish har doim ham oson bo'lmagan mavzular haqida gapirishni osonlashtiradi.

Eshitganda quyidagilarga e'tibor bering:

- Abonent siz bilan nima haqida gaplashmoqda, vaziyatni baholashga urinmaydi va oldindan hukm chiqarmaydi;
- Ishonch munosabatlarini o'rnatish orqali murakkab masalalar haqida gapirishga yordam bering;
- Qiyin mavzulardan qoching. Abonentning o'z joniga qasd qilish tendentsiyalariga alohida e'tibor bering;
- Qo'ng'iroq qiluvchini jiddiy qabul qiling. Esingizda bo'lsin, biron uchun arzimas narsa boshqasiga dunyoning oxiridek tuyulishi mumkin;
- Ochiq savollarni bering. Ha yoki yo'qdan ko'proq narsani talab qiladigan savollar.
- Abonentni shaxsiy maydon bilan ta'minlash. Jimlik davrlaridan qo'rqmang: keyin nima deyish haqida qayg'urmang, maslahat bermang, balki imkoniyatlarni o'rganishga yordam bering.

3-jadval

Telefonda og'zaki muloqot

Meni tinglaysizmi qachon...	Qachon meni tinglamaysiz...
Siz mening dunyomni bezovta qilmasdan jimgina kirasiz.	Siz menga befarqsiz va men haqida sizning e'tiboringizga loyiq biror narsani o'rganmaguningizcha, befarq qolasiz.
Men unchalik tushunarsiz bo'lsam ham, siz meni tushunishga harakat qilasiz.	Meni yaxshi bilishdan oldin tushunaman deysan.
Siz mening nuqtai nazarimni qabul qilasiz, hatto bu sizning chuqur ishonchingizga zid bo'lsa ham.	Bu nima ekanligini aytishimdan oldin sizda mening muammomning yechim bor.
Men sizdan olgan bir soatdan keyin biroz charchaganingizni va o'zingizni biroz bo'sh his qilayotganingizni tushunasiz.	Gapimni tugatmagunimcha gapimni to'xtatdingiz.
Siz o'zingizni tutdingiz va menga aytmoqchi bo'lgan kulgili voqeani aytmadingiz.	Nutqidagi grammatik xatolarni, aksentimni yoqturmaysiz.
Siz noto'g'ri ekanligimni his qilishingizga qaramay, o'z qarorimni qabul qilish imkoniyatini berib, o'zimni hurmatimni saqlab qoldingiz.	Siz bir vaqtning o'zida xonangizda bo'lgan boshqa odam bilan gaplashasiz.
Siz mening muammomni men uchun hal qilmadingiz, lekin uni o'zim hal qilishimga ruxsat berib, menga ishonadingiz.	Siz menga biror narsa aytish yoki meni tuzatish uchun sabrsizlikdan yoritib ketdingiz.
Siz menga nima uchun bunalik xafa bo'lganimni tushunishim uchun etarli joy berdingiz va nima qilish kerakligi haqida qaror qabul qilishim uchun etarli vaqt berdingiz.	Siz mening his-tuyg'ularga to'la va qattiq so'zlarimni yoqturmaysiz.
Menga dono maslahat berish istagini tiyding.	Siz tafsilotlarni tushunishga harakat qilyapsiz va mening so'zlarim oridagi his-tuyg'ularni ko'rmaysiz.
Menga yordam bera olaman, deb eshitganimdan xursand bo'lganimni aytib, mendan minnatdorchilik sovg'amni qabul qilding.	Mening muammom sizni noqulay ahvolga solishi va undan qochishi mumkinligini his qilasiz.
	Sizni shu qadar hayajonlantirdingiz va men aytayotgan narsadan hayajonlanasizki, men sizni taklif qilishimdan oldin darhol o'z munosabatingizni bildirishga tayyorsiz.
	Siz muvaffaqiyatga erishganingizni his qilishingiz kerak.
	Siz o'zingizning tajribangiz haqida gapirsiz va bu mening tajribamni ahamiyatsiz qiladi.
	Haqiqatan ham hech narsa qilmaganingizni aytib, rahmatimni qabul qilmaysiz.

Faol tinglash - bu:

- Baholash o'rniga mulohaza yuritish;
- Bahs o'rniga tushuntirish;
- Muammoni hal qilish o'rniga qo'llab-quvvatlash;
- Tahlil o'rniga rivojlanish;
- Bo'shliqlarni to'ldirish o'rniga umumiy sukunat;
- Sharh o'rniga yig'ish.

4-jadval

	Tinglang va gapiring
Refleksiya	Bir oz boshqacha iboralar yordamida aytilganlarni takrorlang: <ul style="list-style-type: none"> • To'g'ri tushunganingizni tekshiring; • Muammoni aniqlashga yordam beradi; • Qo'ng'iroq qiluvchini boshqa biror narsa aytishga undaydi; • Biz haqiqatan ham tinglayotganimizni ko'rsatadi; • Empatiyani ifodalaydi.
tushuntirish	Ba'zida abonent tasodifan muhim narsaga tegadi. "Tafsilroq ma'lumot bera olasizmi..." yoki "Bu siz uchun qiyin savolga o'xshaydi..." kabi iboralar qo'ng'iroq qiluvchiga vaziyatni o'zi aniqlashga yordam beradi.
Xulosa	Qo'ng'iroq qiluvchini uni tinglaganingizga va barcha holatlarni tushunganingizga ishonitiradi.
tovush chiqarish	Faqat so'rash uchun emas, balki suhbatni oldinga surish uchun so'rash.
Ochiq savollar	Oddiy ha yoki yo'q deb javob berib bo'lmaydigan savollarni bering. Ochiq savollar mijozni o'z his-tuyg'ulari haqida ko'proq gapirishga undaydi. Masalan: Qanday qilib? Nima? Qayerda? JSSV? Nega? Ba'zida mijozga hamdardlik va tushunish kerak bo'ladi. Bunday hollarda «davom eting», «tushundim» so'zlari yordam berishi mumkin. Ular kerakli javobni rag'batlantirishlari mumkin.
Qisqa ruhoniy suhbatlar. javob	Ko'pincha mijoz maslahatchining fikr-mulohazalarini his qilishi kerak. Bunday hollarda «Bu juda qiyin bo'lsa kerak», «Siz haqiqatan ham tushundingiz» va hokazo kabi iboralar yordam berishi mumkin.
Sukunat	Sukunat juda kuchli tinglash vositasidir. Bu ma'ruzachiga nima aytgani va keyin nima deyishi haqida o'ylash imkonini beradi, bundan tashqari, u ba'zi yangi g'oyalarni yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradi. Sukunatning kuchini unutmang.
Tananing tili	Yuzma-yuz uchrashuvda tana tiliga emas, balki e'tibor berish muhimdir. Masofa, teginish, darajalar, tana holati, ko'z bilan ko'z aloqasi va yuz ifodasi haqida o'ylang. Agar biror kishi sizga ruhiy tushkunlik holatida kelsa, unga ochiqligingizni ko'rsatish muhimdir. Qo'llar yoki oyoqlarning kesishishi, «yopiq» yuz ifodasi yoki to'g'ridan-to'g'ri ko'zlarga qarash yoqimsiz bo'lishi mumkin.

Zo'ravonlik qurboniga yordam berayotganda, hukm qilmaslikka yoki o'z qo'lingizga olmang. Biz zo'rlash haqida ko'p narsalarni bilsak ham, biz har qanday vaziyatda noto'g'ri fikr yuritamiz. Bemorni tinglovchi shifo jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Zo'ravonlikdan so'ng, omon qolgan (lar) tanlashning to'liq etishmasligini his qilishi mumkin. Maslahatchi o'zi uchun maslahat berishga yoki qaror qabul qilishga tayyor bo'lishi mumkin bo'lsa-da, u muammolarni o'z qo'liga olishi va o'zi uchun qaror qabul qilishi muhimdir. Variantlaringizni muhokama qilish va kerakli ma'lumotlarni taqdim etish orqali yordam berishingiz mumkin.

- Omon qolganingizdan xursandman;
- Bu sizning aybingiz emas;
- Bu sodir bo'lganidan afsusdaman;
- Siz qo'lingizdan kelganini qildingiz.
- Maslahatchi quyidagilar bo'lishi kerak:
- Yaxshi tinglovchi bo'ling;
- Yordam va ma'lumotlarni olishga yordam bering: telefon raqamlari, manzillar va h.k.;
- Esingizda bo'lsin, jabrlanuvchi o'zi qaror qabul qilishi muhim;
- Agar jabrlanuvchi qarshilik ko'rsatmagani uchun o'zini aybdor his qilsa, ularga qo'rquv ko'pincha odamlarni bog'lashini va qarshilik ko'rsatmaslik rozilikni anglatmasligini ayting;
- Jabrlanuvchiga nima bo'lganini imkon qadar bir necha marta aytib berishga harakat qiling;
- Nima bo'lganligi haqida gapirish imkoniyatini bering;
- Ayting-chi, hech kim zo'rlashni xohlamaydi va hech kim bunga loyiq emas;
- Jabrlanuvchiga bu katta zarba ekanligini tushunishga yordam bering, lekin u yaxshilanadi.
- Abonent bilan maslahatlashganda quyidagi qoidalarga amal qiling:
- Maslahat bermang;
- Qaror qabul qilmang;
- Nima qilishingni aytma;
- Nega u qichqirmadi va qarshilik ko'rsatmadi, deb so'ramang;
- Provokatsiya haqida gapirmang;
- G'iybat qilmang;

• Qo'ng'iroq qiluvchini / qo'ng'iroq qiluvchini hech narsada ayblamang!!!

Ishonch telefoni maslahatchilari uchun qo'shimcha yo'l-yo'riq sifatida quyidagi tamoyillar qo'llaniladi:

1. Zo'rlash tajovuzkor va qasoskor harakat ekanligini anglab eting, ko'pincha erkaklar tomonidan ayollarga nisbatan sodir etiladi.

2. Jabrlanuvchining his-tuyg'ularini va ruhiy holatini tushunishga harakat qiling. Uning his-tuyg'ulari bilan murosaga keling. U bunga haqli va bu his-tuyg'ular jinsiy zo'ravonlik tajribasining normal natijasidir.

3. Faktlardan boshlang. Ular kerakli narsaning eng yaxshi ko'rsatkichi bo'lishi mumkin. O'zingizni xuddi shunday reaksiyaga sabab bo'ladigan vaziyatda tasavvur qilib, pozitsiyani egallashga harakat qiling. Esingizda bo'lsin, hamdardlik va achinish emas, balki sezgirlik kerak.

4. Aniqlik "ha" yoki "yo'q" javoblari bo'lgan savollar o'rniga, suhbatni davom ettiradigan tekshiruvchi savollarni bering. To'liq gapirish imkoniyatini bering. Jabrlanuvchiga kerakli ma'lumotni bermasangiz, ko'pincha gaplashishga harakat qiling. Esingizda bo'lsin, hech kim boshqa odamlarning muammolarini hal qila olmaydi. Odamlar o'zlarining his-tuyg'ularini tartibga solishlari kerak. Sizning vazifangiz kerakli ma'lumotlarni berish va gapirish va his-tuyg'ularni saralash imkoniyatini berishdir.

5. Abonent qo'ng'iroq qiladi, his-tuyg'ulari va muammolari haqida gapiradi, ularga o'zingizni yuklamang. Ba'zan siz ham shunday voqea sodir bo'lgan deb aytishingiz mumkin, lekin uni qisqa tutishga harakat qiling. U nima uchun qo'ng'iroq qilayotganini va ular nima qilishni xohlayotganini bilganingizdan so'ng, variantlarni muhokama qiling.

6. Muammoni hal qilishga yordam beradigan ma'lumot bering. Bu darhol choralar ko'rish imkonini beradi. Bu, shuningdek, nochorlik hissi bilan kurashishga yordam beradi.

7. Qayta qo'ng'iroq qilishingiz mumkinligini ayting. Agar abonent darhol biror narsa qilishga qaror qilsa, sizga qayta qo'ng'iroq qilishni tashkil qiling.

8. Ba'zi qo'ng'iroq qiluvchilar anonim qolishni afzal ko'radilar. Qattiq turmang.

9. Chegaralaringizni biling. Abonent o'zi qaror qabul qilishi kerak. Sizning u nima qila olishiga ishonchingiz unga bo'lgan ishonch va hurmatning eng yaxshi ifodasidir.

10. Ushbu tavsiyalar ayol va erkak abonentlar uchun maslahatlarga taalluqlidir.

Zo'rvonlik qurbonlariga maslahat berish jarayonida inqirozni chaqirish sxemasiga amal qilish kerak:

1. Kontaktni sozlash.

2. Faol tinglash:

- Qo'ng'iroq qiluvchining so'roviga aniqlik kiritiladi;
- Meni eng ko'p tashvishlantiradigan narsa;
- Nima bo'lganining hikoyasi;
- Fikrlash bo'yicha maslahatchi va psixologik yordam;
- Huquqlar va qonun himoyasi haqida ma'lumot.
- Agar abonent politsiyaga shikoyat qilishga qaror qilsa:

a) Qaerga murojaat qilish kerak?

- jinoyat sodir etilgan joydagi militsiya bo'limiga;
- Yashash joyidagi militsiya bo'limiga;
- prokuraturaga;

b) qanchalik tez?

- Qanchalik tez bo'lsa, shuncha yaxshi.

c) Buning uchun nima kerak?

- Jinsiy zo'rvonlik haqidagi bayonot (yordam loyihasi);
- arizani ro'yxatdan o'tkazish va uning ro'yxatga olish raqamini

yuborish;

- Shundan so'ng siz prokuraturaga borishingiz mumkin;
- Politsiya bo'limida F.I.SH deb yozing;
- Agar ariza qabul qilinmasa, yozma ravishda rad etishni talab qil-

ing.

D) Abonentni politsiya bo'limida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan bosim haqida ogohlantiring, uni politsiya tomonidan salbiy reaksiya kutishi mumkin.

E) Politsiyaning keyingi zaruriy harakatlari to'g'risida ma'lumot berish:

- Jinsiy holatni tekshirish (sud, tibbiy ko'rik) tayinlanishi kerak;
- Toksikologik tekshiruv;
- Balog'atga etishishni tekshirish;
- Pullik sud-tibbiy ekspertizasi.

4. Tibbiy jihatlar. Keraksiz homiladorlik va STDlarning oldini olish (bepul tibbiy yordam uchun telefon raqamini bering).

5. Suhbatni yakunlang.

4. Jinsiy zo'ravonlikka uchragan bolani tekshirish dasturlari

Bola bilan gaplashayotganda quyidagilarni e'tiborga olish kerak.

1. Avvalo, bu muammoga, zo'ravonlikka, xususan, jinsiy zo'ravonlikka o'z munosabatini baholash muhimdir. O'zining jinsiy muammolari bo'lgan kattalar bola bilan muloqot qilishda qiynalishi mumkin, u o'z ishonchini qozona olmaydi va natijada unga yordam bera olmaydi. Shuning uchun ko'chirish hodisasining biron bir jihatlari sodir bo'ladimi yoki yo'qligini baholash kerak.

2. Bolaning nutqiga e'tibor berish kerak. Ko'pincha zo'ravonlik qurboni sodir bo'lgan voqeani tasvirlaydigan til kattalarni hayratda qoldiradi, odob chegarasidan tashqariga chiqadi. Agar mutaxassis maqsadga erishmoqchi bo'lsa, u bolaning tilini qabul qilishi va u bilan suhbatda bolaning o'zi ishlatadigan so'z va ismlarni qo'llashi kerak. Bir vaqtning o'zida ikkita qarama-qarshi ko'rsatma bermang:

sodir bo'lgan hamma narsa haqida gapiring;
yomon so'z aytmang.

3 Bola, uning oilasi, qiziqishlari, zo'ravonlik holatlari haqida ma'lumot to'plash kerak. Bola bilan suhbat paytida siz faqat bolaning o'zi xabar bergan ma'lumotlardan foydalanishingiz kerak, hech qanday holatda unga mutaxassis «baribir hamma narsani biladi» degan ishoralar bilan bosim o'tkazmang.

4. Voyaga etgan odamning bayonotlari, savollari, og'zaki va og'zaki bo'lmagan reaksiyalari har qanday baholovchi munosabatdan mahrum bo'lishi kerak.

5. Jinsiy zo'ravonlik qurboni bilan suhbatlashmoqchi bo'lgan mutaxassis kerak bo'lganda ko'proq vaqt sarflashga tayyor bo'lishi kerak, ba'zan bu bir necha soat davom etishi mumkin.

6. Qoidaga ko'ra, agar u bilan suhbat zo'ravonlik sodir etilgan joyda bo'lsa, bola zo'ravonlik haqida hech narsa bildirmaydi. Suhbat o'tkaziladigan joy uzoq muddatli ish uchun qulay, bola uchun yoqimli va qulay bo'lishi kerak.

7. Voyaga etgan kishining nutqi, ovozinin ohangi samimiy emas, balki ishchan va engil bo'lishi kerak. Bundan tashqari, siz bolaga doimiy va doimiy ko'z bilan aloqa qilmasligingiz kerak - bu uni qo'rqitishi mumkin. Bundan tashqari, kattalar va bola o'rtasidagi bola uchun

maqbul bo'lgan masofaga sezgir bo'lish kerak.

8. Tekshiruv paytida aloqa o'rnatishda yaxshi ta'sir ko'rsatadigan qo'lni silash, sochlarini silash, quchoqlash kabi tana bilan aloqa qilishdan qochish kerak. Bunday holda, u bolani qo'rqitishi mumkin.

9. Bolaning hikoyasi davomida siz uning gaplarini to'xtata olmaysiz, uni to'g'rilay olmaysiz, juda aniq javoblarni talab qiladigan savollarni bera olmaysiz.

10. Siz va'da bera olmaysiz va bolaga «Hammasi yaxshi bo'ladi» deb ayta olmaysiz, chunki zo'ravonlik va ehtimol sinov xotirasi bolaga yoqimli bo'lishi dargumon.

11. Ba'zi hollarda bola bilan kim gaplashishini oldindan aniqlash kerak: erkakmi yoki ayolmi, bu kim zo'rlaganiga bog'liq. Agar mutaxassis zo'rlovchini biroz eslatsa, bu suhbatni sezilarli darajada murakkablashtirishi mumkin. Suhbatning maqsadi bolaga jinsiy zo'ravonlik faktini imkon qadar ko'proq aytib berish, shu bilan birga uni imkon qadar kamroq travmatize qilishga harakat qilishdir. Qiyinchilik shundaki, bolalar bu haqda gapirishni xohlamaydilar. Ammo agar iloji boricha ko'proq ma'lumot olishni istasa, mutaxassis unga bosim o'tkazsa, suhbat bolaga zarar etkazishi mumkin. Shuning uchun bola bilan muvaffaqiyatli aloqa o'rnatish juda muhimdir.

Bolalarga jinsiy zo'ravonlikning oldini olish bo'yicha ota-onalarga maslahatlar ustida ishlashda quyidagilardan foydalanishingiz mumkin:

Agar to'satdan kattalardan biri unga nisbatan oilada odatiy bo'lmagan tarzda o'zini tutsa (bolaga uyatli ish qilsa, unga tegsa, shirinliklar, sovg'alar bilan uni yo'ldan ozdirdsa, uni tark etishga undasa) bolani bilishingiz kerakligini ilhomlantiring. uni tanho joyga olib borish, uni yalang'och holda suratga olishni taklif qilish va hokazo). Unga darhol ota-onasiga aytishi ma'qul ekanligini tushuntiring.

Farzandingizning xatti-harakatlaridagi o'zgarishlardan ehtiyot bo'ling. Esda tutingki, jinsiy tajovuzga uchragan bola odatda bu haqda gapirishdan qo'rqadi, lekin ularning xatti-harakatlarida ishtahani yo'qotish, tushkunlik, dahshatli tushlar, yotoqda namlash, barmoq so'rish, to'satdan ko'z yoshlari, jinsiy aloqa savollariga g'ayrioddiy qiziqish kabi ko'plab signallar mavjud. bolaga mehr va hamdardlik bildirishning

---

¹ Методика и технологии работы социального педагога/под ред. М.А. Галагузовой, Л.В. Мардахаева. – Москва.: Академия, 2002 – 192с.

g'ayrioddiy va ilgari xos bo'lmagan shakllari va boshqalar. Shuning uchun:

Farzandingiz bilan imkon qadar ko'proq ishonch hosil qiling. Farzandingiz yangiliklarni baham ko'rmoqchi bo'lgan birinchi odam bo'lishga intiling;

Bolaga notanish kattalar bilan muloqot qilish, agar bola bu kattani yaqin kattalari orqali tanimasa, xavf tug'dirishi mumkinligini tushuntiring;

Bolaga ota-onadan va bola ishonishi mumkin bo'lgan kattalardan sir saqlamasangiz, bola bo'lish qo'rqinchli emasligini tushuntiring.

Bolalarda o'z-o'zini himoya qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun, agar ular vazifalarni to'g'ri hal qilsalar, bolalarni rag'batlantirishning nuqtalari va shakllari to'plami bilan jumboq o'yinlaridan foydalanishingiz mumkin.¹

Agar ko'chada notanish odam sizga juda chiroyli mashinada minishni taklif qilsa nima qilasiz?

Agar notanish kishi sizga juda chiroyli o'yinchoq sotib olish uchun u bilan borishni taklif qilsa yoki sizga chiroyli kuchukcha ko'rsatmoqchi ekanligini aytsa nima qilasiz?

Agar notanish odam sizga (ko'chada emas, balki telefon orqali) onangiz (dadangiz) bilan ishlashga borishni taklif qilsa va na biri qo'ng'iroq qilib, bu haqda so'ramasa, nima qilasiz?

Qiziqarli rang-barang shakldagi bolalarga quyidagi ogohlantirishlar bilan varaqalar taqdim etiladi:

Maktabga va maktabdan yolg'iz bormaslikka harakat qiling, sinfdoshingiz bilan yaxshiroq;

Notanish - ota-onangiz, qarindoshlaringiz, oilaviy do'stlaringiz bilan hech qachon ko'rmagan odam;

Hech qachon notanishlarning «vasvasa» takliflarini qabul qilmang, hatto ular sizni ismingiz bilan chaqirishsa ham. Ular ryukzakdagi ismni o'qishlari, eshitishlari mumkin va hokazo.

Xuddi shu yo'lda maktabga va qaytib boring, ota-onangiz sizning marshrutingizni bilishi kerak;

Telefondan qanday foydalanishni bilganingizga ishonch hosil qiling,

---

¹ Энциклопедия психологической безопасности/ В.Б. Шапарь. – Ростов-на-Дону.: Феникс, 2007.

agar sizga zudlik bilan kerak bo'lsa, ona va dadaga qanday qo'ng'iroq qilishni biling;

Kvartira eshigini ichki va tashqi tomondan qanday qilib to'g'ri qulflashni bilganingizga ishonch hosil qiling. Agar uyda yolg'iz bo'lsangiz, hech qachon begonalarga eshikni ochmang;

Agar siz ko'chada xavf ostida bo'lsangiz (masalan, kimdir sizni kuzatib tursa) va uyga yugurish uzoq bo'lsa, birinchi gavjum joyga yuguring: do'kon, dorixona, avtobus bekati va hokazo.

Agar biror yerga notanish kishi qo'ng'iroq qilib, bu ishni ona va dadam nomidan qilyapman desa, hech qachon ularga qo'ng'iroq qilmasdan va bu rostmi yoki yo'qligini tekshirmasdan bunday takliflarni qabul qilmang;

Sizga nima bo'lishidan qat'iy nazar, darhol ota-onangizga yoki boshqa kattalarga kimga ko'proq ishonganingizni ayting.

Oilaviy zo'ravonlikdan jabrlangan bolalarga ijtimoiy-psixologik yordam ko'rsatish

Zo'ravonlik qurboni bo'lgan bolalarni reabilitatsiya qilish uchun turli usullar va yondashuvlar qo'llaniladi. Eng samaralilari orasida art terapiya, qum terapiyasi, o'yin terapiyasi va kognitiv-xulq-atvor yondashuvi mavjud. Ushbu yondashuv tomonidan taklif etilgan usullar TSSB belgilarini engish va shunga mos ravishda zo'ravonlikning turli shakllaridan aziyat chekkan bolalarga yordam berishda eng samarali usullardan biri sifatida baholanadi.

Kognitiv-xulq-atvor yondashuvining asosi fikrlar, his-tuyg'ular va inson xatti-harakati bir-biri bilan chambarchas bog'liq va o'zaro bog'liqdir, bu sohalaridan biriga o'ziga xos ta'sir boshqalarda o'zgarishlarni keltirib chiqaradi.

Kognitiv-xulq-atvor yondashuvi doirasida zo'ravonlik qurboni bo'lgan bolalarni reabilitatsiya qilishning asosiy vazifalari quyidagicha ifodalanishi mumkin:

1. Bolaga travmaning hissiy, kognitiv va xulq-atvori oqibatlarini engishga yordam berish. Shunday qilib, terapevtik ish boshdan kechirilgan jarohatlarga qaratilgan bo'lib, bu parvarishning eng muhim tamoyillaridan biridir. Jarohat bilan ishni keyinga qoldirish - bu qila oladigan eng yomon narsa.

2. Shikastlanishning bosqichma-bosqich ochilishi uchun sharoitlar yaratiladigan xavfsiz terapevtik muhitni yaratish, bu bolaga tashvish yoki

boshqa turdagi qayg'u darajasi pasayguncha, zo'ravonlik bilan bog'liq fikrlar, suhbatlar, ogohlantirishlarga qayta-qayta qaytish imkoniyatini beradi.

3. Bolani travma bilan bog'liq barcha his-tuyg'ularni va tajribalarni tan olish va moslashishga undash. Mutaxassis tomonidan qiyin va noaniq his-tuyg'ularni tushunish va qabul qilish terapevtik aloqaning eng muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Bu sizga boshdan kechirgan jarohatlarning salbiy ta'sirini kamaytirishga va bolaning boshqalardan, o'zidan va butun dunyodan salbiy kutishlarini o'zgartirishga imkon beradi.

4. Shikastlanish bilan birga keladigan holatlar va ularning ta'sirining zaiflashishi va boshdan kechirilgan stressli vaziyat bilan bog'liqligini aniqlash. Bu bolaning suiste'mollik tajribasi haqida uyalmasdan va tashvishlanmasdan gapirish qobiliyatini oshiradi.

5. Bolaning zo'ravonlik haqidagi buzilgan kognitiv g'oyalarini tadqiq qilish va o'zgartirish va o'zi, vaziyat va boshqa odamlar haqida adekvat g'oyalarni shakllantirishga yordam berish. Shu bilan birga, bolaga sodir bo'lgan zo'ravonlik uchun ayb va javobgarlik kattalar zimmasida ekanligini etkazish muhimdir.

6. Kattalar va tengdoshlar bilan muloqot qilish uchun zarur bo'lgan bolaning xulq-atvori va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish (masofani saqlash, qiyin holatlarda yordam so'rash va boshqalar).

7. Bolada o'ziga bo'lgan ishonchni saqlab qolish.

Shunday qilib, kognitiv-xulq-atvorli yondashuv doirasida bolalarni reabilitatsiya qilish hissiy, kognitiv va xatti-harakatlar darajasida izchil ishlarni o'z ichiga oladi.

Hissiy soha bilan ishlash. Yengish mashg'ulotlari.

Zo'ravonlik natijasida bola olgan travma uni kuchli his-tuyg'ularni boshdan kechiradi, chalkash va qarama-qarshi («his-tuyg'ularning chalkashligi»), uni nomlash va ifodalash qiyin. Shu munosabat bilan, bolaning hissiy sohasi bilan ishlash his-tuyg'ularni tanib olish va moslashuvchan ifoda etish ko'nikmalarini rivojlantirishdan iborat bo'lib, tayyorgarlik bosqichi bo'lib, jarohatni engish usullarini o'rgatishdir.

Hissiyotlar lug'atini shakllantirish.

Tuyg'ular lug'atini shakllantirish va hissiyotlarni ifodalash ko'nikmalarini o'rgatishda piktogrammalardan foydalanish samaralidir. «Tuyg'ular jadvallari», jurnallardan olingan fotosuratlar, turli xil

kayfiyatlarni keyingi chizilgan yuzlarning bo'sh ovallari va boshqalar. Tuyg'ular lug'atini o'rgatishning asosi bolaning boshqa odamlar va u yoqimli va yoqimsiz his-tuyg'ularni boshdan kechirishi mumkin bo'lgan his-tuyg'ularini nomlash qobiliyatidir. vaziyatlar.

Boshqa odamlarning his-tuyg'ularini tan olish.

Zo'ravonlikni boshdan kechirgan bolalar uchun avvalo boshqa odamlarning his-tuyg'ulari haqida gapirishni o'rganish osonroq bo'ladi va shundan keyingina o'z his-tuyg'ulariga yaqinlashadi. Tuyg'ularni tan olishni o'rganish bolani asosiy og'zaki bo'lmagan signallar - yuz ifodalari, ko'z ifodasi, qoshlar, og'iz shakllari, intonatsiya soylari bilan tanishtirishni o'z ichiga oladi. Bolalar boshqa odamning his-tuyg'ularini tushunishning birinchi qadamlari uning yuz ifodalarini, vizual signallarini va intonatsiyani tushunish ekanligini bilib olishlari mumkin. Bundan tashqari, boshqasidan o'zini qanday his qilayotganini so'rashni o'rganish muhimdir. Rolli o'yinlar bu mahoratni mustahkamlashga yordam beradi.

O'z his-tuyg'ularingizni tan olish.

Farzandingizga o'z his-tuyg'ularini aniqlashga va ulardan uyalmaslikka o'rgatish muhimdir. Zo'ravonlikni boshdan kechirgan bolalar o'zlarining his-tuyg'ularidan uzoqlashish uchun himoya mexanizmini rivojlantiradilar. Bolaga yaxshi yoki yomon his-tuyg'ular yo'qligini tushuntirish va uni qandaydir his-tuyg'ularni va ba'zi voqealarni bog'lashga o'rgatish muhimdir: «Iltimos, menga quvonch hissini (hayratlanish, qayg'u va h.k.) boshdan kechirganingizni aytib bering. ...»

O'z his-tuyg'ularini tan olish va so'z bilan ifodalash qobiliyatini o'zlashtirganda, bola engil va yoqimli his-tuyg'ulardan kuchliroq va qiyinroq his-tuyg'ularga o'tishi muhimdir. Bevosita zo'ravonlik tajribasi bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan «uyat» va «ixtiyorsizlik» kabi his-tuyg'ularni muhokama qilish, bolaning terapevtik vaziyatda xavfsizlik hissi va oldingi mashg'ulotlarni engish tajribasi borligini ko'rsatadi.

Tuyg'ularni ifoda etishning samarali usullarini ishlab chiqing.

Keyinchalik, his-tuyg'ularni ifoda etishning samarali usullarini ishlab chiqishingiz kerak. Bola o'z his-tuyg'ularini tushunish va nomlashni o'rgangandan so'ng, u ular bilan qanday kurashayotganini, bu his-tuyg'ularning ifodasi uning xatti-harakatlarida qanday namoyon bo'lishini so'rash kerak. Masalan, siz bunday savollarni berishingiz

mumkin: «Siz qayg'uli bo'lganingizda nima qilasiz?», «Oxirgi marta qachon g'azablangansiz? O'shanda nima qilardingiz? Bolalar turli yo'llar bilan, jumladan, boshqa odamlarga va narsalarga nisbatan tajovuzkorlikni tasvirlashlari mumkin. Bolaga g'azabni ifodalashning yanada konstruktiv usullarini ko'rsatish muhim, masalan, «Siz jahlingiz chiqqanda ...» o'yini shaklida. Ko'p sonli usullar orasida bolalar o'zlari uchun eng qulay narsalarni o'rganishlari maqsadga muvofiqdir: rasm chizish, his-tuyg'ulari haqida gapirish, ularni ishonchli odam bilan va boshqalar bilan muhokama qilish.

Bolaning o'z strategiyasini muhokama qilgandan so'ng, psixolog yoki terapevt o'z his-tuyg'ularini kimdir bilan baham ko'rish muhimligini ta'kidlashi kerak. Masalan, siz bolaga shunday deyishingiz mumkin: «Qiyin vaziyatni yolg'iz o'zi yengib o'tish, uni kimdir bilan bo'lishish va muhokama qilishdan ko'ra qiyinroqdir».

Dam olish texnikasini o'rgatish.

Bolaga dam olish va dam olish usullarini o'rgatish travmani engish usullarini o'qitishning tarkibiy qismlaridan biridir. Boshdan kechirgan travma haqidagi his-tuyg'ular va fikrlar bilan ishlash bolalarda tashvishlarning kuchayishiga olib kelishi mumkin, shuning uchun mashg'ulotlarni gevşeme muolajalari - nafas olish mashqlari, individual mushak guruhlarining ketma-ket qisqarishi va bo'shashishi va boshqalar bilan birga olib borish kerak. Anksiyete va dam olish bir-birini istisno qiladigan ikkita reaksiya ekanligi aniqlandi. Shu sababli, dam olish usullaridan tizimli foydalanish bolani travmatik vaziyatga qaytganda qo'rquv va tashvish hissi bilan kurashishga o'rgatadi.

Kognitiv soha bilan ishlash. Shikastlanishni affektiv va kognitiv qayta ishlash.

Bola tomonidan qabul qilingan zo'ravonlik tajribasi kognitiv darajada o'zini va uning atrofidagi dunyo haqida buzilgan g'oya orqali namoyon bo'ladi, bu ma'lum hissiy va xulq-atvor reaksiyalarini keltirib chiqaradi. Etarli hayotiy tajribaga tayanishga qodir bo'lmagan bola, zo'ravonlik haqidagi fikrlarida jinoyatchi uni ilhomlantirgan yoki o'zi zo'ravonlik faktini o'ziga tushuntirishga harakat qilgan noto'g'ri munosabatni aks ettiradi.

Shu munosabat bilan, bolaning kognitiv sohasi bilan ishlash jarohatni bosqichma-bosqich aniqlash va zo'ravonlik epizodlarini yanada kognitiv va affektiv qayta ishlashni, bolaning zo'ravonlik haqidagi buzilgan

kognitiv g'oyalarni tuzatishni va unga o'zi va vaziyat haqida ko'proq moslashuvchan g'oyalarni shakllantirishga yordam berishni o'z ichiga oladi.

Sekin-asta qayta ochishga tayyorgarlik.

Sekin-asta ochilishning maqsadi - bolaga travmani yengib o'tishga yordam berish va unga jiddiy qiyinchiliksiz qaytishi mumkin. Bu, ayniqsa, jinsiy zo'ravonlikka uchragan bolaga yordam berish uchun to'g'ri keladi. Travma bilan ishlash bola qiyin xotiralarni bostirish va undan qochish uchun katta miqdordagi ichki resurslarni sarflashni to'xtatishi va zo'ravonlikning uzoqroq oqibatlarini engib o'tishi uchun zarurdir.

Sekin-asta qayta ochishga tayyorgarlik bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- Bolaga va ota-onaga, agar u bolaning tomonida harakat qilsa va reabilitatsiya jarayonida ishtirok etsa, vaziyatni yanada bartaraf etishning sharti sifatida qiyin tajribalar bilan ishlash zarurligi to'g'risida xabardor qilish;

- Bolaning zo'ravonlik tajribasi haqida umumiy ma'lumot to'plash. Agar bola kuchli tashvish va qochishni namoyon qilsa, siz bilvosita savollardan boshlashingiz mumkin: «Bolalarga nisbatan zo'ravonlik qanday namoyon bo'lishi mumkin?», «Kim zo'ravonlik qilishi mumkin?», «Nega bolalar ular bilan sodir bo'lgan voqea haqida gapirmaydilar?», «Bu sodir bo'lgan bolada qanday his-tuyg'ular paydo bo'lishi mumkin? va hokazo.;

- Bolani aniq nima qo'rqitayotganini, u qanday qo'rquvni zo'ravonlik tajribasi yoki unga ta'sir qilish oqibatlari bilan bog'lashini tushunish muhimdir. Bola tahdid, oshkoralik, qoralashdan qo'rqishi mumkin. Psixologning bolaning bu qiyin fikrlari va his-tuyg'ularini bilishi unga kashfiyot jarayonini izchil boshqarishga va kamroq qo'rqinchli holatlardan qiyinroq holatlarga o'tishga yordam beradi;

- Bolaning tajovuzkor bilan zo'ravonliksiz muloqot qilish tarixi bor yoki yo'qligini aniqlash kerak, keyin, agar iloji bo'lsa, zo'ravonlikning birinchi epizodiga o'ting (agar bunday ketma-ketlik bola uchun maqbul bo'lsa), keyin boshqasiga o'ting. zo'ravonlikning o'ziga xos epizodlari (ular maxsus vaziyatlar bilan bog'liq - tug'ilgan kun, o'quv yilining boshlanishi yoki oxiri va boshqalar). Bu erda kuzatilishi kerak bo'lgan asosiy tamoyil - eng qiyin va og'riqli epizodlardan eng kam og'ir

epizodlargacha bo'lgan harakat;

- Kashfiyotning asosiy nuqtasi - eng katta tashvish, qo'rquv yoki uyatga olib keladigan zo'ravonlik epizodlari bilan bog'liq xotiralar, his-tuyg'ular va fikrlarni amalga oshirishdir. Bolalar hayajonli epizodlar haqida gapirishdan qochishga harakat qilishadi, lekin maslahatchi bolaning diqqatini muloyimlik bilan va izchil ravishda epizodlarga qaytarishi kerak, juda ko'p aniq savollar bermasdan, balki his-tuyg'ular va his-tuyg'ularga e'tibor qaratish kerak. Maslahatchi bolaga his-tuyg'ularini bostirishga urinishdan ko'ra his-tuyg'ularini ifodalash yaxshiroq ekanligini eslatishi kerak. Uzoq muddatli zo'ravonlikni boshdan kechirgan bolalar epizodlarni bir-biriga aralashtirib yuborishadi va alohida epizodlarga, birinchi, oxirgi yoki maxsus tajribalar bilan bog'liq bo'lganlarga e'tibor berish uchun yordamga muhtoj.

Bolaning qochish xatti-harakatlarini boshqarish.

Bolaning tashvishi va zo'riqlari parvarishning ushbu bosqichida aniq yutuqdir va asta-sekin ochilishni davom ettirish muhimdir, garchi mutaxassisning tabiiy reaksiyasi bolaga empatik bog'liqlik va uning azoblanishiga yo'l qo'ymaslik istagi.

Bolaning qarshiligini kamaytirish va kashfiyot jarayonini malakali boshqarish uchun mutaxassis bolaga muhokama turini, vaqtini va davomiyligini tanlashni taklif qilishi mumkin. Agar bola suhbatni davom ettirish qiyin bo'lsa, siz ba'zi ijodiy faoliyatni tanlashni davom ettirishingiz mumkin - rasm chizish, o'ynash va hokazo. Bu uslub bolaga vaziyatni nazorat qilishni his qilishga yordam beradi va shu bilan birga maqsadli ishni davom ettirishga imkon beradi.

Zo'ravonlikning eng kam bezovta qiluvchi epizodlaridan tortib eng bezovta qiluvchisiga qadar davom etish tamoyiliga rioya qilish, shuningdek, mutaxassisga bolaning oldini olish xatti-harakatlarini boshqarishga imkon beradi. Bolaga asosiy terapevtik ko'rsatmalarni eslatish kerak: his-tuyg'ularingizni ifoda etish juda muhim, hatto ular juda og'riqli bo'lsa ham; xotiralarni tiklash qiyin ish, lekin siz buni qila olasiz; qiyin voqealar haqida gapirganda g'azablanish, yig'lash yoki tashvishlanish odatiy holdir.

Sekin-asta ochilish shakllari.

Bolaning travmatik tajribasi bilan ishlash to'g'ridan-to'g'ri og'zaki ifodalash orqali ham, maxsus materiallar yoki vositalardan foydalanish orqali ham mumkin. Bo'lishi mumkin:

O'yin materiallari - qo'g'irchoqlar, o'yinchoqlar va boshqa o'yin terapiyasi yoki qum terapiyasi vositalari yordamida zo'ravonlik tajribasini o'ynash. Psixolog bolaning haqiqiy zo'ravonlik tajribasini qayta ko'rsatishga undashi muhim, agar kerak bo'lsa, o'yin bilan shug'ullanadi va bola allaqachon taqdim etgan ma'lumotlardan foydalanib, bola bilan birga o'ynaydi.

Bolalar ijodiyoti mahsulotlarida zo'ravonlik tajribasini tasvirlash - rasmlar, she'rlar, hikoyalar. Katta yoshdagi bolalar o'z fikr va his-tuyg'ularini xat, hikoya, she'r va qo'shiqlar shaklida ifodalashlari mumkin. Vaqt o'tishi bilan o'smir bunday hujjatlashtirilgan tajribalar bilan faxrlanishi va ularni oila a'zolari bilan baham ko'rishi yoki boshqa bolalarga yordam berish uchun foydalanishi mumkin.

Vizualizatsiya - katta yoshdagi bolalar har qanday zo'ravonlik epizodlarini diqqatni jamlash va tasvirlash uchun boshqariladigan vizualizatsiyadan foydalanishlari mumkin.

Zo'ravonlik bilan bog'liq his-tuyg'ularni muhokama qilish.

Zo'ravonlik bilan bog'liq his-tuyg'ular haqida gapirishni boshlash shifo yo'lidagi birinchi qadamdir. Ayniqsa, «chalkashlik hissi» deb ataladigan narsalarni muhokama qilish juda muhim - agar bolaga nisbatan aralash yoki noqulay his-tuyg'ular, agar zo'ravon bolaga yaqin odam bo'lsa va u hali ham uni sevishda davom etsa. Farzandingiz bilan u uchun muhim bo'lgan, shu jumladan zo'ravonlik bilan bog'liq bo'lgan voqealarni muhokama qilishi mumkin bo'lgan odamlar ro'yxatini tuzishingiz mumkin. Qo'l qo'g'irchoqlari yordamida rol o'ynash ham mumkin.

Kognitiv buzilishlarni qayta shakllantirish.

Bolaga fikrlar, his-tuyg'ular va xatti-harakatlarning o'zaro bog'liqligini, ya'ni fikrlar bizning his-tuyg'ularimizga qanday ta'sir qilishi mumkinligini va fikrlar va his-tuyg'ular birgalikda bizning xatti-harakatlarimizga qanday ta'sir qilishini ko'rsatish muhimdir.

Bolaga ma'lum his-tuyg'ularga sabab bo'lgan fikrlarni tan olishga yordam berish va u bilan muhokama qilish kerak. Shuni ta'kidlash kerakki, salbiy fikrlar to'g'ri va doimiy bo'lishi shart emas. Bola bir xil narsani boshqacha o'ylash mumkinligini tushunganida, unga salbiy yoki qiyin fikrlarni qanday qilib ijobiy va oqilona o'zgartirish mumkinligini ko'rsatish muhimdir.

O'zgartirilgan bayonotlar bolaning o'ziga xos qiyinchiliklari bilan

bog'liq bo'lishi muhimdir. Agar bu o'z-o'zini hurmat qilish bilan bog'liq muammo bo'lsa, bolaga o'ziga nisbatan yangi munosabatni shakllantirishga yordam berish orqali yordam berish mumkin: «Men alohidaman, chunki ...» yoki «Men boshqa bolalar kabi yaxshiman, chunki men ...». Agar bola qo'rqsa yoki tengdoshlari bilan muloqot qilishda qiynalsa, uni jasorat ko'rsatgan vaziyatlarni amalga oshirishga taklif qiling: «Ba'zida men juda jasur bo'lishim mumkin ...». O'zingiz haqingizda ijobiy fikrlarni ifodalash uchun rolli o'yinlardan foydalanish foydalidir.

Fikr va his-tuyg'ularni o'zgartirish jarayoni har doim ham darhol o'rgatib bo'lmaydigan va amalda qo'llanilishi kerak bo'lgan mahoratdir.

4-jadval

Jinsiy zo'ravonlik qurbonlari bo'lgan bolalar uchun stress reaksiyalarini qayta shakllantirish

Turkum	Stressli holat	qayta shakllantirish
Qo'rquv va tashvish	Meni hech kim himoya qilmaydi deb qo'rqaman	Meni himoya qila oladigan kattalarni bilaman
	Boshqa odamlar meni xafa qiladi	Agar men xavf ostida bo'lsam, kimdan yordam so'rashni bilaman.
G'azab va umidsizlik	Men o'zimdan nafratlanaman, men yomonman	Men yaxshiman. Men o'zimni yaxshi ko'raman
	Meni yaxshi ko'rishini va menga g'amxo'rlik qilishini aytgani uchun bunday qilgan odamdan jahlim chiqmasligi kerak.	Men g'azablanishga haqqim bor
Aybdorlik va pushaymonlik	Bo'lib o'tgan voqeaga men aybdorman	Bo'lgan narsa mening aybim emas. Kim qilgan bo'lsa, ayblang
	Men yomon bo'lganim va kattalarga bo'ysunmaganim uchun jazolandim	Men yaxshiman. Men nima bo'lganiga loyiq emas edim
Uyat va o'zidan nafratlanish	Men har doim muammosiz, yordamsizman.	Men yaxshiman. Men ko'p narsa qila olaman
	Men muvaffaqiyatga erishmayman	Men o'zimga ishonishim va o'zimga ishonishim mumkin
	Men o'zimga ishonmayman, o'zimga ishonmayman	Men o'zimga ishonishim va o'zimga ishonishim mumkin
G'aminglik	Men hech kimga ishonolmayman	Men his qila olaman. Men yashay olaman

Xulq-atvor sohasi bilan ishlash.

O'tmishdagi zo'ravonlikning xulq-atvor oqibatlarini bartaraf etish va zo'ravonlikdan jabrlangan bolalarga yordam berishning moslashuvchan

vazifalarini shakllantirish. Zo'ravonlikning xulq-atvori oqibatlari deganda bolalarning keraksiz ishonchsiz, tajovuzkor, jinsiy va o'z-o'zini buzish xatti-harakatlari tushuniladi.

- Asosiy ijtimoiy-xulq-atvor ko'nikmalarini rivojlantirish.

Bolalarning asosiy ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish ularning o'z-o'zini hurmat qilish darajasini oshirish va tengdoshlari va kattalarga nisbatan zo'ravonliksiz, sheriklik xatti-harakatlarini o'rgatishdan iborat. Ushbu vazifani amalga oshirish bola bilan individual ishlash jarayonida ham, guruh mashg'ulotlari jarayonida ham mumkin.

- Bolalarga o'z xavfsizligini ta'minlashning amaliy usullarini o'rgatish.

Bolalarni xavfli vaziyatlarni tan olishga, ijtimoiy xavfli vaziyatni tabiiy va texnogen vaziyatdan ajrata olishga o'rgatish muhimdir. Batafsil muhokama qilish uchun ajablanish omili, ishonch omili, itoat omili kabi masalalar talab etiladi. Bola kimga yordam so'rashi mumkinligini bilishi va bu mahoratni ishlab chiqishi kerak. Materialni nafaqat adabiy yoki hayotiy misollar bilan ko'rsatish, balki o'yin tajribasini keyinchalik og'zakilashtirish bilan rol o'ynash usullarini qo'llash ham foydalidir.

- Ota-onalar / tarbiyachilar uchun bolalarda kerakli xatti-harakatlarni ijobiy mustahkamlash uchun ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar.

Hozirda bolaning yonida bo'lgan ota-onalar, tarbiyachilar yoki o'qituvchilar uchun uni qarovsiz qoldirmaslik va bolalarning ijtimoiy jihatdan maqbul xatti-harakatlarini faol ravishda rag'batlantirish muhimdir. Ularga maqtov, qo'llab-quvvatlash va ijobiy e'tiborni qanday qilib samarali ishlatishni o'rgatish, istalmagan xatti-harakatlarning kuchayishiga yo'l qo'ymaslik uchun muhim mahoratdir.¹

Bola buni ko'rsatishi bilanoq, kerakli xatti-harakatga e'tibor bering va uni maqtang. Ijobiy mustahkamlash xulq-atvor va maqtov o'rtasidagi bo'shliq qanchalik kichikroq bo'lsa, kuchliroq bo'ladi.

- Bolalarning ijobiy harakatlarini nishonlaydigan maxsus nutq naqshlaridan foydalangan holda, aniq harakatlar uchun maqtov.

• Maqtov butunlay ijobiy bo'lishi kerak, masalan: "Men kechki ovqat pishirganimda yaxshi o'ynadingiz! Nega buni har doim qilmaysiz?", keyin salbiy xatti-harakatlar mavjudligini ko'rsatadigan oxirgi ibora

---

¹ Журавлева Т.М. Помощь детям – жертвам насилия. – Москва, 2006. – С.76.

birinchi iborani amalda bekor qiladi.

- Istalgan xatti-harakatni doimo mukofotlash muhimdir. Birinchi muvaffaqiyatli urinishdan so'ng, bolani har safar o'zini yaxshi tutganida maqtash kerak. Keyinchalik, bola tobora ko'proq kerakli xatti-harakatni namoyon etsa, maqto'vning intensivligi kamayishi mumkin.

- Ota-onalarga, o'qituvchilarga bolalarning jinsiy xulq-atvorini tuzatish bo'yicha tavsiyalar.

- Bolalardagi jinsiy xatti-harakatlarga impulsiv, ta'sirchan javoblardan saqlanib.

- Bolani ommaviy ravishda qoralash, sharmanda qilish yoki uning jinsiy xulq-atvorini hissiy jihatdan muhokama qilish mumkin emas, chunki bu kattalarning e'tiborini ularning muammolariga jalb qilish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

- Agar bola boshqalarni jinsiy o'yinga jalb qilsa, diqqatini o'zgartirishi, uni boshqa mashg'ulotlar bilan chalg'itishi kerak, so'ngra undan bunday tovushlar va imo-ishoralarni qaerdan o'rganganini so'rash kerak. Jinsiy zo'ravonlikka uchramagan bolalar qiziquvchanlik asosida bunday o'yinlarda ishtirok etishlari mumkin.

- Obsesif onanizm bilan bola psixologik yoki psixoterapevtik yordam olishi kerak, chunki bu xatti-harakat ortib borayotgan tashvish va boshqa hissiy muammolarga asoslangan.

- Jinsiy zo'ravonlik tajribasidan kelib chiqadigan jinsiy xulq-atvorni to'xtatish bolaning zo'ravonlik bilan bog'liq his-tuyg'ularini terapevtik davolash orqali mumkin.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Zo'ravonlik muammosi bo'yicha asosiy qonun hujjatlari va me'yoriy hujjatlarni sanab o'ting va ularning samaradorligini baholang.

2. Qanday davlat va nodavlat ijtimoiy xizmatlar oiladagi zo'ravonlik masalalari bilan bog'liq?

3. Manfaatdor bo'limlar va mutaxassislarning idoralararo va idoralararo o'zaro hamkorligi darajasini baholash.

4. Oilaviy zo'ravonlikni bartaraf etish bo'yicha faoliyatni tashkil etish, moliyalashtirish va mazmuni bo'yicha mavjud amaliyotda nimani o'zgartirish kerak?

5. Mahalliy va xorijiy ijtimoiy xizmatlarni tashkil etish va faoliyatini qiyosiy tahlil qilish.

6. «Oila bilan psixologik-ijtimoiy ish» tushunchasini kengaytirish
7. Oila bilan psixo-ijtimoiy ishda tizimli yondashuv va integratsiyalashgan yondashuv o'rtasidagi farq nima?
8. Oilaviy munosabatlarning tartibsizligi va oilaviy inqirozlarning tipik ko'rinishlari qanday?
9. Tuyg'ularni ifoda etishning samarali usullarini sanab bering/.
10. Psixoterapevtik yordam qanday holatlarni hisobga olgan holda tuziladi?

6. MAVZU. BOLANI SHAFQATSIZ VA BEPARVO MUNOSABATDAN HIMOYALASH AMALIYOTLARI

REJA:

1. Ijtimoiy ishchining oilalar va xavf ostidagi bolalar bilan ishlashdagi asosiy munosabatlari. Baholash mezonlari.
2. Qiyin hayotiy vaziyatlarga tushgan bolalar bilan ishlashning asosiy tamoyillari va baholashlari.
3. Oiladagi zo'ravonlikdan jabrlangan bolalar bilan ishlashning texnologiyalari.

Kalit so'zlar: *jismoniy zo'ravonlik, jismoniy jazo, boladagi xulq-atvor, ota-onalar uchun eslatma, oila farovonligi tamoyillari, ta'sirchanlik, xavotir, dominantlik, gipersotsiallik.*

1. Ijtimoiy ishchining oilalar va xavf ostidagi bolalar bilan ishlashdagi asosiy munosabatlari. Baholash mezonlari.

Katta, va bola uchun ahamiyatli kattalar kichik bolani ursa, bola o'zini nochor va umidsiz his qiladi.

Bu his-tuyg'ular keyinchalik bolani tushkunlikka solishi yoki tajovuzkor bo'lishiga olib kelishi mumkin. Farzandlaringizga ular o'zini qanday tutishni xohlayotganingizni o'rgating. Yosh bolalar odatda nima noto'g'ri qilayotganlarini tushunishmaydi. Misollaringizda izchil bo'lishga ishonch hosil qiling.

Bolani urganingizda, siz unga muammolarni qanday hal qilishni o'rgatmaysiz.

Siz uni faqat o'zingiz haqida yomon his qilasiz. O'zini past baholash u bilan umr bo'y i qolishi mumkin. Va so'zlaringizga e'tibor bering - ular yanada qattiqroq urishi mumkin.

Jismoniy zo'ravonlik bolaning qasos olish istagi paydo bo'lishiga olib keladi.

Farzandlaringizni so'z bilan, nutq bilan o'rgating. Ularga o'z uyingizda o'rnatgan qoidalarni tushunishga harakat qiling. Bu xavfsizlik qoidalari, ovqatlanish yoki yotish vaqti va tartibi bo'lishi mumkin. Qoidalarni iloji boricha sodda saqlash va barcha oila a'zolari tomonidan rioya qilish uchun qo'lingizdan kelganini qiling.

Jismoniy jazo bolaning «to'g'ri va noto'g'ri» haqidagi tushunchasini

o'zgartiradi.

O'ylab ko'ring, birovni urgani uchun bolani urishning ma'nosi bormi? Olib tashlang, bolani kimdir urgan joydan olib tashlang. Doimiy va qattiqqo'l bo'ling (qoidalarga rioya qilishda). Har safar bolaga undan qanday xulq-atvorni kutayotganingizni va u buni qilmasa nima bo'lishini aytib bering (xonaga boradi, televizor ko'rmaydi yoki boshqa imtiyozlarni yo'qotadi).

Agar siz bolani urgani bo'lsangiz, bu bilan unga urish odatiy va maqbul ekanligini ko'rsatasiz.

Bolalar zo'ravonlik orqali xohlagan narsangizga erishish odatiy amaliyot deb o'ylashadi. Farzandlaringizga his-tuyg'ularini ifoda etishning boshqa usullarini, masalan, so'zlarni o'rgating. Keyin - qabul qiling, ularning his-tuyg'ularini va his-tuyg'ularini qabul qilishingizni ko'rsating. Sizga g'amxo'rlik qilayotganingizni ko'rsating.

Jismoniy zo'ravonlik bolaning his-tuyg'ulariga zarar yetkazadi.

Bu bolaning maktabdagi muvaffaqiyatiga va do'stlari bilan munosabatlariga ham ta'sir qilishi mumkin. Farzandingiz qilayotgan barcha yaxshiliklarga e'tibor bering va qo'llab-quvvatlang. Uni shunchaki borligi uchun sevishingizni bildiring.

Kaltaklangan bolalarning xulq-atvori tajovuzkor va buzg'unchi bo'ladi.

Jismoniy zo'ravonlik bolaga noto'g'ri harakat qilish uchun ko'proq sabab beradi. Bu ularga qandaydir «siz yomonsiz, shuning uchun siz ham yomon ish qilishga haqingiz bor» deb o'rgatadi. Kattaroq bola yomon ish qilsa, «vaqt autlari» dan foydalanishga harakat qiling. Vaqt tugashi tufayli siz bolani, birinchi navbatda, o'zingizdan bir necha daqiqaga ajratasiz. Uni stulga yoki kresloga, narvonga o'tiring yoki xonangizga olib boring. U o'z harakatlarini nazorat qila olganida u erdan qaytib kelsin (lekin bola u yerda soatlab qolmasligi kerak! Odatda taym-aut bir necha daqiqa davom etadi, 10 daqiqagacha). Aytgancha, farzandlaringiz to'g'ri ish qilganda va yaxshi ishlar qilganda ularni qo'llab-quvvatlashni unutmang.

Jismoniy zo'ravonlik bolalarga ichki nazoratni o'rgatmaydi.

Hech qachon bolani urmang. Bir kaltaklangan bola hech qachon o'z xatti-harakatini nazorat qilishni o'rganmaydi: u har doim unga nima qilish to'g'ri va nima noto'g'riligini aytadigan boshqa birovni qidiradi. Bunday bolalar odatda «Men yomon ish qilmasligim kerak,

chunki ular yomon» o'rniga «Men hech narsa qilmasligim kerak, aks holda men jazolanaman» tamoyilini boshqaradi. Sizning taxminlaringiz iloji boricha aniq bo'lishi kerak. Farzandingiz do'stona va hamkorlikda bo'lsa, uni mukofotlang. O'zi yaxshi tanlov qilganda uni qo'llab-quvvatlang.

Har qanday shaklda jismoniy zo'ravonlik qo'rqinchli.

O'zingizni nazorat qiling. Boshqarmaydigan bolaga xotirjamlikni saqlaydigan kattalardan yaxshiroq hech narsa yordam bermaydi. Farzandlaringizni g'azab va his-tuyg'ularini boshqarishga o'rgating va ularning egallashiga yo'l qo'ymang. Siz kata insonlar ekanligingizni unutmang.

Ba'zida juda charchagan yoki xavotirlangan ota-ona qichqirganida ham go'dak, ham kattaroq bolalarni silkita boshlaydi. Hech qanday holatda buni qilmaslik kerak - bu ko'rlik, miya shikastlanishi yoki hatto bolaning o'limiga olib kelishi mumkin. Nima qilish kerak?

To'xta! Agar siz yig'layotgan bo'lsangiz, do'stingizdan, qarindoshingizdan, qo'shningizdan yordam so'rang, dush qabul qilganingizda yoki shunchaki ko'chaga chiqayotganda bola bilan kamida o'n daqiqa o'tirishlarini so'rang, tinchlaning. Boshqalarning yordamini so'rashni va qabul qilishni o'rganing. Oxirgi chora sifatida bolani beshikda yoki bolalar maydonchasida qoldiring va 5 daqiqa davomida dushga boring - siz unga tuzatib bo'lmaydigan zarar yetkazganingizdan ko'ra, chaqaloq yig'lagani yaxshiroqdir.

Bolaning u yoki bu nomaqbul xatti-harakatlarini «omma oldida» to'xtatish uchun hech qachon urmang.

Afsuski, ko'plab onalar va otalar bolaning vaqti-vaqti bilan nazoratdan chiqib ketishi va boshqa odamlar buni ko'rishlari (va ba'zan bu haqda sharh berishlari) uchun xijolat tortadilar. Va ular bu xatti-harakatni zo'ravonlik yordamida to'xtatishni afzal ko'radilar. Bolaning ko'chada, do'konda, bayramda yaramas bo'lishi siz uchun qanchalik noqulay bo'lsa, bolaning boshqalar oldida sodir etilgan zo'ravonlikdan omon qolishi yuz baravar qiyinroq ekanini tushuning (va undan ham yomoni - begonalarning roziligi). Bundan tashqari, shu tarzda siz bolaga uning his-tuyg'ulari va uning fikri siz uchun hech qanday ahamiyatga ega emasligini tushunasiz.

Eslab qoling- bola boshqalarga «qulay» bo'lolmaydi va bo'lmasligi kerak, bu tortmasiga qo'yiladigan yoki o'z vaqtida o'chiriladigan

o'yinchoq emas.

Bolaga moslashishga harakat qiling, uning jadvalini, giyohvandliklarini bilib oling va qaysi hollarda nizolar bo'lishi mumkinligini oldindan o'ylab ko'ring. Agar kutilmagan vaziyat yuzaga kelgan bo'lsa ham, bolaning yig'lashi yoki yaramas bo'lishining hech qanday yomon joyi yo'q. Uni qo'lingizga oling va uyga boring yoki chetga chiqing, skameykaga o'tiring va u tinchlanguncha kuting. Chet elliklar uyalishi kerak, lekin siz emas.

Agar o'zingizning muammolaringiz bolangizni tarbiyalash tarzingizga ta'sir qilyapti deb o'ylasangiz, to'xtang, o'ylab ko'ring va yordam so'rang. Internetda siz qo'llab-quvvatlash guruhini topishingiz va muammolaringiz haqida suhbatlashishingiz mumkin - anonim ravishda, hatto o'z shahringizda mahalliy yordamni topishingiz mumkin.

Agar siz bolaligingizda jazolangan bo'lsangiz, bu xatti-harakatni o'tkazish juda oson. Bolalikda o'zingizni qanday his qilganingizni eslang. Bundan tashqari, o'zingiz uchun vaqt topishga harakat qiling. Siz o'zingizni yaxshi his qilasiz va farzandingiz uchun yaxshi ota-ona bo'lasiz.

Ota-onalar uchun eslatma.

Har doim ta'limda retseptlar yo'qligi aytilgan. Va shunga qaramay, biz sizga bolani tarbiyalashda ishingizni engillashtirishga yordam beradigan ba'zi amrlarni berishga harakat qilamiz:

Birinchi amr:

Hech qachon yomon kayfiyatda tarbiyaviy harakatlar qilmang.

Ikkinchi amr:

Farzandingizdan nimani xohlayotganingizni aniq belgilab qo'ying (va buni unga tushuntiring), shuningdek, u bu haqda qanday fikrda ekanligini bilib oling, uni sizning ta'lim maqsadlaringiz uning maqsadlari ekanligiga ishonitiring.

Uchinchi amr:

Bolaga mustaqillik bering, tarbiyalang, lekin uning har bir qadamini nazorat qilmang.

To'rtinchi amr:

Tayyor yechimni taklif qilmang, balki unga mumkin bo'lgan yo'llarni ko'rsating va bola bilan uning maqsad sari to'g'ri va noto'g'ri qadamlarini tahlil qiling.

Beshinchi amr:

Birinchi muvaffaqiyatga erishilgan vaqtni o'tkazib yubormang, har bir muvaffaqiyatli qadam uchun bolani maqtang. Va umuman emas, balki alohida maqtoqlar! «Siz yaxshi odamsiz» emas, balki aniq «Sen yaxshi odamsan, chunki ...».

Oltinchi amr:

Agar bola noto'g'ri harakat qilsa, xato qilsa, unga bu xatoni ko'rsating. Darhol harakatni baholang va pauza qiling, shunda bola eshitganini tushunadi.

Yettinchi amr:

Shaxsni emas, balki harakatni baholang: insonning mohiyati va uning individual harakatlari bir xil emas. «Sen yomonsan!» (shaxsni baholash) to'g'ri «Siz yomon ish qildingiz!» o'rniga juda tez-tez eshtiladi. (harakatni baholash). Muhim qo'shimcha: xato yoki harakat haqidagi sharhingiz qisqa, aniq bo'lishi kerak.

Sakkizinchi amr:

Bolaning nazoratiga qaramay, unga hamdard ekanligingizni, unga ishonishingizni, u haqida yaxshi fikrda ekanligingizni his qilishiga imkon bering (tabassum, teginish). Aniq ayting (lekin aytishingiz shart emas) bu noxush suhbat tugagach, voqea ham o'tib ketadi.

To'qqizinchi amr:

Ta'lim - bu maqsadlar ketma-ketligi. Farzandingizga uzoq muddatli maqsadlar tizimini yaratishga yordam bering - uzoqdan o'rta va u erdan bugungi kungacha.

O'ninchi amr:

Siz qat'iy, ammo mehribon bo'lishingiz kerak. Mutlaq qat'iylilik ham, cheksiz mehr ham ta'limning yagona asosiy printsipli sifatida mos kelmaydi.

Har bir narsa o'z vaqtida yaxshi va muayyan vaziyatga mos ravishda turli usullarni qo'llash imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Shunda ta'lim o'z vaqtida bo'ladi.

Oila farovonligi tamoyillari

1. Farzandingiz hech narsada aybdor emas:

na paydo bo'lgan narsada,

Bu siz uchun qo'shimcha qiyinchiliklar tug'dirgan emas,

kutilgan baxtni bermaganida ham,

ham sizning umidlaringizni oqlamadi.

Va u siz uchun bu muammolarni hal qilishni talab qilishga haqqingiz yo'q.

Bolangiz - sizning mulkingiz emas, balki mustaqil shaxs. Va uning taqdirini oxirigacha hal qilish, ayniqsa o'z xohishiga ko'ra hayotini buzish. Sizning haqqingiz yo'q. Siz faqat uning xususiyatlari va qiziqishlarini o'rganish va ularni amalga oshirish uchun sharoit yaratish orqali unga hayot yo'lini tanlashga yordam berishingiz mumkin.

2. Bolangiz har doim tinch, itoatkor va shirin bo'lishi shart emas. Uning qaysarligi va injiqliklari oilada bo'lish haqiqati kabi muqarrar.

4. Siz farzandingizning ko'plab injiqliklari va qiliqlari uchun o'zingiz aybdorsiz, chunki:

- uni vaqtida tushunmagan;
- vaqt va kuchini tejaydi;
- uni amalga oshmagan umidlar yoki oddiy tirnash xususiyati prizmasi orqali idrok qila boshladi;
- ular undan yoshi yoki fe'l-atvorining o'ziga xos xususiyatlari tufayli sizga bera olmaydigan narsani talab qila boshladilar.

Muxtasar qilib aytganda, ular uni shundayligicha qabul qilishni xohlamadilar.

5. Siz qilishingiz shart:

- har doim farzandingizdagi eng yaxshi narsaga ishonang;
- unda hali bo'ladigan eng yaxshisiga;
- ertami-kechmi bu eng yaxshisi albatta namoyon bo'lishiga ishonch hosil qilish;
- barcha pedagogik qiyinchiliklarda optimistik bo'lish.

Noto'g'ri ta'limning asosiy parametrlari

1. **Bolalarning shaxsiy rivojlanishining o'ziga xosligini noto'g'ri tushunish.**

Masalan, ota-onalar bolani o'jar deb hisoblashadi, bu esa elementar qadr-qimmat tuyg'usini saqlab qolishdir.

2. Bolalarni rad etish.

Rad etish: bolaning individualligi, uning o'ziga xosligi, xarakter xususiyatlari.

3. Ota-onalarning talablari va umidlari bilan ota-onalarning imkoniyatlari va ehtiyojlari bilan bolalarning imkoniyatlari va ehtiyojlari o'rtasidagi nomuvofiqlik.

4. Ota-onalarning bolalarga nisbatan moslashuvchanligi:

- vaziyatni, momentni etarli darajada hisobga olmaslik;
- o'z vaqtida javob bermaslik;
- muammolarni bartaraf etish, ularga yopishib olish;
- dasturlash talablari;
- muqobil yechimlarning yo'qligi;
- fikrlarni majburlash.

5. Ota-onalarning notekis munosabati - g'amxo'rlik etishmasligi uning ortiqcha yoki aksincha bilan almashtiriladi.

6. Bolalar bilan muomala qilishda nomuvofiqlik:
ota-onalarning o'zgaruvchan va qarama-qarshi talablari.

1. **Ota-onalar o'rtasidagi munosabatlardagi nomuvofiqlik- ziddiyat.**

9. Ta'sirchanlik - ota-onaning haddan tashqari g'azabi, noroziligi yoki tashvishi, tashvish va qo'rquvi

10. Xavotir:

- har qanday sababga ko'ra tashvish va vahima;
- bolani haddan tashqari himoya qilish istagi;
- bolani qo'yib yubormang;
- xayoliy xavf-xatarlardan himoyalaniish;
- bola uchun hamma narsani oldindan qilish istagi;
- doimiy maslahat berish, ogohlantirish uchun obsesif ehtiyoj.

11. Dominantlik:

- o'z nuqtai nazariga so'zsiz bo'ysunish;
- bolani bo'ysundirish istagi;
- fikr va tayyor echimlarni o'rnatish;
- qat'iy intizom va mustaqillikni cheklash;
- jismoniy jazo;
- bolaning faoliyatini doimiy nazorat qilish.

12. Gipersotsiallik

- tamoyillarga rioya qilishni kuchaytirish;
- haddan tashqari talablar;
- bolalarga ko'p sonli qoidalarni yuklash;
- cheksiz miqdordagi tanbehlar va mulohazalar;
- zaif va kamchiliklarga toqat qilmaslik;
- bolalarga kattalardek munosabatda bo'lish.

13. Bolalarning qobiliyatlariga ishonchsizlik:

- o'zgarishlarga nisbatan hushyorlik va shubha;

- bolaning fikriga ishonmaslik;
- o'z mustaqilligiga ishonmaslik;
- o'z harakatlarini qayta tekshirish;
- ogohlantirishlar va tahdidlar.

14. Yetarli darajada javob bermaslik - bolalarning so'rovlariga, ularning ehtiyojlariga, kayfiyatiga o'z vaqtida javob bermaslik.

Ishning boshlanishi:

Voyaga yetmaganlarga nisbatan shafqatsiz munosabatda bo'lish holatlarini barvaqt aniqlash va bolalarga har tomonlama yordam ko'rsatish ularning salomatligi va rivojlanishiga yetkaziladigan zararni minimallashtiradi, voyaga yetmaganlar o'rtasida ijtimoiy etimlik va o'z joniga qasd qilish holatlarining oldini olishga xizmat qiladi.

Voyaga yetmaganlar qarovsizligi va huquqbuzarliklarining profilaktikasi tizimidagi barcha subyektlarning mutaxassislari shafqatsiz muomaladan jabr ko'rgan voyaga yetmaganlarni aniqlashda ishtirok etmoqda.

Noto'g'ri munosabatni erta bosqichda aniqlashda Voyaga yetmaganlarni uzoq vaqt davomida kuzatish imkoniyatiga ega bo'lgan ta'lim va sog'liqni saqlash muassasalari mutaxassislari (shu jumladan, uyushmagan yosh bolalar uchun) alohida rol o'ynaydi.

2. Qiyin hayotiy vaziyatlarga tushgan bolalar bilan ishlashning asosiy tamoyillari va baholashlari.

Prenatal davr (doya + oilaviy shifokor / hamshira)

Yuqori xavfli onalar, agar:

Homilador ayolni kech ro'yxatga olish

juda yosh ona

yolg'iz ona

istalmagan bola

Ko'p bolali onasi

Psixiatrik tashxisi bo'lgan ona

Aqliy zaiflik

Alkogolizm, giyohvandlik

Tug'ruqxonada - akusherlik + oilaviy shifokor / hamshira

Qiyin tug'ilish yoki asoratlar

erta tug'ilish

anomaliyalar

Ona (ota) bola tug'ilganidan xursandmi?

Laktatsiya davri

Ular bolaning sog'lig'i haqida qayg'uradilarmi?

Yangi tug'ilgan chaqaloqlarni parvarish qilish haqida savollar berishadimi?

Shifokorlarning tavsiyalarini, retseptlarini bajaring

Shifokor (maktab shifokori, oilaviy shifokor / hamshira)

Bola rivojlanishi, salomatlik holati (gigiena, tishlar)

Ota-onalarning sog'lig'i holati (aqliy zaiflik), muammolar (alkogol)

Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlar

Bolaning sog'lig'ini kuzatishning muntazamligi, emlash

Baxtsiz hodisalar, jarohatlar

Psixosomatik shikoyatlar («Men o'zimni yomon his qilyapman», qorin og'rig'i, «yurak kolitlari», uyqu buzilishi)

Ona-bola-o'qituvchi munosabatlari

O'qituvchi buni sezishi mumkin:

Akademik samaradorlikning pasayishi

Darslarni qoldirmaslik, maktabga kechikish

Tana gigienasi, kiyim-kechak

Ko'karishlar, yaralar (shu jumladan quloq orqasi), soch holati (ko'rinadigan yirilgan sochlar bormi)

Jismoniy tarbiya darslarini o'tkazib yuborish

Jinsiy chizmalar, o'yinlar

Agressiv, yaramas

Tengdoshlar tomonidan rad etilgan bola

ajratilgan ko'rinish

Tengdoshlar bilan yomon munosabatlar

behayo xulq

O'z qobiliyatlariga zaif ishonch

Uydan qochib ketadi.

1. Huquqni muhofaza qilish organlari (masalan, O'zbekiston Respublikasi prokuraturasiga 1001 ishonch telefoni orqali xabar) - hayot va sog'lig'iga tahdid va (yoki) bolalarga zo'ravonlik, zo'ravonlik, shu jumladan jinsiy zo'ravonlik holatlari aniqlanganligi to'g'risida;

2. Voyaga yetmaganlar ishlari va ularning huquqlarini himoya qilish komissiyasi - Voyaga yetmaganlarning ta'lim olish, mehnat qilish, dam olish, uy-joy va boshqa huquqlarini buzish, shuningdek organlar va muassasalar faoliyatidagi qarovsizlik va qarovsizlikning oldini olishga

to'sqinlik qiladigan kamchiliklar aniqlangan holatlar bo'yicha. Voyaga yetmaganlarning huquqbuzarliklari, bolalarning huquqlari va qonuniy manfaatlari himoya qilinishini ta'minlamagan mansabdor shaxslar, ota-onalar, ularning o'rnini bosuvchi shaxslarning harakatlari yoki harakatsizligi;

3. Vasiylik va homiylik organlari – O'zbekiston Respublikasining 2010-yil 29-sentabrdagi "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning oldini olish to'g'risida"gi O'RQ-263-son Qonuniga muvofiq Qonunchilik palatasi tomonidan 2010-yil 12-avgustda qabul qilingan – vasiylik va homiylik. organlar - etim bolalar, ota-ona qaramog'isiz qolgan yoki ularning hayoti yoki sog'lig'i uchun xavf tug'diradigan yoki ularni saqlash, tarbiyalash va o'qitish talablariga javob bermaydigan muhitda qolgan bolalarga; mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish organlari - Voyaga yetmaganlar va ijtimoiy xavfli vaziyatda bo'lgan va davlat tomonidan ijtimoiy yordamga muhtoj oilalarni aniqlash to'g'risida. Aholini ijtimoiy himoya qilish boshqaruv organlari - qarovsizligi yoki boshpanasizligi munosabati bilan davlat yordamiga muhtoj Voyaga yetmaganlarni aniqlash, shuningdek oilalarni aniqlash;

4. ichki ishlar organlari - Voyaga yetmaganlar va ijtimoiy xavfli vaziyatda bo'lgan oilalar, huquqbuzarlik yoki boshqa g'ayriijtimoiy xatti-harakatlar sodir etgan Voyaga yetmaganlar, shuningdek Voyaga yetmaganlarni huquqbuzarlik yoki boshqa g'ayriijtimoiy harakatlar sodir etishga yoki ularga nisbatan boshqa qonunga xilof harakatlar sodir etishga jalb qilgan ota-onalarga va boshqa shaxslarga nisbatan.¹

5. Alkogolli ichimliklar, giyohvandlik vositalari, psixotrop yoki intellektual va irodaviy faoliyatga ta'sir etuvchi boshqa moddalarni muntazam iste'mol qilganligi sababli tibbiy ko'rikdan o'tkazish, kuzatuv yoki davolanishga muhtoj bo'lgan Voyaga yetmaganlarning sog'liqni saqlash organlari.²;

6. ta'lim organlari - bolalar uylari, maktab-internatlar va boshqa

---

¹ O'zbekiston Respublikasining 2010-yil 29-sentabrdagi "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning oldini olish to'g'risida"gi O'RQ-263-son Qonuni Qonunchilik palatasi tomonidan 2010-yil 12-avgustda qabul qilingan.

² O'zbekiston Respublikasining 2010-yil 29-sentabrdagi "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning oldini olish to'g'risida"gi O'RQ-263-son Qonuni Qonunchilik palatasi tomonidan 2010-yil 12-avgustda qabul qilingan.

bolalar muassasalaridan ruxsatsiz chiqib ketganligi yoki uzrsiz sabablarga ko'ra ta'lim muassasalarida darslar to'xtatilishi munosabati bilan davlat yordamiga muhtoj Voyaga yetmaganlarni aniqlash to'g'risida;

7. Yoshlar ishlari bo'yicha organlar - ijtimoiy xavfli vaziyatda bo'lgan va shu munosabat bilan dam olish, hordiq chiqarish, bandligini tashkil etishda yordamga muhtoj Voyaga yetmaganlarni aniqlash bo'yicha.

8. Profilaktika tizimi organlari va muassasalari mutaxassislari voyaga yetmaganlarga nisbatan shafqatsiz munosabatda bo'lish, bolalarni tarbiyalash, boqish va o'qitish bo'yicha majburiyatlarni bajarmaslik faktlari to'g'risidagi barcha kelib tushgan xabarlarni hisobga oladi, ushbu xabarlarni hisobga oladi, o'z vakolatlari doirasida tezkor tekshiradi. vakolatlari, boshqa bo'limlardan zarur ma'lumotlarni so'rash.

Vasiylik va homiylik organlari mutaxassislarining harakatlari:

1. Voyaga yetmaganlarga nisbatan shafqatsiz munosabatda bo'lish holatlarini barvaqt aniqlashning oldini olish maqsadida vasiylik va homiylik organlarining mutaxassislari voyaga yetmaganlarning qonuniy vakillari bilan hamkorlikda ish olib boradilar:

- bolalarga nisbatan zo'ravonlik belgilari;
- Voyaga yetmaganlarga nisbatan qo'pol munosabatda bo'lish belgilari aniqlangan taqdirda choralar ko'rish tartibi, shu jumladan Voyaga yetmagan shaxsni tibbiy ko'rikdan o'tkazish, darhol (o'sha kuni) Voyaga yetmaganlarning haqiqiy joylashgan joyidagi vasiylik va homiylik organiga xabar berish. Voyaga yetmaganga nisbatan yomon munosabatda bo'lish holati.

2. Voyaga yetmaganga nisbatan shafqatsiz munosabatda bo'lish holatlari to'g'risida ma'lumot olingandan keyin:

2.1. vasiylik va homiylik organi tomonidan aniqlangan shafqatsiz munosabat holatini darhol (o'sha kuni) baholash:

- qo'pol muomala fakti mavjudmi;
- Voyaga yetmaganga tor mutaxassislar (tibbiyot xodimlari, psixologlar) yordami kerakmi;
- Voyaga yetmagan bolaning oilada qolishi mumkinmi?

2.2. Bolaning huquqlari va qonuniy manfaatlar buzilgan taqdirda, shu jumladan ota-onalar (ulardan biri) bolani tarbiyalash, o'qitish majburiyatlarini bajarmaganligi yoki lozim darajada bajarmaganligi

yoki ota-ona huquqlarini suiiste'mol qilgan taqdirda, bola O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 67-moddasiga muvofiq o'z himoyasini so'rab vasiylik va homiylik organiga, o'n to'rt yoshga to'lganida esa – sudga mustaqil ravishda murojaat qilish huquqiga ega, shu bilan birga:

3. Oiladagi zo'ravonlikdan jabrlangan bolalar bilan ishlashning texnologiyalari.

Bolaning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish ota-onalar (ularning o'rmini bosuvchi shaxslar), ushbu Oila kodeksida nazarda tutilgan hollarda esa vasiylik va homiylik organi, prokuror va sud tomonidan amalga oshiriladi.

Qonun hujjatlariga muvofiq voyaga etgunga qadar muomalaga layoqatli deb topilgan Voyaga yetmagan shaxs o'z huquq va majburiyatlarini, shu jumladan himoyalani sh huquqini mustaqil ravishda amalga oshirish huquqiga ega. Bola ota-onalar (ularning o'rmini bosuvchi shaxslar) tomonidan zo'ravonlikdan himoyalani sh huquqiga ega.

Bolaning hayoti yoki sog'lig'iga tahdid, uning huquqlari va qonuniy manfaatlar buzilganligi to'g'risida xabardor bo'lgan shaxslar bu haqda bolaning haqiqiy joylashgan joyidagi vasiylik va homiylik organiga xabar berishlari shart. Vasiylik va homiylik organi bunday ma'lumotlarni olgandan keyin bolaning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish uchun zarur choralarni ko'rishi shart.

Tibbiyot xodimlarining harakatlari:

Bolani tekshirish va ota-onalar (qonuniy vakillar, yaqin qarindoshlar) bilan suhbatlashish natijalariga ko'ra, tibbiyot xodimi oilada bolalarga nisbatan shafqatsiz va beparvo munosabatda bo'lish ehtimolini aniqlashi mumkin.

1. Agar bolaga nisbatan zo'ravonlikning aniq belgilari bo'lsa:

- zo'ravonlik qurboni bo'lgan bolaning ahvoriga tibbiy ko'rikdan o'tkazish, ma'lumotlarni tibbiy daftarga qo'yish;

- bolalarga nisbatan zo'ravonlikning o'rtacha va tanqidiy darajasi bilan ular sog'liqni saqlash muassasasi rahbariga bolalarga nisbatan zo'ravonlikning aniqlangan holati to'g'risida eslatma taqdim etadilar. Sog'liqni saqlash muassasasi rahbari aniqlangan bolalarga nisbatan zo'ravonlik holatlari to'g'risidagi ma'lumotlarni huquqni muhofaza qilish organlariga, vasiylik va homiylik organlariga va Voyaga yetmaganlar ishlari va ularning huquqlarini himoya qilish hududiy komissiyasiga darhol (yozma shaklda) yuboradi;

- zo'ravonlikka uchragan bolani kasalxonaga yotqizish choralarini ko'rish, ijtimoiy favqulodda vaziyatlar xizmatiga murojaat qilish;

- Voyaga yetmaganlar va ijtimoiy xavfli vaziyatda bo'lgan oilalar to'g'risidagi yagona ma'lumotlar bankining hududiy ma'muriga (ijtimoiy himoya organlariga) belgilangan shakldagi ma'lumotlarni yuborish;

- sog'liqni saqlash muassasasining bolalarga tibbiy-ijtimoiy yordam ko'rsatish bo'limi (xizmati) Voyaga yetmaganlar va oilalar bilan yashash joyidagi sanitariya-ma'rifiy ishlarni tashkil etadi;

- bolalarga nisbatan zo'ravonlik namoyon bo'lishining yolg'iz, kichik holatlari aniqlanganda, tibbiyot xodimi bolaning ota-onasi (qonuniy vakillari) bilan psixologik travma oqibatlarini, bolani qo'shimcha tibbiy ko'rikdan o'tkazish zarurati, undan chiqish yo'llari haqida suhbat o'tkazadi. ziddiyatli vaziyat, bolaning ota-ona munosabatlarini hal qilishda oilaga yordam ko'rsatish manzillari to'g'risida. Sog'liqni saqlash muassasasi rahbariyati tomonidan belgilangan tartibda bolaning kartasiga tegishli yozuvlar kiritiladi;

- oilani va bolani nazoratga olish, oiladagi vaziyat va xatti-harakatlarni nazorat qilish uchun aniqlangan holat to'g'risida ta'lim muassasasi rahbarini (vasiylikdagi bolaga nisbatan, vasiylik va homiylik organlariga) yozma ravishda xabardor qiladi; bolaning;

- bola bilan keyingi aloqalar vaqtida boladan va bolaning ota-onasidan (qonuniy vakilidan) ota-ona va bola munosabatlarining rivojlanishi haqida so'rash tavsiya etiladi. Bolani jismoniy shikastlanish belgilari uchun tekshirishni unutmang.

2. Sog'liqni saqlash muassasasi xodimi:

- bolaning kartasiga kaltaklash va boshqa jismoniy zo'ravonlik izlarini yozib qo'yish. Bolaning yoshini hisobga olgan holda, bolaga tibbiy yordam ko'rsatish (zarurat tug'ilganda), bolaning xavfsizligini, qonun hujjatlariga muvofiq oiladan chiqarilgunga qadar (bolani boshqasiga o'tkazish) choralarini ko'rish; ota-ona (qarindosh), bolani kasalxonaga vaqtincha joylashtirish, ijtimoiy xizmatni favqulodda yordam chaqirish). To'g'ri shaklda ota-onalarga (qonuniy vakillar, yaqin qarindoshlar) bolaga nisbatan qabul qilingan qaror haqida xabar bering va bolani oilaga qaytarish muammosini hal qilish variantlarini muhokama qiling.

Aholiga ijtimoiy xizmat ko'rsatish organlari va muassasalari

mutaxassislarining harakatlari:

Aholiga ijtimoiy xizmat ko'rsatish hududiy organlari va byudjet muassasalari mutaxassislarining bolalarga nisbatan zo'ravonlik holatlari aniqlangandagi xatti-harakatlari:

1. Minimal darajada:

- ijtimoiy xavfli vaziyatda bo'lgan oilalar va voyaga yetmaganlar to'g'risidagi yagona ma'lumotlar banki bo'yicha, oila va voyaga yetmaganlar to'g'risidagi ma'lumotlarning mavjud yoki ularga nisbatan antipedagogik ta'lim shakllariga yo'l qo'yilayotganligi, zo'ravonlik ta'lim shakllari belgilari mavjudligini tekshiradilar;

- oiladagi vaziyat va bolaning xulq-atvorini nazorat qilish uchun aniqlangan holat to'g'risida yozma ravishda ta'lim muassasasi rahbariga xabar beriladi;

- agar bola bolalar muassasasiga bormasa, voyaga yetmaganlar ishlari va ularning huquqlarini himoya qilish hududiy komissiyasida oila to'g'risidagi ma'lumotlar mavjudligi yoki yo'qligini tegishli xizmatlar bilan birgalikda aniqlaydi, zo'ravonlik va shafqatsizlikning oldini olish bo'yicha birgalikdagi chora-tadbirlar ro'yxatini belgilaydi. bolalarga qarshi.

Bolaga zo'ravonlik bilan munosabatda bo'lishning yagona, kichik holatlarini aniqlashda muassasa xodimi bolaning ota-onalari (qonuniy vakillari) bilan psixologik jarohatlarning oqibatlari, nizoli vaziyatdan chiqish yo'llari haqida suhbat o'tkazadi. ota-ona va bola munosabatlarini hal qilishda oilaga yordam ko'rsatish manzillari.

2. O'rta va kritik darajalarda:

- Voyaga yetmaganlarning hayoti, sog'lig'i uchun xavf tug'diradigan yoki ularning tarbiyasiga to'sqinlik qiladigan muhitda bo'lgan shaxslarni aniqlash to'g'risida vasiylik va homiylik organlariga xabar berish;

Voyaga yetmaganlarning ota-onasi yoki ularning boshqa qonuniy vakillari hamda Voyaga yetmaganlarga nisbatan zo'ravonlik qilgan va (yoki) ularni jinoyat yoki g'ayriijtimoiy harakatlar sodir etishga jalb qilgan yoxud ularga nisbatan boshqa qonunga xilof harakatlar sodir etgan boshqa shaxslar aniqlanganligi to'g'risida ichki ishlar organlariga xabar berish;

- oilaning komissiya ekspertizasida ishtirok etish, uning davomida mutaxassislar zo'ravonlik qurboni bo'lgan bolaning ahvolini baholaydilar (ular zo'ravonlikka olib keladigan sabablar va shartlarni

tahlil qiladilar);

- O'zbekiston Respublikasining 2010-yil 29-sentabrdagi O'RQ-263-sonli "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning oldini olish to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq 2010-yil 12-avgustda Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilingan.

6-modda. Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning oldini olishning axborot ta'minoti Davlat organlari va boshqa tashkilotlar, shuningdek fuqarolar: Voyaga yetmaganlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari buzilganligi to'g'risida zudlik bilan prokuratura organlariga;

7-moddada huquqbuzarliklarning oldini olish choralari ko'riladi:

Voyaga yetmaganlar ishlari va ularning huquqlarini himoya qilish komissiyalari mutaxassislarining (keyingi o'rinlarda komissiyalar mutaxassislari deb yuritiladi) harakatlari:

1. Fuqarolar profilaktika tizimi organlari va muassasalaridan ma'lumotlarni olganlarida, shuningdek, bolalarga nisbatan shafqatsiz munosabatda bo'lish, bolalarga nisbatan zo'ravonlik harakati sodir etilganlik faktini mustaqil ravishda aniqlaganlarida komissiya mutaxassislari:

- ichki ishlar organlariga va prokuraturaga qonun hujjatlarida belgilangan choralarni ko'rish uchun tegishli xabar (yozma shaklda) yuborish;

- bir vaqtning o'zida vasiylik va homiylik organlariga, ta'lim muassasasiga, aholini ijtimoiy muhofaza qilish organlariga Voyaga yetmaganlarni tarbiyalash, o'qitish va saqlash sharoitlarini o'rganish bo'yicha chora-tadbirlar ko'rish to'g'risida (yozma shaklda) buyruq yuborish;

- oilaning turmush sharoitini o'rganish natijalari bo'yicha materiallarni komissiya majlisida ko'rib chiqish uchun tayyorlash, komissiya majlisida oila to'g'risidagi ma'lumotlarni oilalar va Voyaga yetmaganlar to'g'risidagi yagona ma'lumotlar bankiga kiritish bo'yicha takliflar kiritish; ijtimoiy xavfli holat, agar uning ijtimoiy xavfli holati tasdiqlansa, oila bilan zarur reabilitatsiya tadbirlari;

- shafqatsiz muomaladan jabr ko'rgan va davlat yordamiga muhtoj voyaga yetmaganlarni joylashtirish shakllarini belgilashda yordam ko'rsatish;

Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar - Voyaga yetma-

ganlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini buzganlik, shuningdek, Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning oldini oluvchi organlar va muassasalar faoliyatidagi kamchiliklar bo'yicha.¹;

2. Voyaga yetmagan bolalarini tarbiyalash, o'qitish va ta'minlash bo'yicha majburiyatlarni lozim darajada bajarmaganligi bilan bog'liq kelib tushgan materiallarni (ota-onalik huquqidan mahrum qilish to'g'risidagi materiallar, ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi bayonnomalar) yig'ilishda ko'rib chiqish uchun tayyorlasin.

3. Har chorakda Voyaga yetmaganlarga nisbatan zo'ravonlik holatlarining oldini olish, zo'ravonlikka duchor bo'lgan Voyaga yetmaganlarga yordam ko'rsatish bo'yicha ta'lim muassasasi hududida ko'rilayotgan chora-tadbirlar samaradorligi, shuningdek, Voyaga yetmagan Voyaga yetmaganga yordam ko'rsatish bo'yicha idoralararo hamkorlik samaradorligi monitoringini olib borsin. zo'ravonlikdan jabr ko'rgan, ijtimoiy xavfli vaziyatga tushib qolgan oilalar.

Subyektlarning harakatlarini muvofiqlashtirish ko'rsatkichlari quyidagilardir:

1) Voyaga yetmagan shaxs va uning oilasi bilan individual profilaktika ishlari olib boriladigan bo'limlar soni;

2) oila va Voyaga yetmaganlar bilan reabilitatsiya dasturi va komissiya qarori doirasida rejalashtirilgan tadbirlarni amalga oshirish;

3) Voyaga yetmagan shaxs va uning oilasi bilan individual profilaktika ishining samaradorligi, oiladagi ijobiy o'zgarishlar mezonini bo'lib, oilaning ijtimoiy xavfli vaziyatdan chiqishini ko'rsatadi.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Ijtimoiy ishchining oilalar va xavf ostida bo'lgan bolalar bilan ishlashga munosabati.

2. Vaziyatni baholash Vaziyatni baholash usullari.

3. Oiladagi zo'ravonlikdan jabrlangan bolalar bilan ishlashning asosiy texnologiyalari.

4. Noto'g'ri munosabatda bo'lgan bola bilan suhbat.

---

¹ O'zbekiston Respublikasining 2010-yil 29-sentabrda "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning oldini olish to'g'risida"gi O'RQ-263-son Qonuni Qonunchilik palatasi tomonidan 2010-yil 12-avgustda qabul qilingan.

5. Bolaning huquqlari va qonuniy manfaatlari buzilgan taqdirda kimga murojaat qilinadi?
6. Bolaning zo'ravonligini kim aniqlay oladi?
7. Voyaga yetmaganlarga nisbatan shafqatsiz munosabatda bo'lish deganda nimani tushunasiz.
8. Vasiylik va homiylik organlari haqida tushuncha bering.
9. Bolalarni rad etish deganda nimani tushunasiz?
10. Kaltaklangan bolalarning xulq-atvor xususiyatlarini ochib ber-ing.

Maktabdagi zo'ravonlik (bezorilik)

Bezorilik - qasddan kimgadir zarar etkazish, tahdid qilish yoki qo'rqitish istagi. Talabalarning umumiy xatti-harakati masxara qilish yoki o'zaro masxara qilishni o'z ichiga olishi mumkin. Biroq, bu zo'ravonlikka aylanishi mumkin bo'lgan vaqt keladi (Shimoliy Irlandiya uchun ta'limni qo'llab-quvvatlash, 2008). Ushbu jarayonning og'irligi va davomiyligi bevosita jabrlanuvchining og'zaki, jismoniy yoki psixologik tajovuzga munosabatiga bog'liq. Bezorilik qurbonlari begunohdir, lekin ba'zi talabalar o'zlarining xatti-harakatlari bilan beixtiyor zo'ravonlarni jalb qilishlari mumkin. Bezorilik xatti-harakati boshqa shaxs yoki butun guruh tomonidan qabul qilinishi mumkinligi umumiy qabul qilingan haqiqatdir. Har qanday talaba zo'ravonlik qurboni yoki jinoyatchisi bo'lishi mumkinligini tan olish muhimdir. Faoliyatning juda keng doirasini qamrab oladi:

Jismoniy tajovuz - turtish, itarish, tepish va urish ham og'ir jismoniy zo'ravonlik shaklida bo'lishi mumkin. Haddan tashqari holatlarda og'ir narsalar, pichoqlar ishlatilishi mumkin.

Og'zaki bezorilik. Bunday holda, qurol ovozdir. Eng keng tarqalgan shakl - bu haqoratli taxallus bo'lib, u doimo odam deb ataladi va shu bilan uni jarohatlaydi, haqorat qiladi va kamsitadi. Bu zo'ravonlik ko'pincha tashqi ko'rinishi, urg'u yoki ovoz xususiyatlarida sezilarli farqlarga ega bo'lgan va yuqori yoki past akademik ko'rsatkichlarga ega bo'lgan qurbonlarga qaratilgan. Ism qo'ng'iroq qilish, shuningdek, o'quvchining jinsiy orientatsiyasi haqida maslahatlar shaklida ham bo'lishi mumkin. (Anonim telefon qo'ng'iroqlaridan foydalanish og'zaki bezorilikning juda keng tarqalgan shakli bo'lib, unda nafaqat talabalar, balki o'qituvchilar ham qurbon bo'lishi mumkin).

Qo'rqitish jabrlanuvchini o'zi istamagan narsani qilishga majburlash uchun juda tajovuzkor tana tili va ovoz ohangidan foydalanishga tayanadi. Yuz ifodalari yoki bezorining ko'rinishi tajovuzkorlikni, dushmanlikni ifodalashi mumkin. Jabrlanuvchining ishonchini buzish uchun tahdidlar ham qo'llaniladi.

Izolyatsiya. Ushbu usulning tashabbuskori odatda bezori hisoblanadi. Jabrlanuvchi ataylab izolyatsiya qilinadi, chetlashtiriladi yoki qisman yoki butun sinf tomonidan e'tiborga olinmaydi. «Boykot» e'lon qilinishi mumkin. Bu yozuvlarni tarqatish, jabrlanuvchi eshitishi mumkin bo'lgan haqoratlarni pichirlash yoki taxtalarda yoki jamoat joylarida haqoratli yozuvlar bilan birga bo'lishi mumkin.

Tovlamachilik. Bunday holatda jabrlanuvchidan pul so'raladi va agar pulni darhol qaytarib bermasa, qo'rqitishadi. Shaxsiy buyumlar ham undirilishi mumkin. Jabrlanuvchi, shuningdek, bezori uchun mulkni o'g'irlashga majbur bo'lishi mumkin. Bu taktika faqat jabrlanuvchini ayblash uchun ishlatiladi. Mulkga zarar etkazish Bezori jabrlanuvchining mulkiga e'tibor qaratishi mumkin. Natijada, kiyim-kechak, darsliklar yoki boshqa shaxsiy narsalar shikastlanishi, o'g'irlanishi yoki yashirilishi mumkin. Kattalar xulq-atvori Maktabdagi kattalar beixtiyor yoki boshqacha tarzda bezorilik qilishi, qo'zg'atishi yoki bunday xatti-harakatga yordam berishi mumkin.

Akademik jihatdan muvaffaqiyatsiz/muvaffaqiyatli yoki boshqa himoyasiz talabani kamsitish, o'quvchining tashqi ko'rinishi yoki kelib chiqishi haqida salbiy yoki istehzoli so'zlar aytish, qo'rqitish yoki tahdid soluvchi imo-ishoralar yoki ifodalar mavjud zo'ravonlik holatini yanada kuchaytirishi yoki qo'zg'atishi mumkin.

Bolalarga nisbatan zo'ravonlikni aniqlashda o'qituvchining harakatlari algoritmi. Agar bolaning hayoti va sog'lig'iga xavf tug'dirsa, shafqatsiz munosabatda bo'lishning inkor etilmaydigan dalillari (kaltaklar izlari, aniqlangan jinsiy zo'ravonlik) mavjud bo'lsa, ta'lim muassasasi xodimlari darhol xabardor qilishni o'z ichiga olgan algoritmgaga muvofiq harakat qilishadi. ota-onalar, tibbiy ko'rikdan o'tkazish va aniqlangan holat to'g'risida ichki ishlar organlarini xabardor qilish, KDN va ZP, vasiylik va homiylik organlari.

Agar xulq-atvor belgilari, mumkin bo'lgan guvohlarning xabarlari asosida yomon munosabatda bo'lishda shubhalar mavjud bo'lsa, u holda MA ning xatti-harakatlari, yomon munosabatda bo'lish manbasiga

qarab, quyidagicha bo'lishi mumkin.

Zo'ravonlik manbai oiladir

1. Jabrlanuvchi bola bilan suhbatlashish. Maqsad - vaziyatga oydinlik kiritish. Mas'ul - sinf o'qituvchisi, ijtimoiy o'qituvchi, psixolog (vaziyatga qarab). Suhbat xavfsiz joyda, begonalar yo'qligida o'tkazilishi kerak. Suhbatning ohangi bir xil, do'stona. Bolaga juda yaqin o'tirishdan saqlaning, jismoniy aloqa ham noto'g'ri bo'lishi mumkin, bu bolaning ishonchsizlik tuyg'usini kuchaytiradi.

2. Jabrlanuvchining ota-onasi bilan suhbatlashish. Maqsad - vaziyatga oydinlik kiritish va oilani tark etish bo'yicha kelishuvga erishish.

3. Oilaga chiqish. Maqsad - suiiste'mol qilish xavfini baholash. Mas'ul - sinf o'qituvchisi, ijtimoiy o'qituvchi. Ushbu tavsialarga qo'shimchalar xavf omillari tavsifi bilan yomon muomala qilish xavfini baholash algoritmini taqdim etadi. Algoritm oilani tark etishda foydalanish mumkin. Bir nechta xavf omillari mavjud, ularning umumiy darajasi ular orasida ustunlik darajasi bilan baholanadi.

4. Ota-onalarga bola bilan o'zaro munosabatlar masalalari bo'yicha maslahat berish (kamida 3 ta maslahatlashuv, oilaviy vaziyatning psixologik diagnostikasi, vaziyatni to'g'rilash bo'yicha chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqish) Maqsad: takroriy ACL holatlari xavfini kamaytirish Mas'ul - pedagogik psixolog.

5. Vaziyatni tuzatish bo'yicha qo'shma harakatlar rejasini ishlab chiqish. Maqsad: takroriy VA xavfini kamaytirish. Mas'ul - sinf o'qituvchisi, ijtimoiy o'qituvchi.

Zo'ravonlik manbai tengdoshlardir

1. Jabrlanuvchi bola bilan suhbatlashish. Maqsad - vaziyatga oydinlik kiritish. Mas'ul - sinf o'qituvchisi, ijtimoiy o'qituvchi, o'qituvchi-psixolog (vaziyatga qarab)

2. Jabrlanuvchining ota-onasi bilan suhbatlashish. Bolaga va ota-onalarga reabilitatsiya dasturida ishtirok etish taklifi. Maqsad jabrlanuvchining ahvoli va ehtiyojlarini aniqlashdir. Mojaroni hal qilish bo'yicha kelishuvga erishish. Qayta tiklash dasturini amalga oshirish. Maqsad - ziddiyatli vaziyatni konstruktiv hal qilish. Mas'ul - tiklash dasturlari rahbari, maktab yarashtirish xizmati (SHSP) ko'ngillilari.

4. Konfliktning har ikki tomoni o'rganadigan sinflar bilan profilaktik dasturlarni o'tkazish. Maqsad - HO ning takroriy holatlarini oldini olish. Mas'ul - sinf o'qituvchisi, o'qituvchi-psixolog, ijtimoiy o'qituvchi.

5. Jabrlanuvchi, jabrlanuvchining oilasi bilan individual ish. Maqsad - HO ning takroriy holatlarini oldini olish. Mas'ul - sinf o'qituvchisi, o'qituvchi-psixolog, ijtimoiy o'qituvchi. Ushbu algoritim ta'lim muassasasida maktabni yarashtirish xizmati mavjudligini nazarda tutadi.

Bu erda asosiy tamoyil - betaraflikka rioya qilish. Maqsad - mojaroning yanada rivojlanishiga yo'l qo'ymaslik, uning salbiy oqibatlarini minimallashtirish.

Zo'ravonlikka uchragan bola bilan mutaxassis bilan suhbat sxemasi

- Hozirgi holat

- Vaziyat konteksti

- Zo'ravonlik fakti

- Zo'ravonlikka hissiy reaksiya (bola, ota-ona).

- Oqibatlari (jarohatlar va boshqalar)

- Suiiste'mollik tarixi (shu jumladan, siz ilgari kasalxonaga yotqizilganmisiz)

- Xavfsizlik (o'zingizni qanday himoya qilasiz? kim yordam beradi?)

- Jinoyatchi bilan munosabat

- Suhbatni yakunlash (normallashtirish, bolaning nuqtai nazarini aniqlashtirish, bolada qanday his-tuyg'ular va reaksiyalar bo'lishi mumkinligini muhokama qilish)

Namuna savollar:

1. Hozir o'zingizni qanday his qilyapsiz? biror narsa og'riyaptimi? Kayfiyating qanday? (hozirgi holat)

2. Joylashtirish (kim gapiryapti, maqsad)

3. Nima bo'ldi? ko'karishlar (jarohatlar) qaerda? seni kim urdi?

4. Nima sababdan, qanday qilib? (bo'lgan voqea konteksti)

5. Qanday qilib, nima bilan, qancha vaqt kaltaklangan? (voqea tavsifi)

6. Siz qanday munosabatda bo'ldingiz? sizga nima bo'ldi (yig'ladi, qo'rqib ketdi, g'azablendi, uxlab qoldi)? (hissiy reaksiya)

7. Zo'rlovchi o'zini qanday tutgan? G'azablangan, xafa bo'lgan, baqirgan va hokazo?

8. Uning qanday munosabatda bo'lganini kim ko'rdi? (Kim himoya qildi yoki yo'q)

9. Bu ilgari sodir bo'lganmi? qanchalik tez-tez? Kasalxonaga/ klinikaga borganmisiz?

10. Kimga, qachon, nima dedingiz? va h.k.

11. Kimga yordam so'rashingiz mumkin? Nega? Har doimmi? Yana kim yordam beradi?

5. OILAVIY QARSHILIK BILAN ISHLASH (THR TEXNIKASI)
Qarshilikni yengish muammosiga ijobiy yondashish Qarshilikni yengish muammosiga ijobiy ijodiy yondashish asosida ikkita asosiy taxmin mavjud:

1. Qarshilik mavjud. Odamlar har doim ongli ravishda yoki ongsiz ravishda, ularning fikricha, ularning manfaatlariga mos kelmaydigan narsaga qarshi turadilar. 2. Qarshilik e'tirofqa loyiqdir. Bunga hurmat bilan munosabatda bo'lish kerak. Qarshilikni yengish muammosi ana shu ikki taxminni hisobga olgan holda hal etilsa, ijobiy hal bo'lishi va munosabatlarning yaxshilanishiga xizmat qiluvchi omillardan biriga aylanishi mumkin. «Ishga» ijobiy yondashish uchun yana bir shartga rioya qilish kerak: ijtimoiy xodim - mijoz bilan ish olib boruvchi - bu odamdan nimani xohlashini aniq bilishi kerak. Agar ijtimoiy ishchining talablari real shartlar, ma'lum natijalar, mumkin bo'lgan imtiyozlar, mijoz amalga oshirishi kerak bo'lgan aniq harakatlar va boshqalar shaklida ifodalangan bo'lsa, mijoz undan talab qilinadigan narsani qilish ehtimoli katta.

Qarshilikni yengish muammosiga ijobiy yondashish ijtimoiy ishchi va mijoz o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirishning to'rt bosqichini nazarda tutadi:

- (1) aniqlash,
- (2) tan olish,
- (3) tadqiqot
- (4) tekshirish.

Keyingi bosqichga o'tish faqat oldingi bosqichda yuzaga kelgan barcha masalalar hal qilingandan keyingina mumkin. Ushbu model «SHER modeli» (ingliz tilidagi bosqichlar nomlarining birinchi harflaridan keyin - Surfacing, Honoring, Exploring, Rechecking) nomi bilan tanilgan. Qarshilikni oshkor qilish Ijtimoiy ishchi mijozdan nima kerakligini aniq aytganidan keyin qilishi kerak bo'lgan birinchi va ehtimol eng qiyin narsa bu mijozni ijtimoiy ishchining uning hayotiga aralashuviga qarshi ekanligini anglashdir. Ko'p odamlar turli sabablarga ko'ra hamkorlik qilishni istamasliklarini ataylab yashirishadi, jumladan quyidagilar: uzoq vaqt davomida ijtimoiy xizmatlarning aralashuv

urinishlariga e'tibor bermaslik («gapirish va go'shakni qo'yish»), ishonchsizlik, asosiy muloqot qobiliyatlari yo'qligi. Bu ham sodir bo'ladi,

Mijoz tomonidan qarshilik mavjudligini samarali aniqlash uchun siz ikkita oddiy qoidaga amal qilishingiz kerak:

A. Mijoz "buning uchun hech narsa olmasligini" ta'kidlab, unga qarshilik ko'rsatishni osonlashtiring. Ijtimoiy ishchi mijoz nima uchun qarshilik ko'rsatayotganini bilishni xohlayotganini va iloji boricha ochiqchasiga aytishi kerak. Nega bu muammoni hal qilish juda muhimligini to'g'ridan-to'g'ri va ochiq tushuntirish kerak. Mijoz hech kim uni «bo'g'ib qo'ymasligi» yoki «jazolashi» va bu erda hech qanday «hiyla» yo'qligini tushunganidan so'ng, ijtimoiy ishchi qarshilikning haqiqiy manbalarini aniqlash ancha oson bo'ladi.

B. Mijozga «hamma narsani bilishni» xohlayotganingizni ayting. Mijoz nima uchun siz xohlagan narsani qilishni xohlamasligini tinglash yoqimli tajriba emas. Biroq, bu bilan eng boshidan shug'ullanish kerak. Agar mijoz qarshilik ko'rsatsa, muammoni yo'q deb ko'rsatishdan ko'ra, uni hal qilishga harakat qilgan ma'qul.

Qarshilikni tan olish Ushbu bosqichda siz quyidagilarni qilishingiz kerak:

A. Mijozni tinglang. Biror kishi ijtimoiy xizmatlar bilan hamkorlik qilishni istamasligi sabablarini ochiq aytsa, ijtimoiy ishchi oldida turgan vazifalarni qanday hal qilishni ta'minlash va uni kutayotgan qiyinchiliklar haqida juda ko'p muhim ma'lumotlarni to'plashi mumkin. yo'l yoqalab. Shuningdek, u ijtimoiy ishchiga kim bilan ishlayotgani haqida ko'proq ma'lumot olish imkonini beradi. Mijozning aytganlarini «o'chirish» uchun har qanday urinish nafaqat ma'lumotlarga kirishni yo'qotadi, balki mijozni uning fikri hech kimni qiziqtirmaydi, deb o'ylaydi va shunga ko'ra, unga nima bo'layotgani hech kimni qiziqtirmaydi. Ushbu bosqichda ijtimoiy ishchi o'zining dastlabki pozitsiyasini talab qilmasligi, mijozga nimanidir tushuntirishga harakat qilmasligi yoki unga noto'g'ri ekanligini isbotlamasligi juda muhimdir. Siz shunchaki diqqat bilan tinglashingiz kerak.

B. Qarshilik borligini tan olish. Qarshilikning mavjudligini tan olish ijtimoiy ishchining mijoz bilan roziligini anglatmaydi. Bu faqat mijozga qarshilik ko'rsatish huquqiga ega ekanligini ko'rsatadi. «Men bu sizga muammo tug'dirishiga roziman» yoki «Siz men bilan rozi

bo'lmashlikka to'liq huquqingiz bor» kabi bayonotlardan foydalanish ijtimoiy ishchiga o'z pozitsiyalarida qolib, mijozning nuqtai nazarini tushunishga imkon beradi. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, ijtimoiy ishchi mijozga nima bo'layotganini yoqtirmasligini tan olishi kerak, ammo mijozning qandaydir tarzda haq ekanligiga rozi bo'lmashligi kerak.

C. Mijozning qarshilik ko'rsatish huquqiga ega ekanligini yana bir bor ta'kidlang. Ijtimoiy ishchi shuni bilishi kerakki, mijoz hech qachon oqibatlaridan qo'rqmasdan, avval sodir bo'layotgan voqealardan noroziligini bildirishga majbur bo'lmagan. Qarshilikning o'z qadr-qimmatiga ega ekanligini, mijoz xavf ostida emasligini va uni tushunishini vaqti-vaqti bilan ta'kidlab, ijtimoiy ishchi ijobiy muloqot muhitini yaratadi. «Sizga bu yoqmasligi mutlaqo normal holat» yoki «Nega g'azablanganingizni tushunaman» kabi so'zlarni aytish ijtimoiy ishchiga vaziyatni nazorat qilishga, mijoz esa bo'shashib, o'zini ochishga yordam beradi. Qarshilik tadqiqoti:

Ushbu bosqichda siz quyidagilarni qilishingiz kerak:

•«Xususiy» va «umumiy» qarshilik o'rtasida chiziq torting. «Shaxsiy» qarshilik mijozga qo'yilgan aniq talablarni anglatadi; «Jami» qarshilik bu talablarga mos kelmaydi. «Umumiy» qarshilikning sabablari odatda birovning o'z ustidan hokimiyatini tan olishni istamaslik, eski shikoyatlar, boshqalarning e'tiboriga muhtojlik va o'z xohish-istaklarini aniq anglamaslikdir. Ijtimoiy ishchi «xususiy» 40 va «umumiy» qarshilikni ajrata olishi kerak. Agar u bu bilan qiynalsa, u mijozdan shunchaki so'rashi mumkin: «Sizga nima yoqmaydi?» Ba'zi hollarda mijoz aniq javob berishi mumkin, boshqalarida - yo'q. Agar mijozning «umumiy» qarshiligi keyingi ishlashga to'sqinlik qilmasa, u bilan keyinroq «ishlash» yaxshiroqdir.

•Qarshilik xususiyatini tahlil qiling. Ijtimoiy ishchi mijoz tomonidan qarshilik borligini aniqlab, tan olganidan va uning tabiatan «xususiy» ekanligini aniqlagandan so'ng va mijoz xavf ostida emasligini tushungandan so'ng, ijtimoiy ishchi mijozga harakat qilishda yordam berishi mumkin. unga savol berish orqali rad etishdan tasdiqlashgacha: «Nima istaysiz?» Bu savolga javob berib, mijoz o'zi bilmagan holda ijtimoiy xodimga muammoni hal qilishda yordam bera boshlaydi. Katta ehtimol bilan, mijoz o'ziga qo'yilgan talablarni bajarishning muqobil usullarini taklif qiladi, bu esa ijtimoiy xodimga uning oldiga qo'yilgan

maqsadlarga erishishga va mijozga «yuzni saqlashga» imkon beradi. Ushbu bosqichda siz mijozning qarshilik darajasini doimiy ravishda kamaytirish uchun siz muzokaralarga o'tishingiz kerak. u uchun biror narsa yaxshi tomonga o'zgarishi kerak. Qarshilik xarakterini tahlil qilish natijalariga ko'ra, mijoz bilan keyingi harakatlarni kelishib olish kerak. Tekshirish Uchrashuv tugashidan oldin qarshilik darajasini yana «o'lchash» va ijtimoiy ishchi va mijoz erishilgan kelishuvlar haqida bir xil tushunchaga ega yoki yo'qligini tekshirish kerak. Bu sizga yig'ilish natijalarini sarhisob qilish imkonini beradi va mijozga o'z zimmasiga olgan majburiyatlari haqida «unutish» imkonini bermaydi. Agar keyingi yig'ilish o'tkazilsa, bunday ko'rib chiqish yaxshi boshlanish nuqtasi bo'lib xizmat qiladi, shu bilan birga mijozdan qarshilik ko'rsatish muammosini yana hal qilish zaruratini yo'qotadi. Tekshirish Uchrashuv tugashidan oldin qarshilik darajasini yana «o'lchash» va ijtimoiy ishchi va mijoz erishilgan kelishuvlar haqida bir xil tushunchaga ega yoki yo'qligini tekshirish kerak. Bu sizga yig'ilish natijalarini sarhisob qilish imkonini beradi va mijozga o'z zimmasiga olgan majburiyatlari haqida «unutish» imkonini bermaydi. Agar keyingi yig'ilish o'tkazilsa, bunday ko'rib chiqish yaxshi boshlanish nuqtasi bo'lib xizmat qiladi, shu bilan birga mijozdan qarshilik ko'rsatish muammosini yana hal qilish zaruratini yo'qotadi.

Zo'ravonlikni boshdan kechirgan bolalar bilan ishlash bo'yicha amaliy tavsiyalar.

Agressiya - bu jamiyatda odamlarning birgalikda yashashi me'yorlari va qoidalariga zid bo'lgan, hujum qilish ob'ektlariga (jonli va jonsiz) zarar etkazadigan, odamlarga jismoniy zarar etkazadigan yoki ularga psixologik noqulaylik tug'diradigan maqsadli buzg'unchi xatti-harakatlardir. Shafqatsizlik va zo'ravonlik tushunchalari torroq bo'lib, tajovuz tushunchasiga kiradi. Shafqatsizlik - bu odamlarning

azob-uqubatlariga befarqlik yoki ularga sabab bo'lish istagidan iborat shaxsiy xususiyatdir. Zo'ravonlik - boshqa birovning xatti-harakatini buzish. Zo'ravonlik ikki xil bo'lishi mumkin: ochiq va yashirin yoki bilvosita. Vaqt o'tishi bilan zo'ravonlik hozirgi va o'tmishda sodir bo'lgan narsalarga bo'linadi. Voqea sodir bo'lgan joyda va atrof-muhitda zo'ravonlik sodir bo'ladi: uyda - qarindoshlar tomonidan; maktabda - o'qituvchilar yoki bolalar tomonidan; ko'chada - bolalar yoki notanish kattalar tomonidan.

Bolalarga nisbatan zo'ravonlik turlari.

•Jismoniy zo'ravonlik, jismoniy zo'ravonlik - 18 yoshgacha bo'lgan bolaning tasodifiy bo'lmagan shikastlanishi

•E'tiborsizlik - ota-ona yoki tarbiyachining 18 yoshgacha bo'lgan bolaning oziq-ovqat, kiyim-kechak, boshpana, sog'liqni saqlash, ta'lim, himoya va nazoratga bo'lgan asosiy ehtiyojlarini doimiy ravishda ta'minlamasligi.

•Jinsiy zo'ravonlik - bu bola yoki o'smirni boshqa shaxs tomonidan jinsiy qoniqish uchun foydalanish.

•Psixologik e'tiborsizlik - ota-ona yoki tarbiyachining bolaga kerakli yordam, e'tibor va mehmni doimiy ravishda bermasligi. •Psixologik zo'ravonlik - bu bolani haqorat qilish, haqorat qilish, haqorat qilish va masxara qilish kabi surunkali xatti-harakatlardir, zo'ravonlikka uchragan bolada quyidagi alomatlar paydo bo'lishi mumkin:

•Jismoniy: o'z-o'zini shikastlash, suyaklar yoki yumshoq to'qimalarning shikastlanishi, bosh suyagi singan yoki singan holda subdural gematoma, retinal qon ketish, tana, dumba yoki boshning kontuziyalari, ma'lum turdagi kuyishlar (sigaretadan, dazmoldan va boshqalar), qorin bo'shlig'i shikastlanishi, tishlash izlari, rentgenologik belgilar (bo'g'imlarning siljishi va boshqalar) tufayli jigar yoki taloqning yorilishi.

•Psixologik: bolaning tahqirlash, haqorat qilish, haqorat qilish va masxara qilish kabi surunkali xatti-harakatlari haqida bolaning shikoyatlari.

•Bolaning tashqi ko'rinishi past, xulq-atvori o'ziga xos, befarq, xavotirli, asabiy, o'zini past baholaydi va zo'ravonlikning boshqa ko'rinishlariga ega. Bolaning yoshiga qarab jismoniy zo'ravonlikka shubha qilish imkonini beruvchi bolaning ruhiy holati va xulq-atvorining xususiyatlari.

0-6 oylik yoshi:

- harakatsizlik
- atrof-muhitga befarqlik
- tashqi ogohlantirishlarga javob yo'qligi yoki zaif
- 3-6 oylik kam uchraydigan tabassum 6 oylik - 1,5 yosh:
- ota-onadan qo'rqish
- kattalar bilan jismoniy aloqa qilishdan qo'rqish
- doimiy asossiz tashvish
- ko'z yoshi, doimiy ingrash, chekinish, g'amginlik
- kattalarni olishga urinayotganda qo'rquv yoki ruhiy tushkunlik

1,5-3 yosh:

- kattalardan qo'rqish
- quvonchning kamdan-kam ko'rinishlari, ko'z yoshlari
- boshqa bolalarning yig'lashiga qo'rqinchli javob
- xulq-atvordagi haddan tashqari - haddan tashqari tajovuzkorlikdan

befarqlikgacha

3 yoshdan 6 yoshgacha:

- sodir bo'lgan narsa bilan yarashish, qarshilik yo'q
- og'riqqa passiv javob
- sharhlarga og'riqli munosabat, tanqid
- hayratlanarli xatti-harakatlar, haddan tashqari rioya qilish
- psevdo-kattalar xulq-atvori (kattalarning xatti-harakatlarini tashqi tomondan ko'chiradi)•salbiy, tajovuzkorlik

•yolg'on, o'g'irlik

•hayvonlarga nisbatan shafqatsizlik

•o't qo'yishga moyil

Kichik maktab yoshi:

•zarar va shikastlanish sababini yashirish istagi

•yolg'izlik,

•do'stlarning etishmasligi

•maktabdan keyin uyga borishdan qo'rqish

Yoshlik:

•uydan qochganlar

•o'z joniga qasd qilishga urinishlar

•huquqbuzarlik

•spirtli ichimliklar, giyohvand moddalarni iste'mol qilish

•jinsiy aloqada «chekinish»

Kattalar xulq-atvorining o'ziga xos xususiyatlari, psixologik zo'ravonlikka shubha qilish imkonini beradi.

- unga muhtoj bo'lgan bolaga tasalli berishni istamaslik;
- bolani haqorat qilish, so'kish, ayblash yoki omma oldida kamsitish;
- unga nisbatan doimiy tanqidiy munosabat;
- bolaning salbiy tavsifi;
- bolani nafratlangan yoki sevimagan qarindoshi bilan aniqlash;
- muvaffaqiyatsizliklari uchun javobgarlikni unga o'tkazish;
- bolani yoqtirmaslik va nafratni ochiq tan olish

Kattalar xulq-atvorining xususiyatlari, jismoniy zo'ravonlikka shubha qilish imkonini beradi.

- Shikastlanish tufayli bolaning ota-onasining tibbiy muassasada yordam so'rab murojaat qilishda sababsiz kechikish.
- Xabar qilingan tarixda qarama-qarshiliklar mavjud.
- Hikoya jismoniy topilmalar bilan mos kelmaydi (jismoniy jarohatlar bola yoki tarbiyachi tomonidan aytilgan voqeaga mos kelmaydi).
- Shubhali jarohatlar tarixi bor.
- Ota-ona etkazilgan zarar uchun javobgarlikni o'ziga yoki boshqa shaxsga yuklaydi.
- Ota-ona bolaning o'zini o'zi jarohatlaganini tushuntiradi.
- Bola jarohatlarni davolash uchun bir necha bor turli pediatriya muassasalariga joylashtirilgan.
- Bola ota-onasini yoki vasiysini uni xafa qilishda ayblaydi.
- Ota-onaning bolalik davridagi jarohatlar tarixi bor.
- Ota-onalar o'z farzandlari uchun haqiqiy bo'lmagan va muddatidan oldin kutishlarini ko'rsatadilar.

Bolalarga zo'ravonlik ta'rifi.

Zo'ravonlik deganda 18 yoshga to'lmagan bola tushuniladi, uning ota-onasi yoki qonuniy ravishda ularga g'amxo'rlik qilish uchun javobgar bo'lgan boshqa shaxs:

- bolaga jiddiy zarar etkazishga olib keladi yoki yo'l qo'ysa,
- bolaga jiddiy zarar etkazish xavfini keltirib chiqaradi yoki yaratishga imkon beradi;

•Jinoyat qonunchiligida bolaga nisbatan jinsiy zo'ravonlik sodir etadi yoki unga ruxsat beradi Bolalarga nisbatan zo'ravonlik ta'rifi.

Yomon munosabatda bo'lgan bola - ota-ona yoki uning o'rmini bosuvchi boshqa shaxs tomonidan eng kam g'amxo'rlik darajasi etarli

darajada bajarilmaganligi natijasida zarar ko'rgan 18 yoshgacha bo'lgan bola:

- bolaning oziq-ovqat, kiyim-kechak, ta'lim, tibbiy yordam bilan etarli darajada qoniqmasligi, agar u moliyaviy jihatdan bunga qodir bo'lsa;

- bolaning o'z nazorati va homiyligi bilan etarli darajada ta'minlanmaganligi;

- zarar yetkazish yoki yetkazilishiga yo'l qo'yish, shuningdek bunday qilish xavfi mavjudligi, shu jumladan haddan tashqari jismoniy jazo qo'llash;

- giyohvand moddalarni iste'mol qilish yoki giyohvand moddalarni iste'mol qilish;

- alkogolli ichimliklarni o'z harakatlariga nisbatan o'zini o'zi boshqarishni yo'qotadigan darajada iste'mol qilish;

- sudning aralashuvini talab qiladigan shunga o'xshash har qanday boshqa harakatlar. Ota-onalar yoki qonuniy ravishda ularga g'amxo'rlik qilish uchun javobgar bo'lgan boshqa shaxslar tomonidan tashlab ketilgan 18 yoshga to'lmagan bola yomon munosabatda bo'lgan boladir.

Bolada bu alomatlar yoki omillarning mavjudligi ikkita tashxisdan birini qo'llash imkonini beradi: bolalarni suiiste'mol qilish (pedagogik e'tiborsizlik) yoki bolalarni suiiste'mol qilish.

Bolalarga nisbatan zo'ravonlik uchun xavf omillari

a) Ota-onalar uchun psixologik xavf omillari

- shaxsga hujum qilingan, hafsalasi pir bo'lgan, g'azablangan holatlarning chastotasi va intensivligi,

- tez-tez tajovuzkorlik bilan muvaffaqiyatga erishish,

- madaniy va submadaniy normalar,

- impulsivlik, reaksiyalarning intensivligi, yuqori faollik va qaramlik bilan tavsiflangan temperament. b) oiladagi muhitning xususiyatlari va huquqbuzarlarni (tajovuzkorlarni) ota-onalar tomonidan tarbiyalash sharoitlari.

- Ota-onalar ota-ona roliga salbiy munosabatda bo'lishadi, bolaga etarlicha iliqlik va g'amxo'rlik qilmaydi. Bu bolalarda o'z oilasiga bog'liqlik hissi buziladi.

- Bolaning xulq-atvoriga adekvat cheklovlar qo'yilmaydi, tegishli nazorat ta'minlanmaydi, oila a'zolari va tengdoshlariga nisbatan tajovuzkor xatti-harakatlarga bag'rikenglik ko'rsatiladi.

•Oilaning jismoniy jazolash yoki zo'rvon hissiy portlashlarga moyilligi.

•Impuls nazorati yomon bo'lgan va oson qo'zg'aluvchan bolalar, barqarorroq javob shakliga ega bo'lgan bolalarga qaraganda bezovta qiluvchi xatti-harakatlarni namoyon qiladilar. Buzg'unchining belgilari

- Masxara qilish, masxara qilish, itarish

- Jismoniy jihatdan tengdoshlariga qaraganda kuchliroq

- Boshqalardan ustun deb tan olinishni yoqtiradi

- Impulsiv, asabiy, toqatsiz, tajovuzkor, majburlash, urushqoq

- Boshqalarga nisbatan kam hamdardlik ko'rsatadi

- Antisosyal xatti-harakatlarga erta aralashish (ichish va boshqalar).

•Tugallangan sinflar soni bo'yicha tengdoshlaridan orqada qolish qurbonning belgilari

- Masxara qilish

- Turtish, tepish

- U qochishga harakat qiladigan janjallarga kiradi

- Uning buyumlari olib ketiladi yoki yo'q qilinadi

- Uning «tushunmagan» kesiklari va yirilgan kiyimlari bor.

- Tengdosh guruhlardan chiqarib tashlangan

- O'yinlar uchun oxirgi tanlangan

- O'qituvchiga yaqin bo'lish

Zo'rvonlikni boshdan kechirgan bolalarning xususiyatlari:

- boshqa odamlarga bo'lgan ishonchning pasayishi

- travmadan keyingi reaksiyalar: qo'rquv, dahshatli tushlar, tashvish, depressiya, yo'qotish, sezgirlik, tutilishlar, g'amxo'rlik qila olmaslik (empatiya) va boshqalar;

- o'zini past baholash, ishonchsizlik, qadrsizlik hissi, iliq hissiy aloqalar, samimiy munosabatlarning yuqori ahamiyati;

- sokin nutq, nutqning buzilishi,

- aybdorlik hissi, o'zini ayblash, mustaqil qaror qabul qilishda qiyinchiliklar, passiv pozitsiya

- Kognitiv buzilish: mantiqsiz va qarama-qarshi e'tiqodlar va e'tiqodlar

- hissiy tartibga solishning buzilishi, shu jumladan aleksitimiya, depressiya, g'azab va boshqalar, shuningdek, xavf darajasini baholash qobiliyatining pasayishi, o'z-o'zini buzish xatti-harakatlariga olib keladi. Bolalarning shikastlanishga bo'lgan reaksiyalari

- Shikastli xotiralar - hech qanday soʻz ishlamaydi
  - Hodisalarning mumkin boʻlgan notoʻgʻri talqini
  - Shikastlanish jarayoni kattalarnikiga qaraganda sekinroqdir.
  - Yuqori darajadagi tashvish yigʻlash, tishlash, narsalarni uloqtirish, barmoq soʻrish va hayajonli xatti-harakatlar orqali namoyon boʻladi.
  - Jismoniy xotira boʻlishi mumkin, aqliy xotira ehtimoldan yiroq.
- Travmaga reaksiya (2-6 yosh)**
- Norozilik tuygʻusining etishmasligi, shuning uchun kattalarga qaraganda tezroq travmadan omon qolishi mumkin
  - Shikastli voqea haqida oʻynash va oʻynash bilan shugʻullaning
  - Qarovchilarga bogʻlanishning tashvishli xatti-harakati
  - Jim, chekinib, harakatsiz boʻling
  - Qisqa «qaygʻu davri» bor - takrorlanadi
  - Jismoniy mustaqillikdagi regressiya
  - Uyquning buzilishi - dahshatli tushlar
  - Kundalik tartibingizdagi oʻzgarishlar sizni xavf ostiga qoʻyishi mumkin
- Oʻlimni tushunmaydi Travmaga reaksiya (6-10 yosh)**
- Tuygʻularni ifodalashning jim usullarini oʻynaydi
  - Ehtimol, konsentratsiyaning pasayishi
  - Xulq-atvordagi tub oʻzgarishlar
  - Oxiri “baxtli” boʻlgan voqea haqida tasavvur qila oladi
  - Kattalarga boʻlgan ishonchni toʻxtatish
  - Mustaqillik sari oʻsish ehtimoli koʻproq
  - Tananing normal ichki disfunktsiyalari
  - Xulq-atvorni nazorat qilishda ortib borayotgan qiyinchilik
  - Oldingi rivojlanish bosqichiga qaytishi mumkin
- travmatik reaksiyalar (10-12 yoshli qizlar; 12-14 yoshli oʻgʻil bolalar)**
- Oʻzaro munosabatlarda koʻproq «bolalarcha» boʻling
  - Falokatning adolatsizligidan juda gʻazablangan
  - Qutqarilganida eyforiya va qoʻzgʻaluvchanlikni namoyon qilishi mumkin
  - Falokatdan oldingi voqealardagi ramziy belgilarga qarang, masalan, alomat va falokatdan keyingi najotga ramziy maʼno bering.
  - Koʻpincha xafagarchilikni nazorat qilmaslik uchun fikrlar va his-tuygʻularni bostiring
- Shikastli reaksiyalar (10-12 yoshli qizlar; 12-14 yoshli oʻgʻil bolalar)**
- Oʻz xatti-harakatlarini baholay oladi

- Qisqartirilgan kelajak hissi bo'lishi mumkin
- Borliqning foydasizligi va ma'nosizligi hissi bo'lishi mumkin
- Psixosomatik kasalliklar travmatik reaksiyalarni ko'rsatishi mumkin (12/14 yoshdan 18 yoshgacha)
- O'smirlar kattalar TSSBga eng o'xshash
- Maktabda itoatsizlik orqali g'azab, uyat, xiyonat his qilishlari va umidsizliklarini bildirishlari mumkin.
- O'zlarining xatti-harakatlarini va boshqalarning xatti-harakatlarini baholang
- Ularni qutqarish o'lmaslik tuyg'usiga hissa qo'shishi mumkin
- Travmatik reaksiyalar (12/14 yosh - 18 yosh)
- Ular ko'pincha shubhali va shuning uchun boshqalarga nisbatan ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishadi.
- Ovqatlanish va uyqu buzilishi tez-tez uchraydi
- Depressiya va anomiya o'smirlarni qiynashi mumkin
- Impulslarni nazorat qilishni yo'qotishi va boshqa oila a'zolari va o'zlari uchun xavf tug'dirishi mumkin
- Spirtli ichimliklar va giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish dunyoning ma'nosizligi natijasida muammoga aylanishi mumkin
- Fojia yoki falokat yana sodir bo'lishidan qo'rqish, qisqargan kelajak hissini oshiradi.
- Psixosomatik kasalliklar bo'lishi mumkin. Bolalar uchun kurash strategiyalari
- Qo'shimchalar va munosabatlarni tiklang va tasdiqlang (Oiladagi sevgi va g'amxo'rlik; Bolalar bilan o'tkaziladigan qo'shimcha vaqt; ularga g'amxo'rlik qilayotganingizni bildiring; Ota-ona himoyachi va g'amxo'rlik rolini o'z zimmasiga oladi; Jismoniy yaqinlik)
- Bolalar bilan fojia haqida gapiring (ularning his-tuyg'ularini «shamollatish» ga yordam bering - hamma narsa qabul qilinadi; zo'ravonlik yo'q; o'yinni rag'batlantirish kerak)
- Ota-onalar regressiv xatti-harakatlarga toqat qilishga tayyor bo'lishi kerak; tajovuz va g'azab bilan kurashish
- Ota-onalar farzandiga fojia haqida gapirishga tayyor bo'lishlari kerak. Iloji boricha ko'proq faktik ma'lumotlarni taqdim eting; o'z nazariyalarini muhokama qilsinlar
- Ulardan boshqa bolalar ushbu voqea haqida qanday fikrda va qanday his qilganlarini so'rang

- Kelajakda ishonch hosil qiling
- O'lim muammolari alohida yo'naltirilgan bo'lishi kerak

Zo'ravonlik bilan ishlashda siz ertak bilan ishlash yoki hikoya yozishdan foydalanishingiz mumkin, keyin esa uni ijro etishingiz mumkin. Kattalar bilan ishlashda haqiqiy voqea o'ynaladi, agar bu travmatik bo'lsa, unda ramziy haqiqatga sho'ng'ish kerak. Siz uyqu bilan ishlashdan foydalanishingiz mumkin (haqiqiy yoki tasavvur). Biz yaqin atrofda bo'lishi va yordam berishi mumkin bo'lgan tashqi manba (qandaydir kuch) topishimiz kerak.

Bu haqiqiy xarakter bo'lishi mumkin yoki bo'lmasligi mumkin. Himoya qila oladigan kishi (agar bu oiladagi zo'ravonlik holati bo'lmasa, qahramon, otaning surati). Bunday tadqiqotdan so'ng biz bir necha yil ichida o'zimizga qarash usulini qo'llaymiz. Jabrlanuvchini boshdan kechirgan barcha his-tuyg'ular normal ekanligiga ishontirish kerak. Ular ifodalanishi kerak. Agressiya ovoz, harakat, oyoq osti qilish, urish (stulda gazeta) bilan ifodalanishi mumkin. Zo'ravonlik holati o'qituvchiga aylanadi. Jabrlanuvchi bilimga ega bo'ladi, o'z tajribalari bilan kurashishni o'rganadi. Psixolog tajriba orttirishga yordam beruvchi vositachiga aylanadi.

7. MAVZU. OILADA AYOLLARGA NISBATAN ZO'RAVONLIK MUOMMOLARINING GENDER ASPEKTLARI

REJA:

1. Oilada ayollarga nisbatan zo'ravonlik bilan munosabatda bo'lish ijtimoiy muammo sifatida.
2. Erkaklar va ayollar o'rtasidagi munosabatlarda zo'ravonlikning paydo bo'lishi va tarqalishining sabablari.
3. Oilaviy zo'ravonlikka uchragan ayollar bilan ijtimoiy-pedagogik ish.

Kalit so'zlar: *Genderga asoslangan zo'ravonlik, JSST, Insest, tahdid yoki harakatlar, kaltaklash, qurol ishlatish, zo'rlash, qamoqqa olish, moliyaviy nazorat, ayolga yoki boshqa odamlarga nisbatan shafqatsizlik, gender stereotiplari*

1. Oilada ayollarga nisbatan zo'ravonlik bilan munosabatda bo'lish ijtimoiy muammo sifatida.

«Genderga asoslangan zo'ravonlik» atamasi «gender» tushunchasini o'z ichiga oladi, chunki shaxslararo zo'ravonlik qurbonlarining aksariyati ayollardir. Zo'ravonlik ayollarga nisbatan namoyon bo'ladi, chunki ular ayol va erkaklar bilan munosabatlarda teng bo'lmagan kuchga ega, shuningdek, butun dunyo bo'ylab jamiyatda pastroq mavqega ega. Buning natijasida - kuch yo'qligi va maqomning pastligi - ayollar o'zlariga nisbatan zo'ravonlik harakatlariga zaif bo'lib qoladilar. «Ayolning jismoniy, jinsiy yoki ruhiy salomatligiga zarar yetkazadigan yoki olib kelishi mumkin bo'lgan jinsiy aloqa asosida sodir etilgan har qanday zo'ravonlik harakati yoki azoblanishi, shuningdek, bunday harakatlar bilan tahdid qilish, majburlash yoki o'zboshimchalik bilan ozodlikdan mahrum qilish. jamoat yoki shaxsiy hayot.» (Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ayollarga nisbatan zo'ravonlikka barham berish to'g'risidagi deklaratsiyasi)

Genderga asoslangan zo'ravonlik odatda suiste'mollikning qandaydir shakllariga hamroh bo'ladi. Bu kuzatuv, ayniqsa, jinoyatchi jabrlanuvchini tanigan hollarda to'g'ri keladi va aynan shunday holatlar ayollarga nisbatan ular tanigan insonning zo'ravonlik qilishi ularni zo'ravonlik harakatlari qanchalik shikastlagani haqidagi umumiy sur'atning ko'p

qismini ochib beradi (Russell, 1986). Zo'ravonlik hodisalari bitta, takroriy yoki doimiy bo'lishi mumkin. Zo'ravonliklar zo'ravonlik harakatlarini sodir etishda bir qator taktikalardan foydalanadilar va shu tariqa ular o'z qurbonlarini nafaqat jinsiy, balki jismoniy, psixologik va hissiy/og'zaki azob-uqubatlarga duchor qilishlari mumkin.

Bularning barchasi jabrlanuvchi uchun jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin, bu unga jismoniy og'riq, psixologik azob va doimiy kuchli qo'rquv hissini keltirib chiqaradi.

Bolalarga nisbatan jinsiy zo'ravonlik Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti (JSST) bolalarning jinsiy zo'ravonligini «bola yoki o'smir (ko'pincha qiz) va keksa odam, ko'pincha erkak yoki kattaroq o'g'il o'rtasidagi jinsiy aloqaning turli shakllarini o'z ichiga olgan hokimiyatni suiiste'mol qilish deb ta'riflaydi. tanish. Bunday munosabatlar jismoniy majburlash yoki boshqa majburlash taktikalarining natijasi bo'lishi mumkin, masalan, maktabda o'qish uchun pul to'lash yoki ta'sir qilish tahdidi. Ba'zida bunday suiiste'mollik ishonchni buzish shaklida bo'lishi mumkin, bunda bola ishongan shaxs o'zining jinsiy ehtiyojlarini qondirish uchun bunday ishonchdan foydalanadi.

"Insest yoki insest - bu oilada jinsiy zo'ravonlik; ko'p hollarda ular ota, o'gay ota, bobo, amaki, uka yoki oila ishonchiga sazovor bo'lgan boshqa erkak tomonidan sodir etilgan bo'lsa-da, bunday holatlar ayol qarindoshlar tomonidan ham sodir bo'lishi mumkin. Insestning qo'shimcha psixologik jihati bor bu bolaga g'amxo'rlik qilishi va uni himoya qilishi shart bo'lgan oila a'zosining ishonchini suiiste'mol qilish". (VOZ, 1997).

Jinsiy zo'ravonlik erkalash, onanizm, og'zaki, vaginal yoki anal jinsiy aloqani o'z ichiga olishi mumkin. Jinsiy zo'ravonlik harakatini sodir bo'lgan deb hisoblash uchun jinsiy aloqa sodir bo'lgan bo'lishi shart emas. Jinsiy zo'ravonlik, shuningdek, bolalar fohishaligi, pornografiya yoki ko'rgazmadan foydalanishni o'z ichiga oladi. "Ko'pgina jamiyatlarda bolalar jinsiy zo'ravonlik darajasini tan olishni istamaydilar. Muammoga e'tibor bermaslikka - bolalar jinsiy zo'ravonligining tarqalishini kamaytirishga va uning tabiatini yumshatishga - ko'pincha zo'ravonlik uchun ayb jabrlanuvchi yoki uning onasiga yuklanadi. Bolaga qo'yilgan ayblovlar qizning o'zi bunday zo'ravonlikni qo'zg'atishi yoki hamma narsani o'ylab topishiga asoslanadi. Onani jinsiy aloqa qilishdan bosh tortib, zo'rlovchini o'zini shu darajaga olib kelganlikda yoki u bilan

«til biriktirib aloqada bo'lgan», nima bo'layotganini tushunmaganlikda yoki xabar bermaganlikda ayblashlari mumkin. (JSST, 1997).

Uydagi zo'ravonlik. Oiladagi zo'ravonlik - bu ayolning turmush o'rtog'i yoki turmush o'rtog'i tomonidan jismoniy, og'zaki, hissiy, psixologik va yoki jinsiy zo'ravonlik. Genderga asoslangan zo'ravonlikning bu turi tahdid yoki harakatlar, kaltaklash, qurol ishlatish, zo'rlash, qamoqqa olish, moliyaviy nazorat, ayolga yoki boshqa odamlarga nisbatan shafqatsizlik va u uchun qadrlil bo'lgan narsalarni, shuningdek haqoratli va yoki qadr-qimmatni kamsitishni o'z ichiga olishi mumkin. uning manzilida til. Jismoniy zo'ravonlik - bu boshqa shaxsni boshqarish uchun jismoniy kuch ishlatish yoki tahdid qilish orqali zo'ravonlik shakli. Bunga odamni urish, urish, bo'g'ish, tishlash, biror narsa ulotirish, tepish va itarib yuborish, shuningdek, o'qotar qurollardan yoki pichoqli qurollardan foydalanish kiradi.

Jinsiy zo'ravonlik jinsiy majburlash yoki nazorat qilish harakatidir. Bunga ma'lum bir tarzda jinsiy aloqa qilishni talab qilish yoki amalga oshirish, ayolni boshqalar bilan jinsiy aloqa qilishga majburlash, ayolning jinsiy xususiyatlarini kamsitish va/yoki kontratseptsiya vositalaridan foydalanmasdan jinsiy aloqa qilishni talab qilish kiradi. Hissiy va og'zaki haqorat - bu ayol bilan yomon munosabatda bo'lib, uning o'zini o'zi qadrlashiga putur etkazadi. Bu tanqid, tahdid, haqorat, kamsituvchi so'zlar va sherikning qadr-qimmatini kamsituvchi munosabatni o'z ichiga olishi mumkin.

Psixologik zo'ravonlik - bu ayolni izolyatsiya qilish va uning o'zini hurmat qilish tuyg'usiga putur etkazish uchun turli xil taktikalardan foydalanish, buning natijasida u tobora ko'proq qo'rqadigan sherigiga qaram bo'lib qoladi. Bunga quyidagilar kiradi:

Ayolni uydan tashqarida ishlash huquqidan mahrum qilish

Uni naqd puldan mahrum qilish

Uni oilasi va do'stlaridan ajratib qo'yish

Odamlarga yoki u qadrlaydigan narsalarga zarar yetkazish bilan tahdid qilish

Uning harakatlarini doimiy ravishda kuzatib borish.

Gender yondashuvi jamiyatning ikkala ijtimoiy-gender guruhining manfaatlarini hisobga olishni o'z ichiga oladi, chunki bu yondashu-

vni amalga oshirishning asosiy maqsadi gender tengligiga erishishdir.¹ Gender yondashuvining qoidalarini hisobga olgan holda, shaxslararo munosabatlardagi zo'ravonlik sabablarini o'rganishni tahlil qilishda undan foydalanishning quyidagi shartlari e'tiborga olinishi kerak:

- zamonaviy erkaklar va ayollar nikohdan oldingi va nikoh munosabatlarini quradigan ijtimoiy-madaniy kontekstni va o'zgaruvchan ijtimoiy sharoitlarni hisobga olgan holda;

fanlararolik (zo'ravonlik kabi murakkab hodisani aniqlash turli xil ilmiy fanlarni o'rganishni birlashtirish orqali aniqlanishi mumkin). Gender yondashuvining fanlararo aloqadorligi har qanday ijtimoiy-psixologik hodisalarni o'rganishda samarali istiqbollarni ochadi, bu erda odamlar o'rtaidagi o'zaro bog'liqlik sinkretik, bir vaqtning o'zida ijtimoiy, psixologik va iqtisodiy;

- nafaqat erkaklarni, balki ayollarni ham sherikga nisbatan zo'ravonlikni keltirib chiqaradigan sub'ekt sifatida ko'rib chiqishni o'z ichiga olgan gender munosabatlarining tengligi g'oyasini ta'kidlash;

- shaxslararo munosabatlar sub'ektlari sifatida erkaklar va ayollarning rollari va maqomlari taqsimotining tabiatiga alohida e'tibor berish;

- zo'ravonlikning namoyon bo'lishiga biologik jihatdan aniqlangan shartlar emas, balki ijtimoiy-madaniy omillar ta'sirini ta'kidlash;

- gender me'yorlari, erkaklik / ayollik stereotiplari va erkaklar va ayollarning psixologik farovonligi va xatti-harakatlari o'rtaidagi munosabatlar masalasini majburiy ko'rib chiqish;

- ko'p bosqichli tahlil (tadqiqotchilar nafaqat munosabatlar sub'ektlarining xususiyatlariga, balki turli ijtimoiy institutlarning ta'siriga ham e'tibor berishlari kerak). Gender yondashuvi ijtimoiy voqelikning turli darajalarida o'rganilayotgan hodisani tahlil qilishni o'z ichiga oladi, shuning uchun uni zo'ravonlik fenomenini o'rganishga qo'llash oila faoliyatining institutsional darajasini va shaxslararo oilaviy munosabatlar darajasini hisobga olishni belgilaydi.²

---

¹ Словарь гендерных терминов / под ред. А.А.Денисовой; Региональная общественная организация «Восток – Запад: женские инновационные проекты». – Москва: Информация –XXI век, 2002. – С.71.

² Клёцина И.С. Современное состояние и перспективы исследований гендерных отношений в сфере социологического и психологического знания // Женщина в российском обществе. 2013. № 2. – С. 3-13.

Jinslararo munosabatlarni o'rganishda ishlab chiqilgan gender yondashuvi odamlar hayotining davlat va xususiy sohalarida erkaklar va ayollarning rollari, maqomlari, pozitsiyalarini farqlash zarurligi va maqsadga muvofiqligi haqidagi an'anaviy g'oyalarni tanqid qilish uchun mo'ljallangan. hukmronlik / bo'ysunish tizimlari va rasmiy sohada va norasmiy munosabatlarda erkaklar va ayollar tengligi g'oyasini e'lon qiladi. Erkaklar ham, ayollar ham bir-birini bostirish va bo'ysundirish uchun asosga ega emas, shuning uchun jinslararo munosabatlarda zo'ravonlikning hech qanday shakli qabul qilinishi mumkin emas. Erkaklar va ayollar o'rtasidagi munosabatlar pozitsiyalar tengligi, bir-birining maqsad va manfaatlarini hisobga olgan holda qurilishi kerak. Tenglik sog'lom va barqaror sheriklik va nikoh munosabatlarining belgisidir.

2. Erkaklar va ayollar o'rtasidagi munosabatlarda zo'ravonlikning paydo bo'lishi va tarqalishining sabablari.

Erkaklar va ayollar o'rtasidagi yaqin munosabatlarda namoyon bo'ladigan barcha zo'ravonlik turlari ko'p omilli. Oiladagi zo'ravonlikni tahlil qilishga bag'ishlangan zamonaviy adabiyotlarda zo'ravonlikni qo'zg'atuvchi omillarni guruhlashning turli xil variantlari taklif etiladi, masalan, zo'ravonlik mavzusiga nisbatan, ilmiy fanlarga qarab, ichki va tashqi omillar, zo'ravonlik sabablari. sotsiologik, huquqiy, feministik yondashuv doirasida ko'rib chiqiladi¹.

Keling, V.V.Solodnikov ishida taklif qilingan modellarga muvofiq zo'ravonlikning kelib chiqish sabablarini tahlil qilaylik.²:

- shaxsiy-oila;
- ijtimoiy-madaniy.

Shaxsiy-oilaviy model bir nechta asosiy navlarga ega.

Aksariyat odamlar, shu jumladan o'z ishlarida zo'ravonlik muammosi bilan shug'ullanadigan mutaxassislar, ko'pincha uning sabablarini asab tizimining disfunktsiyasi, genetik ta'sirlar, biokimyoviy omillarning ta'siri yoki tajovuzkorning shaxsiy xususiyatlarining namoyon bo'lishi natijasida ko'rib chiqadilar. Bu shaxsiyat buzilishining qandaydir shakli,

---

¹ Досина Н., Смирнов Я. Семейная власть как источник насилия // Власть. 2009. № 12. – С. 118-121.

² Солодников В.В. Социология социально-дезадаптированной семьи. – СПб.: Директ, 2007. – 384 с.

psixopatologiyasi sifatida tavsiflanadi: «Bunchalik yuqori testosteron darajasi bilan undan yana nimani kutish mumkin», «U aqldan ozganligi uchun zo'rvonlik qiladi», «U kasal odam», «U yomon xulq», «U juda hayajonli va tajovuzkor.» Ushbu biologik tushuntirishlar sodda va jozibali, ammo ular qo'zg'alish, kuchli his-tuyg'ular va zo'rvonlik harakatlari o'rtasidagi chegaralarni xiralashtiradi. Zo'rvonlik harakatlari ko'pincha ma'lum hissiy holatlarning haddan tashqari ko'pligi bilan bog'liq,

Erkaklarning zo'ravon xatti-harakatlarga moyilligini tushuntirishda tabiiy tanlanish nazariyasiga (C.Darvin) va jinsiy dimorfizm tamoyiliga asoslangan biologik-evolyutsion yondashuv mashhurdir. Ushbu qarashlarga ko'ra, evolyutsiya jarayonida erkaklar va ayollarda turli xil belgilar aniqlangan: jismoniy tajovuzkorlik, raqobatbardoshlik, hissiy mustaqillik va muammolarni hal qilishda instrumental yondashuv - erkaklarda passivlik, hamkorlikka moyillik, hissiy qaramlik va boshqalar. g'amxo'rlik qilish tendentsiyasi - ayollarda. . Evolyutsion psixologlarning fikriga ko'ra, erkaklarning «tabiiy» maqsadi maqom uchun raqobat qilish va ularning genotipini ko'paytirish huquqini beruvchi resurslarni himoya qilishdir, shuning uchun tabiat ularga katta tajovuzkorlikni berdi.

O'zgarish, ommaviy qashshoqlik, nazoratsiz migratsiya, daromadlarning haddan tashqari tengsizligi va turli xil ijtimoiy guruhlarning hayot sifatidagi sezilarli farqlar va boshqalar.¹ Mahalliy ommaviy axborot vositalari ham yurtdoshlarimizda, birinchi navbatda, yoshlarda, albatta, erishib bo'lmaydigan turmush darajasida shakllangan umidsizlikning kuchayishiga, ayniqsa televideniaga yordam beradi.² Ushbu nazariyaga ko'ra, ijtimoiy munosabatlardagi muvaffaqiyatsizlik, yo'qotish, bostirish natijasida yuzaga keladigan doimiy umidsizlik tajribasi kuchli his-tuyg'ular va zo'rvonliklarning to'planishiga olib keladi, ular uydagi zo'rvonlikning turli shakllari orqali o'z ifodasini topadi.

Ko'pincha, uydagi zo'rvonlik holatida o'z mas'uliyatini oshirish

---

¹ Юревич А. В. Проявления агрессивности в современном российском обществе как психологическая проблема // Психологический журнал. 2014. Т. 35, № 3. – С. 68-77.

² Сочивко Д. В., Полянин Н. А. Молодежь России: образовательные системы, субкультуры, исправительные учреждения / Московский психолого-социальный институт. – Москва. 2009. – 268 с.

uchun erkak sherigiga hujum qilish haqidagi hikoyani: «O'shanda men ishda juda og'ir kunni o'tkazdim» yoki «Bizda pul bilan muammolar bor edi» degan so'zlar bilan boshlanadi. Huquqbuzarning hayotini stress bilan bezash tashqi sharoitlar tufayli uning harakatlarini tushunarli qilishga urinishdir. Erkak bosim ma'lum darajaga yetganda portlab ketadigan muhrlangan idish sifatida taqdim etiladi. Bu soddalashtirilgan va noto'g'ri rasm. Savolga javob berish kerakki, bu odamning sherigi bilan bo'lgan munosabatlarining tuzilishida uning o'zi bosim ostida bo'lgan paytlarda unga nisbatan shafqatsiz munosabatda bo'lishga imkon beradi. Agar siz diqqat bilan qarasangiz, stress/bosimning «saba-bini» o'z ichiga oladi¹.

Ko'pgina zo'ravonlik nazariyalari tushuntirishni zo'ravonning, shuningdek, jabrlanuvchining oilaviy rivojlanish tarixi kontekstiga qo'yadi. Ba'zi psixoanalitik tushunchalarga muvofiq, masalan, V.Shutzning shaxslararo xulq-atvorning uch o'lchovli nazariyasiga ko'ra, erta bolalik davrida asosiy ehtiyojlarning qondirilmasligi katta yoshdagi muammoli xatti-harakatlarda namoyon bo'ladi. Agar erta yoshda bola doimo nazorat ostida bo'lsa, unga o'z mustaqilligini ko'rsatishga imkon bermasa, uning tan olinishi va hissiy bog'lanishga bo'lgan ehtiyojini qondirmasa, u holda balog'at yoshida bunday odam boshqalarga hukmronlik qilishga intiladi, chunki yaqin qarindoshini yo'qotish qo'rquvi unda kata bo'ladi.

Zo'ravonlikni normallashtirishda ommaviy axborot vositalari katta rol o'ynaydi. Jozibali va yoqimtoy qahramonlar boshqalarni tepib, mushtlab, ularga urg'u berganlarni otib tashlaydigan filmlar va teledasturlarni tomosha qilganimizda, biz kuchlilar boshqa odamlarni jazolashga, kerakli natijaga erishish uchun jismoniy zo'ravonlik qo'llashga haqli degan xabarni olamiz.

---

¹ Blacklock N. Domestic violence: perpetrators, the community and its institutions // *Advances in Psychiatric Treatment*. 2001. Vol. 7. P. 65-72.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ko'pincha intim munosabatlarda zo'ravonlik qiladigan erkaklar zo'ravon oilalarda o'sgan.¹ Biroq, ota-onalarga nisbatan shafqatsizlik guvohlari va oiladagi zo'ravonlik qurbonlarining hammasi ham tajovuzkor bo'lib qolmaydi.²

Bir qator tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, zo'ravonlik va zo'ravonlikka nisbatan bag'rikenglik munosabati ko'plab xalqlarning o'ziga xos xususiyati bo'lib, bu zo'ravonlikning kelib chiqishida ijtimoiy-madaniy omillarning muhim rolini ko'rsatishi mumkin. Ijtimoiy-madaniy tushuntirishlar bo'lsa, zo'ravonlik sabablari ijtimoiy tuzilmalar, an'analar, me'yorlar va e'tiqodlarga joylashtiriladi. Keling, zo'ravonlik sabablarining ijtimoiy-madaniy modeli bilan bog'liq yondashuvlarning misollarini ko'rib chiqaylik.

Ayollarga nisbatan zo'ravonlik muammosiga zamonaviy qarashlar erkaklarning ayollar ustidan hukmronligi sifatida tushuniladigan feministik patriarxat kontseptsiyasi va rasmiy va norasmiy munosabatlار sohasida erkaklar va ayollarning tengligi haqidagi gender yondashuvi g'oyalari bilan bog'liq. Jamiyatning patriarxal tabiati, ayollarni ikkinchi darajali inson sifatida qabul qilish erkaklarda zo'ravonlik qilish huquqiga ega ekanligiga ishonchini mustahkamlaydi. Feministik nazariyalar shuni ta'kidlaydiki, sotsializatsiya jarayonida erkaklar zo'ravonlik muammolari hal qilishning maqbul usuli va jinsiy jamiyatda o'zlarining imtiyozli mavqeini saqlab qolish vositasi degan tushunchaga ega bo'ladilar. Psixologik, jismoniy va jinsiy zo'ravonlik o'z kuchini namoyish etish, vaziyatni nazorat qilish va oila a'zolarining egalik huquqini namoyish qilish usuli bo'lib xizmat qiladi;

Oilaviy munosabatlarning asosiy muammolaridan biri bu er-xotinning boshqa oila a'zolari ustidan hokimiyat va nazoratni qo'lga kiritish

---

¹ Кауфман М. Семь «П» мужского насилия // Женские миры — 99: VII Всемирный женский междисциплинарный конгресс в Тромсо и гендерные исследования в России / под ред. О. В. Шныровой; Ивановский центр гендерных исследований. — Иваново, 1999. — С. 56-77.; Потапова Е. А. Что такое домашнее насилие: концептуальный подход к проблеме // Гендерный калейдоскоп: курс лекций / под общ. ред. М.М. Малышевой. — Москва: Academia, 2002. — С. 489-502.; Blacklock N. Domestic violence: perpetrators, the community and its institutions // Advances in Psychiatric Treatment. 2001. Vol. 7. — P. 65-72.; 52. Jenkins A. Invitations to Responsibility. Adelaide (Australia) : Dulwich Centre Publications, 1990. 320 p.

² Blacklock N. Domestic violence: perpetrators, the community and its institutions // Advances in Psychiatric Treatment. 2001. Vol. 7. — P. 65-72.

orqali o'zlarini tasdiqlash istagi. Aslida, shaxsning rivojlanishi uchun muhim bo'lgan va zamonaviy jamiyatda hurmatga sazovor bo'lgan o'zini o'zi tasdiqlash istagi, agar boshqalarning qadr-qimmatiga e'tibor berilmasa, halokatli bo'ladi. Ijtimoiy munosabatlarning turli sohalari-da yuqori raqobat sharoitida hamma ham yuqori maqom va e'tirofga erisha olmaydi va ko'pchilik bostirish holatlariga duch keladi. «Yo'qotish» natijasida tovon ko'pincha boshqa bironi bostirish va / yoki tajovuzning namoyon bo'lishi orqali o'zini o'zi tasdiqlashdir. Ushbu naqsh tadqiqot natijalari bilan ko'rsatilgan, unga ko'ra yosh ruslar boshqa mamlakatlar vakillari bilan taqqoslaganda,¹. Zamonaviy jamiyat tajovuzkorlikning kuchayishi bilan ajralib turadi.

Gender rollari nazariyasi an'anaviy gender me'yorlari bosimi ostida erkaklar o'z shaxsiyatining qadr-qimmati va ahamiyatini tasdiqlashga alohida ahamiyat berishini ta'kidlaydi. Agar erkak an'anaviy erkak rolining jihatlaridan biriga (kasbiy muvaffaqiyat, munosib ijtimoiy mavqe, moddiy farovonlik) mos kelmasa, u boshqa sohada bo'rttirilgan erkaklikni namoyish etadi va shu bilan o'z muvaffaqiyatsizligini qoplaydi.² Agar erkaklar kundalik hayotda o'zlarini nochor his qilsalar va ularning erkakligi kuchsizlik hissi bilan tahdid qilinsa, zo'ravonlik ehtimoli juda yuqori.³ Jamiyatda erkaklar o'rtasidagi haddan tashqari raqobat rag'batlantirilsa, ular hukmronlik qilishga intiladi va zo'ravonlik istalgan hukmronlikka erishish va o'z hokimiyatini saqlab qolish usullaridan biridir.

Gender stereotiplariga e'tibor qaratgan holda, erkaklar nafaqat jamoat hayotida, balki oilada ham ustun rol o'ynashga moyildirlar. Gender stereotiplari kontseptsiyasi shuni tushuntiradiki, agar er uyda hukmronlik qilmasa, muhim qarorlar bo'yicha oxirgi so'z bo'lmasa, u «to'kis» deb hisoblanadi.

O'zining erkakligidan, ayollar bilan munosabatlaridan norozi bo'lgan erkak ko'pincha paydo bo'lgan norozilikni qoplash uchun zo'ravonlikdan foydalanadi. Farzandli oilalarning 35-40 foizining kundalik hayotida uy vazifalari, hayoti va yosh avlod tarbiyasi borasida jiddiy kel-

---

¹ Магун В., Руднев М. Ценностный портрет россиян на европейском фоне // Демо-скоп Weekly. 2012. № 503. 19 марта – 1 апр. URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/2012/0503/tema05.php> (дата обращения: 15.10.2014).

² Берн Ш. Гендерная психология. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2001. – 320 с.

³ ПалудиМ. Психология женщины. – СПб : Прайм-Еврознак, 2003. – С. 384

ishmovchiliklar kuzatilayotganini hisobga olsak.¹, doimiy qo'rquv va sherigidan zo'ravonlik harakatlarini kutish bilan yashaydigan ayollar soni, shuningdek, ernaing xotiniga nisbatan bunday xatti-harakatlarini oqlashga tayyor bo'lgan ayollar soni hayratlanarli.

M. Kaufman², erkaklar va o'g'il bolalarni ayollarga nisbatan zo'ravonlikka qarshi chiqishga chaqiruvchi jahon miqyosidagi eng yirik kompaniya ("Oq lenta") tashabbuskorlaridan biri, erkaklarni ayollarga va boshqa erkaklarga nisbatan zo'ravonlikka olib keladigan sabablar qatorida tengsizlikka e'tibor qaratmoqda. jamiyatda hokimiyatning taqsimlanishi, erkaklarning imtiyozlariga bo'lgan huquqni ongli yoki ko'pincha ongsiz ravishda his qilish, erkaklarning hokimiyatdan mahrum bo'lishidan qo'rqish, bolalik davrida boshdan kechirilgan yoki kuzatilgan zo'ravonlik tajribasi, erkaklar gender sotsializatsiyasining an'anaviy usullarining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq, qobiliyatning pasayishi. boshqa odamning his-tuyg'ularini tushunish va baham ko'rish, shuningdek, his-tuyg'ularni bostirish va ularni gender zo'ravonligiga aylantirish tendentsiyasi.

Gender sotsializatsiyasi nazariyasida zamonaviy jamiyatda o'g'il bolalarning sotsializatsiyasining ijtimoiy-psixologik omillarini tahlil qilishga alohida ahamiyat beriladi. M.Kaufmanning fikricha³, Erkaklikning aqliy tuzilmalari bolaning muhiti tomonidan shakllantiriladi, bu ko'pincha ota yoki boshqa kattalar erkaklarining doimiy yo'qligi yoki, eng yaxshisi, erkaklar tomonidan hissiy befarqlik bilan tavsiflanadi. Shunday qilib, erkaklik fantaziya darajasida yaratiladi va uning shakllanishining asosiy mexanizmi onalik va ayollikni rad etishdir, bu g'amxo'rlik va noziklik kabi fazilatlarni rad etishda ifodalanadi. O'g'il bolalarning psixologik rivojlanishi sharoitlarining o'ziga xosligi empatiya qilish, boshqa odamlarning ehtiyojlari va his-tuyg'ularini tushunish qobiliyatining zaiflashishiga ta'sir qiladi.

---

¹ Роды тела и дети, мужчины и женщины в семье и обществе / под науч. ред. С. В. Захарова, Т. М. Малевой, О. В. Синявской ; Независимый институт социальной политики. — Москва: НИСП, 2009. — 336 с.

² Кауфман М. Семь «П» мужского насилия // Женские миры — 99 : VII Всемирный женский междисциплинарный конгресс в Тромсо и гендерные исследования в России / под ред. О. В. Шныровой ; Ивановский центр гендерных исследований. Иваново, 1999. С. 56-77.

³ Ўша асар. — С. 50.

O'g'il bolalarning sotsializatsiyasi zo'ravonlikning normallashtirishi va ba'zida uni ulug'lash (o'yinchoqlar, o'yinlar va ommaviy axborot vositalari orqali) bilan birga keladi. Bundan tashqari, o'g'il bolalar erta bolalikdan ko'plab his-tuyg'ularni, ayniqsa qo'rquv va og'riqni bostirishga o'rgatiladi. Shuning uchun, hissiy reaksiyaning odatiy mexanizmlari - his-tuyg'ularni boshdan kechirishdan tortib uni ifodalashgacha - ko'pchilik erkaklarda juda cheklangan. Ammo ko'p erkaklar uchun bitta tuyg'u ma'lum bir qadriyatga ega - bu jinsga asoslangan zo'ravonlik. Natijada, ko'plab his-tuyg'ular gender zo'ravonligiga aylanadi. Erkaklikning ushbu aqliy jihozlari tufayli boshqa shaxsga nisbatan zo'ravonlik harakatlari mumkin bo'ladi.¹

Zo'ravonliksiz erkaklikni shakllantirishga hissa qo'shadigan rivojlangan ijtimoiy institutlar tizimining mavjudligi haqida gapirish qiyin bo'lsa-da, aksincha, gender sotsializatsiyasining ko'plab institutlari o'g'il bolalarda hukmronlik, boshqalarni bostirish va tajovuzkorlikning xatti-harakatlarini qo'llab-quvvatlaydi.

Oilalarda an'anaviy madaniyat me'yorlariga ko'ra, o'g'il bolalarni yoshligidan kuch ishlatish, o'zini himoya qilishga o'rgatadi. O'g'il bolalarga o'z his-tuyg'ularini ko'rsatmaslikka, qizlarga esa yaqinlariga g'amxo'rlik qilishga, odamlarga hamdard bo'lishga, ularga achinishga o'rgatiladi. Bolalarni tarbiyalashda ota-onalar o'rtasidagi munosabatlar uslubi va umumiy oilaviy muhit muhim rol o'ynaydi.

So'nggi o'n yilliklarda pikaplar harakati erkaklar orasida ayniqsa mashhur bo'lib, bu ularni «ayol psixologiyasi» va «haqiqiy erkak» uchun xulq-atvor qoidalariga yo'naltiradi. R.Jeffriss yer osti pikap harakatining asoschisi hisoblanadi. Aynan u behayolik bo'yicha dunyodagi birinchi seminar va tanishish va vasvasa bo'yicha dunyodagi birinchi konferentsiyaga asos solgan. U erkaklarga jinsiy aloqalar sohasidagi muvaffaqiyatlarni oshirish uchun ayollar psixologiyasi va motivatsiyasini tushunishlarini yaxshilashga yordam beradigan bir qator tushunchalar va usullarni yaratdi. Dastlab, harakat o'zaro o'zaro yordam tamoyillari asosida mavjud bo'lgan, ammo bugungi kunda yuk mashinasining tamoyillari va texnologiyalarini o'rgatish muvaffaqiyatli

---

¹ Кауфман М. Семь «П» мужского насилия // Женские миры — 99: VII Всемирный женский междисциплинарный конгресс в Тромсо и гендерные исследования в России / под ред. О. В. Шныровой ; Ивановский центр гендерных исследований. — Иваново, 1999. — С. 56-77.

tijorat loyihalariga aylandi.

Pikapdagi markaziy tushunchalardan biri bu «fon ustunligi» («ayolning himoyaga bo'lgan ehtiyojini qondirish va kuchli erkak tomonidan boshqariladigan guruhga mansublik»).

Pikap (inglizcha pick up) - so'zlashuv, ko'tarmoq, vasvasa maqsadida tanishish. Rassom «jinsiy aloqalar mexanizmini tushunadigan, o'zini o'zi ta'minlaydigan, o'ziga ishongan odam» naqshini egallashi kerak¹:

Orqa fon hukmronligi - bu munosabatlardagi erkak doimiy ravishda ayol bilan munosabatlarda yyetakchilik rolini joriy etish, mustahkamlash va saqlab qolish uchun foydalanadigan yuqoridan adekvat organik moslashuv.

Pick-up san'atkorlari boshqa tushunchadan foydalanadilar - «sog'lom muvozanatli munosabatlar», ya'ni «munosabatlarda biri yetakchi, ikkinchisi esa izdoshi bo'lishi kerak. Mana kim kim. Agar u sizni sindirsa, u kuchliroq erkakni qidiradi. Siz uni buzishingiz kerak»².

Gender yondashuvining qoidalariga tayanish oila va nikoh munosabatlari sohasidagi yangi tendentsiyalarni tushunishga imkon beradi, bu nikohning turli jins vakillari o'rtasidagi teng munosabatlarga asoslangan erkin sheriklikka aylanishini tavsiflaydi. Bunday oila insonning shaxsiy yashash maydoni va mustaqillikka bo'lgan ehtiyojlarini qondiradi, oila a'zolarini o'zaro his-tuyg'ular va yaqinlik va shaxsiy hayotga bo'lgan ehtiyoj birlashtiradi. An'anaviy model gender munosabatlarining sherik modeli bilan almashtiriladi - er va xotin o'rtasidagi rollar ajratilmagan, balki bir-birini almashtiradigan, er-xotinlar o'rtasidagi munosabatlar ustunlik va bo'ysunish asosida emas, balki asosda qurilgan oilaviy munosabatlar turi. tenglik. Bu barcha o'zgarishlarning ma'nosi cheklovlarni olib tashlash, oila hayotining markazida barcha oila a'zolarining o'zini o'zi anglashi va rivojlanishi

---

¹ Доминирование в отношениях (рубр.: Основы построения отношений) // Гильдия Пикапа. URL: <http://www.pickupguild.ru/teorija-soblazneniia/postroenie-otnoshenij/osnovy-otnoshenij/2563-dominirovanie-v-otnosheniyakh> (дата обращения: 15.10.2014).

² Клещина И. С. Психологическое насилие в гендерных межличностных отношениях: сущность, причины и последствия // Жизнь без насилия: материалы научно-практического семинара «Домашнему насилию НЕТ» / под ред. С. Л. Акимовой. СПб.: Островитянин, 2009. С. 7-30.

uchun sevgi va g'amxo'rlik munosabatlari o'rnatiladi.

Biroq, jamoat ongida keng tarqalgan erkaklarning majburiy hukmronligi haqidagi stereotiplar shaxslararo munosabatlardagi erkaklar va ayollarni sherik emas, balki dominantga bog'liq munosabatlar modelini amalga oshirishga undaydi. Ushbu modelda erkaklar ustun mavqeni ko'pincha bostirish va oshkora majburlash orqali o'z sherigiga ta'sir qilish usuli sifatida qo'llaydilar, ayollar esa hokimiyat mavqeiga ta'sir qilish va erishish usuli sifatida manipulyatsiyaga murojaat qilishadi.¹

Genderga yo'naltirilgan adabiyotlarda ayol manipulyatsiyasidan psixologik zo'ravonlikning namoyon bo'lish shakli sifatida foydalanish muammosiga erkaklarning ayollarga nisbatan zo'ravonligi muammosiga qaraganda kamroq e'tibor qaratildi. Psixologik adabiyotlarda an'anaviy tipdagi gender sotsializatsiyasi shartlari gender munosabatlarida ayol manipulyatsiyasining sababi sifatida ko'rib chiqiladi.² Qizlar va ayollar yaqin va tanish odamlar tomonidan ko'rsatiladigan manipulyatsiya xatti-harakatlarini kuzatadilar, «ayol donoligi» deb ataladigan ayollarning hiyla-nayranglari haqida ijobiy fikrlarni eshitadilar. Ommaviy axborot vositalari va fantastika ham ko'pincha ayollarning o'z manfaatlari uchun manipulyatsiyadan foydalanishini maqtaydi. Kitob do'konlarining javonlarida «stervologiya» deb ataladigan ko'plab kitoblar mavjud bo'lib, unda psixologlar va «muvaffaqiyatli» ayollar erkaklarni parda bilan boshqarish bo'yicha maslahatlar va bosqichma-bosqich ko'rsatmalar beradi.

---

¹ Доминирование в отношениях (рубр.: Основы построения отношений) // Гильдия Пикапа. URL: <http://www.pickupguild.ru/teorija-soblazneniia/postroenie-otnoshenij/osnovy-otnoshenij/2563-dominirovanie-v-otnosheniyakh> (дата обращения: 15.10.2014).

² Аносова Н. Манипулятивные практики во взаимодействии мужчин и женщин // Гендерные практики: описание, рефлексия, интерпретация: материалы V Международной межвузовской конференции молодых исследователей «Гендерные практики: традиции и инновации (10—12 ноября 2005 г.)» / отв. ред. Т. А. Мелешко, И. И. Юкина. — СПб.: Алина, 2007. — С. 40.; Румянцева П. Основные направления практической гендерной психологии // Гендерные практики: описание, рефлексия, интерпретация: материалы V Международной межвузовской конференции молодых исследователей «Гендерные практики: традиции и инновации (10—12 ноября 2005 г.)» / отв. ред. Т. А. Мелешко, И. И. Юкина. — СПб.: Алина,

3. Oilaviy zo'rvonlikka uchragan ayollar bilan ijtimoiy-pedagogik ish.

Erkaklar va ayollar o'rtasidagi munosabatlarda zo'rvonlikning oldini olish choralari.

«21-asr erkaklari» (Sankt-Peterburg) notijorat tashkilotining psixologlari Rossiya jamiyatida psixologik yordam so'rash an'anasi yo'qligini ta'kidlashadi; erkaklar, bundan tashqari, gender stereotiplari bilan cheklanadi va zo'rvonlik qilgan erkaklar ham qoralash va axloqiy va'zlardan qochish istagi bilan cheklanadi. Natijada, bu «erkaklar, xuddi o'zlarining hissiy tajribalarining ochilmagan kapsulasida qoladilar». Shu sababli, bunday erkaklar uchun «zo'rvonlik harakatlarida tajovuzkor ko'rinishdagi kanalizatsiya kanalining yaxshi taqillatilgan relslarini demontaj qilishga» qaratilgan dasturlarda ishtirok etish, ularga og'riq, nochorlikning murakkab aralashmasi sifatida ruhiy stressning kuchayish mexanizmlarini engishga o'rgatish, qo'rquv va genderga asoslangan zo'rvonlik, asta-sekin to'planib, «zaryad» ni shakllantiradi, zo'rvonlikka muqobil xatti-harakatlarni o'rgatish - hayotingizni o'zgartirish va o'zgartirish imkoniyati¹.

Psixoterapevtik ish zo'rvonlik bilan shug'ullanadigan odam tomonidan quyidagilarga erishishga qaratilgan bo'lishi kerak:

1) u tomonidan sodir etilgan zo'rvonlikning barcha shakllarini tushunish;

2) tanlangan harakat yo'nalishi sifatida zo'rvonlik va uning uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olish zarurligini anglash;

3) aniq va shaxsiy-psixologik zo'rvonlik kontekstidan xabardorlik;

4) barcha tomonlar uchun uning zo'rvonligi oqibatlaridan xabardor bo'lish;

5) o'zgarishning ma'nosi va qiymatini tushunish va zo'rvonlik harakatining to'liq muqobil variantlarini bilish.

Turmush o'rtog'i va turmush o'rtog'i tomonidan zo'rvonlik qurboni bo'lgan ayollar bilan inqiroz va oila markazlarining faoliyati asosan xavfsizlikni ta'minlash, psixologik rehabilitatsiya qilish va ayollarning o'zini o'zi qadrlashini saqlashga qaratilgan. Genderga

---

¹ Семья и домашнее насилие. Практика консультирования мужчин – субъектов домашнего насилия: учебное пособие / под ред. Н. М. Платоновой. – СПб.: СПбГИПСР, 2013. – 210 с.

yo'naltirilgan mutaxassislarning ta'kidlashicha, sheriklik va nikoh munosabatlarida zo'ravonlikni to'xtatish uchun erkakning munosabati va xatti-harakatlaridagi o'zgarishlarga erishish yetarli emas, er-xotinga munosabatlar modelini dominant-manipulyativdan o'zgartirishga yordam berish kerak.

N.V.Solntseva «Hamkorlik formulasi» deb ataladigan sheriklikning asosiy tarkibiy qismlarini tavsiflaydi: hurmat - sherikning qadr-qimmatini va ahamiyatini va uning fikrini tan olish; sherikga qiziqish - u bilan munosabatlarni yanada rivojlantirish uchun sherikni ko'rishga nima imkon beradi; umumiy maqsad - aloqa va o'zaro ta'sirning o'zi; o'zingiz xohlagan narsani ongli ravishda tushunishga, sherigingiz nimaning xohlashini tushunishga va o'zaro ta'sirning barcha tomonlarining maqsadlarini muvofiqlashtirish qobiliyatiga asoslangan bo'lishi kerak bo'lgan aloqa va dialog; shartnoma va hamkorlik natijasida sheriklarning huquqlari; mas'uliyat - shaxs boshqalar uchun javobgar bo'lishi mumkin emas, lekin shaxs boshqasiga nisbatan o'z harakatlari uchun to'liq javobgardir¹.

Oilaviy munosabatlardagi zo'ravonlik muammosiga gender yondashuvi ham oldini olish choralari qaratiladi. Davlat oilaviy zo'ravonlikning barcha shakllarini jinoyat deb hisoblashi va qoralashi va jabrlanganlarga yordam berish tizimini ta'minlashi kerak. Zo'ravonlik muammosining «ko'rinmaslik» kabi xususiyatini hisobga olgan holda, ommaviy axborot vositalari yordamida zo'ravonlik ko'lamiga e'tibor qaratish va an'anaviy (patriarxal) o'rni haqidagi jamoatchilik qarashlari tizimini o'zgartirish bo'yicha ma'rifiy ishlarni olib borish kerak.) o'zgaruvchan dunyoda gender normalari. Oilaviy zo'ravonlik muammosi bilan shug'ullanadigan mutaxassislarni kasbiy tayyorlash standartlari oilaviy munosabatlarning gender komponentini hisobga oladigan dasturlarni o'z ichiga olishi kerak. Ayollarga nisbatan uydagi zo'ravonlik eng o'tkir ijtimoiy muammolardan biridir, chunki u nafaqat jabrlanganlarning o'ziga bevosita ta'sir qiladi, balki butun jamiyatni beqarorlashtiradi va ijtimoiy tuzumga tahdid soladi. Zo'ravonlikning keng tarqalgan shakli - bu oila institutiga va jamiyatning ma'naviy

---

¹ Солнцева Н. В. Формула партнерства как основа взаимоотношений между членами семьи // Современные проблемы психологии семьи: феномены, методы, концепции. – СПб.: АНО «ИПП», 2009. Вып. 3. – С. 64-69.

holatiga halokatli ta'sir ko'rsatadigan ayollarga nisbatan maishiy (maishiy) zo'ravonlikdir.

Oila asosiy ijtimoiy institutlardan biri bo'lib, uning a'zolarining farovonligi va ijtimoiy farovonligi jamoat farovonligi bilan bevosita bog'liqdir. Shu bois oilada sog'lom muhitni ta'minlash, uning a'zolari tomonidan har qanday tajovuzkorlik va shafqatsizlik ko'rinishlarining oldini olish nihoyatda muhim. Oilaviy zo'ravonlikning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar milliy xavfsizlikdan ajralmas bo'lgan oilaviy hayotning ijtimoiy xavfsizligiga ta'sir qiladi.

Ayollarga nisbatan oiladagi zo'ravonlikni bartaraf etish zarurati 20-asrning ikkinchi yarmida inson huquqlari bo'yicha ko'plab xalqaro hujjatlarda o'z aksini topdi. – Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi konventsiya (1967), BMTning ayollarga nisbatan zo'ravonlikka barham berish to'g'risidagi deklaratsiyasi (1993), Yevropa Kengashining ayollarga nisbatan zo'ravonlik va oilaviy zo'ravonlikning oldini olish va unga qarshi kurashish to'g'risidagi konventsiyasi (2011) va boshq. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ayollarga nisbatan zo'ravonlikka barham berish to'g'risidagi deklaratsiyasida muammoning gender jihati qayd etilgan: ayollarga nisbatan oiladagi zo'ravonlik jinsga asoslangan holda sodir etilgan, jismoniy, jinsiy yoki ruhiy zarar yoki azob-uqubatlarga sabab bo'ladigan yoki olib kelishi mumkin bo'lgan zo'ravonlik harakatini anglatadi. ayollar, shuningdek, oilada, shaxsiy hayotda sodir etilgan bunday xatti-harakatlarni amalga oshirish bilan tahdid qilish, majburlash yoki o'zboshimchalik bilan ozodlikdan mahrum qilish¹. Har yili 25-noyabr xalqaro hamjamiyat tomonidan Ayollarga nisbatan zo'ravonlikka barham berish kuni sifatida nishonlanadi. Bu 1950-yilda BMT Bosh Assambleyasining yalpi majlisida rasman ta'sis etilgan 10-dekabr, Inson huquqlari kunida tugaydigan gender zo'ravonligiga qarshi kurash bo'yicha bir qator kunlardagi birinchi sanadir.

Rossiyalik olimlar so'nggi o'ttiz yil davomida ayollarga nisbatan zo'ravonlik mavzusini ishlab chiqishdi². Biroq, zo'ravonlik deb hisoblanadigan narsa haqida universal ilmiy tushuncha hali ham mavjud

---

¹ Декларация об искоренении насилия в отношении женщин. Принята резолюцией 48/104 Генеральной Ассамблеи от 20 декабря 1993 года.

² Кочеткова, 1999; Берковиц, 2001; Савкина, 2002; Гарбер, 2008; Забелина, 2008; Калабихина, Козлов, 2009.

emas, zo'ravonlikni zo'ravonlikdan ajratuvchi aniq mezonlar mavjud emas.

Shunday qilib, ayollarga nisbatan zo'ravonlik haqida gapirganda, L. Berkovitz bu tajovuzkor xatti-harakatlarning bir turi va zarar etkazish uchun kuch ishlatish - og'zaki haqorat va tahdidlardan tortib, kaltaklash va zo'rashgacha, deb yozadi.¹

E.R.Yarskaya-Smirnova asarlarida naqshning mavjudligi ayollarga nisbatan oilaviy zo'ravonlikning o'ziga xos belgisi sifatida alohida ko'rsatilgan. Oiladagi zo'ravonlik xavfi va uning ta'siri darajasiga ishora qilib, olim zo'ravonlik harakatlari faqat bir shaxsga qaratilgan bo'lsa ham, oilaning qolgan barcha a'zolari "ikkinchi darajali qurbonlik"ga duchor bo'lishlarini qayd etadi². O.L.Danilovanning so'zlariga ko'ra, ayollarga nisbatan oiladagi zo'ravonlik haqida gap ketganda, uning "vektor yo'nalishi. gender-neytral emas va shuning uchun gender nuqtai nazaridan va gender tahlilini qo'llamasdan ko'rib chiqilishi mumkin emas"³. Ayollarga nisbatan oiladagi zo'ravonlikning gender xususiyatlariga oid empirik tadqiqotlar asosida bir qator mualliflar bu zo'ravonlik gender muammosining aniq konturiga ega degan xulosaga kelishdi va zo'ravonlik harakatlarining to'rtta asosiy turini aniqladilar: jismoniy, jinsiy, psixologik va iqtisodiy⁴ zo'ravonlik. 1990-yillarning oxiridan boshlab Xotin-qizlarga nisbatan maishiy zo'ravonlik muammosi va jamiyatning unga bo'lgan munosabati rus olimlari va postsovet mamlakatlari olimlari tomonidan davlat siyosatining turi va jamoatchilik fikrini hisobga olgan holda mustaqil ravishda o'rganila

---

¹ Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2001. – С.21.

² Гендерная психология. – Москва. 2009. – С. 473.

³ Данилова О. Л. Психология восприятия насилия: культурный и гендерный аспекты // Практикум по гендерной психологии / под ред. И. С. Клециной. –СПб.: Питер, 2003. – С. 390.

⁴ Горшкова И. Д., Шурыгина И. И. Насилие над женами в современных российских семьях. – Москва: МАКС Пресс, 2003. – 136 с.; Воронина О. А. Глоссарий по гендерному образованию // Гендерные исследования: региональная антология исследований из восьми стран СНГ / под ред. И. Н. Тартаковской. – Москва: Вариант, 2006. – С. 443-511.; Даренских С.С. Семейное насилие в отношении женщин // Известия Алтайского государственного университета. 2013. № 2. – С. 52-55.; Возмилкина Е.Н. Женщины, пострадавшие от домашнего насилия, как объект деятельности социально ориентированных некоммерческих организаций // Наука и современность. 2016. № 42. С. 61-65.

boshlandi. Shu munosabat bilan, Rossiya va MDHda ko'rsatilgan muammoni hal qilishning qiyosiy tahlili ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Ayollar va erkaklar ijtimoiy ish ob'ekti sifatida.
2. Ayollarni ijtimoiy himoya qilish. Ayollarga nisbatan zo'ravonlik.
3. Zo'ravonlikning turlari, shakllari va davrlari.
4. Zo'ravonlikning qonunga zid va g'ayriinsoniy xususiyati.
5. Fohishalik ijtimoiy muammo sifatida.
6. Feministik ijtimoiy ish amaliyoti.
7. Ish joyida ayollar bilan ijtimoiy ishning xususiyatlari.
8. Nogironligi bo'lgan erkaklar va ayollar uchun ijtimoiy xizmatlar: gender aspekti.

8. MAVZU. OILAVIY ZO'RAVONLIKNI BOSHIDAN O'TKAZGAN QURBONLARGA YORDAM BERISH.

REJA:

1. Oiladagi zo'ravonlikni aniqlash usullari.
2. Oilaviy zo'ravonlik qurbonlariga yordam ko'rsatishning asosiy yo'nalishlari.
3. Tizimli psixoterapevtik ish: «Psixodrama» usuli, «Oilaviy muhokama» texnikasi, shakllantiruvchi texnikalar.

Kalit so'zlar: *zo'ravonlik qurboni, individual maslahat, axborot-orientatsiya maslahati, psixologik shartnoma, relaks usullari, psixodiagnostika, «men-imaj», rehabilitatsiya, sheltor, ijtimoiy-psixologik yordam, treninglar, o'z-o'ziga yordam, o'zaro yordam guruhlar, vaqtinchalik xavfsiz turar joy (boshpana), yuridik yordam.*

1. Oiladagi zo'ravonlikni aniqlash usullari.

Zo'ravonlik qurboni inqiroz markazidan yordam so'rab murojaat qilganda, biz u «o'z hayotining mutaxassisi» ekanligini tushunishimiz kerak. U kundan-kunga o'zining va farzandlarining hayotini himoya qilishga harakat qildi. O'qitilgan mutaxassislar sifatida biz barcha faoliyatlarimiz haqida ma'lumot berishimiz, boshpana / inqiroz xonasi haqida gaplashishimiz, psixolog, ijtimoiy ishchi va boshqalar bilan uchrashuvlarni taklif qilishimiz mumkin va kerak, ammo har bir ayol «shaxsiy ehtiyojlar bo'yicha» turli xizmatlardan foydalanishning o'ziga xos, o'ziga mos usulini topadi va u eng samarali va xavfsiz deb hisoblagan yo'nalish va tezlikda harakat qiladi. Ushbu maqsadli guruh bilan ishlashda mutaxassis zo'ravonlikdan aziyat chekkan ayolning asosiy psixologik portretini diqqat bilan o'rganishi kerak.

Oilaviy zo'ravonlik qurboni bo'lgan ayollarga yordam berish usullari va shakllari Yu.P.Platonov, oiladagi zo'ravonlik muammosiga turli tadqiqotchilarning yondashuvlarini ko'rib chiqadi va yordamning ikkita yo'nalishini aniqlaydi:

- 1) zo'ravonlikning o'tkir shikastlanishi va travmadan keyingi stress uchun shoshilinch psixologik yordam;
- 2) individual maslahat va guruh ishi jarayonida uzoq muddatli yordam (rehabilitatsiya). Zo'ravonlik qurbonlariga shoshilinch yordam

ko'rsatish tashkiliy jihatdan «ishonch telefoni» shaklida amalga oshiriladi - ishonch telefonlari, individual maslahatlar, guruh ishlari (debrifing) va boshpana.

Zo'ravonlik qurbonlarini tezkor qisqa muddatli qo'llab-quvvatlashning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- oila a'zolarining xavfsizligini baholash;

- ularning jismoniy va ruhiy xavfsizligini ta'minlash choralari ko'rish;

•jabrlanganlarning ruhiy holatini normallashtirish. Agar kerak bo'lsa, tibbiy va huquqni muhofaza qilish organlariga murojaat qilish tavsiya etiladi. Uzoq muddatli rehabilitatsiya individual maslahat bilan boshlanadi. Individual maslahat berish jarayonida zo'ravonlikning jabrlanuvchining shaxsiyatiga halokatli ta'sirining chuqurligini aniqlash kerak.

Muayyan maqsadga qarab, maslahatning uch turi ajratiladi: ma'lumot beruvchi va yo'naltiruvchi, shaxsni qo'llab-quvvatlovchi va shaxsni o'zgartiruvchi:

- Axborot-orientatsiya maslahati mijozning iltimosiga binoan zarur psixologik ma'lumotlarni taqdim etishga, shuningdek, oiladagi zo'ravonlikni bartaraf etish yo'llari va vositalarini tanlashda yordam berishga qaratilgan.

- Shaxsiy qo'llab-quvvatlash bo'yicha maslahat. Shaxsni qo'llab-quvvatlovchi maslahatning maqsadi shaxsni barqarorlashtirishga yordam berish va uning himoyasini kuchaytirishdir.

- Shaxsni o'zgartirish bo'yicha maslahat eng murakkab bo'lib, ichki nizolarni o'rganish va xabardor qilish orqali shaxsni uyg'unlashtirishga qaratilgan.

Psixologik shartnoma maslahatning yakuniy bosqichidir. mijoz bilan maslahatlashuvning maqsad va vazifalarini birgalikda belgilash, shuningdek, mijozning oilaviy va shaxsiy ichki muammolarini hal qilish uchun zarur bo'lgan harakatlar natijasidir. Shartnomaning o'zi realizmga asoslangan o'ziga ishonchni rivojlantirish va shaxsiy javobgarlikni rivojlantirish usulidir. So'nggi yillarda psixologik shartnoma tartibi ishning alohida muhim bosqichi sifatida tobora ko'proq foydalanilmoqda.

Individualdan tashqari, Yu.P.Platonov. shuningdek, oiladagi zo'ravonlikdan jabr ko'rgan ayollarni rehabilitatsiya qilishning guruh

usullarini ta'kidlaydi. Zo'ravonlikka uchragan ayollar uchun guruh psixoterapevtik texnologiyalari guruhni qo'llab-quvvatlash va ijobiy shaxsiy resurslarni aniqlash orqali psixologik yordam ko'rsatishga qaratilgan. Guruh ish shakllarini olib borishda psixoterapevtning vazifasi, birinchi navbatda, guruh a'zolari o'rtasida o'zaro hurmat, ishonch, ishonch va muvozanatni ta'minlash, shuningdek, zo'ravonlik muammosini ko'proq ko'rib chiqish imkoniyatini berishdir.

Ayrim hollarda, oiladagi zo'ravonlikning turli shakllaridan aziyat chekkan ayollar bilan ishlashda, reabilitatsiya ishlarining yanada samarali usulini art-terapiya guruhlariga kiritish kerak.

Badiiy ijod travma natijasida bostirilgan his-tuyg'ularga kirishni osonlashtiradi, o'z-o'zini hurmat qilishni tiklaydi va ijobiy his-tuyg'ularni beradi. Agressiv tendentsiyalar ko'pincha vizual faoliyatda paydo bo'ladi, bu esa yangi zo'ravonlik tsiklini to'xtatadi. Eski turmush tarzidan yangi, sog'lom turmush tarziga o'tish maqsadi bilan birga kelgan ayollar uchun ijodiy ifoda jarayoni o'zgarishlarni engish uchun ajoyib vositadir. Art-terapiya guruhining asosiy vazifalari ayollarning pozitsiyasini mustahkamlash, aybdorlik, qo'rquv, g'azab tuyg'ulari bilan ishlash, o'z-o'zini hurmat qilishni oshirish, jismoniy va ruhiy salomatlikni tiklash uchun resurslarni izlash va kelajak bilan ishlashdir.

1. Zo'ravonlik qurboni bo'lgan ayollar bilan guruhda ishlashning samarali usullari quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin: she'riy psixoterapiya guruhlari, miniatyura-niqoblar yasash, tasviriy san'at. Shunday qilib, xususan, drama terapiyasi usuli salbiy hissiy tajribaga reaksiya berish va o'zgartirish uchun dramatik sahnalarni o'ynashni o'z ichiga oladi. Zo'ravonlikdan omon qolgan ayollar bilan ishlashda bu usul samarali ekanligini isbotladi.

Ish usullaridan biri har qanday ob'ektlarni, mavjudotlarni, tabiat hodisalarini boshdan kechirgan his-tuyg'ular, paydo bo'lgan fikrlar, uyushmalar haqida parallel hikoya bilan dramatik tasvirlashdir. O'z holatining metaforasini o'ynashdan (psixodrama, gestalt terapiyasi va boshqalar) foydalanadigan boshqa yondashuvlardan farqli o'laroq, drama terapiyasi mijozning ekspressiv harakatini teatrlashtirishni o'z ichiga oladi. Individual qadamlar orasida mijoz relaksatsiyani amalga oshirishi kerak. Relaksatsiya taranglikni bartaraf qiladi va qo'rquvni kamaytiradi.

Eng keng tarqalgan relaks usullaridan biri progressiv Jeykobson

mushaklarining relaksatsiyasidir. Texnika mushak guruhlarining asta-sekin kuchlanishidan, ularning keyingi bo'shashishidan iborat. Texnika jismoniy zo'riqishdan keyin bo'shashish bilan kuchlanishning tabiiy o'zgarishining fiziologik qonuniyatiga asoslanadi. Musiqa, vizualizatsiya va o'z-o'zini gipnoz ham dam olish uchun keng qo'llaniladi. Mukofot-jazo xulq-atvori texnikasi mijoz uchun kattaligi, ahamiyati, mustahkamlashning vaqtini, ketma-ketligini va tizimlilikini hisobga oladi.

Mustahkamlash ham moddiy, ham ma'naviy, psixologik xarakterga ega bo'lishi mumkin. Psixologik qo'llab-quvvatlash oxirida amalga oshiriladigan ishonchli xulq-atvor va o'zini o'zi himoya qilishni o'rgatish kerakli xatti-harakatlar modelini taqdim etishga va ular mustahkamlangunga qadar muloqot qilish ko'nikmalarini muntazam ravishda takrorlashga asoslangan. Mijoz hamkorlik maqsadlarini belgilashda ishtirok etsa va asta-sekin bu usullardan foydalanish ustidan nazoratni o'z zimmasiga olsa, xulq-atvor usullaridan foydalanish samaraliroq bo'ladi. Shunday qilib, o'z ishida Platonov Yu.P. uning fikricha, oiladagi zo'ravonlik qurboni bo'lgan ayollarni reabilitatsiya qilishning eng samarali usullarini birlashtirgan. Ularning barchasi amaliyotga tatbiq etilishi va ayollar uchun inqiroz markazlarida reabilitatsiya qilishning asosiy usullari sifatida qo'llanilishi mumkin. Usullar mijoz bilan individual ishlashda qo'llaniladi. Psixologik o'z-o'zini tartibga solish deganda shaxsning o'ziga aqliy faoliyati yordamida ta'siri tushuniladi. O'z-o'zini gipnoz psixologik o'zini o'zi boshqarishning asosidir.

O'z-o'zini tartibga solish usullarining turli usullari va modifikatsiyalari mavjud. Bularga individual texnikalar ham, tizimlashtirilgan mashqlar komplekslari ham kiradi.

Shaxsiy texnikalar guruhiga quyidagilar kiradi:

- marosim harakatlari;
- o'z-o'zini tan olish (kundalik yuritish, avtobiografiyani tuzish va boshqalar);
- o'z-o'zini ishontirish;
- o'z-o'zini buyurtma qilish;
- o'z-o'zini mustahkamlash.

O'z-o'zini tartibga solish komplekslari orasida quyidagilarni ta'kidlash kerak:

- faol neyromuskulyar gevşeme texnikasi;

- autogen ta'lim usuli;

- ideomotor trening va boshqalar E.G.Tonkopeeva , individual va guruhli reabilitatsiyani ajratadi.

Bemorlar bilan ishlash psixodiagnostikadan boshlanadi. Oiladagi zo'ravonlik qurbonlarining barchasi o'zini past baholaydi; aybdorlik (ko'pincha qatag'on qilingan); zo'rovchiga va ularning ota-onalariga nisbatan norozilik; nizolarni konstruktiv hal qila olmaslik va tajovuzni ijtimoiy maqbul shaklda ifoda eta olmaslik, kelajakda zo'ravonlik holatining takrorlanishidan qo'rqish, hayot istiqbollarini ko'rmaslik. Shuning uchun individual reabilitatsiyaning asosiy maqsadi o'z-o'zini hurmat qilishni oshirishdir. Bunday bemorlar bilan ishlashda mutaxassislar o'z-o'zini hurmat qilishni oshirishga qaratilgan usullardan foydalanadilar; yaqinlaringizga nisbatan xafagarchilikdan xalos bo'lish uchun kechirimlilik usullari; qo'rquv bilan kurashish usullari; shuningdek, ota-onalar va tengdoshlar bilan konstruktiv hamkorlik qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan texnikalar.

Guruh ishlarida bemorlarni nizolarni konstruktiv hal qilishga, o'zini tashqaridan ko'rishga, muloqot sherigini eshitish va his qilishga, har qanday hayotiy vaziyatdan tajriba orttirishga o'rgatish muhim ahamiyatga ega.

Oilaviy zo'ravonlikni boshdan kechirgan ayol uchun guruhda ishlash quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- yopiq joydan tashqariga chiqing;

- xuddi shu muammo boshqa odamlarda mavjudligini ko'ring;

- erkak va ayol o'rtasidagi ko'plab munosabatlar muammolari madaniy munosabat va noto'g'ri e'tiqodlar natijasi ekanligini tushunish (bu sodir bo'lgan narsa uning aybi emas, balki uning muammosi borligini anglatadi);

- o'z muammolarini hal qilishda o'z imkoniyatlarini anglab etish va o'z hayoti uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish. Agar guruhdagi kimdir ijobiy natijaga erishgan bo'lsa, bu qolgan ayollarni o'z muammolarini hal qilishda oldinga siljishga undaydi.

Mutaxassislar oila a'zolarini psixolog bilan bog'lanishga undasa, ya'ni o'z vaqtida yordam so'rashda ularga foyda ko'rsatsa, ambulatoriya ishlari o'z samarasini beradi.

Jabrlanganlarni reabilitatsiya qilish va zo'ravonlikning oldini olish

kompleks tarzda amalga oshirilsa, samarali bo'lishi mumkin. Ota-onalar bilan ham, o'qituvchilar bilan ham, aslida ham, oldini olish uchun ham ishlash kerak. Shuni esda tutish kerakki, zo'ravonlik faktlariga e'tibor bermaslik, oilada gullab-yashnagan holda, uning chegarasidan chiqib ketishiga olib keladi. Shu bois oilaviy xizmatlar va ta'lim muassasalari psixologlari tomonidan har qanday buzg'unchi xulq-atvorning oldini olishga qaratilgan o'quv mashg'ulotlari zo'ravonlikning oldini olish muammosini hal etishga jiddiy hissa qo'shmoqda. Turli mutaxassislarning yondashuvlarini birlashtirgan holda, zo'ravonlik qurboni bo'lgan ayollarni reabilitatsiya qilishning yagona konsepsiyasini ishlab chiqish mumkin.

Birinchi bosqichda mijoz bilan individual ish olib boriladi.

Mijoz bilan individual maslahatlashgandan so'ng, mijozning o'zini o'zi qadrlashi va stressga chidamliligini oshirish, dam olish va psixologik stressni bartaraf etish maqsadida psixologik o'zini o'zi boshqarish usullarini o'tkazish mumkin. Keyin mijoz bilan guruhni qo'llab-quvvatlash va ijobiy shaxsiy resurslarni aniqlash orqali psixologik yordam ko'rsatishga qaratilgan guruhli psixoterapevtik ish shakllari amalga oshiriladi. Jabrlanuvchini reabilitatsiya qilish bilan bir vaqtda, oila bilan ishlash kerak. Bunday kompleks yondashuv oilaviy zo'ravonlik qurboni bo'lgan ayollarni reabilitatsiya qilish uchun eng samarali bo'ladi. Zo'ravonlik qurboni bo'lgan ayollarga yordamning quyidagi shakllari mavjud: shoshilinch manzilli yordam, ijtimoiy boshpana, psixologik yordam, moddiy yordam, keyingi hayotni tartibga solishga yordam berish, diagnostika yordami, pedagogik yordam, huquqiy himoya.

Chet ellik mualliflar, shuningdek, terapevtik guruhlar va o'z-o'ziga yordam guruhlarini tashkil etishni, shuningdek, jabrlanuvchining oilasi bilan ishlashni va zo'rlovchi bilan ishlashni alohida yordam sohasi sifatida ajratib ko'rsatishadi. Qisqacha aytganda, ayollar bilan ijtimoiy ishda uchta vazifa guruhi mavjud: ularni qutqarish, ularning faoliyatini saqlab qolish va rivojlantirish. Aniq individual va ijtimoiy sharoitlarda u yoki bu guruh birinchi o'ringa chiqadi. Shunday qilib, ayollar va bolalarning hayoti va sog'lig'iga haqiqiy xavf tug'ilgan taqdirda, shifoxona boshpanalari, inqiroz markazlari, ularning bir qator ijtimoiy xizmatlariga ega boshpanalardan foydalanish mumkin.

O'tkir iqtisodiy qiyinchiliklar ayolga manzilli ijtimoiy yoki

shoshilinch yordam olish uchun murojaat qilish huquqini beradi. Ijtimoiy faoliyatni ta'minlash og'ir hayotiy vaziyatda bo'lgan ayollarni ijtimoiy-psixologik rehabilitatsiya qilish va qo'llab-quvvatlash, ularni zarur bo'lgan kasblarga qayta tayyorlash yoki qayta tayyorlash bo'yicha chora-tadbirlar, maslahatlar yoki ularning huquqlarini himoya qilish uchun boshqa huquqiy yordam ko'rsatish orqali ta'minlanishi mumkin.

Ijtimoiy rivojlanish vazifalari o'z-o'ziga yordam va o'zaro yordam guruhlarini, ayollarning turli qatlamlarining ijtimoiy va boshqa huquqlarini himoya qilish uyushmalarini qo'llab-quvvatlash, ayollarning o'zini o'zi ish bilan ta'minlash va o'zini o'zi ta'minlashga ko'maklashish bo'yicha faoliyat bilan ta'minlanishi mumkin. . Bu vazifalarning barchasi, qoida tariqasida, ijtimoiy soha xodimlari tomonidan ijtimoiy kompleksning turli sohalarida xodimlari - huquqni muhofaza qilish organlari, bandlik xizmatlari, tibbiyot va ta'lim muassasalari va boshqalar bilan birgalikda amalga oshiriladi.

2. Oilaviy zo'ravonlik qurbonlariga yordam ko'rsatishning asosiy yo'nalishlari.

Oilaviy zo'ravonlik holatlari oilalarda va turli ijtimoiy mavqega ega bo'lgan, ma'lumoti, yoshi va boshqalarning o'zaro munosabatlarida sodir bo'lishiga qaramay, oilaviy zo'ravonlik qurbonlarining aksariyatiga xos bo'lgan umumiy universal xususiyatlar, hissiy reaksiyalar mavjud:

1. Ilojsizlik, o'z hayoti ustidan nazoratni yo'qotish (emotsional falaj).

2. Qo'rquv (oilaviy zo'ravonlik holatida o'z hayoti uchun qo'rquv - yaqinlashib kelayotgan xavfni real baholashdir; AQShda ayollarning 75% ajralganidan keyin sheriklari tomonidan o'ldirilgan).

3. G'azab (ko'pincha g'azab o'zgaradi, keyin esa ta'sirlangan ayol tajovuzkorga nisbatan g'azabni boshdan kechirmaydi, lekin aybdorlik hissi, o'zini ayblash bilan shug'ullanadi).

4. Aybdorlik (jabrlanganlar orasida tez-tez sodir bo'lgan voqea uchun o'zlarini ayblash faktiga duch keladigan umumiy reaksiya; jabrlanuvchining o'ziga nisbatan noto'g'ri qarashlari bilan ishlash tavsiya etiladi).

5. Sharmandalik.

6. Aqliy moslik haqida shubhalar (jinnilikdan qo'rqish surunkali gazli yorug'likning keng tarqalgan natijasidir).

7. O'zini past baho ("Men noto'g'ri ish qilgan bo'lsam kerak").

8. Izolyatsiya.

9. Stress reaksiyalari (charchoq, uyqu buzilishi, bosh og'rig'i, depressiya, tashvish, shubha, maxfiylik).

10. TSSB ga aylanishi mumkin (fikrlar, his-tuyg'ulardan qochish, travma, joylar va odamlar haqida gapirish, eslatib o'tishda og'ir psixologik azob-uqubatlar, diqqatni jamlash va eslay olmaslik, «xoinlarga» nisbatan tajovuzkorlik hissi, impulsiv xatti-harakatlar, avto-agressiv xatti-harakatlar, fleshbacklar, dahshatli tushlar va boshqalar d.).

11. Ishonchsizlik (ogohlik, tashqi dunyodan begonalashish).

12. Umidsizlik, befarqlik, kamtarlik (o'z-o'ziga zarar etkazish, o'z joniga qasd qilish fikrlari va niyatlari, sirt faol moddalar bilan o'z-o'zini davolash).

13. Oiladagi rollar haqidagi an'anaviy g'oyalar.

Psixologik portret, shuningdek, qurbonlarning taklif qilingan yordamga munosabatini va inqiroz markazining reabilitatsiya muhitini belgilaydi. Hamkorlikning eng boshida amaliyotchilar ayolning shubhali, ehtiyotkor bo'lishi mumkinligini, ko'pincha shaxsiy hayot, xavfsizlik, boshpanada joylashish, boshqa xizmatlarni olish va hokazolar haqida qayg'urishi mumkinligini ta'kidlaydilar. Ko'pincha, taklif qilingan yordamga bunday reaksiyalar salbiy oldingi tajribalar yoki boshqa mutaxassislardan himoya va yordam so'rash samarasizligi tufayli.

Oilaviy zo'ravonlik qurboniga aylanish texnologiyasi ishlab chiqildi, bu oiladagi zo'ravonlikni boshdan kechirgan ayollarda ijobiy «menimaj»ni shakllantirish dasturining bir qismidir.

Ushbu texnologiya Inqiroz markazi mutaxassislari tomonidan amalga oshiriladigan o'zaro bog'liq va o'zaro bog'liq jarayonlardan iborat:

1. Vaziyat bilan umumiy tanishish.

2. O'zaro bog'liqlik darajasi va o'z-o'zini anglashni o'zgartirish uchun motivatsion ehtiyojning mavjudligi diagnostikasi.

3. Diagnostika natijalari va prognozini izohlash.

4. Psixota'lim (zo'ravonlik ilohiyotiga kirish).

5. Bostirilgan his-tuyg'ularni «qayta boshdan kechirish» ni ularni samarali o'rganish bilan rag'batlantirish.

6. Hayotiy stsenariy tahlili.

7. Xulq-atvor va xulq-atvorning qurbonogenik modellarini tahlil qilish.

8. Buzg'unchi xatti-harakatlarni to'xtatish va o'z taqdirini o'zi belgilash to'g'risida qarorlar qabul qilish (iqtisodiy, psixologik, kasbiy, uy-joy va boshqalar).

Birinchi bosqichda dastlabki diagnostika suhbatlari o'tkaziladi, bu mutaxassisga vaziyatning tanqidiyligini aniqlash va mijoz bilan ishonchli munosabatlarni o'rnatish imkonini beradi. Ikkinchi bosqichda mijozga o'zaro bog'liq xatti-harakatlar darajasini va vaziyatni va o'zini o'zi idrok etishni o'zgartirish uchun motivatsion ehtiyoj mavjudligini ko'rsatishga imkon beradigan diagnostika usullari to'plami taklif etiladi. Diagnostika materiali yordamida olingan ma'lumotlarni qayta ishlagandan so'ng, mijozga usullarning natijalari bilan tanishish taklif etiladi va mavjud vaziyatda mumkin bo'lgan prognozlar ko'rib chiqiladi. Ayolning hissiy holati asta-sekin barqarorlashgandan keyingina, mijozga professional yordam ko'rsatishni davom ettirish uchun psixoterapevtik shartnoma tuzish kerak.

Keyingi bosqichda psixo-tarbiyaviy ma'ruzalar kursi o'tkaziladi, unda mijoz zo'ravonlik omillari va tabiati, oilaviy zo'ravonlik bilan bog'liq statistik ma'lumotlar va boshqalar bilan tanishtiriladi. Keyinchalik, mijoz bilan ishlash mnemonik reabilitatsiya usulidan foydalangan holda quriladi (bosilgan his-tuyg'ular tajribasini ularni samarali o'rganish bilan rag'batlantirish; hayot stsenariysini tahlil qilish; qurbonogen xatti-harakatlar va munosabatlarni tahlil qilish; buzg'unchi xatti-harakatlarni to'xtatish bo'yicha qarorlar qabul qilish va qarorlar qabul qilish). o'z taqdirini o'zi belgilash (iqtisodiy, psixologik, kasbiy, uy-joy va boshqalar). xabardorlik va «men kontseptsiyasini» sozlash. Shu bilan birga, psixologlar jabrlanuvchining xulq-atvorining dominant turiga e'tibor berishadi.

Inqirozli vaziyatlardan chiqishda oilaviy zo'ravonlikni boshdan kechirgan ayollarning to'rt xil xulq-atvori mavjud. Demak, gedonistik tipda bajarilgan fakt e'tiborga olinmaydi, ya'ni. ayol zo'ravonlik faktini ichki jihatdan buzadi yoki rozi bo'lmaydi. Bunday holda, asosiy himoya mexanizmi inkor etishdir: «Qo'rqinchli hech narsa sodir bo'lmadi» - bu chaqaloq ongining himoya reaksiyasi. Haqiqiy tajriba yoki inqirozli vaziyatlarni bartaraf etishning real turi haqiqat printsipiga asoslanadi. Bu sodir bo'layotgan narsalarga sabr qilish mexanizmiga asoslanadi. Oxir oqibat, inson sodir bo'lgan voqeaning haqiqatini qabul qiladi, o'z ehtiyojlari va manfaatlarini zo'ravonning ehtiyojlariga moslashtiradi va

o'z fikrini ifoda eta olmaydi va oiladagi zo'ravonlikka ongli ravishda qarshi tura olmaydi.

Vaqt o'tishi bilan munosabatlar pasayadi, ayol o'zining oilaviy ahvoliga ta'sir qilish uchun faol choralar ko'rishni boshlaydi. Turli sabablarga ko'ra yuzaga kelishi mumkin bo'lgan va reabilitatsiya jarayoni samarasiz ekanligining belgisi bo'lishi mumkin bo'lgan moslashuv belgilarini kuzatish muhimdir.

Bunday belgilar quyidagilar bo'lishi mumkin: apatiya, mijozning befarqligi, o'z hayotiga passiv ta'sir qilish, jarayonlarga mas'uliyatning yo'qligi (guruh mashg'ulotlariga, konsultatsiyalarga bormaslik, bolalarga, uyga, bo'sh vaqt haqida g'amxo'rlik va g'amxo'rlikning etishmasligi), boshqa boshpana mehmonlari bilan keskin munosabatlar, inqiroz markazi xodimlari bilan aloqalarni oldini olish, maxfiylik, ishonch yo'qligi, mehmonlar (kundalik hayot) o'rtasida mas'uliyatning notekis taqsimlanishi (kundalik hayot), haqiqiy bo'lmagan umidlar va boshqalar. Keyingi reabilitatsiya uchun qanday qilib zo'ravonlikdan aziyat chekkan ayol bilan birinchi aloqaga kirishish katta ahamiyatga ega.

Mutaxassislar dastlabki suhbatni o'tkazish bo'yicha quyidagi tavsiyalarni ishlab chiqdilar, uning maqsadi muammoni aniqlash, axborot va hissiy yordam ko'rsatish, jabrlanuvchining tajribasiga javob berish uchun sharoit yaratish, xavfsizlik strategiyalarini ishlab chiqish, xavf darajasini va ehtiyojlarini baholashdir. ayoldan:

- Oiladagi zo'ravonlik haqida gapirish uchun yordam so'ragan ayollar uchun qulay va xavfsiz his qilishlari uchun sharoit yarating. Suhbat alohida xonada, guvohlarsiz va hatto uydagi tajovuzkorsiz o'tkazilishi kerak. Xonada qulay muhit, choy / qahva, ro'molcha va boshqalarni taklif qilish imkoniyati bo'lsa yaxshi bo'ladi.

- Jabrlanuvchini diqqat bilan, xotirjam va sabr bilan tinglang. Unga gapirish, yig'lash imkoniyatini berish muhimdir. Xalaqit bermang.

- Jabrlanuvchini tinchlantirmang, unga yashash va uning og'rig'iga javob berish imkoniyatini bering. Boshqa odamlarning ruhiy azob-uqubatlari holatida men odamga ulardan xalos bo'lishga yordam bermoqchiman, qandaydir tarzda: «Hammasi o'tib ketadi, tashvishlanishga hojat yo'q, hammasi yaxshi bo'ladi» degan iboralar bilan taskin bermoqchiman. Ayolning his-tuyg'ularini qabul qilishga va ularni tushunishga yordam berishga harakat qiling.

•Suhbatingiz maxfiyligini ularga bildiring. Suhbat davomida olingan shaxsiy ma'lumotlar va ma'lumotlar oshkor etilmaydi.

•Jabrlanuvchi bilan munosabatlarni ta'minlang. U bilan samimiy gaplashing. Zo'ravonlik muammosiga o'z munosabatingizni o'z vaqtida bildiring.

•Mijozning xulq-atvorini baholamasdan, uydagi zo'ravonlik haqida muloyimlik bilan savollar bering. Zo'ravonlik va uning to'xtatilishi uchun oiladagi zo'ravonlik qurbonlari emas, tajovuzkorlar javobgardir. Ayol o'zini zaif holatga qo'ygan bo'lishi mumkin, lekin u zo'ravonlik qilmadi. Zo'ravonlik harakati uchun javobgarlik uni sodir etgan shaxsga yuklanadi, chunki u jabrlanuvchini urish, haqorat qilishga qaror qilgan.

Jabrlanuvchi bilan unga nisbatan qilingan zo'ravonlik uchun aybdor emasligi haqida gapirish juda muhimdir.

•Jabrlanuvchi haqorat yoki qoralash / ayblovni eshitishi mumkin bo'lgan savollardan qoching, masalan: «Bu odam bilan qanday yashay olasiz?», «Nega o'zingizni kaltaklashga ruxsat berasiz?»

•Omon qolganlar bilan gaplashganda ochiq jumlarlar va to'g'ridan-to'g'ri savollardan foydalaning.

•Madaniy xususiyatlarni ko'rib chiqing.

•Mijozni va uning nuqtai nazarini tinglang. Jabrlanganlarning hayoti haqida qaror qabul qilishda ularning tajribasi va shaxsiy yaxlitligini hurmat qiling.

•Jabrlanuvchining aytganlariga ishoning. U, ehtimol, zo'ravonlik dunyosidan birinchi qadamni qo'ydi, unda zo'ravon uni ushlab turadi va ishonchsizlik ayolni yana izolyatsiya qafasiga surib qo'yishi mumkin. Ba'zida yordam so'ragan odam bilan sodir bo'lgan voqealar sizning og'riqli tajribangizni yoki bu sohadagi qo'rquvingizni qo'zg'atishi mumkin, bu sizga aytilgan narsaga ishonmaslik istagini keltirib chiqarishi mumkin.

•Jabrlanuvchining kelajakdagi hayoti haqida shaxsiy maslahat bermang, masalan, eri bilan ajrashing, politsiyaga shikoyat qiling va hokazo. Tayyor echimlarni bermang. Faqat jabrlanuvchining o'zi butun vaziyatni bilishi mumkin. Va faqat u o'zi qaror qilishi mumkin. Maslahat berish orqali siz uni hayoti ustidan nazoratni tiklash va qaror qabul qilishda muvaffaqiyatsizligini isbotlash imkoniyatidan mahrum qilasiz. Uning hayotida o'z hayotini yolg'iz o'zi boshqaradigan, unga nima qilishni va qanday qilishni aytadigan odam (huquqbuzar) allaqachon

mavjud.

•Jabrlanuvchiga uning huquqlari haqida xabar bering. U bilan huquqni muhofaza qilish organlariga murojaat qilish imkoniyatini muhokama qiling. Unga bosim o'tkazmang. Hamma odamlar vaziyatni darhol tubdan o'zgartirishga tayyor emas. Ayolga nima qilishni tanlashiga ruxsat bering. Agar u zo'rovonga qaytishga qaror qilsa, unga xavfsizlik rejasini ishlab chiqishga yordam bering.

•Unga ayol yordam so'rab murojaat qilishi mumkin bo'lgan barcha xizmatlar haqida ma'lumot bering.

Zo'ravonlikdan aziyat chekkan shaxsga samarali yordam ko'rsatish uchun quyidagi harakatlar algoritmi tavsiya etiladi:

1. Mijoz bilan aloqa o'rnatish (uni o'z tajribasiga javob berishga va muammosi haqida gapirishga undash, shuningdek, mijozga tushunish va hamdardlik bildirish).

2. Jabrlanuvchi bo'lgan vaziyatning xavflilik darajasini baholang.

3. Xavfsizlik rejasini ishlab chiqish.

4. Oilaviy zo'ravonlikdan omon qolganlarning ehtiyojlarini baholashni o'tkazish.

5. Reabilitatsiya rejasini tuzing.

6. Axborot va hissiy yordam ko'rsatish.

7. Oiladagi zo'ravonlik hodisasini hujjatlashtiring.

Oilaviy zo'ravonlik holati xavfi darajasini baholash va xavfsizlik rejasini ishlab chiqish mutaxassisning ushbu maqsadli guruh bilan bevosita ishlashining o'ziga xos xususiyatlarini tashkil etadigan ikkita zarur komponentdir. Jabrlanganlar bilan ishlashning barcha bosqichlarida - tanishishdan to reabilitatsiyani tugatgunga qadar - maslahatchining o'zi xavfsizlik qoidalariga qat'iy rioya qilishi juda muhimdir.

Shunday qilib, masalan, birlamchi aloqa yoki reabilitatsiyadan keyingi kuzatuv bo'lishidan qat'i nazar, jabrlanuvchilar bilan telefon suhbatlarini o'tkazish uchun ma'lum qoidalar mavjud. Telefonda gaplashish (Ayollar xavfsizligi uchun ishlash, Oiladagi zo'ravonlikning oldini olish bo'yicha qo'llanma, DVIP, Buyuk Britaniya). Agar siz birinchi marta zo'ravonlikka uchragan ayolga qo'ng'iroq qilsangiz, xavf-xatarlardan xabardor bo'ling va xavfsizlikni ta'minlash uchun qo'lingizdan kelganini qiling.

Birinchi aloqani o'rnatish bo'yicha ko'rsatmalar

•Telefoningizda qo'ng'iroq qiluvchining identifikatori mavjudligiga

ishonch hosil qiling. Agar bunga ishonchingiz komil bo'lmasa, raqamingiz aniqlanmaganiga e'tibor bering.

•Qo'ng'iroq qilishdan oldin, iloji boricha ko'proq ma'lumot olish uchun ayolning ishini o'qing. U sherigidan ajralganmi yoki u bilan yashayaptimi? Esda tutingki, telefonni kim ko'targaniga qarab, siz boshqacha yo'l tutishingiz kerak.

•Agar erkak telefonni ko'tarsa, siz unga ayollar xizmatidan qo'ng'iroq qilayotganingizni hech qachon bildirmasligingiz kerak, chunki bu uning sherigi (xotini, qiz do'sti va boshqalar) uchun xavfni oshirishi mumkin. Siz noto'g'ri raqam tergandek ko'rishingiz kerak. Agar kerak bo'lsa, ssenariy tayyorlang, lekin iloji boricha tabiiy ravishda gapirishga harakat qiling. Soxta ism bilan odamga qo'ng'iroq qilishni so'rang, lekin bu ism bu odamning ismiga yoki uning oila a'zolarining ismlariga mos kelmasligi uchun. Vaziyat Dasha Dima bilan yashaydi. Siz qo'ng'iroq qilasiz, odam telefonni ko'taradi.

Siz aytasiz: «Salom, salom, Igor telefonda bo'lishi mumkinmi?»

•Agar javob berish mashinasi o'chsa, xavfsiz ekanligiga ishonchingiz komil bo'lmasa, xabar qoldirmang. Agar shubhangiz bo'lsa, xabar qoldirmang.

•Agar bola telefonni ko'tarsa, siz undan onasiga qo'ng'iroq qilishni so'rashingiz mumkin, ammo telefon erkakka berilishi mumkinligiga tayyor bo'ling. Agar bu sodir bo'lsa, vahima qo'ymang va boshqa ayolga qo'ng'iroq qilib, noto'g'ri raqam tergandek harakat qiling. Vaziyat Dasha Dima bilan yashaydi. Siz qo'ng'iroq qilasiz, bola telefonni ko'taradi. Siz: «Salom, onangga qo'ng'iroq qiling, iltimos» deysiz. Bola telefonni erkakka uzatadi. Siz: «Salom, men Alesya bilan gaplashmoqchiman, u uydami?»

•Agar ayol telefonni ko'tarsa, dastlab bu siz gaplashmoqchi bo'lgan ayol deb o'ylamasligingiz kerak. Ishonch hosil qilish uchun uni ismi bilan chaqiring. Agar u bo'lmasa, qayta qo'ng'iroq qilishingizni ayting. Xavfsiz ekanligiga ishonchingiz komil bo'lmasa, qayerdan qo'ng'iroq qilayotganingizni aytmang. Agar bu ayol bo'lsa, xabar qoldirish xavfsiz deb o'ylamang. Siz jiddiy xato qilishingiz mumkin.

•Agar siz gaplashayotgan ayol telefonga javob bersa, unga ismingizni va Ayollar xizmatidan qo'ng'iroq qilayotganingiz haqida ma'lumot bering. Ayni paytda uning gaplashishi xavfsizmi yoki yo'qligini so'rang. Agar u «Yo'q» desa, unga boshqa vaqtda qo'ng'iroq qilishingizni yoki

istalgan vaqtda sizga qo'ng'iroq qilishini ayting. Agar uning ovozi tashvish bo'lsa va uning sherigi yaqin bo'lsa, unga suhbatni qanday qilib xavfsiz tarzda tugatish kerakligini tushuntirishingiz kerakligiga tayyor bo'ling. Vaziyat. Unga ayting: «Yaxshi, men sizga aytganlarimni takrorlang va go'shakni qo'ying: «Kechirasiz, sizda noto'g'ri raqam bor. Igor bu erda yashamaydi.» Keyin go'shakni qo'ying.

• Agar gaplashish xavfsiz bo'lsa, ayol oldindan va Ayollar xizmatidan xabardor ekanligiga ishonch hosil qiling. Unga Xizmatga murojaat qilish yoki qilmaslik uning tanlovi ekanligini bildiring. Ayol qo'llab-quvvatlashga muhtoj emasligini va yana qo'ng'iroq qilishingizni xohlamasligini qat'iy aytishi mumkin. Uning tanlovini hurmat qilishingiz juda muhimdir. Istalgan vaqtda Ayollar xizmatiga murojaat qilishi mumkinligini bildiring, lekin siz uni boshqa bezovta qilmaysiz.

• Agar u qo'llab-quvvatlashni xohlasa, unga kerak bo'lgan xizmatlar va ularni qanday olish mumkinligi haqida gapiring. Agar ayol hozir siz bilan gaplashish istagini bildirgan bo'lsa, buni qiling. Ushbu tavsiyalar nafaqat mijoz bilan tanishishning dastlabki bosqichida, balki ishning barcha bosqichlarida ham zarurdir. Agar ayol hozircha tajovuzkor bilan munosabatlarni davom ettirishga qaror qilgan bo'lsa yoki boshpanaga joylashtirilganidan keyin qaytib kelish holati mavjud bo'lsa, xavfsiz aloqa masalasi imkon qadar dolzarb bo'lib qoladi. Jabrlanganlar bilan birlamchi ishda ikkinchi muhim nuqta - bu oiladagi zo'ravonlik holatidagi xavf darajasini baholash. Tegishli shaklni ushbu qo'llanmaning ilovasida topishingiz mumkin. Ushbu texnologiya maslahatchiga ham, mijozga ham unga sodir bo'layotgan zo'ravonlik xavfini tushunishga imkon beradi. Faqat xavf darajasini tekshirish orqali, samarali shaxsiy xavfsizlik rejasi ishlab chiqilishi mumkin. Quyida suhbat uchun mumkin bo'lgan savollar yoki mavzular mavjud.

Siz ayolning xavfsizlik rejasini ishlab chiqishda foydalanishni xohlashingiz mumkin: Menga vaziyatingiz haqida gapirib bering. Siz qanday zo'ravonlikka duch kelganingizni bilmoqchiman? Zo'ravonlik odatda qachon va qanday sharoitlarda sodir bo'ladi? Zo'ravonlik qachon yuz berishi mumkinligi haqida fikringiz bormi? Har qanday naqsh bormi? Eng qiyin vaziyat nima edi? Eng og'ir jismoniy jarohatni qachon olgansiz? Sizga qaysi ish eng qiyin tuyuladi? Siz tasvirlagan bir xilmi? Sizning sherigingiz o'tmishda zo'ravonlik ishlatganligini hisobga olib, keling, xavf darajasini baholashga harakat qilaylik. Agar

siz ayol yoki uning farzandlari jiddiy xavf ostida deb hisoblasangiz, tashvishlaringizni u bilan baham ko'ring. Bu ma'lumot uni juda qo'rqitishiga tayyor bo'ling. U psixologik yordamga muhtoj bo'lishi mumkin.

Bundan tashqari, bu haqiqat bilan kelishish uchun, ayol mavjud xavfni kamaytirishga (minimallashtirishga) harakat qilishi mumkin, shuning uchun u uni qo'rqitadigan haqiqat bilan kurashishga harakat qiladi. Ayolga bunday minimallashtirish bilan rozi bo'lolmasligini va ayolning xavf-xatarini baholab, o'zi bilan halol bo'lishi kerakligini tushunish juda muhimdir. Qachon xavf ostida bo'lasiz? Qachon eng kuchli qo'rquvni his qilasiz? Bu holat haqiqatan ham xavf ostida bo'lgan vaqtga to'g'ri keladimi? (Agar shunday bo'lmasa, mijozingiz o'z xavfsizligini haqiqiy tahdidlardan ko'ra ko'proq o'z qo'rquviga ko'ra baholaydimi yoki yo'qligini aniqlashingiz mumkin.) Siz va farzandlaringiz uchun eng yomon vaziyat qanday? Siz va farzandlaringiz haqida nimadan qo'rqasiz? Siz allaqachon nima qilyapsiz o'zingizni va farzandlaringizni himoya qilish uchunmi? (Bu ayolga xavfsiz qolish uchun qancha harakat qilayotganini ko'rishga yordam berish uchun yaxshi imkoniyatdir.) O'zingizni va farzandlaringizni himoya qilish uchun nima qilyapsiz va nima qilyapsiz? Keling, sizning kuchli tomonlaringiz - ichki resurslaringiz haqida gapiraylik. (Masalan, ayolning o'ziga bo'lgan hurmatini, o'ziga bo'lgan ishonchini, uning sezgisiga ishonish qobiliyatini oshirish orqali ularni qanday kuchaytirish mumkinligi haqida o'ylab ko'ring.) Va sizning tashqi resurslaringiz haqida - sizni qo'llab-quvvatlaydigan do'stlaringiz va oila a'zolaringiz haqida, moliyaviy ahvol va pulni boshqarish, uy-joyini o'zgartirish va hokazo imkoniyatlari? Vaziyatni qanday yaxshilash va bu resurslarni kengaytirish mumkin? Keling, sizda qanday variantlar borligini ko'rib chiqaylik. (Unga imkon qadar keng imkoniyatlarni rivojlantirishga yordam bering.) Sizningcha aslida nima qila olar edingiz? Bunga diqqatni jamlang. Ushbu ro'yxat faqat qaysi savollarni muhokama qilish uchun foydali bo'lishi haqida ko'rsatma beradi. Siz ushbu mavzularning barchasini, ba'zilarini ko'rib chiqishingiz yoki boshqa savollarni qo'shishingiz mumkin. Vaziyatni o'rganayotganingizda javoblar to'planadi. Biroq, barcha tafsilotlarni juda chuqur o'rganmaslikka harakat qiling, lekin faqat ma'lum bir ayol bilan muayyan holatda eng foydali bo'lishiga e'tibor bering. Xavfsizlikni shaxsan yoki telefon orqali rejalashtirishingiz mumkin.

Shaxsiy xavfsizlikni rejalashtirish bir necha daqiqadan bir necha soatgacha davom etishi mumkin. ularning ba'zilari boshqa savollarni ham qo'shadi. Vaziyatni o'rganayotganingizda javoblar to'planadi. Biroq, barcha tafsilotlarni juda chuqur o'rganmaslikka harakat qiling, lekin faqat ma'lum bir ayol bilan muayyan holatda eng foydali bo'lishiga e'tibor bering. Xavfsizlikni shaxsan yoki telefon orqali rejalashtirishingiz mumkin. Shaxsiy xavfsizlikni rejalashtirish bir necha daqiqadan bir necha soatgacha davom etishi mumkin. ularning ba'zilari boshqa savollarni ham qo'shadi. Vaziyatni o'rganayotganingizda javoblar to'planadi. Biroq, barcha tafsilotlarni juda chuqur o'rganmaslikka harakat qiling, lekin faqat ma'lum bir ayol bilan muayyan holatda eng foydali bo'lishiga e'tibor bering. Xavfsizlikni shaxsan yoki telefon orqali rejalashtirishingiz mumkin. Shaxsiy xavfsizlikni rejalashtirish bir necha daqiqadan bir necha soatgacha davom etishi mumkin.

Xavfsizlik rejasi uchun turli formatlar mavjud: agar ayol tajovuzkor bilan yashasa, agar u tajovuzkorni tark etishga tayyorgarlik ko'rayotgan bo'lsa, tajovuzkor bilan munosabatlarning uzilishidan keyingi davr, agar u boshpanada yashasa. Bunda, oltin qoidadan tashqari, hech qanday qoidalarga rioya qilishning hojati yo'q: asosiy e'tibor ayol va uning xavfsizligiga qaratilishi kerak. Oilaviy zo'ravonlik qurbonlariga sifatli yordam ko'rsatish uchun Xotin-qizlar xizmati faoliyatining bir-ikki yo'nalishi yetarli emas. Oilaviy zo'ravonlik muammosi murakkab xarakterga ega bo'lib, uni turli tashkilotlar va profillar mutaxassislari ko'magida hal etish zarur. Bitta tashkilot kuchlari bilan bir oila, bir tarix darajasida ham o'zgarishlarga erishish deyarli mumkin emas. Ko'p tarmoqli inqiroz markazi jabrlanganlarga yordam ko'rsatishning samarali modellariidan biridir.

3. Tizimli psixoterapevtik ish: «Psixodrama» usuli, «Oilaviy muhokama» texnikasi, shakllantiruvchi texnikalar.

• Axborot faoliyati (mijozlar va mutaxassislar uchun bukletlar; ommaviy axborot vositalari bilan ishlash; transport, kommunal to'lovlar, Internet, ijtimoiy tarmoqlarda reklama; seminarlar, ma'ruzalar davomida shahar axborot xizmatlari, ixtisoslashgan hamkor jamoat birlashmalarini xabardor qilish; ijtimoiy xizmatlar iste'molchilarining fikr-mulohazalari va boshqalar.).

• Ijtimoiy-psixologik yordam (ishonch telefoni, yuzma-yuz maslahat, guruhli psixoterapiya, treninglar, ijtimoiy-psixologik yordam, o'z-

o'ziga yordam va o'zaro yordam guruhlar).

- Vaqtinchalik xavfsiz turar joy (boshpana) (konformi saqlash, ichki tartib-qoidalarining bajarilishini nazorat qilish, kundalik hayotni tashkil qilishda yordam berish, boshqa mehmonlar va bolalar bilan aloqa o'rnatishda yordam berish).

- Yuridik yordam (hujjatlarni ishlab chiqishda, ariza yozishda, shu jumladan da'volar, advokatdan malakali yordam olishda yordam berish, istisno hollarda - advokat).

- Tibbiy yordam (favqulodda vaziyatlarda birinchi yordam ko'rsatish (birinchi tibbiy yordam to'plami), jarohatlar bilan bog'liq tibbiy yordam olishda yordam berish, kaltaklashni olib tashlash, psixosomatik tadqiqotlar, tavsiyalar, ekspertiza).

- Bolaga qarash (ko'pchilik mijozlar o'z farzandlari bilan birga yashashga majbur bo'lganligi sababli, ayollar ko'pincha chaqaloqlari uchun enagaga muhtoj bo'lishadi (so'rov bo'yicha - diagnostika, yordam, terapiya) ayolning sudga, politsiyaga tashrif buyurishi, tekshiruv o'tkazishi, uchrashishi kerakligi sababli. tajovuzkor, bolalar bilan maslahat olish inqiroz markazining ishida ustuvor yo'nalish bo'lishi kerak, shuningdek, ota-onaga g'amxo'rlik, xavfsizlik, bola bilan hissiy aloqa asoslarini o'rgatish).

- O'z-o'ziga yordam va o'zaro yordam guruhi (o'z-o'ziga yordam guruhlar, o'z-o'ziga yordam guruhlar, Al-Anon va Nar-Anon 12 bosqichli modeli bo'yicha ishlaydigan qaramog'idagilar uchun guruhlarini tashkil etish va ularga ko'maklashish, birgalikda dam olishni tashkil etish va hk.).

- Mehnat terapiyasi (ergoterapiya) - insonning kundalik faoliyatini tiklashga qaratilgan rehabilitatsiya tadbirlari majmuasi bo'lib, u quyidagilarni o'z ichiga oladi: o'z-o'zini parvarish qilish (kundalik faoliyat - shaxsiy gigiena, kiyinish, ovqatlanish, dori-darmonlarni qabul qilish, funktsional aloqa, harakatchanlik, o'ziga va bolalariga g'amxo'rlik qilish). ; mehnat va ishlab chiqarish faoliyati (uy vazifalari, boshqa odamlarga g'amxo'rlik qilish, ta'lim olish yoki mehnat faoliyati - pullik yoki ko'ngillilik); dam olish va tegishli shaxslararo munosabatlar: dam olish, o'yinlar, sevimli mashg'ulotlar.

- Ish va uy-joy qidirish (ayol boshpanaga ko'chib o'tganda hamkorlar hatto bolalarni ham moliyalashni to'xtatadilar, shuning uchun yarim kunlik ish yoki yangi ish topish ko'pincha talabga ega - gazetada ish

qidirish bo'yicha treninglar, Internet, rezyumeni yozishda yordam berish, tavsiyalar va birinchi suhbatni simulyatsiya qilish, boshpanadan chiqarilgandan keyin ijaraga beriladigan kvartiralarini / xonalarni qidirish).

•Gumanitar yordam (TTSSON, jamoat tashkilotlari, xalqaro dasturlar orqali bolalar va ayolning o'ziga gumanitar yordam olishda yordam berish).

•Huquqni muhofaza qilish organlari, vasiylik va homiylik organlari bilan hamkorlik qilish (jinoiy tergov - agar otasi bolaning yo'qolganligi to'g'risida ariza bergan bo'lsa; ariza yozish, kaltaklashni olib tashlash uchun yuborish, uy-joy va yashash sharoitlari to'g'risida dalolatnomalar tuzish - ro'yxatga olingan taqdirda. oila SOPda bo'lgani kabi va hokazo.).

•Agressor bilan aloqa qilish (mijoz va uning sherigi o'rtasidagi vositachi roli, Al-Anon va Nar-Anon guruhlarini topishda yordam berish, tajovuzkor bilan ijtimoiy-psixologik ish). Tajovuzkorning inqiroz markaziga munosabati•Passiv (aloqa qilmaydi, markazda bolalar va sherikning mavjudligiga e'tibor bermaydi).

•Rasmiy (rahbar yoki psixolog bilan rasmiy aloqa o'rnatadi, bolalarning yashash sharoitlarini nazorat qilish, bolalarga g'amxo'rlik qilish uchun vasiylik organlariga murojaat qiladi).

•Faol (Markaz rahbari (mutaxassis emas) bilan doimiy aloqada bo'lish), bolalar va sherikning hayoti va sog'lig'i haqidagi ma'lumotlarga qiziqish ko'rsatish, barcha organlarga «nazorat qilish va hisobot berish» uchun faol murojaat qilish).

•Agressiv (mutaxassislarga tahdid qilish, sudga da'vo qilish, yo'qolgan bola haqida jinoiy qidiruv bo'limiga ariza berish, Boshpana joylashgan joyni topishga urinish, agar joy aniqlangan bo'lsa, Markazga hujum qilishga urinish, provokatsiyalar). Jamiyatning zamonaviy ijtimoiy haqiqatlari maslahatchilarning yuqori darajada ishtirok etishini talab qiladi, chunki so'rov bo'yicha faoliyatning yangi sohalari va ish xususiyatlari paydo bo'lishi mumkin.

Mutaxassislar bilan ishlash jarayonida zo'ravonlikdan aziyat chekkan ayol quyidagi natijalarga erishishi kerak:

1. Shikastlanish tajribasini qabul qilish.
2. Tuyg'ularni rivojlantirish (farqlash, nomlash, taqdim etish).
3. Realistik umid va qarashlarni shakllantirish.

4. Xavfsizlik rejasi.

5. Ongli qarorlar.

6. O'z hayotiga nisbatan faol pozitsiya. Oilaviy zo'ravonlik muammosining murakkabligini va jabrlanuvchilarning maqsadli guruhi bilan ishlashning o'ziga xosligini hisobga olib, shuni ta'kidlashni istardimki, har bir mutaxassis bunday ishning o'ziga xos xususiyatlari haqida bilim va tushunchaga ega emas.

Mutaxassislar zo'ravonlikni «sezmasliklari»ning bir qancha sabablari bor: boshqalar kuchli his-tuyg'ularni boshdan kechirganda, men o'zimni boshqarishni qiyin deb bilaman. (Bu mutaxassisning shaxsiy xususiyati yoki bu sohada tajriba etishmasligi belgisi, shuningdek, hissiy charchash alomati bo'lishi mumkin.) Agar men suiiste'mollikni aniqlasam, bu haqda biror narsa qilishim kerak (va men buni qilmayman). buni qanday qilishni bilmayman). (Bu holat jabrlanuvchilar uchun ijtimoiy xizmatlar mavjud bo'lmagan va mutaxassis yordam bera olishiga ishonchi komil bo'lmagan va buni qanday qilishni biladigan hududlardagi mutaxassislar orasida juda keng tarqalgan.) Men huquqbuzarga duch kelishimdan qo'rqaman. . (Inqiroz markazlari mutaxassislari tez-tez sodir bo'ladigan jinoiy hodisalarning oqibatlarini bilan ishlashlarini hisobga olsak, bu qo'rquvni asosan oqlash mumkin.) Ishonchim komil emas. Men boshqa odamni biror narsa qilishga unday olmayman. (Yordam so'ragan ayol «o'z hayotining mutaxassisi», mutaxassis mijoz tomonidan qabul qilingan qarorlar uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olmasligi, hech narsani rag'batlantirmasligi kerak.) Men uni undan tortib olishni xohlamayman, men' u bu haqda gapira boshlaguncha kutadi. (Mutaxassislar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ayol o'ziga va farzandlariga nisbatan qilingan zo'ravonlik haqida gapirishni boshlashi uchun u ishonishi va uni qoralamasligingizga ishonishi kerak. Oiladagi zo'ravonlik haqida gapirish juda qiyin. Agar bunday qilmasangiz. savol bering va ayolni vaziyat haqida gapirishga undamang, keyin mijoz yordam olmasdan ketishi ehtimoli katta.). Agar u zo'ravonlik qilmasa va men bu mavzuni ko'targan bo'lsam-chi? (Agar odam zo'ravonlik qilmasa va siz undan bu haqda so'rasangiz, ko'pi bilan u bilan nima sodir bo'lishi ajablantiradi. Ammo agar siz eri tomonidan kaltaklangan ayoldan bu haqda so'ramasangiz, u katta ehtimol bilan uyiga qaytadi, u erda yana kaltaklanadi). Men bu mavzu haqida qanday gapirishni bilmayman. (Zo'ravonlik haqida qanday gapirish mumkinligi haqida

universal qoida yo'q. Sizning vazifangiz ayolga siz bilan zo'ravonlik haqida gaplashishingiz mumkinligini, sizga ishonishingiz mumkinligini va uni hukm qilmasligingizni ko'rsatishdir.). Uning hikoyasi haqiqatmi yoki yo'qmi, ishonchim komil emas. Hamma narsaga ishonishim kerakmi? (Biz mijozga ishongan narsamiz asosida ishlaymiz. Biz faqat bizga ixtiyoriy ravishda kelib, o'z boshidan kechirganlari haqida gapiradigan odamlar bilan ishlaymiz. Oilaviy zo'ravonlik qurbonlari ko'pincha hatto eng yaqin odamlariga ham ishonmaydi. Bizning vazifamiz qo'rqitmaslikdir. mijozni ishonchsizligimizdan uzoqlashtiring, lekin biz uning tomonida ekanligimizni ko'rsatish uchun.). Bu shaxsiy masala, men bunga aralashmasligim kerak. (Oiladagi zo'ravonlik jinoyatdir, buning uchun tajovuzkor javobgarlikka tortilishi kerak. Ammo mas'uliyat jabrlanganlarni himoya qilish va yordam berish o'rniga, bunday stereotiplarni qo'llab-quvvatlovchi butun jamiyat zimmasiga tushadi.).

Ayollar zo'ravonlik haqida gapirishni yoqtirmaydilar. (Ayol uchun zo'ravonlik, eri uni kaltaklashi haqida gapirish qiyin, lekin bolalari va nevaralari uni kaltaklayotganini tan olish undan ham qiyin. Ammo agar ayol allaqachon mutaxassisga murojaat qilgan bo'lsa, bu quyidagicha: unga nima bo'layotgani allaqachon uning sabr-toqat chegarasidan oshib ketgan va u yordamga muhtoj.). Zo'ravonlik holatida ayol hech narsa qilishni xohlamaydi. (Zo'ravonlik holatiga tushib qolgan odam uchun «tunnel ko'rish» deb ataladigan narsa odatiy holdir, agar odam zo'ravonlik holatida chidash va omon qolishni o'rganishdan boshqa hech qanday muqobilni ko'rmaydi. Balki. ayol nima qilishni bilmaydi, yoki uning fikricha, oldingi qadamlar samarasiz bo'lgan.). Men juda bandman, bu ishni boshqa qilolmayman. (Ko'pgina mutaxassislar, ayniqsa davlat tuzilmalarida ishlaydiganlar buni yaxshi bilishadi, katta ish yuki tufayli ular bunday holatlarga nisbatan rasmiy ravishda yondashishni boshlaganlarida. Shuni yodda tutish kerakki, oiladagi zo'ravonlik har kuni fojiali yakunlanishi mumkin bo'lgan har kungi potentsial xavfli vaziyatdir.). Odam spirtli ichimliklarni yoki giyohvand moddalarni iste'mol qiladi. (Na spirtli ichimliklar yoki giyohvandlik, na boshqa kasalliklar oiladagi zo'ravonlik holatida yordam olish uchun to'siq bo'lmasligi kerak. Balki reabilitatsiya jarayonlari parallel ravishda amalga oshirilishi mumkin.). Avvalo, bu haqiqatan ham zo'ravonlik holati ekanligiga amin bo'lishim kerak. (Oiladagi zo'ravonlik nafaqat

sohada uzoq yillik tajribaga ega bo'lgan muassasalarning fikrlarini hurmat qilish va hisobga olish muhimdir. Yig'ilishlar davomida qaror qabul qilishning amaliy usuli tanlanishi kerak va turli institutlar o'rtasidagi vakolatlardagi farqlar (masalan, kichik-katta yoki kambag'al boy farqlar) qaror qabul qilish jarayoniga ta'sir qilmasligi kerak. Asosiysi, zo'ravonlik qurbonlarining manfaatlari va ehtiyojlari har doim idoralararo o'zaro hamkorlikning barcha ishtirokchilarining diqqat markazida bo'lishi kerak. Samarali hamkorlik zo'ravonlik qurbonlarini turli xizmatlarga yuborish tizimining asosini tashkil etadi.

Yevropalik hamkasblarning tajribasi shuni ko'rsatadiki, agar barcha jalb qilingan tashkilotlar quyidagi qoidalarga rioya qilsalar, yo'llanma muvaffaqiyatli bo'ladi.

1. Ochiqlik, bir-birini tinglash va bir-biridan o'rganish qobiliyati .

Xavfsizlikni uyga olib kelish: EXHT mintaqasida ayollarga nisbatan zo'ravonlikka qarshi kurash. Yaxshi tajriba misollari to'plami. EXHT, 2009. Bir-biringiz bilan tanishish va bir-biringizning tashkilotlari haqida ko'proq bilish uchun vaqt ajrating. Boshqa ishtirokchi tashkilotlar, ularning maqsadlari, vazifalari va vakolatlari, tuzilishi, shuningdek, o'z muassasasi haqida ma'lumot berishga ochiqlik va tayyorlik haqida ko'proq ma'lumotga ega bo'lish istagi bir nechta tashkilotlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik yo'lidagi muhim qadamdir. Ishtirokchi institutlarni bilish ham oqilona umidlarni belgilash va o'zgarishlar potentsialini tushunish va undan foydalanishda muhim omil hisoblanadi.

2. Imkoniyatlarni oshirish va qo'llab-quvvatlash. Ishtirokchi institutlarning mavjud vakolatlaridagi tafovutlar bir nechta tashkilotlarning birgalikdagi faoliyatida muammolar manbai va samarali hamkorlikka to'sqinlik qilishi mumkin. Vakolat masalalariga, shuningdek, ajratilgan resurslar va moliyaviy mablag'larning farqiga juda ehtiyot bo'lish kerak. Ko'ngillilar tashkilotlari, ayollar va boshqa nodavlat notijorat tashkilotlari asosan ko'ngillilar ishiga juda bog'liq bo'lgan kichik va kam moliyalashtirilgan tashkilotlardir. Politsiya, prokuratura, sudlar, tibbiy va ijtimoiy xizmatlar kabi davlat idoralari ham mablag' etishmasligidan aziyat chekishi mumkin, lekin odatda, ularning tashkil etilishi tufayli ular har yili mablag' izlashlari shart emas.

3. NNTlarning muhim rolini e'tirof etish. Yuqorida ta'kidlanganidek, nodavlat notijorat tashkilotlari zo'ravonlik qurbonlari huquqlarini himoya

qilish va ularga yordam ko'rsatishda muhim rol o'ynaydi. Ko'pgina mamlakatlarda xotin-qizlar tashkilotlari ayollar va bolalarga nisbatan zo'ravonlik muammosi bo'yicha aholining xabardorligini oshirib, ayollarga nisbatan zo'ravonlikning barcha ko'rinishlarini bartaraf etish bo'yicha xizmatlar va tashabbuslar tashkil etdi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti va uning bo'linmalari, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti va boshqa ko'plab xalqaro tashkilotlar ko'plab hujjatlarda nodavlat notijorat tashkilotlarining o'zgarishlar agenti sifatidagi muhim rolini qayd etib, milliy hukumatlarni ayollar boshpanalari, ayollar inqirozi kabi nodavlat notijorat tashkilotlari ekspertlarini jalb qilishga chaqirdilar. markazlar, ayollarni parvarishlash markazlari va boshqalarni siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonida, shuningdek, ularning faoliyatidagi xizmatlarini munosib ravishda tan olishlari va ularga moliyaviy yordam berishlari. Nodavlat notijorat tashkilotlari va davlat idoralari o'rtasida yaqin hamkorlikni yo'lga qo'ygan ko'plab mamlakatlarda sezilarli natijalarga erishildi, masalan, zo'ravonlikning oldini olish bo'yicha samarali huquqiy choralar ko'rildi. Omon qolganlar davlat institutlariga qaraganda ayollar nodavlat notijorat tashkilotlari kabi ixtisoslashgan tashkilotlarga ko'proq ishonishadi, shuning uchun NNTlar zo'ravonlik qurbonlariga xizmat ko'rsatishda davlatning ishonchli hamkorlari hisoblanadi.

4. O'zgarishlarga intilish. Tashkilotlar, ayniqsa yirik tashkilotlar, uzoq vaqtdan beri o'rnatilgan me'yorlar va tuzilmalar asosida ishlaydigan murakkab mexanizmlardir. Tashkilotlarni o'zgartirish qiyin, bu vaqt, qat'iyat, motivatsiya, barcha darajadagi, shu jumladan etakchilik uchun yaxshi niyatni talab qiladi. Oilaviy zo'ravonlik qurbonlari zudlik bilan va samarali yordam oladigan, aybdorlar javobgarlikka tortiladigan va zo'ravonlik doimiy ravishda kamayadigan «mukammal dunyo» haqidagi umumiy tasavvur samarali hamkorlik uchun motivatsiya va energiya manbai sifatida muhim ahamiyatga ega.

Oiladagi zo'ravonlikka guvoh bo'lgan bolalar bilan art-terapiyadan foydalanish Bola guvoh bo'lgan oilaviy zo'ravonlik ham qisqa muddatli, ham surunkali hissiy, kognitiv va xatti-harakatlarning buzilishiga olib kelishi mumkin.

Ayollar va bolalarga psixologik yordam ko'rsatish bo'limiga murojaat qilgan bolali ota-onalarni 2 guruhga bo'lish mumkin: oilaviy zo'ravonlik guvohi bo'lgan bolaga psixologik yordam so'rab murojaat qilganlar;

bolaning o'zini o'zi qadrlashini oshirish, tashvish, tajovuzkorlik, izolyatsiyani bartaraf etish so'roviga ega bo'lish. Ikkinchi guruh bolalari bilan ishlash jarayonida ko'pincha hissiy va xulq-atvorning buzilishining sababi oiladagi zo'ravonlikning mavjudligi ekanligi ayon bo'ladi. Oiladagi zo'ravonlikka guvoh bo'lgan bolalarda ko'pincha o'zini past baholaydi, hissiy va xulq-atvorda o'zini o'zi boshqarish yomonlashadi, ovqatlanish va maktabga moslashish, travmadan keyingi stress buzilishi yoki ruhiy tushkunlik alomatlari paydo bo'ladi. Bolaning rivojlanishidagi buzilishlar keyinchalik shaxsiyatning buzilishiga olib kelishi mumkin, jinoiy va antisosial xatti-harakatlarga olib keladi. Adabiyotda mavjud ma'lumotlar bolalar, o'smirlar va kattalarga yordam berishda art-terapiyaning muhim imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, art-terapiyaning o'ziga xos xususiyatlari tez-tez ta'kidlanadi, bu esa uni ushbu toifadagi mijozlarga nisbatan tanlangan usulga aylantiradi. Shikastli materialni ifodalashning og'zaki bo'lmagan xususiyatini nazarda tutgan holda, art-terapiya u bilan ishlash holatini mijoz uchun xavfsizroq qiladi. Turli materiallar va tasvirlardan foydalanish orqali bola o'ziga va boshqalarga zarar etkazmasdan bunday tajribalarni ifodalashi mumkin. Vizual faoliyatning o'zi kuchli terapevtik omil bo'lishi mumkin. Bu badiiy materiallar bilan ishlashning turli usullariga imkon beradi. Ulardan ba'zilari sedativ ta'sirga erishish va hissiy stressni bartaraf etish imkonini beradi. Boshqalar travmatik tajribaga javob berishlari va uni nazorat qilishlari kerak. Mijozning his-tuyg'ularini vizual materiallar va tasvirlarga o'tkazish, shuningdek, art-terapiya jarayonini ikkala tomon uchun ham psixologik va jismoniy jihatdan xavfsizroq qiladi va metafora va ramziy nutq asosida travmatik tajribani aks ettirish va kognitiv qayta ishlash uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi. Oiladagi zo'ravonlik guvohi bo'lgan bolalar bilan ishlashda, mutaxassis bilan bo'lgan munosabatlarida bolaning o'zi uchun optimal masofani o'rnatishi juda muhimdir, chunki badiiy materiallar va tasvirlar uning mutaxassis bilan operatsiyalarida vositachidir. Og'zaki aloqa vositalaridan foydalanish shikastlangan bolani terapevtik munosabatlarda juda zaif qiladi. Bularning barchasi art-terapiya tufayli bolaga o'z-o'zini hurmat qilishni tiklashga yordam beradi. oiladagi zo'ravonlikning guvohi bo'lganlar, mutaxassis bilan bo'lgan munosabatlarida bolaning o'zi uchun optimal masofani o'rnatishi mumkin, chunki badiiy materiallar va tasvirlar uning mutaxassis bilan

bo'lgan operatsiyalarida vositachidir. Og'zaki aloqa vositalaridan foydalanish shikastlangan bolani terapevtik munosabatlarda juda zaif qiladi. Bularning barchasi art-terapiya tufayli bolaga o'z-o'zini hurmat qilishni tiklashga yordam beradi. oiladagi zo'ravonlikning guvohi bo'lganlar, mutaxassis bilan bo'lgan munosabatlarida bolaning o'zi uchun optimal masofani o'rnatishi mumkin, chunki badiiy materiallar va tasvirlar uning mutaxassis bilan bo'lgan operatsiyalarida vositachidir. Og'zaki aloqa vositalaridan foydalanish shikastlangan bolani terapevtik munosabatlarda juda zaif qiladi. Bularning barchasi art-terapiya tufayli bolaga o'z-o'zini hurmat qilishni tiklashga yordam beradi va himoya va adaptiv reaksiyalarning kengroq repertuarini amalga oshiradi.

Ba'zi mualliflar, shuningdek, zo'ravonlik qurbonlarining turli xil materiallar bilan jismoniy aloqasi katta ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydilar, bu nafaqat travmatik tajribani amalga oshirish va ularga javob berishga imkon beradi. balki travma natijasida bloklangan jismoniy sezgilar sohasini jonlantirish uchun ham. Bolaning psixologga bo'lgan ishonchi ko'pincha juda sekin shakllanadi. Guruh darslari bilan bir qatorda, guruh darslari ham bolalar bilan onalar va bolaga yaqin bo'lgan boshqa shaxslar bilan o'tkazilishi mumkin, masalan, u yozadi. Vizual materiallarni erkin tanlash bolaning o'z kuchiga bo'lgan ishonchini va travmatik tajribalarni nazorat qilish hissini kuchaytiradi, bu muhim psixoterapevtik omil hisoblanadi.

Art-terapiya yordamida qanday natijalarga erishish mumkin?

- Shaxsiy va guruh ishlarida ijobiy hissiy munosabat.

- Tengdoshlar, mutaxassislar, ota-onalar va boshqa kattalar bilan muloqot qilish jarayonini osonlashtirish. Badiiy faoliyatda birgalikda ishtirok etish o'zaro qabul qilish, hamdardlik munosabatlarini yaratishga yordam beradi.

- Bolaning madaniy o'ziga xosligini mustahkamlash.

- Ba'zi sabablarga ko'ra og'zaki muhokama qilish qiyin bo'lgan haqiqiy muammolar yoki xayollarni hal qilish qobiliyati.

- Ichki nazorat tuyg'usini rivojlantirish. Sinflar kinestetik va vizual sezgilar bilan tajriba o'tkazish uchun sharoit yaratadi, sensorimotor qobiliyatlarni va umuman, kosmosda sezgi va orientatsiya uchun mas'ul bo'lgan miyaning o'ng yarim sharini rivojlantirishni rag'batlantiradi.

- Turli xil his-tuyg'ularni sinab ko'rish, ularni ijtimoiy jihatdan maqbul shaklda o'rganish va ifodalash uchun ramziy darajada imkoniyat

berish.

Chizmalar, rasmlar, haykallar ustida ishlash buzg'unchi va o'z-o'zini yo'q qilish tendentsiyalarini yo'q qilishning xavfsiz usuli hisoblanadi. Odam bostirishga odatlangan fikrlar va his-tuyg'ularni ishlab chiqishga imkon beradi.

- Insonning kundalik hayotga moslashish qobiliyatini oshirish.

- Bola bilan ishonchli munosabatlar o'rnatish imkoniyati. Oilaviy zo'ravonlikka guvoh bo'lgan bolalar bilan art-terapiyadan foydalanish imkoniyatlari. Oiladagi zo'ravonlik guvohi bo'lgan bolalar bilan ishlashda art-terapiya sizga quyidagilarga imkon beradi:

- Professional va mijoz o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatish. Ishonch yo'qligi - bu bolalarning yana bir o'ziga xos xususiyati, bu reabilitatsiya samaradorligi va vaqtini sezilarli darajada ta'sir qiladi. Badiiy faoliyatda birgalikda ishtirok etish ishonch, hamdardlik va o'zaro rozilik muhitini yaratishga yordam beradi.

- Ijtimoiy reabilitatsiya jarayonini osonlashtirish. Oiladagi zo'ravonlikka guvoh bo'lgan bolalar ko'pincha o'z his-tuyg'ularini farqlash va og'zaki ifoda etishda qiynaladi. Bundan tashqari, so'zlashuvga ko'pincha rad etish va regressiya kabi psixologik himoya mexanizmlari to'sqinlik qiladi. Ongsiz ichki nizolar va tajribalarni og'zaki ifodalashdan ko'ra vizual tasvirlar yordamida ifodalash ancha osondir.

- Agressivlik va boshqa salbiy his-tuyg'ular uchun ijtimoiy jihatdan maqbul bo'lgan joy bering. Oiladagi zo'ravonlikka guvoh bo'lgan bolalar ko'pincha his-tuyg'ularini maqbul va nomaqbul deb ajratadilar va his-tuyg'ularini his qilish, tan olish va ifoda etishdan uyaladilar. Tuyg'ularning doimiy bostirilishi ularning «oxirgi tomchi» turi bo'yicha to'planishi va ajralishiga olib keladi. Hissiy buzilishdan keyin ko'proq o'zini-o'zi qoralash va his-tuyg'ularni bostirish kuzatiladi. Chizish, haykaltaroshlik, ertaklarni sahnalashtirish «bug'ni tashlash» va keskinlikni bartaraf etishning xavfsiz usulidir.

- Oiladagi zo'ravonlik guvohi bo'lgan bolaning bostirishga odatlangan fikrlari va his-tuyg'ularini ishlang. Ba'zida og'zaki bo'lmagan vositalar kuchli his-tuyg'ular va e'tiqodlarni ifodalash va tushuntirishning yagona usuli hisoblanadi. Bunday vaziyatlarda proyektiv chizma, ertak ajralmas hisoblanadi.

- Ichki nazorat tuyg'usini rivojlantiring. Chizmalar ustida ishlash,

modellashdirish, ertak yaratish jarayoni ertak syujeti qonunlariga rioya qilgan holda ranglar, shakllarni tartibga solishni ta'minlaydi, bu esa sabr-toqat va ichki nazoratni rivojlantirishga yordam beradi. Muayyan his-tuyg'ularni tasvirlash orqali bola ularni yuzaga chiqaradi, ular bilan yuzma-yuz keladi va ularni qanday boshqarishni o'rganadi, bu o'z-o'zini hurmat qilishni oshirishga va his-tuyg'ulardan qo'rqishning yo'qolishiga yordam beradi.

•Oilaviy zo'ravonlikka guvoh bo'lgan bolalar bilan ham guruh, ham individual ishlarni olib boring. Ko'pgina art-terapiya usullari guruhda juda yaxshi ishlaydi. Art-terapiya guruhi texnikasi bolalar va o'smirlarga guruh sharoitida shaxslararo ziddiyatlarni xavfsiz, ajoyib, metaforik shaklda ishlab chiqish, ularning salbiy xarakter xususiyatlarini anglash va yangi xulq-atvor strategiyasini ishlab chiqish imkonini beradi.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Oilaviy zo'ravonlikdan jabrlangan bolalarga yordam ko'rsatishning asosiy tamoyillari va bosqichlari.

2. Oilaviy zo'ravonlik qurbonlari bo'lgan voyaga etmaganlar bilan ishlashning asosiy usullari va texnologiyalari.

3. Oiladagi zo'ravonlik holatlarida bolalar bilan ishlaydigan mutaxassislarning kasbiy vakolatlari.

4. Oilaviy zo'ravonlikdan jabr ko'rgan kattalarga yordam ko'rsatish tamoyillari.

5. Oilaviy zo'ravonlik qurbonlari kattalar bilan ishlashning asosiy usullari va texnologiyalari.

6. Oilaviy zo'ravonlik qurbonlarining tajovuzkori bilan o'zaro munosabatlarining xususiyatlari.

9. MAVZU. ZO'RAVONILIKNING OLDINI OLISH

REJA:

1. Oilaviy zo'ravonlikning oldini olish va qurbonlarga yordam ko'rsatish.
2. Bolalarga nisbatan zo'ravonlikning oldini olish.
3. Ommaviy axborot vositalarida, ta'lim muassasalarida profilaktika dasturlari.

Kalit so'zlar: *"Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida" O'RQ-562-sonli Qonuni, "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi O'RQ-561-sonli Qonuni, «Ishonch telefon»lari, zo'ravonlik qurboni, Himoya orderi, "Spotlight Initiative" (Yorug'lik shu'las), "Gender tenglik faoli", xalqaro qizlar kuni, gender statistikasini yig'ish uchun elektron jurnal.*

1. Oilaviy zo'ravonlik qurbonlarining oldini olish va ularga yordam ko'rsatish.

Oiladagi maishiy zo'ravonlikni bartaraf etishning dolzarb muammolarini hal qilishning nechog'lik muhim ekanligini xalqaro hamjamiyat o'tgan asrning o'rtalarida tushunib yetdi. Shu maqsadda bir necha hujjatlar qabul qilinib, ularda davlatlarni jamiyatning birlamchi asosi bo'lgan oila va uning azolarini himoya qilish bo'yicha siyosatlarini qayta ko'rib chiqishga qaratilgan qonuniy yo'l-yo'riqlar ishlab chiqildi ¹.

Aynan shu sababli mazkur mavzuda O'zbekistonda maishiy zo'ravonlikka uchragan xotin-qizlar bilan ishlashning me'yoriy-huquqiy asoslariga, O'zbekistonda maishiy zo'ravonlikka uchragan xotin-qizlar ijtimoiy himoyasini takomillashtirish mexanizmlari va maishiy zo'ravonlikka uchragan xotin-qizlarga qaratilgan tadqiqotlar tahliliga e'tibor.

Mustaqillikning ilk yillaridan qabul qilingan barcha qonunlarda

---

¹ Всеобщая декларация прав человека. Принята Генеральной Ассамблеей ООН резолюцией 217 А (III) от 10 декабря 1948 года, Ст.16. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml

ayollar huquqlari inson huquqlarining ajralmas qismi sifatida e'tirof etildi. O'zbekistonda mustaqillikka erishilgan so'nggi 25 yilda bozor iqtisodiyotiga o'tish asosida amaldagi islohotlarga mos ravishda mamlakatimizda ushbu tizimning yangidan shakllantirishga kirishilganini ko'rishimiz mumkin¹. Bugungi kun ayoli nafaqat oilada uy bekasi, tarbiyachi vazifasini bajaradi, u jamiyatdagi barcha sohalarida ijtimoiy faol inson sifatida ham tashabbus va g'ayrat bilan ishtirok etadi. Ayol o'zining ma'naviy qiyofasi, ichki dunyosi, muomila madaniyati, o'z kasbining fidoiysi, ezgu fazilatlar egasi bo'lishi bilan nafaqat farzandlari, balki kasbdoshlari va shogirtlariga ham ibrat bo'la oladi².

Yurtimizda bu borada keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2019 yil 2 sentabrdagi "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida" O'RQ-562-sonli Qonuni, 2019 yil 2 sentabrdagi "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi O'RQ-561-sonli Qonunini imzolanishi bu muammolarning naqadar jiddiy ekanligini isbotladi. Ushbu Qarorda oilaviy-maishiy zo'rlik ishlatishning oldini olish tizimini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri etib, jamiyatda oilaviy-maishiy tUSDagi zo'rlik ishlatishning qanday ko'rinishiga nisbatan jazo muqarrarligini ta'minlash belgilangan.

Shuningdek, mamlakatimizda xotin-qizlar huquqlarini yanada mustahkamlash va ularga teng imkoniyatlar yaratish, ularni ijtimoiy faolliklarini oshirish maqsadida xalqaro hamjamiyatlar bilan ham bir qator xalqaro hujjatlarni imzolagan.

Xotin-qizlarni davlat boshqaruviga jalb etish – O'zbekistonda demokratik davlat qurilishining asosiy elementlaridan biridir. O'zbekiston BMT tarkibiga kirgach, xotin-qizlarning huquqlarini xalqaro miqyosda tasdiqlovchi hamda davlatlarning ana shu huquqlarni himoya qilishga yo'naltirilgan xatti-harakatlarini belgilab beruvchi ko'plab xalqaro shartnomalar va konvensiyalarga qo'shildi. O'zbekistonning qator xalqaro hujjatlarga, jumladan, «Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi»ga, To'rtinchi Umumjahon xotin-qizlar konferensiyasi deklaratsiyasi va Harakat platformasiga (Pekin, 1995), «Onalikni

---

¹ Нарбаева Т.К. Ўзбекистонда хотин-қизларни ижтимоий ҳимоя қилишнинг инновацион модели. Социодискурсив таҳлил. Монаграфия, Тошкент: Тасвир, 2020. Б.10

² Ўша жойда. Б.61.

muhofaza qilish to'g'risidagi 103 konvensiyasi»ga (95.06.05.), «Erkaklar va xotin-qizlarning bir xil mehnati uchun bir xil haq to'lash to'g'risidagi konvensiya»ga (97.30.08.), «Xotin-qizlarning siyosiy huquqlari to'g'risidagi konvensiya»ga qo'shilishi ayollarning huquqlarini ta'minlamoqda ¹.

O'zbekiston Respublikasining Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risidagi qonunning 6-moddasida Davlat xotin-qizlar va erkaklarga shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni amalga oshirish chog'ida teng huquqlilikni kafolatlash, davlat tomonidan xotin-qizlar va erkaklarga jamiyat hamda davlat ishlarini boshqarishda, saylov jarayonida teng ishtirok etishni, sog'liqni saqlash, ta'lim, fan, madaniyat, mehnat va ijtimoiy himoya sohalarida, shuningdek davlat va jamiyat hayotining boshqa sohalarida teng huquq hamda imkoniyatlar ta'minlanishini kafolatlanishi masalalariga alohida ahamiyat berilgan.

Yuqoridagilarni ko'rib chiqqan holda, nodavlat-notijorat tashkilotlari xotin-qizlarni himoya qilishga qaratilgan meyoriy-huquqiy hujjatlarni qabul qilishda ishtirok etmoqdalar.

Faoliyat ko'rsatayotgan jamoat va nodavlat tashkilotlarining asosiy qismi Toshkent shahri va viloyatlar markazlarida faoliyat olib boradi. Ayollar muammosi ustuvor bo'lgan qishloq hududlarida jamoat tashkilotlari endi rivojlanish davrini boshlamoqda. Faoliyat dasturlari turlicha bo'lishiga qaramasdan, barcha xotin-qizlar nodavlat notijorat tashkilotlarining asosiy yo'nalishi yagona — ayollar haq-huquqlarini himoya qilish, ularning erkaklar bilan tengligini ta'minlash, oila va jamiyatda xotin-qizlar mavqeini oshirish, ularni demokratik tuzilmalardagi faoliyatga qiziqtirish va bozor iqtisodiyoti sharoitlariga moslashtirish muammolarini hal etishdan iborat.

Fikrimizcha, xotin-qizlarning huquqlarini taminlash va ijtimoiy-iqtisodiy ko'mak berishga qaratilgan nodavlat tashkilotlari aksariyat qismining o'ziga yarasha kamchiliklari ham mavjud bo'lib, ular faoliyatlarida bir-birlarini takrorlash ko'zga tashlanadi yoki biror masalani hal etishda birdamlik, davlat organlari bilan yetarlicha hamkorlik yetishmaydi.

Mamlakatimizda amalga oshirilgan va oshirilayotgan islohotlarning

---

¹ Женщина, закон и общество. Пособие для женщин. Тошкент, 1999. —С. 15.

mazmun-mohiyatidan kelib chiqib, xotin-qizlarni kompleks himoya qilish borasida amalga oshirilgan ishlar:

1991-2000 yillar. Mustaqillikning ilk yillarida 1991 yil 27 dekabrda O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi tashkil qilindi. Ushbu nodavlat notijorat tashkilotining asosiy maqsadi – xotin-qizlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish, xotin-qizlarning sotsial, ijtimoiy-huquqiy va mehnat jabhasidagi faolligini, huquqiy va iqtisodiy bilim darajasini yuksaltirish bo'yicha xotin-qizlar tashkilotlari faoliyatining samaradorligini oshirish, shuningdek, ularning ijtimoiy-iqtisodiy holatini yaxshilash va ehtiyojlarini yanada to'laroq ta'minlashdan iborat.

1998 yil 30 aprelda O'zbekiston Respublikasining "Oila kodeksi" qabul qilindi. O'zbekiston Respublikasi Oila Kodeksining 2 bo'limiga ko'ra, nikoh – bu erkak va ayol o'rtasidagi erkin, ixtiyoriy, teng ittifoq bo'lib, oila tuzish va er-xotinning o'zaro huquq va majburiyatlarni bajarish maqsadida tuziladi¹. Oila esa – murakkab sotsiomadaniy institut sifatida inson hayotiy faoliyatining barcha jabhalarini qamrab oladi va yagona va takrorlanmas hodisa sanaladi.

Bu davrda «Xotin-qizlarga qo'shimcha imtiyozlar to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining 1999 yil 14 apreldagi № 760-I-sonli Qonuni² ayollarning oilada, davlat va jamiyat qurilishidagi rolini kuchaytirish, ularning huquqiy, ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy manfaatlarini himoya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari bo'yicha davlat dasturining ishlab chiqilishi, O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining 1999 yil 17 martdagi PF-2246-son «Xotin-qizlarning ijtimoiy muhofazasini kuchaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida «gi Farmoni³ va me'yoriy-huquqiy hujjatlarning qabul qilinishi hamda amalga oshirilishi muhim ahamiyat kasb etdi.

2001-2010 yillar. Birinchi Prezidentimiz I.Karimov tomonidan mamlakatimizda yangi fuqoroviy jamiyat qurish jarayonida nafaqat shahar markazlarida, balki qishloq joylarda ham aholining turmush tarzi va madaniyatini sifat jihatdan o'zgartirish, chekka hududlardagi xotin-qizlarni ish bilan ta'minlash, tadbirkorlik uchun qo'shimcha imtiyozlar

---

¹ Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси / Ўзбекистон Республикасининг қонунлари тўплами, 2007 й., 14 сон, 133 модда; 2008 й., 16 модда. – Б. 117.

² <https://lex.uz/docs/10550>

³ <https://nrm.uz/contentf?doc>

berish, ilm-fan sohasida erishgan yutuqlarini rag'batlantirish vazifalari Dalat siyosati darajasiga ko'tarildi.

2008 yilning iyul oyida O'zbekiston Oliy Majlisi har i kkala palatasi kengashlarining "Nodavlat notijorat tashkilotlarini, fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qo'shma qarori qabul qilindi¹.

O'zbekistondagi barcha nohukumat xotin-qizlar tashkilotlari o'zlarini davlatning sherigi deb, hatto amalga oshirayotgan dasturlardagi tafovutlarga qaramay, o'z faoliyatini xotin-qizlar huquqlari himoyasiga, erkaklar va ayollar uchun teng imkoniyatlar yaratishga, ayolning oila va jamiyatdagi maqomini oshirishga, xotin-qizlarni demokratik o'zgarishlar jarayoniga jalb etishga hamda yangi iqtisodiy sharoitga moslashtirishga qaratadi².

Fikrimizcha, ushbu Farmon inson huquqlari, shu jumladan, xotin-qizlar huquqlari sohasidagi keyingi harakatlarni faollashtirishda qo'shimcha dasturilamal bo'lib xizmat qildi.

2010-2016 yillar. ushbu davrda O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan «Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi «da belgilangan ustuvor vazifalarni amalga oshirish, islohotlar jarayonida xotin-qizlarning faol ishtirokini ta'minlashga oid chora-tadbirlar amalga oshirilganini alohida ta'kidlash lozim.

2016 yildan hozirgi kungacha. Ushbu davrda xotin-qizlar mavqeini oshirishga, xotin-qizlarni bandligini oshirish, ish bilan taminlash, kundalik turmushda zo'ravonlikka uchragan ayollarni kompleks himoyalashga doir bir qator tegishli qonunlar qabul qilinmoqda.

Mamlakatimiz ijtimoiy hayotida erkaklar bilan teng ravishda ayollarga ham o'z iqtidori, iste'dodini erkin namoyon qilishga keng imkoniyatlar yaratib berildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev 2017 yil 14 yanvarda Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisida mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim

¹ Фан, маданият ва жамият ривожига аёлларнинг роли. –Т.,2004.- Б.7.

² Ўрозалиева Гулшода. Гендер ва аёллар ҳуқуқий маданияти. Алишер Навои номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, Тошкент-2010. Б.102.

ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan ma'ruzasida xotin-qizlarni jamiyat hayotidagi rolini oshirish, ayollarning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshirishga doir quyidagi takliflarni ilgari surdilar: «Birinchi vazifa biz uchun muqaddas bo'lgan oila asoslarini yanada mustahkamlash, xonadonlarda tinchlik-xotirjamlik, ahillik va o'zaro hurmat muhitini yaratish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni aniq mazmun bilan to'ldirishdan iborat bo'lmog'i zarur».

Ikkinchi vazifa ayollar o'rtasida jinoyatchilik, oilalarda ajralishlar ko'paygani, yoshlarning turli diniy-ekstremistik oqimlar va terroristik tashkilotlar ta'siriga tushishi kabi xalqimizga xos bo'lmagan achchiq va noxush masalalar bilan bog'liq.

Uchinchi vazifa ayollarni ularga munosib mehnat bilan bandligini ta'minlash masalasidir. Ayollar uchun doimiy ish joylari yaratish borasidagi muhim masala bilan bir qatorda, oilaviy biznes, kasanachilik, hunarmandchilik, tomorqa xo'jaligini keng rivojlantirish ishlari ham oqsamoqda» Xotin-qizlar hayotidagi ijtimoiy muammolarni o'rganish, yechimlarini topish, bu sohada amalga oshirilayotgan islohotlarni yanada chuqurlashtirish maqsadida tegishli ilmiy-tadqiqot ishlariga ham katta e'tibor berilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 2 fevraldagi «Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»² PF-5325-son Farmonida hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 12 apreldagi «Og'ir ijtimoiy vaziyatga tushib qolgan xotin-qizlarga, nogironligi bo'lgan, kam ta'minlangan, farzandlarini to'liqsiz oilada tarbiyalayotgan va uy-joy sharoitini yaxshilashga muhtoj onalarga arzon uy-joylar berish tartibi to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash» haqidagi VM-285-sonli Qarorida yordamga muhtoj bo'lgan og'ir ijtimoiy vaziyatga tushib qolgan xotin-qizlarga manzilli yordam ko'rsatish, ularni uy-joy bilan ta'minlash choralari belgilangan.

Ushbu vazifani amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi

---

¹ https://nrm.uz/contentf?doc=487295_

² Мирзиёев Ш. «Хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш ва оила институтини мустаҳкамлаш соҳасидаги фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2018 йил 2 февралдаги ПФ-5325-сонли Фармони <http://lex.uz/docs/3546742>.

Президентининг 2018 йил 2 июлдаги «Ижтимоий реабилитация қилиш ва мослаштириш, шунингдек oilaviy-maishiy zo'rlik ishlatishning oldini olish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-3827-son Qarori¹ asosida 61 ta «Zo'rlik ishlatishdan jabr ko'rgan shaxslarni reabilitatsiya qilish va moslashtirish hamda o'z joniga qasd qilishning oldini olish markazlari «ning faoliyatini barcha tuman, shaharlarda 2019 yil I chorak yakuniga qadar yo'lga qo'yiladi hamda ushbu markazlar orqali xotin-qizlarga sifatli tibbiy, psixologik va huquqiy yordam ko'rsatilishi ta'minlanadi.

2019 yil Davlat dasturining 170-bandida O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasiga Xotin-qizlarga har tomonlama yordam ko'rsatish va oiladagi nizoli vaziyatlarning barvaqt oldini olish borasidagi ishlarni tizimli asosda tashkil etish vazifasini amalga oshirish belgilangan. Ushbu vazifani ijrosini ta'minlash yuzasidan 2019 yilda Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklaridagi maxsus komissiya xulosalari asosida 1 ming 584 nafar og'ir ijtimoiy vaziyatga tushib qolgan, nogironligi bo'lgan, kam ta'minlangan, farzandlarini to'liqsiz oilada tarbiyalayotgan va uy-joy sharoitini yaxshilashga muhtoj xotin-qizlarga uy-joy narxining boshlang'ich to'lovini O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi huzurida tashkil etilgan «Xotin-qizlar va oilalarni qo'llab-quvvatlash Jamoat fondi» mablag'lari hisobidan to'lab berish va shu orqali uy-joy bilan ta'minlashga ko'maklashish rejalashtirilgan².

Fikrimizcha, tashlangan bunday qadamlar O'zbekistonning siyosiy taraqqiyot dinamikasidagi eng yorqin ko'rsatgichlardir. Muhtaram Prezidentimizning qarorlariga asosan, og'ir ijtimoiy vaziyatga hamda ruhiy tushkunlikka tushib qolgan xotin-qizlarga yordam berish chora-tadbirlarini kuchaytirish maqsadida hududlarda Respublika va viloyatlar va barcha tumanlarda «Zo'rlik ishlatishdan jabr ko'rgan shaxslarni

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ижтимоий реабилитация қилиш ва мослаштириш, шунингдек, oilaviy-maishiy zo'rlik ishlatishning oldini olish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 04.07.2018 йилги ПҚ-3827сонли Қарори..., дата обращения: <http://lex.uz/22.01.2019>.

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2020йил, январь.

reabilitatsiya qilish va moslashtirish markazlari «tashkil etildi».

O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi tomonidan 2018 yil 5 sentabr kunidan boshlab zo'rlikdan jabr ko'rgan, og'ir ijtimoiy vaziyatga tushib qolgan xotin-qizlarga yordam berish maqsadida 1146 qisqa raqamli «ishonch telefoni» ishga tushirildi.

«Ishonch telefon»lari zo'ravonlik qurboniga aylangan ayollar va qizlarimizga og'ir vaziyatdan chiqishlariga yordam berib, ruhiy, huquqiy hamda tibbiy ko'mak beradi. Bunda ayolning xohishiga ko'ra uning murojaati sir saqlanadi. Ayniqsa, yordamga muhtoj bo'lgan, nizoli vaziyatlarda, oilaviy-maishiy zo'rlik ishlatilganda va o'z joniga qasd qilishga moyil holatlarda tezkor, shoshilinch yordam ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 11 fevraldagi «Yetim bolalar va ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida «gi PQ-4185-son Qarori»ga asosan Bosh prokuratura, Bandlik va mehnat munosabatlari, Xalq ta'limi, Sog'liqni saqlash, Oliy va o'rta maxsus ta'lim, Moliya, Ichki ishlar vazirliklari hamda Respublika bolalar ijtimoiy moslashuvi markazi hodimlaridan iborat ishchi guruh tomonidan «Ijtimoiy hodim» maqomi tahlil qilindi. Tahlil natijalariga ko'ra idoralararo Qo'shma qaror bilan «Ijtimoiy ish hodimlarining maqomi, vazifalari, funksiyalari va malakaviy talablari to'g'risida»gi Yo'riqnoma³ tasdiqlandi. Yo'riqnoma asosan, ijtimoiy hodim-ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishni tashkillashtiradigan yoki bevosita ijtimoiy xizmatlarni ko'rsatuvchi zarur kasbiy malakaga ega bo'lgan shaxs hisoblanadi⁴.

Shuningdek, ijtimoiy hodim og'ir ijtimoiy vaziyatga tushib qolgan

---

¹ Нарбаева Т.К. Ўзбекистонда хотин-қизларни ижтимоий ҳимоя қилишнинг инновацион модели. Социодискурсив таҳлил. Монаграфия, Тошкент: Тасвир, 2020. Б.10., Нарбаева Т.К., Латипова Н.М. Профилактика насилия над женщинами и детьми. Учебное пособие. – Ташкент. 2019. –С.160.

² <https://lex.uz/docs/4199119>.

³ <https://lex.uz/ru/docs/4856349>. Ижтимоий ҳодимларнинг мақоми, вазифалари, функциялари ва малакавий талаблари тўғрисидаги йўриқномани тасдиқлаш тўғрисида [Ўзбекистон республикаси адлия вазирлиги томонидан 2020 йил 10 июнда рўйхатдан ўтказилди, рўйхат рақами 3240]

⁴ Танзила Нарбаева. Ўзбекистонда хотин-қизларни ижтимоий ҳимоя қилишнинг инновацион модели. Социодискурсив таҳлил. Монаграфия, Тошкент: Тасвир, 2020. Б.164

shaxslar, oilalarga yuzaga kelgan ijtimoiy muammolarni yengib o'tishga hamda jamiyatda boshqa shaxslar bilan teng imkoniyatlardan foydalanishiga shart-sharoit yaratishga qaratilgan ish va xizmatlarni ko'rsatib, kompleks yordamni amalga oshirishda vositachilik qiladi.

2019 yil sentabr oyida qabul qilingan "Ayollarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni nafaqat ayollarning jamiyatdagi mavqeini mustahkamladi, balki gender tengligi masalalarini yanada ishonchli targ'ib qilishga imkon berdi. Ushbu Qonunni amalga oshirish uchun 2020 yil 4 yanvarda Vazirlar Mahkamasining "Ayollarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Qarori¹ bilan ayollar xavfsizligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan bir qator hujjatlar tasdiqlandi. Xususan, tazyiq va zo'ravonlikdan aziyat chekkan ayollar va qizlarga davlat tomonidan himoya qilinadigan Himoya orderini olish tartibi ishlab chiqildi. Himoya orderi xotin-qizlarga ozor beradigan yoki ularga nisbatan tazyiq yoki zo'ravonlik sodir etgan shaxsga yoki shaxslar guruhiga nisbatan choralar qo'llashga sabab bo'ladi².

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlarga ko'ra, o'tgan 2020 yilda respublika bo'yicha ichki ishlar organlari tomonidan zo'ravonlik va tazyiq o'tkazish holatlariga duch kelgan jami 14 774 nafar shaxsga Himoya orderi rasmiylashtirib berilgan. Ularning barchasining huquq-manfaatlarini himoya qilish hamda hayotiy xavfsizligini ta'minlash tegishli hududiy ichki ishlar orgazlari xodimlari tomonidan qat'iy nazoratga olingan³.

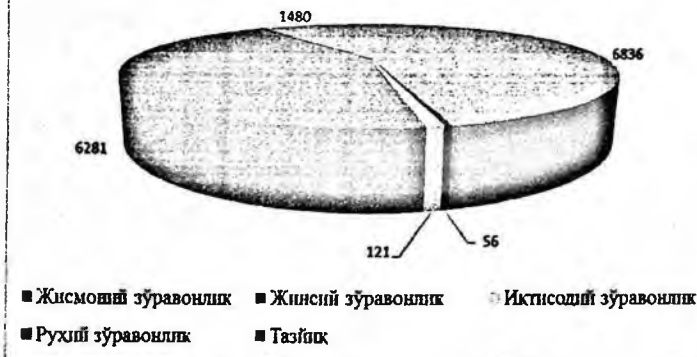
---

¹ Ўша жойда Б. 124

² Зияева Х.О. Маиший зўравонликка учраган хотин-қизларни ижтимоий химоялаш самарадорлигини ошириш механизмлари. Монография. Тошкент: VNESHINVESTPROM, 2021-145 Б.

³ https://t.me/zoravonlikka_yol_yoq_netnasiliyu

2020 йил 12 ойида зўравонлик турлари бўйича берилган
"Хўмоя ордери" ҳақида маълумот

Jamiyatda «Obod va xavfsiz mahalla» tamoyilining to'laqonli va samarali joriy etilishida har tomonlama ko'maklashish, oilalar va mahallalardagi ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirishda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari bilan yaqin hamkorligini o'rnatish vazirlikning asosiy vazifa va faoliyat yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Farmonga ko'ra, Vazirlar Mahkamasi huzuridagi «Oila» ilmiy-amaliy tadqiqot markazi hamda «Mahalla» o'quv-uslubiy va ilmiy-tadqiqot markazi negizida «Mahalla va oila» ilmiy-tadqiqot instituti tashkil etiladi va vazirlik tuzilmasiga o'tkaziladi¹.

O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi va Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha respublika kengashi rahbar organlarining ushbu tashkilotlarni tugatish haqidagi qarorlari qabul qilindi. Shuningdek, O'zbekiston faxriylarining ijtimoiy faoliyatini qo'llab-quvvatlash jamoat birlashmasi shaklidagi «Nuroni» jamg'armasining Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar, tuman (shahar) bo'limlarini tugatish haqidagi qarorlari qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 18 fevraldagi «Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ish-

¹<http://uza.uz/oz/documents/zhamiyatda-izhtimoiy-manaviy-mu-itni-solomlashtirish-ma-all-19-02-2020>

lash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5938-son Farmoni'ni imzoladi. Farmonga muvofiq, har bir mahallada «Obod va xavfsiz mahalla» tamoyiliga asoslangan yangi tizim joriy etildi. Farmon bilan O'zbekiston Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash Vazirligi hamda Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar va tuman (shahar) bo'linmalari tashkil etildi.

O'zbekiston Respublikasi Gender tenglikni ta'minlash masalalari bo'yicha komissiyasi boshchiligida, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Aholishunoslik jamg'armasi (YuNFPA) ko'magida Reabilitatsiya va moslashtirish respublika markazi qoshida "Zo'ravonlikka yo'l yo'q!" telegramm kanali faoliyati yo'lga qo'yilgan. Kanal eng avvalo, xotin-qizlar, qolaversa gender zo'ravonlikning oldini olish va unga qarshi kurashish masalasi bilan bevosita va bilvosita daxldor bo'lgan davlat-nodavlat idora va tashkilotlar, jurnalist va blogerlar hamda keng oмма uchun mo'ljallan. Telegramm kanalida xotin-qizlarning o'zlari yoki yaqinlari, oilada yoxud ish joyida gender zo'ravonlikka uchragan taqdirda, kerakli huquqiy yordam, amaliy ma'lumot, kimga va qaerga murojaat qilishi haqida zarur axborotlarga ega bo'lishi mumkin².

2020 yil 8 dekabr kuni "Spotlight Initiative" (Yorug'lik shu'las) global tashabbusi doirasida mintaqaviy dasturning videokonferensiya formatida rasmiy ochilishi bo'lib o'tdi. Unda BMT, Yevropa Ittifoqi mansabdor shaxslari, Markaziy Osiyo va Afg'oniston mamlakatlari vakillari, shuningdek, Gender tenglikni ta'minlash masalalari bo'yicha komissiya hamda Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi vakillari ishtirok etdi³.

---

¹ Ўбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралдаги "Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-5938-сон Фармони. <http://lex.uz/06.03.2020>

² Т. Нарбаева. Ўбекистонда хотин-қизларни ижтимоий ҳимоя қилишнинг инновацион модели. Социодискурсив таҳлил. Монаграфия, Тошкент: Тасвир, 2020. Б.115

³ Ўбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралдаги «Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5938-сон Фармони. <https://lex.uz/docs/4740335>

Xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik darajasini kamaytirish uchun xalq bilan muloqotlar o‘tkazilmoqda, 200 ta tuman va shaharda reabilitatsiya shelter-markazlari muvaffaqiyatli ishlamoqda, zo‘ravonlik qurbonlariga himoya orderlari berilmoqda va ishonch telefonlari ishlamoqda.

Bundan tashqari, har bir mehnat jamoasida gender tenglikni ta’minlash masalalari bo‘yicha maslahat kengashlari tashkil etilgan. 2020 yildan boshlab **“Gender tenglik faoli”** milliy tanlovi o‘tkazilmoqda. Shuningdek, salbiy kayfiyat paydo bo‘lishiga yo‘l qo‘ymaslik, ayniqsa, qishloq joylarda, aholining eng zaif qatlamlarini qamrab olish maqsadida “hech kimni e’tibordan chetda qoldirmaslik” tamoyili bo‘yicha xizmatlar ko‘rsatish rejalashtirilmoqda¹.

Xalqaro qizlar kuni (International Day of the Girl Child) bundan bir necha yillar muqaddam ta’sis etilgan. Uning asosiy maqsadi dunyo bo‘ylab voyaga yetmagan qizlar duch keladigan muammolar – tengsizlik, ishonchsizlik va ijtimoiy adolatsizlik to‘g‘risida xabardorlikni oshirishdadir. Bu yil u «Mening ovozim - bizning teng kelajagimiz» shiori ostida o‘tkazilmoqda. 11 oktabr – Xalqaro qizlar kuni butun dunyoda bo‘lgani kabi, O‘zbekistonda ham nishonlanmoqda. “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining raisi Tanzila Norboeva” Qizlarimizning har tomonlama yetuk bo‘lib voyaga yetishlari, kelgusida ular nafaqat oilada, balki jamiyatda ham faol ayol bo‘lishlari uchun barcha shart-sharoitlar yaratilmoqda. Bu masala davlatimiz siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir”- deb ta’kidladilar².

O‘zbekiston xotin-qizlarning huquqlarini himoya qilishning tamoyil va normalarini tartiblashtiruvchi xalqaro asosiy tayanch hujjatlarga mana shu to‘rt bosqichda to‘laqonli qo‘shila oldi, xalqaro standartlarni hisobga olgan holda onalikni muhofaza qilish, xotin-qizlarning mavqeini yanada mustahkamlanishi uchun barcha shart-sharoitlarni yaratishga yo‘naltirilgan gender tenglik, xotin-qizlarga nisbatan zo‘ravonlikka qarshi kurashish bo‘yicha milliy qonunchilik shakllantirildi va bo‘lajak onalar va bolalarning sog‘lig‘ini muhofaza qilish, sog‘lom avlodni

---

¹ https://t.me/zoravonlikka_yol_yoq_netnasiliyu

² <https://telegra.ph/Vchera-11-oktyabrya-v-Uzbekistane-kak-i-vo-vsem-mire-otmechalsya-Mezhdunarodnyj-den-devochek-10-12>

tarbiyalash tizimlarini rivojlantirish bo'yicha maqsadli dasturlar amalga oshirilmoqda va bundan keyin ham xotin-qizlar mavqeini mustahkamlash bo'yicha faoliyatlarni muvofiqlashtiruvchi institutsional baza yaratiladi va xotin-qizlarning mavqeini mustahkamlash, muhofaza qilish bo'yicha nodavlat notijorat tashkilotlari tomonidan qo'llab-quvvatlashda yanada qulay shart-sharoitlar vujudga keltiriladi.

Bunday o'zaro aloqalar natijasida "2020-2030 yillarda O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi" loyihasi¹ va uning tegishli ko'rsatkichlari ishlab chiqildi. Ushbu hujjatning asosiy bandlaridan biri ayollarga nisbatan zo'ravonlik va tazyiqning barcha turlarini yo'q qilishdir. Strategiyaning asosiy maqsadlaridan biri ayollarga nisbatan zo'ravonlikni oldini olish, aniqlash va bartaraf etishning samarali tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini shakllantirish vazifasidir. Ayollarga nisbatan zo'ravonlikka qarshi kurashishda idoralararo hamkorlik bo'yicha standart operatsion choralar (SOCh) ishlab chiqish ushbu sohadagi xalqaro hamkorlikning yana bir muhim yo'nalishi hisoblanadi. Mazkur sa'y-harakat BMTning Aholishunoslik jamg'armasi (UNFPA) ko'magida boshlangan. Bu yil mamlakatning ayrim hududlarida SOChlarni sinovdan o'tkazishga oid qator ishlar amalga oshirildi, shuningdek, huquqni muhofaza qilish idoralari, sog'liqni saqlash, psixologik va ijtimoiy xizmatlar ko'rsatuvchi idoralarning ayollarga nisbatan zo'ravonlikka javob berishi bo'yicha xalqaro va milliy qonunchilik o'rganib chiqilib, tahlil qilindi. Standart operatsion choralarni amalda qo'llanilishi ayollarga nisbatan zo'ravonlikning oldini olish bo'yicha ko'riladigan choralar samaradorligini ta'minlaydi².

Shuningdek, gender tenglikni ta'minlash masalalari bo'yicha komissiya BMTTD bilan birgalikda gender statistikasini yig'ish va tahlil qilish uchun **elektron jurnalni** ishlab chiqdi. Bunday ishlar O'zbekistonda birinchi marta amalga oshirilmoqda. Ushbu jurnal bir qator xorijiy mamlakatlar tajribasini o'rganish asosida ishlab chiqilgan.

---

¹ https://t.me/zoravonlikka_yol_yoq_netnasiliyu

² <https://telegra.ph/%D0%87zbekiston-mazhburiyatlaridan-%d2%b2arakatlar-sari--hotin-%d2%9aizlarga-nisbatan-z%D0%8eravonlikka-chek-%d2%9a%D0%8ejish-12-29>

Bu gender masalalari bo'yicha taraqqiyotni baholash uchun muntazam ravishda ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishga imkon beradi¹.

Davlatimiz rahbarining 2020 yil yakunlari bo'yicha Oliy Majlisga Murojaatnomasi oxirgi yillarda turli yo'nalishlarda erishilgan natijalarga holis baho bo'lishidan tashqari, istiqboldagi vazifalarni qamrab olganligi bilan ham muhim voqelikka aylandi. Prezidentimiz ushbu Murojaatnomasida xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash masalasiga har qachongidan ham ko'proq urg'u berdi. Xususan, yurtimizda istiqomat qilayotgan 17 milliondan ziyod opa-singillarimiz orzu-umidlarini ro'yobga chiqarish uchun barcha imkoniyatlar yaratib berishimiz lozimligi alohida aytiladi.

Shu ma'noda, Prezidentimiz tomonidan xotin-qizlarning jamiyat hayotidagi o'rni va nufuzini oshirish, ularga yangi imkoniyatlar yaratish bo'yicha navbatdagi qadam sifatida, hayotni va ayollar muammolarini yaxshi biladigan, faol va tashabbuskor opa-singillarimizdan iborat Respublika Xotin-qizlar jamoatchilik kengashini tashkil etishni taklifi ilgari surildi. Kengashga bu borada katta tajribaga ega bo'lgan Senat Raisi Tanzila Narbaeva rahbarlik qilsa, degan taklif ham bildirildi².

Bu tuzilma o'z faoliyati davomida xotin-qizlar huquq va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlariga daxldor masalalarni har tomonlama tahlil qilish, ularni bartaraf etishning eng maqbul yo'llarini aniqlash, xotin-qizlarni oilaviy va xususiy tadbirkorlikka, hunarmandchilikka keng jalb etish ishlarini tashkillashtirishga ko'maklashishi va shu ish orqali ularning bandligini ta'minlash uchun vakolatli organ va tashkilotlarga takliflar kiritishi, shuningdek, xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash borasida amalga oshirilayotgan ishlar va islohotlarning mazmun-mohiyatini xotin-qizlarga bor bo'yi bilan yetkazishda, iqtidorli, faol va tashabbuskor ayollarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ularni mahalla va oilalardagi ijtimoiy-ma'naviy muhitni mustahkamlash borasidagi targ'ibot-tashviqot ishlariga keng jalb etishni ham o'z zimmasiga olishi alohida e'tiborga loyiq³.

---

¹ Танзила Норбоева, Хелена Фрейзер, Ўзбекистон: мажбуриятлардан ҳаракатлар сари — хотин-қизларга нисбатан зўравонликка чек қўйиш. December 29, 2020. https://t.me/zoravonlikka_yol_yoq_netnasiliyu

² <http://senat.uz/uz/articles/view/510>

³ <http://t.me/senatus>

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda mustaqillik yillarida xotin-qizlar huquqlarini himoya qilish, ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayotimizda ularning to'laqonli ishtirokini ta'minlashga doir chora-tadbirlar ishlab chiqildi.

Mamlakatimizda ayollar manfaatlarini ro'yobga chiqarishni bosqichma-bosqich ta'minlash dasturi doirasida xotin-qizlarning manfaatlarini himoya etishning huquqiy asoslarini takomillashtirishga, ularning jamiyat hayotidagi o'rni va nufuzini oshirishga qaratilgan bir qancha tadbirlar amalga oshirilib kelinmoqda. Onalar va bolalar salomatligini mustahkamlash, ayollarning mamlakat ijtimoiy va iqtisodiy hayotidagi faol ishtirokini ta'minlash uchun zarur shart-sharoitlar yaratildi.

Bugungi kunda hayotimizning qaysi soha va yo'nalishini olmaylik — bu davlat va jamiyat qurilishi yoki ishlab chiqarish tarmoqlari bo'ladimi, tadbirkorlik, tibbiyot, ta'lim-tarbiya, fan va madaniyat, san'at bo'ladimi — ularning rivoji va samaradorligini oshirishda, "Yangi O'zbekiston"ni xalqaro maydonda obro'-e'tiborini yuksaltirishda xotin-qizlarimizning hissasi beqiyosligi haqida ko'p gapirish mumkin.

2. Bolalarga nisbatan zo'ravonlikning oldini olish.

Psixologik zo'ravonlik nimaga olib keladi, u nimada namoyon bo'ladi:

- jismoniy, nutq rivojlanishining kechikishi, o'sishning kechikishi (maktabgacha va kichik maktab o'quvchilarida);
- impulsivlik, portlash, yomon odatlar (tirmoq tishlash, soch olish), g'azab;
- o'z joniga qasd qilishga urinishlar, hayotning ma'nosini yo'qotish, hayotdagi maqsadlar (o'smirlarda);
- egiluvchanlik, egiluvchanlik;
- kabuslar, uyqu buzilishi, qorong'ulikdan, odamlardan qo'rqish, g'azabdan qo'rqish;
- depressiya, qayg'u, nochorlik, umidsizlik, letargiya;
- e'tiborsizlik, bolalarga g'amxo'rlik etishmasligi - bolaning oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joy, tibbiy yordam, nazoratga bo'lgan asosiy ehtiyojlariga e'tibor bermaslik;
- o'smaydi, mos keladigan vaznga ega emas yoki vazn yo'qotadi, bola doimo och qoladi, tilanchilik qiladi yoki ovqatni o'g'irlaydi;
- tashlandiq, qarovsiz, mos kiyimi, turar joyi yo'q;

- emlashlar yo‘q, tish parvarishiga muhtoj, terining yomon gigienasi;
- maktabga bormaydi, maktabni tashlab ketadi, maktabga juda erta keladi va uni juda kech tark etadi;
- charchagan, letargik, xatti-harakatlardagi og‘ishlar, noqonuniy xatti-harakatlar.

Agar farzandingiz (o‘smir) sizga zo‘ravonlik qilinayotganini aytga, unda:

1. Unga ishonang. U zo‘ravonlik tajribasi haqida yolg‘on gapirmaydi, ayniqsa u juda hissiy, tafsilotlar bilan gapirsa, his-tuyg‘ular tajribali holatga mos keladi.

2. Uni hukm qilmang. Axir, boshqa odam zo‘ravonlik qildi, sizning farzandingiz azob chekdi.

3. Ehtiyotkorlik bilan, xotirjam va sabr-toqat bilan uni tinglang, uning azob-uqubatlarning to‘liq jiddiyligini tushunganingizni ko‘rsating.

4. «Hech qanday dahshatli narsa bo‘lmadi, hammasi o‘tib ketadi...» deb uning dardini kamaytirmang.

5. Agar sizga yuzlanib, u qoralash, qo‘rquv, g‘azab, unga zo‘ravonlikdan ko‘ra chuqurroq jarohat etkazishi mumkin bo‘lgan narsaga duch kelsa, uni rad qilmang.

3. Ommaviy axborot vositalarida, ta’lim muassasalarida profilaktika dasturlari.

Ota-onalar, buni qilmang:

1. Hech qachon tahdidlardan foydalanmang.

Ular bolaning ichki dunyosini zaiflashtiradi. Bu shunday keng tarqalgan va‘dalardan kelib chiqadi: «Agar yana shunday qilsangiz va men sizni qamchilasam, o‘tira olmaysiz!» Ular bolaning qalbini qo‘rquv, nochorlik va ba‘zan nafrat hissi bilan to‘ldiradi.

Gap shundaki, bolalar faqat hozirgi paytda yashaydilar. Kelajakda jazo tahdidi hali ham «marj bilan» ishlamaydi va darhol salbiy reaksiyaga sabab bo‘ladi.

2. Hech qachon bolalarni kamsitmang.

Siz bolaga: «Qanday qilib bunchalik mantiqsiz (maqtanchoq, gapiruvchi, yolg‘onchi) bo‘la olasiz?», «Sizning boshingiz bormi yoki boshingiz bormi?», «Sen axlatdan ham battarroq axlatni tashlaysan» deb ayta olmaysiz. cho‘chqa» va boshqalar.

Siz chaqaloqni necha marta haqorat qildingiz, shuncha marta uning

ichki «men»iga - shaxsiyat rivojlanadigan narsaga zarba berdingiz.

• **Hech qachon bolaga sizga yoqmaydigan narsani qilmaslikka va'da berishga majburlamang.**

Va ko'pincha biz bolalarni majburlaymiz: «Bu boshqa takrorlanmasligiga va'da bering! Xo'sh, men kutaman! Men va'dalarni eshitmayapman! Va bola va'da beradi. Unga nima qoldi? Va yana siz uni man qilgan narsangizni qiladi. Va biz uni qoralaymiz: «Siz va'dangizni bajarmadingiz!».

Lekin eng muhimi: bolalar faqat hozirgi bilan shug'ullanishadi, ular kelajak haqida bilishmaydi. Agar siz ularni va'da berishga majbur qilsangiz, ular xatti-harakatlarida hech narsani o'zgartirmasdan, ularning yordami bilan muammolardan qochishga o'rganadilar.

• **Hech qachon boladan darhol va ko'r-ko'rona itoat qilishni talab qilmang.**

Bolani undan talab qilish haqida oldindan ogohlantirgan ma'qul. Masalan: «Bilasizmi, biz birga nonga borishimiz kerak - 10 daqiqada». Agar xohlasa, unga qarshilik ko'rsatish va norozilik qilish uchun vaqt bering. Tuyg'ularni ifodalash erkinligi uni o'zi hisoblangan ong bilan qoldiradi. Bu kazarma tipidagi buyruqdan ancha yaxshi: «Tezroq tayyorlaning! Do'konga boramiz», «O'rningdan tur, senga nima dedim!».

Bola robot emas, balki inson va bundan tashqari, juda zaif, ichki tuzilishga ega. Agar u doimo oqilona chegaralarda tanlash erkinligiga ega bo'lsa, o'z shaxsiyatiga hurmat muhitida o'ssa, u keyinchalik o'z qadr-qimmatini, o'zini o'zi hurmat qilish tuyg'usi rivojlangan shaxsga aylanadi va boshqa odamlarda ham xuddi shunday fazilatlarni qadrlaydi. Xuddi shu ruhda o'z farzandlarini tarbiyalaydi.

• **Hech qachon boladan yoshiga qarab tayyor bo'lmagan narsani talab qilmang.**

Agar ikki yashar boladan faqat besh yoshli bola qodir bo'lgan narsani qilish talab qilinsa, u o'zini ojiz his qiladi va undan chidab bo'lmas narsalarni talab qiladiganlarga dushmanlik qiladi.

• **Hech qachon bolani «yomon» his qiladigan usullardan foydalanmang.**

Bu ota-onalar bolani ilhomlantirganda sodir bo'ladi: «Yaxshi bola bunday qilmaydi. Onam va men siz uchun juda ko'p ish qilamiz va siz bizga shunday to'laysiz, noshukur va hokazo.

Bola bu yozuvlardan shunchalik to'yganki, u shunchaki «o'chiradi»

yoki «bloklarni» topadi. Bolalar, masalan, haqoratli tizerlarga qanday munosabatda bo'lishlarini hech eshitganmisiz? «Bir asr bo'lsa ham meni haqorat qiling, men hali ham odamman», deb takrorlaydilar ular sehr kabi. Har qanday holatda, «yomon» yorlig'i xatti-harakatlarning yaxshilanishiga olib kelmaydi.

Ota-onalarning farzandlariga nisbatan shafqatsiz munosabatini hech narsa oqlamaydi.

Farzand qul emas, ota-ona xo'jayin emas.

Bola va ota-ona teng huquqlarga, shu jumladan qo'rquv va zo'ravonlikdan xoli bo'lish huquqiga ega.

Ota-onalarning shafqatsizligi bolalarning shafqatsizligini keltirib chiqaradi - shafqatsiz doira yopiladi. Bolalar o'sib ulg'ayib, o'zlarining haqoratlangan bolaligidan qasos olishni boshlaydilar, boshqa odamlarning hayotini buzadilar - nafrat va shafqatsizlik tayoqchasi davom etadi.

Qadimgi hikmat bor:

- Gapirishdan oldin o'ngacha sanang.

Xafa qilishdan oldin, yuzgacha hisoblang.

Urishdan oldin minggacha sanang".

Ikkinchi holda, millionga qadar sanash yaxshiroqdir - shunda siz (ota yoki ona) butunlay sovib ketasiz va o'zingizning yoki (birovning) bolasini urishni xohlaganingizdan uyalasiz!

Ota-onalar, iltimos, oqilona bo'ling!

O'zingizni nazorat qilishni o'rganing!

Oiladagi zo'ravonlikning sabablari.

Tashqi sabablar- bu ma'lum bir shaxsning qarorlari yoki harakatlariga emas, balki unga hamroh bo'lgan hodisalarga bog'liq bo'lgan sabablar:

•jamiyatda buzg'unchi xatti-harakatlarning tarqalishi (shu jumladan alkogolizm, giyohvandlik);

•jamiyatimizda mustahkam ildiz otgan stereotiplar - «U urishadi - bu sevishini anglatadi!», «Ular hammani urishadi», «Chiqish uchun - sevib qolish» va boshqalar;

•doimiy zo'ravonlik sahnalarini ko'rsatuvchi ommaviy axborot vositalarining ta'siri;

•ba'zi diniy oqimlarning, jumladan, sektalarning e'tiqodlari, bu erda zo'ravonlikni odatiy hodisa deb hisoblash odat tusiga kiradi;

•ayollar, erkaklar va bolalarning mavqeiga oid an'anaviy qarash,

bu erkak «mutlaq» vakolatlarga ega bo'lgan oilaning mutlaq boshlig'i ekanligini ta'kidlaydi;

- geografik, iqtisodiy, siyosiy omillar.

Ichki sabablar- bular ma'lum bir shaxsga, uning hayotiy va oilaviy tajribasiga, ruhiy salomatligiga, o'zini o'zi anglash darajasiga, ta'lim va madaniyatiga, yomon odatlari va turmush tarziga bog'liq bo'lgan sabablardir:

- bolalik davrida ko'rilgan ota-ona munosabatlari modelini, shuningdek, oiladagi noqulay vaziyatdan kelib chiqadigan stressni nusxalash;

- bolalikdagi sevgining etishmasligi tajovuzni keltirib chiqarishi mumkin;

- genetik jihatdan o'ziga xos zolim xarakter, hokimiyat va umuman odamlar ustidan nazorat qilish uchun tug'ma intilish, xususan, sherik;

- ishonchsiz erkaklarning zolim xatti-harakatlari bilan mumkin bo'lgan raqiblarni istisno qilish istagi;

- xulq-atvorning past madaniyati, sherikning e'tibor, g'amxo'rlik, qo'llab-quvvatlash va o'zaro tushunishga bo'lgan ehtiyojlarini noto'g'ri tushunish;

- bir yoki ikkita oila a'zolarining alkogolizmi yoki giyohvandligi, ma'lum bir psixotrop dorilar ta'siri ostida bo'lgan shaxs biron bir nizoli vaziyatda adekvat harakat qila olmasa;

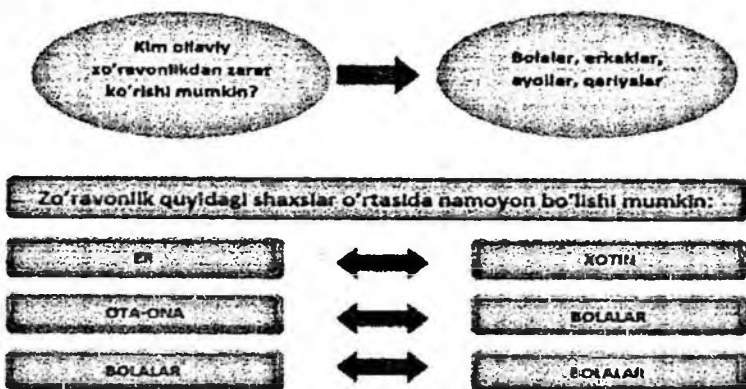
- oilada qo'shimcha keskinlikni keltirib chiqaradigan og'ir iqtisodiy vaziyat, shuningdek, agar birgalikda yashash chidab bo'lmas bo'lsa, jabrlanuvchini zo'rlashdan uzoqlashtirish jarayonini murakkablashtiradi;

- ruhiy salomatlikdagi og'ishlar;

- past ta'lim va madaniyat darajasi;

- oilaviy hayotdan norozilik.

Oiladagi zo'ravonlikni har birimiz, ham bola, ham kattalar, keksa odam, ayol yoki erkak boshdan kechirishi mumkin. Turmush o'rtog'i o'z xotiniga va aksincha, ota-onalar bolalarga, bolalar esa ota-onalarga, aka-uka va opa-singillarga nisbatan tajovuzkorlik ko'rsatishi mumkin. Bolalar aka-uka yoki opa-singillariga nisbatan zo'ravonlik shaklida tajovuzkorlik ko'rsatishi mumkin

Rasm-1. Oilada muloqot qilishda nizolar va janjallar tabiiy ravishda kelib chiqishi mumkin, ammo ularning hammasi ham zo'ravonlik emas.

Oilaviy zo'ravonlikning yuzaga kelish mexanizmi

- Birinchi navbatda psixologik hujum keladi. Doimiy tanqid ertami-kechmi o'z-o'zini hurmat qilishni eng yuqori darajaga tushiradi. O'ziga bo'lgan ishonch susayadi.

- Keyin aybdorlik hissi paydo bo'ladi. Jabrlanuvchi o'z qobiliyatlari va harakatlarining to'g'riligiga shubha qila boshlaganidan so'ng, tajovuzkor uni o'zini qadrsiz odam va o'zining oldida juda aybdor deb his qiladi.

- Ideallarni almashtirish va shaxsiyatni yo'q qilish. Despot hayotning yangi modelini qo'yadi. U nima yaxshi va nima yomonligini aytadi. Va tanqid va hujumlardan tushkunlikka tushgan jabrlanuvchi rozi bo'ladi, chunki u endi haqiqat qaerdaligini bilmaydi. Shu bilan birga, tajovuzkor uni aqlini uyg'ota oladigan odamlar doirasidan chiqarib tashlashga harakat qiladi. Shunday qilib, u o'zining to'liq yengilmasligini va jabrlanuvchi ustidan nazoratni saqlab turishini ta'minlaydi.

Ko'pincha zo'ravonlikning bunday turlari murakkab bo'lishi mumkin!

Shuni esda tutish kerakki, shaxsiy daxlsizlik va xavfsizlik har qanday shaxsning ajralmas huquqidir. 1948 yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida shunday deyilgan:

1-modda: Barcha insonlar erkin, qadr-qimmatini va huquqlari bo'yicha teng bo'lib tug'iladilar".

5-modda: Hech kim qiynoqqa solinishi, shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala yoki jazoga duchor bo'lishi mumkin emas".

Oiladagi zo'ravonlik yashirish, jim turish, chidash yoki azoblanish emas. Oilaviy zo'ravonlik holati, agar u sodir bo'lgan bo'lsa, uning takrorlanishining oldini olish uchun to'xtatilishi kerakkelajakda.

Oilaviy zo'ravonlik holatlarida harakatlar algoritmi

Xavfsizlik rejasi

Agar sizni haqorat qiladigan odam bilan yashasangiz:

- O'zingizni ijtimoiy muhitingizdan ajratib qo'ymaslikka harakat qiling, do'stlaringiz (qiz do'stlaringiz), qarindoshlaringiz, qo'shnilaringiz va boshqalar bilan yaqin munosabatlarni saqlang;

- Bunday holatlarning oldindan oldini olish, o'zingizni va bolalaringizni himoya qilish uchun turmush o'rtog'ingiz zo'ravonlik qiladigan holatlarga e'tibor bering;

- O'zingiz uchun uydagi joyni aniqlang, u qurol sifatida ishlatilishi mumkin bo'lgan narsalar (masalan, oshxona) mavjud bo'lgan joylardan uzoqda bo'ladi va shu bilan birga kvartiradan (uydan) chiqish joyiga yaqin bo'ladi; sizga nisbatan zo'ravonlik qo'llanilgan vaziyatda yoki bunday joyga yashirilib oling yoki kvartirani tark eting;

- Politsiyaning telefon raqamlarini, ayollar, qo'shnilar, do'stlar uchun inqiroz xonalarini yoddan bilib oling, xavf ostida bo'lganingizda kimga murojaat qilishingiz mumkin;

- Politsiyaga qanday murojaat qilishingiz mumkinligini ko'rib chiqing; Istalgan vaqtda politsiyaga bepul qo'ng'iroq qilishingiz mumkinligini unutmang;

- O'zingiz ishonadigan do'stlar va qo'shnilariga vaziyatingiz haqida gapiring; ular sizning xavf ostida ekanligingizni tushunishlari mumkin bo'lgan belgilarga rozi bo'ling; agar siz bunday belgi bersangiz, nima qilish kerakligi haqida ular bilan rozi bo'ling;

- Farzandlaringiz bilan xavfli lahzada xatti-harakatlaringizni takrorlang; zo'ravonlik holatlariga aralashmaslik kerakligiga ularni ishontirish; xavf tug'ilganda, bolalar kimnidir yordamga chaqirishi yoki kvartirani (uyini) tark etishi kerakligini anglatuvchi maxsus so'zlarni ishlab chiqing;

- Farzandlaringizni zo'ravonlik hech qachon oqlab bo'lmasiligiga ishontiring, hech qachon zo'ravonlikka siz yoki farzandlaringiz sababchi deb o'ylamang;

- Farzandlaringiz bilan kvartirani (uyni) qanday tezda tark etishni mashq qiling;

- Qurol (pichoq va boshqalar) sifatida ishlatilishi mumkin bo'lgan narsalarni yopiq yoki borish qiyin bo'lgan joylarda saqlashga harakat qiling;

- Bo'g'ish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan narsalarni ishlatmaslikka harakat qiling, ya'ni. sharf, sharf, qalin zanjirlar;

- Shubha tug'dirmaydigan har qanday bahona bilan kvartirani (uyni) tark eting; shu tarzda siz turmush o'rtog'ingizni doimiy ravishda kvartirada (uyda) bo'lmasiligingizga ko'niktirasiz;

- Vaziyatingiz haqida fikr almashish uchun maslahatchi yoki inqiroz xonasi xodimlari bilan muntazam ravishda telefon orqali muloqot qiling;

- Har doim yoningizda mobil telefon yoki yo'q bo'lsa qo'ng'iroq kartasini olib yuring.

Agar sizni haqorat qilgan odamni tark etishga bo'lsangiz:

- Sizga nisbatan jismoniy zo'ravonlik qo'llanganligini tasdiqlovchi barcha hujjatlarni (fotosuratlar, guvohnomalar va boshqalar) ishonchli shaxsga (do'stlar, qo'shnilar, advokat va boshqalar) saqlash uchun bering;

- Qayerdan yordam olishingiz mumkinligini aniqlang, turmush o'rtog'ingiz u erda nima qilayotgani haqida gapiring va o'zingiz duch kelgan vaziyatdan uyalmaslik kerakligini unutmang;

- Agar siz jarohat olgan bo'lsangiz, darhol shifokor bilan maslahatlashing, shifokordan tegishli sertifikat berishini so'rang;

- Farzandlaringiz qayerdan yordam olishi mumkinligini hal qiling. Bu inqiroz xonasi, do'stlaringiz yoki qo'shnilaringiz bo'lishi mumkin; bolalarga birinchi navbatda o'z xavfsizligi haqida o'ylash kerakligini o'rgatish;

- Sizga nisbatan barcha zo'ravonlik holatlarini kundalikka yozib oling, u xavfsiz joyda, turmush o'rtog'ingiz kira olmaydigan joyda bo'ladi;

- Inqirozli vaziyatni kutmang, o'z huquqlaringiz haqida oldindan inqiroz xonasidan mutaxassis bilan maslahatlashing;

- O'zingizni xavfsiz his qiladigan joyga qanday va qaysi jamoat transportida borishingizni rejalashtiring yoki har doim yoningizda taksiga pul bo'lsin;

- Agar siz zudlik bilan uydan chiqib ketishingiz kerak bo'lsa, kerakli telefon raqamlari va hujjatlarni o'zingiz uchun qulay joyda saqlang;

- Kiyim-kechak, dori-darmonlar, bolalarning bir nechta sevimli o'yinchoqlari va inqiroz paytida sizga kerak bo'ladigan boshqa narsalarni xavfsiz joyda saqlashni unutmang;

- Kutilmagan voqea yoki siz ajratib qo'ygan pulingizni ushlab turadigan ishonchli odamlar (do'stlar, qarindoshlar) uchun doimo siz bilan ma'lum miqdorda pul bo'lishga harakat qiling;

- Farzandlaringiz yoki boshqa birov turmush o'rto'g'ingizga uni tark etishingizni aytsa, o'z harakatlaringizni rejalashtiring.

Zo'ravonlik qo'llagan shaxs bilan aloqa uzilganidan keyin:

- Hech qachon bu odam bilan yolg'iz qolmang, masalan, taksi haydovchisidan uyingizga kirguningizcha kutishini so'rang;

- Agar bu odam sizni ko'chada uchratib qolsa va sizni tahdid qilsa, ko'chada o'tkinchilardan yordam so'rashdan tortinmang. Masalan: «bu odam meni tahdid qilmoqda, iltimos politsiyaga qo'ng'iroq qiling» yoki «bu odam meni bezovta qilmoqda, sizda telefoningiz bormi?»

- Uyingizda xavfsiz eshik borligiga ishonch hosil qiling.

Agar siz qonun himoyasida bo'lsangiz va bitta uyda (kvartirada) yashasangiz:

- Vaziyatingizni eng yaqin politsiya bo'limiga xabar qiling, ularning maslahatlarini tinglang;

- Politsiya maslahatiga amal qiling, uyingiz xavfsizligini mustahkamlang; bu masala bo'yicha siz politsiyadan maslahat olishingiz mumkin;

- Uyning boshqa aholisi bilan kelishib oling va uydagi qulfni o'zgartiring (sizning kvatirangiz);

- Do'stlaringizga, qo'shnilaringizga, ish beruvchingizga, farzandlaringiz qayerda o'qiyotganini aytishdan qo'rqmang (bu ma'lumotlar maxfiy bo'lib qoladi, chunki barcha bo'limlar zo'ravonlik holatida sizga va farzandlaringizga yordam berishdan manfaatdordir);

- Agar ilgari zo'ravonlik qo'llagan shaxs qoidalarga rioya qilmasa, darhol politsiyaga xabar bering;

- Qo'shnilardan xavf tug'ilganda politsiyani chaqirishlarini so'rang;

- Iloji bo'lsa, ishga borishga harakat qiling, bolalarni bir vaqtning o'zida emas, balki bolalar bog'chasiga, maktabga kuzatib boring. Uyga qaytguningizcha xuddi shu qoidani qo'llashga harakat qiling; eng yuqori soatlarda ishga borib, uyga qaytgan ma'qul.

Oiladagi zo'ravonlik - qaerga borish kerak?

Birinchi marta ichki terrorga duchor bo'lgan odam umidsizlikka tushib qoladi - u qaerga borishni va qayerdan himoya izlashni bilmaydi. Ko'pincha kichkina bolaning yoki kasal qarindoshlarining qo'lida, zolimga to'liq moddiy qaramlik va vaziyat umidsiz bo'lib tuyuladi - hatto boradigan joy ham yo'q.

Zo'ravonlik haqida afsonalar.

Birinchi mif. Hozirgi kunda oiladagi zo'ravonlik kam uchraydi. Zamonaviy oilalarda zo'ravonlik yo'q, jamiyat o'z taraqqiyotida ancha oldinga qadam tashladi, shafqatsizlik esa madaniyatsizlik qoldig'i sifatida o'tgan asrda saqlanib qoldi.

Ishlarning haqiqiy holati. Barcha rivojlangan mamlakatlarda oilaviy huquqshunoslarning fikricha, oiladagi zo'ravonlik shaxsga qarshi jinoyatlar orasida birinchi o'rinlardan birini egallaydi, ammo rasmiy ma'lumotlarga haqiqiy ma'lumotlarning ozgina qismi etib boradi.

Ikkinchi mif. Oilalarda janjal har doim bo'lgan va bo'ladi - bu normal holat. Bunga amin bo'lgan odamlar tez-tez takrorlaydilar: «Nima, mening oilamda ham zo'ravonlik bo'lgan, lekin men oddiy odam bo'lib o'sganman».

Ishlarning haqiqiy holati. Oilaviy munosabatlarda janjal va nizolar haqiqatan ham bo'lishi mumkin. Zo'ravonlikning o'ziga xos belgisi - bu sodir bo'layotgan voqealarning jiddiyligi, davriyligi va intensivligi va oqibatlari. Daromad va ta'lim darajasidan qat'i nazar, psixologik va ijtimoiy muammolarga duch kelgan odamlar orasida hujum keng tarqalgan. Agar muammoga ko'z yummasangiz, bu oilalarga yordam berish juda realdir.

Uchinchi mif To'ydan keyin zo'ravonlik to'xtaydi. Ko'pchilik to'ydan keyin turmush o'rtoqlar o'rtasida ishonch paydo bo'ladi, nazorat va ilgari sodir bo'lgan mayda-chuyda narsalar kamayadi deb o'ylashadi.

Ishlarning haqiqiy holati. Sevimli odam yoki sevgilisi o'zining eski

odatlarini to'satdan, bir marta va butunlay tark etishiga ishonish sodda. Odat shaxsiyatning bir qismidir va shaxsiyat xuddi shunday keskin o'zgarmaydi. O'z maqsadiga erishgandan so'ng - to'y, zo'rlovchi, qoida tariqasida, faqat uning to'g'ri ekanligiga va o'z maqsadlariga erisha olishiga ishonch hosil qiladi. Agar bu maqsadlar buzg'unchi bo'lsa, ular faqat o'z namoyon bo'lishida kuchayadi va zo'ravonlik davom etadi.

To'rtinchi mif. Uydagi zo'ravonlar hayotda yutqazuvchilardir. Ushbu afsona tarafdorlari, bunday odamlar hayotdagi stress va muammolarga dosh bera olmaydi, deb hisoblashadi.

Ishlarning haqiqiy holati. Zolimlar nafaqat oiladagi zo'ravonlikka ixtisoslashgan. Ular o'z kvartirasidan yoki uyidan tashqarida foydalanishlari mumkin: ishda, transportda, jamoat joyida. Bu odamlar oddiy ishlarni qiladilar, oddiy ishlarda ishlaydilar, ularning ijtimoiy mavqei yuqori bo'lishi mumkin, ular faol ijtimoiy hayot kechirishi, biznesda muvaffaqiyat qozonishi mumkin. Ular o'z kuchlarini kimga va qachon ishlatishlari mumkinligini, qaysi odam ularga qarshi turishi mumkinligini va qaysi biri hech qachon qila olmasligini yaxshi bilishadi. Urgan va masxara qilgan kishi yumshoq va mehribon bo'lolmaydi. Mutlaqo har qanday odam stress holatida bo'lishi mumkin, lekin u oilasi va do'stlarini, sevganlarini suiiste'mol qilmaydi.

Beshinchi mif. Kim zo'ravonlikni qo'zg'atsa, bunga loyiqdir. Agar odam g'azablansa, javoban undan tabiiy natija olish mumkin, deb ishoniladi. Agar, masalan, xotin erini yoki qaynonasini g'azablantirsa, u o'ziga munosib bo'lgan narsani oladi.

Ishlarning haqiqiy holati. Bunday e'tiqodning ildizlari bolalikdan singdirilgan ijtimoiy va jinsiy (gender) stereotiplarda yotadi. Ta'lim usuli sifatida kuch ishlatish qo'llaniladigan oilalarda tarbiya jarayonida bunday stereotiplar bolaga yuklanadi va uni kattalar irodasiga bo'ysundirishga qaratilgan.

Oltinchi mif Zo'rlangan odamlar har doim oilani tark etishlari mumkin. Bu muammoga duch kelgan odamni tushuna olmaydigan yoki tushunishni istamaydiganlarning fikri.

Ishlarning haqiqiy holati. Ko'pchilikning ongida oila o'zini o'zi anglashning yagona yo'li degan stereotip mavjud. Siz chaqirilgan joyni tark etish va o'z vazifalaringizni bajarish oson emas. Odat, ichki qarshilik, boshqa oila a'zolari uchun javobgarlik - bular oiladan

tashqarida odamning yo'lidagi to'siqlarning bir nechtasi. Oxir-oqibat, bunday qaror qabul qilinadi, lekin bundan oldin odam doimo psixologik va ko'pincha moddiy yordamga muhtoj.

Yettinchi mif. Zo'ravonlikning sababi spirtli ichimliklardir. Spirtli ichimliklar o'z harakatlarini nazorat qila olmaydi, ularning xatti-harakati ibtidoiydir.

Ishlarning haqiqiy holati. Spirtli ichimliklar, albatta, har doim odamning o'z xatti-harakatlari ustidan nazoratini kamaytiradi, lekin zo'rovchilar orasida spirtli ichimliklar va giyohvand moddalarni umuman ishlatmaydiganlar ko'p. Va foydalanganlar, hatto davolanishdan keyin ham, boshqalarga nisbatan tajovuzkorligini har doim ham kamaytirmaydi.

3. Ushbu taktikalarni o'z vaqtida tashxislash sizni noto'g'ri munosabatlardan chiqish uchun to'g'ri tanlash imkonini beradi!

Esingizda bo'lsin, tajovuzkorlar o'zlarining xatti-harakatlarini nazorat qila oladilar - ular buni doimo qiladilar:

- Agressorlar kimga nisbatan zo'ravonlik qo'llashni tanlaydi. Ularni xafa qilganlarni haqorat qilmaydi, tahdid qilmaydi va hujum qilmaydi. Qoidaga ko'ra, ular o'zlariga yaqin odamlarga, o'zlari sevaman deb da'vo qilganlarga nisbatan zo'ravonlik qo'llashadi.

- Agressorlar qachon va qayerda zo'ravonlik qo'llashni diqqat bilan tanlaydilar. Atrofda ularning zo'ravon xatti-harakatlarini ko'ra oladigan odamlar bor ekan, ular o'zlarini nazorat qilishadi. Ular kabi harakat qilishlari mumkinjamoat joylarida hech narsa sodir bo'lmagan, lekin ular qurbonlari bilan yolg'iz qolganlari zahoti zo'ravonlik qilishadi.

- Agressorlar o'zlarining zo'ravon xatti-harakatlari ular uchun foydali bo'lishi mumkinligini ko'rganlarida to'xtata oladilar. Aksariyat tajovuzkorlar, agar bu ularning manfaatlariga ta'sir qilishi mumkin bo'lsa (masalan, politsiya kelganda) zo'ravonlik xatti-harakatlarini to'xtata oladi.

- Agressorlar ko'pincha zo'ravonlikdan ko'rinadigan izlar qolmaydigan tarzda foydalanadilar. Ko'pgina jismoniy tajovuzkorlar g'azab bilan harakat qilish o'rniga, ko'karishlar ko'rinmaydigan zarba va zarbalarni diqqat bilan nishonga oladi.

Agressorlar uchun tuzatish dasturi- erkaklarning zo'ravon xatti-harakatlarini tuzatish, tajovuzkorlarga hurmatli muloqot qilish ko'nikmalarini o'rgatish, adekvat, konstruktiv xulq-atvor ko'nikmalarini

rivojlantirish va boyitish, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish, adekvat o'zini o'zi qadrlashni shakllantirish, ortiqcha stress va tashvishlardan xalos bo'lish uchun amaliy ko'nikmalarni o'rgatish dasturi. Dastur ikki bosqichdan iborat (motivatsiya va dastlabki baholash bosqichida o'tkaziladigan 50 daqiqalik 10 haftalik individual terapiya mashg'ulotlari; 1,5-2 soatlik haftalik 20 ta guruh terapiyasi).

Birinchi bosqichning vazifalari:

Erkaklarga jismoniy zo'ravonlikni to'xtatishga yordam bering, ularning xatti-harakatlarining sherigi va bolalariga ba'zi oqibatlarini tan oling va ularga hamdardlikni rivojlantiring.

Sahna 10 seansga mo'ljallangan.

II bosqichning vazifalari:

Jismoniy zo'ravonlikni to'xtatgan erkaklarga o'tmishda zo'ravonlik uchun asos bo'lgan zo'ravonlik va nazorat qiluvchi xatti-harakatlarga yordam bering.

Zo'ravon ota-onalar uchun u sherik bilan ijobiy tarbiya va tarbiyalash ustida ishlashni o'z ichiga oladi.

Sahna 20 seansga mo'ljallangan.

Dastur tajovuzkorlar bilan guruh va individual ishlashni nazarda tutadi. Xususan, guruhda ishlash jarayonida erkaklar zo'ravonlik, nazorat va sheriklarni izolyatsiya qilishga urinishlar uchun javobgarligini tan oladigan boshqa odamlarni tinglash orqali o'zlarining xatti-harakatlarini baholash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Dasturning vositalaridan biri bu zo'ravonlik jurnali bo'lib, u tajovuzkorga NAM holatlari «to'satdan» ro'y bermasligini, balki fikrlar va his-tuyg'ularning to'planishini o'z ichiga olganligini va oldini olish mumkin bo'lgan ataylab qilingan harakat ekanligini ko'rsatishga yordam beradi.

Erkak tajovuzkorlar bilan ishlash bo'yicha xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, agar asosiy e'tibor bolaga qaratilgan bo'lsa, ularni o'z xatti-harakatlarini zo'ravonliksiz harakatlarga o'zgartirishga undash ancha oson. Shuni ta'kidlash kerakki, bolalar tajovuzkorning nishoni bo'lishi shart emas, lekin agar ayol qo'li yetmaydigan joyda bo'lsa, u ongsiz ravishda taranglikni bartaraf etish uchun foydalanishi mumkin. Bolalarni to'g'ridan-to'g'ri zo'ravonlik qurboni (masalan, himoya qilish uchun bolaga murojaat qilish) tomonidan ongsiz ravishda mojaroga jalb qilish xavfi, shuningdek, bolaning o'zi ota-onalar o'rtasidagi ziddiyatni bartaraf etish istagi tufayli. Oiladagi zo'ravonlik bolalar uchun juda

xavflidir.

Ta'qib va zo'ravonlik qurboni quyidagi huquqlarga ega:

vakolatli organ va tashkilotlarga yoki sudga o'ziga nisbatan tazyiq va zo'ravonlik qo'llanilganligi yoxud ularni amalga oshirish tahdidi to'g'risida ariza bilan murojaat qilish;

maxsus markazlarda, shuningdek bepul telefon liniyasi orqali bepul yuridik maslahatlar, iqtisodiy, ijtimoiy, psixologik, tibbiy va boshqa yordamlar olish;

ichki ishlar organlariga qo'riqlash orderini berish to'g'risida iltimosnoma bilan murojaat qilish, qo'riqlash orderi shartlari buzilgan taqdirda esa – bu haqda ularni xabardor qilish;

unga yetkazilgan moddiy zararni qoplash hamda tazyiq va zo'ravonlik natijasida ma'naviy zararni qoplash to'g'risidagi da'vo bilan sudga murojaat qilgan.

Himoya orderi ichki ishlar organlari tomonidan ro'yxatga olingan kundan boshlab 30 kundan ortiq bo'lmagan muddatga beriladi. Hozirgi vaqtda ushbu himoya buyrug'ini berish va berishning butun tartibini tartibga soluvchi normativ hujjatlar ishlab chiqilmoqda.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida" O'RQ-562-sonli Qonuni qachon qabul qilingan?

2. 2019 yil 2 sentabrdagi "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi O'RQ-561-sonli Qonunini o'z ichiga nimalarni qamrab olgan?

3. Zo'ravonlik haqida afsonalarni sanab ko'rsating.

4. Oiladagi zo'ravonlikning tashqi sabablarini keltiring

5. Oiladagi zo'ravonlikning qanday ichki sabablari mavjud?

6. Psixologik zo'ravonlik nimaga olib keladi va nimada namoyon bo'ladi?

7. Oilaviy zo'ravonlikning yuzaga kelish mexanizmi qanday?

8. Zo'ravonlik qo'llagan shaxs bilan aloqa uzilganidan keyin qanday chora-tadbirlar amalga oshiriladi?

9. Ommaviy axborot vositalarida, ta'lim muassasalarida profilaktika dasturlari.

10. Depressiya tushunchasiga ta'rif bering.

GLOSSARIY

ABYUZ - zo'ravonlik, yomon muomala, haqorat uchun atama. Bu shaxsga nisbatan psixologik, jismoniy, jinsiy yoki iqtisodiy zo'ravonlikning bir shaklidir.

ABYUZER- zo'ravonlik qiladigan, jabrlanuvchini manipulyatsiya qiladigan va uni o'z xohish-istaklariga zid bo'lgan har qanday reaksiya va harakatlarga majburlaydigan shaxs.

AGNOZIYA- miya yarim korteksi shikastlanganda yuzaga keladigan turli xil idrok turlarining buzilishi: odam kiruvchi ma'lumotlarni tahlil qilish va sintez qilish qobiliyatini yo'qotadi.

PSIXIK ADAPTATSIYA- insonning yangi ijtimoiy muhit sharoitlariga moslashishi.

ADDIKTIV XATTI-HARAKATLAR (ingliz tilidan Addiction - qaramlik, giyohvandlik; lot. Addictus - qullik bilan bag'ishlangan) - buzg'unchi xatti-harakatlar shakllarining alohida turi bo'lib, ular o'z ruhiy holatini alohida o'zgartirish orqali haqiqatdan qochish istagida ifodalanadi.

XARAKTER AKSENTUATSIYASI- shaxsning ma'lum turdagi psixo-travmatik ta'sirlarga nisbatan tanlangan zaifligi va boshqalarga qarshilik ko'rsatishda namoyon bo'ladigan individual xarakter xususiyatlarining haddan tashqari kuchayishi.

AMBIVALENTLIK- qarama-qarshi his-tuyg'ular va his-tuyg'ularning bir vaqtning o'zida namoyon bo'lishi bilan bog'liq shaxsiyatning murakkab holati.

AMNEZIYA- xotira buzilishi, eslay olmaslik.

ANAMNEZ- shifokor, o'qituvchi tomonidan olingan kasallikning boshlanishi va kechishi uchun shart-sharoitlar haqida batafsil ma'lumot.

ANORMAL BOLALAR- og'ir tug'ma yoki orttirilgan nuqsonlar tufayli normal jismoniy va aqliy rivojlanishdan sezilarli og'ishlarga ega bo'lgan bolalar.

ASFIKSIYA- bo'g'ilish. Tug'ilganda bolalarda asfiksiya, bolaning o'pka nafasi hali paydo bo'lmaganda, onaning tanasidan platsenta orqali kislorod etkazib berishni to'xtatish tufayli yuzaga keladi.

AUTIZM- izolyatsiya, muloqotga muhtojlik yo'qligi, boshqalar bilan aloqa qilishdan ko'ra o'zining ichki dunyosini afzal ko'rish bilan

tavsiflangan psixikaning holati.

AUTOAGRESSIYA- tajovuzkor xatti-harakatlar turi bo'lib, unda biron bir sababga ko'ra dushmanlik harakatlari (asosan ijtimoiy - tajovuzga sabab bo'lgan ob'ekt erishib bo'lmaydigan, o'ta kuchli - u yoki bu tarzda daxlsiz bo'lsa) zerikarli ob'ektga yo'naltirilishi mumkin emas va odam tomonidan boshqariladi. o'zi.

AFFEKT - travmatik vaziyatlarda yuzaga keladigan neyro-ruhiy qo'zg'alish.

BODY SHAMING- ommaviy qoralash, odamlarning tashqi ko'rinishidagi kamchiliklari, masalan, vazni, shakli, kestirib, o'lchami va boshqalar; go'zallikning umume'tirof etilgan me'yorlariga to'g'ri kelmaydiganlarga nisbatan kamsitish.

BOSSING- kompaniya rahbariyatining vakili o'z bo'ysunuvchilarini bo'ysundiradigan psixologik, ba'zan esa jismoniy zo'ravonlik.

BULLING (inglizcha bully - bezori, jangchi, zo'rlovchi) - bir shaxs yoki bir guruh odamlar tomonidan o'zini himoya qila olmaydigan shaxsga nisbatan har xil turdagi zo'ravonlik va zo'ravonlikning takroriy harakatlari. Ongli ravishda rejalashtirilgan doimiy jismoniy va (yoki) psixologik zo'ravonlik, uni tugatish uchinchi shaxslar - direktor, o'qituvchilar, maktabning boshqa xodimlari, o'quvchilar, ota-onalar va ba'zan huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining aralashuvini talab qiladi.

BULLER (BEZORI)- bezorilik tashabbuskori.

VIKTIMLIK (lot. Qurbandan - qurbon) - shaxsga xos bo'lgan ob'ektni tavsiflovchi ancha barqaror shaxsiy sifatga aylanadi. qurbontashqi sharoitlar va ijtimoiy muhitning faolligi, boshqalar bilan o'zaro munosabatda bo'lish va boshqalarning ta'siri sharoitida qurbon bo'lishning o'ziga xos moyilligi, bu jihatdan neytral, boshqa shaxslar uchun «xavfli emas».

JINSIY ZO'RAVONLIK- gender asosida amalga oshiriladigan har qanday zo'ravonlik va kamsituvchi harakatlar, shu jumladan shaxsning jinsi va jinsiy orientatsiyasi rad etilganligi sababli. Bu psixologik, jismoniy yoki jinsiy zo'ravonlik shaklida bo'lishi mumkin va kuch nomutanosibliigi va gender stereotiplariga asoslanadi.

GENDER STEREOTIPLARI- erkaklar va ayollar o'zlarini qanday tutishlari haqida madaniyatda shakllangan umumlashtirilgan g'oyalar (e'tiqodlar).

GIPERKINEZ- beixtiyor ortiqcha harakatlar, asab tizimining organik va funktsional buzilishlari bilan yuzaga keladigan harakat buzilishlarining keng guruhi.

DEVIANT XULQ-ATVOR ijtimoiy normalar va qoidalardan chetga chiqadigan xatti-harakatlar.

DEFECT - bolaning normal rivojlanishiga xalaqit beradigan jismoniy yoki aqliy nuqson.

DEMENSIYA- yuqori aqliy funktsiyalarning rivojlanmaganligi natijasida demans.

DISGRAFIYA- yozish harakatida ishtirok etadigan yuqori kortikal funktsiyalarning rivojlanmaganligi yoki parchalanishi tufayli doimiy xarakterdagi o'ziga xos xatolarda ifodalangan yozishning buzilishi.

DISLALIYA- tovush talaffuzining buzilishida namoyon bo'ladigan nutq buzilishi, artikulyatsiya apparati anomaliyalari, fonemik jarayonlarning rivojlanmaganligi, bolaning nutqini idrok etish uchun noqulay sharoitlar tufayli normal eshitish va nutq apparatining innervatsiyasi.

DEKOMPENSATSIYA -kompensatsiyaning teskari jarayoni, kompensatsiyaning buzilishi tufayli tananing har qanday tizimining faoliyatida buzilish.

DEPRIVATSIYA - insonning asosiy ruhiy ehtiyojlarini etarli darajada qondirish qobiliyatining uzoq muddatli cheklanishi natijasida yuzaga keladigan ruhiy holat; hissiy va intellektual rivojlanishdagi aniq og'ishlar, ijtimoiy aloqalarning buzilishi bilan tavsiflanadi. Differentsial ta'lim - g'ayritabiyy bolalar - turli turdagi maxsus (tuzatish) ta'lim muassasalarida nuqsonlarning tabiati va og'irligiga qarab, rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalarni o'qitish va tarbiyalashni tashkil etish.

JINSGA ASOSLANGAN DISKRIMINATSIYA (JINSIY KAMSITISH) Bir jinsga boshqasidan ustunlik berish amaliyoti. Patriarxal jamiyatda ayollar ijtimoiy hayotning barcha sohalarida tizimli ravishda kamsitiladi. Ushbu qoida tegishli mafkura yordamida me'yoriy asoslanadi va turli hokimiyat mexanizmlari va ijtimoiy institutlar orqali takrorlanadi, shuning uchun gender kamsitish institutsional sifatida baholanadi va irqiy kamsitish bilan tenglashtiriladi. Qattiqroq ma'noda diskriminatsiya deganda imkoniyatlar tengligiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan jinsga yoki jamiyat tomonidan qabul qilingan gender qadriyatlariga, me'yorlariga va stereotiplariga asoslangan har qanday farqlash,

istisno qilish yoki afzal ko'rish tushuniladi. To'g'ridan-to'g'ri diskriminatsiya erkaklar va ayollarga teng bo'lmagan munosabatni anglatadi, qonunchilik, qoidalar yoki amaliyotga asoslangan. Bilvosita kamsitish degani, genderga bog'liq bo'lmagan ko'rinadigan me'yorlar va amaliyotlar aslida bir jinsdagi a'zolari kamsitishini anglatadi (masalan, «erkak/ayol talab qilinadi» ish o'rinlari e'lonlari, agar bunga jiddiy asos bo'lmasa). Genderga asoslangan kamsitish, shuningdek, gender-neytral siyosat va amaliyotlar aholining zaif qatlamlariga, asosan ayollarga nomutanosib salbiy ta'sir ko'rsatsa ham yuzaga kelishi mumkin. hech qanday asosli asos bo'lmaganda). Genderga asoslangan kamsitish, shuningdek, gender-neytral siyosat va amaliyotlar aholining zaif qatlamlariga, ko'pincha ayollarga nomutanosib salbiy ta'sir ko'rsatsa ham yuzaga kelishi mumkin. hech qanday asosli asos bo'lmaganda). Genderga asoslangan kamsitish, shuningdek, gender-neytral siyosat va amaliyotlar aholining zaif qatlamlariga, ko'pincha ayollarga nomutanosib salbiy ta'sir ko'rsatsa ham yuzaga kelishi mumkin.

UYDAGI ZO'RAVONLIK- boshqa oila a'zolari tomonidan oila a'zolarining xavfsizligi yoki sog'lig'iga tahdid soladigan jismoniy, jinsiy yoki ruhiy zo'ravonlikning har qanday shakli. Jismoniy kuch ishlatish bilan tahdid qilish, kaltaklash va urish, psixologik va jinsiy zo'ravonlik oiladagi zo'ravonlikning shakllari hisoblanadi. Ko'pincha qurbonlar ayollar va bolalardir, garchi erkaklar ham bo'lishi mumkin, ayniqsa psixologik zo'ravonlik haqida gap ketganda; nikohda zo'rlash ham ko'plab mamlakatlarda oiladagi zo'ravonlikning bir turi hisoblanadi.

INTERNETDA ZO'RAVONLIK- qasddan haqorat qilish, tahdid qilish, tuhmat qilish va buzg'unchi ma'lumotlarni zamonaviy aloqa vositalaridan foydalangan holda, qoida tariqasida, uzoq vaqt davomida boshqalarga yetkazish.

KIBERBULLING- mobil telefonlar, elektron pochta, internet, ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, chatlar orqali shaxsni bezovta qilish, u haqida maxfiy ma'lumotlarni tarqatish, g'iybat, tuhmat va haqoratli xabarlarni yuborish.

TUHMAT- qasddan yolg'on obro'-e'tiborga soluvchi ma'lumotlar yoki boshqa shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini kamsituvchi yoki uning obro'siga putur etkazadigan qasddan yolg'on ma'lumotlarni tarqatish.

JABRLANUVCHI / OMON QOLGAN- Gender asosidagi zo'rvonlikdan aziyat chekkan yoki azob chekayotgan ayol yoki qiz. Ushbu atamalar sinov paytida qo'llaniladi va bu ayollar va qizlarning kerakli xizmatlardan foydalanish qobiliyatini aks ettiradi.¹

ZULM VA ZO'RAVONLIK QURBONI- shakhsoni shakhsoni shakhsoni khavfi guzaronidani tahqiqoti tahqiqoti tahqiqoti tahqiqoti uhdadorihoi khavfi guzaronida meshavad;

TA'QIB VA ZO'RAVONLIKDAN HIMOYA QILISH- shoshilinch choralar ko'rishni talab qiladigan hayotiy vaziyatlar yuzaga kelganda ayollarning hayoti va sog'lig'i uchun yuzaga kelgan xavfni bar-taraf etish, ularning xavfsizligini ta'minlash uchun iqtisodiy, ijtimoiy, huquqiy, tashkiliy, psixologik va boshqa xarakterdagi shoshilinch cho-ralar tizimi. , shuningdek, ta'qib va zo'rvonlik qurboniga nisbatan zo'rvonlik va zo'rvonlik sodir etgan shaxs tomonidan takroriy no-qonuniy xatti-harakatlarning oldini olish;

PROKSIMAL RIVOJLANISH ZONASI -bu bolaning kattalar yordamida yoki kattalar bilan hamkorlikda, taqlid qilib, o'zi qila ol-maydigan narsani o'z-o'zidan amalga oshirish va shu orqali rivojlan-ishning yuqori darajasiga ko'tarilishidir (kontseptsiyani L.S.Vigotskiy kiritgan).

KOMPENSATSIYA- buzilgan funktsiyalarni qoplash, moslashtir-ish, rivojlantirish, buzilgan funktsiyalarni almashtirish uchun saqlangan funktsiyalarni qayta qurish.

TUZATISH- bolaning rivojlanishi va xulq-atvoridagi kamchiliklar-ni tuzatishga qaratilgan pedagogik va terapevtik chora-tadbirlar ma-jmui.

KOMPENSATSIYA JARAYONLARI- buzilmagan tizimlar, alo-hida organlar yoki qismlarning faoliyati tufayli tananing buzilgan funktsiyalari uchun kompensatsiya sifatida ifodalangan tananing shi-kastlanishga reaksiyasining yig'indisi.

YOSH INQIROZLARI- bir yosh davridan ikkinchisiga o'tish bosqichlarining shartli nomi.

TIBBIY-PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK MASLAHAT- g'ayri-tabiyy bolalarni tegishli ta'lim va dam olish muassasalariga yuborish

---

1 Ayollarga nisbatan zo'rvonlikka barham berish to'g'risidagi deklaratsiya, Art. bitta

uchun ularni har tomonlama psixologik, tibbiy va pedagogik tekshiruvdan o'tkazadigan maxsus muassasa.

ZO'RAVONLIK- ayollarga nisbatan jismoniy, ruhiy, jinsiy yoki iqtisodiy ta'sir choralari qo'llash yoki qo'llash bilan tahdid qilish yo'li bilan ularning hayoti, sog'lig'i, jinsiy daxlsizligi, sha'ni, qadr-qimmati va qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa huquq va erkinliklariga tajovuz qiladigan qonunga xilof harakat (harakatsizlik).

Jinsiy xarakterdagi zo'ravonlik harakatlari

JINSIY XARAKTERDAGI ZO'RAVONLIK HARAKATLARI

- shaxsning jinsiy daxlsizligi va huquqiy erkinligiga qarshi jinoyat:

- sodomiya;

- lesbiyanizm; yoki

- zo'ravonlik qo'llash yoki uni qo'llash tahdidi bilan yoki jabrlanuvchining/jabrlanuvchining nochor holatidan foydalangan holda jinsiy xarakterdagi boshqa harakatlar.

NEGATIVIZM- boshqa odamlarning ta'siriga har qanday asossiz, asossiz qarshilik; U xarakter va xulq-atvorning patologik buzilishlarida ham, noto'g'ri tarbiyalangan oddiy bolalarda ham kuzatiladi.

HIMOYA TARTIBI- ayollarni bezovta qilgan yoki ularga nisbatan zo'ravonlik qo'llagan shaxsga yoki shaxslar guruhiga nisbatan ushbu Qonunda belgilangan ta'sir choralari qo'llashga sabab bo'ladigan ta'qib va zo'ravonlikdan jabrlanuvchiga davlat himoyasini ta'minlovchi hujjat.

PATOGENEZ- organizmdagi kasallik jarayonining paydo bo'lishi va rivojlanishining ichki mexanizmlari munosabatlarini o'rganadigan patologiya bo'limi.

PATOLOGIK XARAKTERNING SHAKLLANISHI- surunkali travmatik vaziyat ta'sirida bolaning tabiatining salbiy o'zgarishi, ta'limdagi nuqsonlar.

PEDAGOGIK E'TIBORSIZLIK- atrof-muhitning salbiy ta'siri va ta'limning kamchiliklari tufayli bolalarning ongi va xatti-harakatlarida barqaror og'ish.

JINSIY ZO'RAVONLIK- ayollarga nisbatan jinsiy daxlsizlik va jinsiy erkinlikka tajovuz qiluvchi, ularning roziligisiz jinsiy xarakterdagi xatti-harakatlarni sodir etish, shuningdek, uchinchi shaxs bilan zo'ravonlik qo'llash yoki uni qo'llash bilan tahdid qilish orqali jinsiy aloqa qilishga majburlash shakli. , yoki voyaga etmagan ayollarga nis-

batan nomaqbul harakatlar sodir etish;

MAJBURLASH- sanktsiyalarni qo'llash orqali shaxs yoki ijtimoiy guruhning irodasiga qarshi zo'rvonlik

ZULM- ayollarning sha'ni va qadr-qimmatini kamsituvchi harakat (harakatsizlik), ta'qib qilish, bu uchun ma'muriy yoki jinoiy javobgarlik nazarda tutilmagan.;

TA'QIB VA ZO'RAVONLIKNING OLDINI OLISH- ayollarga nisbatan tazyiq va zo'rvonlik sodir etilishiga ko'maklashuvchi sabablar va shart-sharoitlarni aniqlash va bartaraf etishga, ayollarning zo'rvonlikdan xoli bo'lish huquqlari to'g'risida jamiyatda xabardorlikni oshirishga qaratilgan iqtisodiy, ijtimoiy, huquqiy, tibbiy va boshqa chora-tadbirlar tizimi;

PSIXOZLAR- real dunyoni aks ettirishning buzilishida, shuningdek xatti-harakatlarning o'zgarishida namoyon bo'ladigan aqliy faoliyatning buzilishi.

PSIXOLOGIK ZO'RAVONLIK -ayollarni haqorat qilish, tuhmat qilish, tahdid qilish, sha'ni, qadr-qimmatini kamsitish, kamsitish, shuningdek ularning irodasini cheklashga qaratilgan boshqa harakatlarni, shu jumladan reproduktiv sohadagi nazoratni amalga oshirishda ifodalangan zo'rvonlik shakli va o'z xavfsizligi uchun qo'rquv uchun zo'rvonlik, natijada o'zini himoya qila olmaslik yoki ruhiy salomatlikka zarar etkazish.

PSIXOPATIYA- odamning ijtimoiy muhitga moslashishiga to'sqinlik qiladigan xarakter xususiyatlarining deyarli qaytarilmas zo'rvonligida namoyon bo'ladigan ruhiy kasallik.

QIYNOQLAR -xalqaro huquqda-har qanday shaxsga qasddan og'ir og'riq, jismoniy yoki ruhiy azob berish:

- undan yoki uchinchi shaxsdan ma'lumot yoki iqroynoma olish;
- uni o'zi yoki uchinchi shaxs sodir etgan yoki sodir etganlikda gumon qilinayotgan qilmishi uchun jazolash; va yana
- uni yoki uchinchi shaxsni qo'rqitish yoki majburlash.

REAKTIV DAVLATLAR- og'ir ruhiy tajribalar bilan bog'liq holda yuzaga keladigan ruhiy kasalliklar.

REABILITATSIYA- jismoniy holatini tiklash, g'ayritabiiy bolani ijtimoiy muhitga kiritish, uning psixofizik imkoniyatlari darajasida hayoti va faoliyati bilan tanishtirishga qaratilgan tibbiy-pedagogik chora-tadbirlar tizimi.

REAKTIV DAVLATLAR- ruhiy tushkunlik, hissiy shok, qo'rquv, obsesif-kompulsiv holatlar shaklida namoyon bo'ladigan qiyin tajribalar bilan bog'liq ruhiy kasalliklar.

SADIZM- keng ma'noda - zo'ravonlikka moyillik, boshqalarning tahqirlanishi va azoblanishidan zavqlanish.

SEZGIR YOSH- aqliy faoliyat, ta'lim va tarbiyaning har qanday jihatini rivojlantirish uchun optimal imkoniyatlar yoshi.

SEGREGATSIYA- jamiyatdagi odamlarning ijtimoiy tafovutlar asosida toifalarga, jumladan, shaxslararo munosabatlar tizimiga bo'linishi.

IJTIMOIIY XIZMATLAR- ayollar va qizlarga nisbatan zo'ravonlikka javoblar jabrlanuvchi/omon qolganlarga xosdir. Ular ayollarni zo'ravonlikdan qutqarish, ularning huquqlarini oshirish, zo'ravonlik takrorlanishining oldini olish va ba'zi hollarda jamiyat yoki jamiyatning ayrim qatlamlari o'rtasida zo'ravonlikka munosabat va tushunchalarni o'zgartirish uchun xabardorlikni oshirish uchun juda muhimdir. Bu chora-tadbirlar zo'ravonlikdan jabr ko'rgan ayollar va qizlarga psixologik-ijtimoiy maslahatlar, moddiy yordam ko'rsatish, inqirozli vaziyatlarni bartaraf etish bo'yicha ma'lumotlar, xavfsiz yashash sharoitlari, huquqiy va advokatlik xizmatlari, uy-joy va ish bilan ta'minlash va boshqa xizmatlarni o'z ichiga oladi.

STALKING- (inglizcha stalking - quvg'in) - boshqa shaxs yoki odamlar guruhidan bir kishiga istalmagan obsesif e'tibor.

STIGMA- salbiy ma'noga ega bo'lgan va shaxsni rad etish yoki rad etishga olib keladigan ijtimoiy belgi.

STIGMATIZATSIYA- ma'lum bir jamiyatda yoki umuman jamiyatda nomaqbul deb hisoblangan, keng tarqalgan stereotiplar tufayli qabul qilinishi mumkin bo'lmagan har qanday xususiyatlar, belgilar mavjudligi bilan bog'liq bo'lgan shaxsga nisbatan noxolis munosabat.

TROLLING (ingliz tilidan. trolling - «mahsulot bilan baliq ovlash») - tajovuzkor, masxara va haqoratli xatti-harakatlarning turli shakllarining namoyon bo'lishi ko'rinishida ifodalangan tarmoq o'zaro ta'siri etikasi buzilgan virtual muloqot turi; kommunikativ ziddiyatni kuchaytirish uchun og'zaki provokatsiya.

TAHDID- jinoyat huquqida - shaxsga nisbatan ruhiy zo'ravonlikning bir turi; muayyan shaxsga yoki jamoat manfaatlariga jismoniy, moddiy yoki boshqa zarar etkazish niyatini og'zaki, yozma yoki boshqa yo'l

bilan ifodalash.

AQLIY ZAIFLIK- miyaning organik shikastlanishi tufayli aqlning doimiy pasayishi holati. Gidrosefali - bosh suyagi bo'shlig'ida miya omurilik suyuqligining ortiqcha miqdori bilan ifodalangan miya tomchilari.

JISMONIY ZO'RAVONLIK— ayollarga nisbatan har xil og'irlikdagi tan jarohati yetkazish, ularni xavf ostida qoldirish, hayotiga xavf tug'diruvchi vaziyatda bo'lgan shaxsga yordam ko'rsatishdan bosh tortish yo'li bilan ularning hayoti, sog'lig'i, erkinligi va qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa huquq va erkinliklariga putur yetkazuvchi zo'ravonlik shakli; zo'ravonlik xarakteridagi boshqa jinoyatlarni sodir etish, boshqa jismoniy ta'sir choralari qo'llash yoki qo'llash tahdidi;

UMIDSIZLIK- har qanday ehtiyojni qondirishning iloji bo'lmaganda paydo bo'ladigan kuchli salbiy tajribalar bilan tavsiflangan ruhiy holat.

EGOSENTRIZM- ba'zi odamlarning voqelikni faqat o'z shaxsiyati nuqtai nazaridan ko'rib chiqish tendentsiyasi; individualizmning ekstremal shakli.

IQTISODIY ZO'RAVONLIK -kundalik hayotda, ishda va boshqa joylarda amalga oshiriladigan zo'ravonlik shakli, ayollarga nisbatan ularning oziq-ovqat, uy-joy va normal yashash va rivojlanish uchun zarur bo'lgan boshqa shart-sharoitlarga bo'lgan huquqlarini cheklashga olib keladigan harakat (harakatsizlik) mulk, ta'lim va mehnat huquqi;

TESTLAR

1. Agressiyaning bir-birini inkor etmaydigan va birday maqbul ikki tavsifni qaysi olimlar keltirganlar?

- A) Z.Freyd
- B) G.Marrey
- C) R.Krafchild va N.Livson.

2. Kimning ta'rificha boshqalarga havf tug'diruvchi va ularga ziyon yetkazuvchi xulq-atvorning har qanday ko'rinishi deb ta'riflangan?

- A) N.Livson
- B) G.Marrey
- C) D.Bass.

3. Agressiyaning qanday turlari bor?

- A) verbal, noverbal
- B) frustatsiya, affekt
- C) maqbul, aksilijtimoiy.

4. Agressiv xulq-atvor asosini nima tashkil etadi?

- A) affekt va stress
- B) aggressiv harakat
- C) aggressivlik motivi.

5. Agressivlikning me'yordan ortishi natijasida shaxsda qanday o'zgarishlar kuzatiladi?

A) asab-psixik kasalliklar, kommunikativ mallakaning pasayishi, o'z-o'ziga to'g'ri baho bera olmaslik

B) ishonch hissining yo'qolishi, o'z-o'zini boshqara olmaslik, havotirlanish darajasining oshishi. frustatsiy, depressiya, stress

C) A va B javoblar tog'ri.

6. Qanday yondashuvga ko'ra barcha insoniy fe'l-atvor bevosita yoki bilvosita erodan, hayot instinktidan yaraladi?

- A) Frustatsiya nazariyasi
- B) Sotsiologik yondashuv
- C) Psixoanalitik yondashuv.

7. Etologik yondashyiv tarafdori bo'lgan olimni ko'rsating

- A) Z.Freyd
- B) D.Bass.
- C) K.Lorens.

8. Frustatsion nazariyani kim fanga kiritgan?

- A) N.Livson
- B) K.Lorens
- C) D.Dollard.

9. A.Banduraning taklif etgan nazariyasi qanday nomlanadi?

- A) Frustatsiya nazariyasi
- B) Sotsiologik yondashuv
- C) Ijtimoiy o'rganish

10. Kimning fikricha zo'ravonlik shaxsga shunday jismoniy, ijtimoiy-tashkiliy, aqliy (og'zaki, axloqiy) ta'sir qilish, uning axloqiy (ma'naviy), ijtimoiy (shu jumladan, huquqiy) va hayotiy mavqeini qonunga xilof ravishda pasaytiradi, unga jismoniy va ruhiy azob-uqubatlarni keltirib chiqaradi, shuningdek, ta'sir qilish tahdidi hisoblanadi?

- A) D. Levinson
- B) D. Finkelhor
- C) A.Yu.Yegorov.

11. «abuse» atamasining ma'nosi qaysi javobda to'ri ko'rsatilgan?

- A) xafagarchilik, so'kinish, haqorat, suiiste'mol
- B) e'tiborsizlik, ekspluatatsiya, vasvasa
- C) sanalganlarning hammasi ushbu atamaga xos.

12. «neglect» atamasining ma'nosi qaysi javobda to'ri ko'rsatilgan?

- A) e'tiborsizlik, g'amxo'rlik yetishmasligi
- B) unutish, dangasalik
- C) sanalganlarning hammasi ushbu atamaga xos.

13. "Psixologik zo'ravonlik" atamasiga ta'rif bergan olim qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A) E.I.Tsimbal
- B) T.Ya.Safronova
- C) A.B.Orlov.

14. E.I.Tsimbal qaysi zo'ravonlik turiga ta'rif berib, bolani epizodik yoki muntazam ravishda haqorat qilish yoki kamsitish, unga tahdid qilish, hissiy yoki xatti-harakatlarning buzilishiga olib keladigan salbiy munosabat yoki rad etish deb hisobladi?

- A) jismoniy
- B) iqtisodiy

C) psixologik.

15. «zoʻravonlik davri» nazariyasini kim ishlab chiqqan?

A) Margaret Miller

B) Leonid Berkovits

C) Lenore Uolker.

16. Oilaviy shafqatsizlikning necha turi mavjud?

A) ikki

B) toʻrt

C) uch.

17. Zoʻravonlik muammosini tizimli oʻrganishning boshlanishi qaysi yildan boshlangan?

A) 1990

B) 1945

C) 1961

18. Bolalarga nisbatan zoʻravonlik – bu

A) boshqa shaxs (bola yoki kattalar), oila, guruh yoki davlat tomonidan shaxsga (bolaga) jismoniy, psixologik, ijtimoiy taʼsir qilish, uni muhim faoliyatni toʻxtatish

B) uni muhim faoliyatni toʻxtatishga va unga zid boʻlgan yoki salomatlik va yaxlitlik, jismoniy yoki psixologik tahdid soladigan boshqa narsalarni qilishga majburlash

C) A va B javoblar togʻri.

19. Jismoniy zoʻravonlik - bu

A) va jarohatlarga olib keladigan ogʻir narsalarni, qurollarni va boshqa tashqi taʼsirlarni itarish,

B) ogʻriq urish, urish, tepish.

C) A va B javoblar togʻri.

20. Bolalarga nisbatan zoʻravonlik shakllari necha xil?

A) 3 xil

B) 5 xil

C) 4 xil.

21. Jismoniy zoʻravonlik shakllari qaysi javobda koʻrsatilgan?

A) Kaltaklash, tarsaki urish, urish, chimchilash

B) Jarohatlar, kuyishlar, tishlash, izolyatsiya qilish

C) A va B javoblar togʻri.

22. Oiladagi zoʻravonlik sikli nimalarni oʻz ichiga oladi?

A) Oilada keskinlikning kuchayishi

- B) yarashtirish va o'zaro munosabatlardagi sokin davr («asal oyi»).
- C) A va B javoblar tog'ri.

23. Bolalar zaifligining necha xil omili aniqlangan?

- A) 2 ta
- B) 4 ta
- C) 3 ta

24. Bolalarga nisbatan zo'ravonlik shakllari qaysilar?

- A) Jismoniy zo'ravonlik, ehtiyojlarni e'tiborsiz qoldirish.
- B) Jinsiy zo'ravonlik, psixologik zo'ravonlik
- C)) A va B javoblar tog'ri.

25. Qaysi zo'ravonlik bu voyaga etmagan shaxsga og'riq, tan jarohati yetkazish, uning sog'lig'iga yoki jismoniy rivojlanishiga zarar yetkazish, uni hayotdan mahrum qilish yoki azob-uqubat, sog'lig'iga zarar yetkazish va hayotga tahdid solishi ehtimolini oldini olmasa, shafqatsiz munosabatda bo'lish turi sanaladi?

- A) Bolaga nisbatan iqtisodiy zo'ravonlik
- B) Bolaga nisbatan psixologik zo'ravonlik
- C) Bolaga nisbatan jismoniy zo'ravonlik

26. Jismoniy zo'ravonlik shakllari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A) pul bermaslik
- B) haqorat qilish
- C) kaltaklash.

27. Bolani sovuqda issiq kiyimsiz tashqariga chiqarish bolaga nisbatan qanday zo'ravonlik turiga kiradi?

- A) Psixologik zo'ravonlik
- B) Jinsiy zo'ravonlik
- C) Jismoniy zo'ravonlik.

28. ....-Bu kattalardan jinsiy qoniqish yoki moddiy manfaat olish maqsadida voyaga etmaganni jinsiy faoliyatga jalb qilishni o'z ichiga olgan zo'ravonlikning bir turi. Nuqtalar o'rnini to'ldiring.

- A) Psixologik zo'ravonlik
- B) Jismoniy zo'ravonlik.
- C) Jinsiy zo'ravonlik.

29. Bolaga yoki uchinchi shaxsga naqd pul yoki nafaqa evaziga amalga oshiriladigan jinsiy zo'ravonlik shakli qanday nomlanadi?

- A) psixologik zo'ravonlik
- B) bolalarga jinsiy zo'ravonlik
- C) tijoriy jinsiy ekspluatatsiya.

30. Tijoriy jinsiy ekspluatatsiya shakllari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A) bolalar fohishaligi; bolalar jinsiy turizmi;
- B) bolalar pornografiyasi; jinsiy maqsadlarda bolalar savdosi (bolalar savdosi).

C) A va B javoblar tog'ri.

31. Bolaning ehtiyojlariga hissiy munosabatning yo'qligi va uning o'zaro munosabatda bo'lishga urinishlari, uni hissiy rag'batlantirishdan mahrum qilish: kattalarning bola bilan muloqot qilishni xohlamasligi yoki qila olmasligi; faqat favqulodda holatlarda bola bilan o'zaro munosabat; bolaga mehr, muhabbat, g'amxo'rlik namoyon bo'lmasligi nima deb ataladi?

- A) izolyatsiya
- B) Korruptsiya
- C) E'tibor bermaslik.

32. Bolani uyda ham, undan tashqarida ham boshqa odamlar bilan uchrashish va muloqot qilish imkoniyatidan mahrum qilishga qaratilgan izchil harakatlar: bolaning erkin harakatini asossiz cheklash; bolaning tengdoshlari yoki uning atrofidagi kattalar bilan ijtimoiy aloqalarini asossiz cheklash yoki taqiqlash nima deb ataladi?

- A) e'tibor bermaslik
- B) korruptsiya
- C) izolyatsiya

33. Bolaga nisbatan, unda noto'g'ri xatti-harakatlarning rivojlanishiga sabab bo'ladigan xatti-harakatlar: voyaga etmaganni g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarga undash; bolaning rivojlanish darajasiga mos kelmaydigan xatti-harakatlarning shakllanishi; bolaning tabiiy rivojlanishiga to'sqinlik qilish; bolani o'z qarashlari, his-tuyg'ulari, istaklariga ega bo'lish huquqidan mahrum qilish nima deb ataladi?

- A) e'tibor bermaslik
- B) izolyatsiya
- C) korruptsiya

34. Bolani qarovsiz qoldirish, tegishli e'tibor, homiylik, himoyasizlik, bolani oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joy bilan ta'minlamaslik nimaning shakllari kiradi?

- A) Bulling
- B) Zo'ravonlik shakllari
- C) E'tiborsizlik shakllari

35. Muayyan tabiatning bir nechta shikastlanishlari (barmoq izlari, kamar, sigaretaning kuyishi) va turli darajadagi retseptlar bolaga nisbatan qaysi zo'ravonligining belgilari:

- A) psixologik
- B) jinsiy
- C) jismoniy

36. Jismoniy zo'ravonlikka uchragan bolalarda uchraydigan quyidagi psixologik va xulq-atvor buzilishlarini qaysi olim batafsil o'rgangan?

- A) A.B.Orlov.
- B) E.I.Tsimbal
- C) T.Ya.Safonova

37. Ota-onalar yoki boshqa kattalarning bolaga davriy doimiy psixologik ta'siri, bu bolada patologik xarakter xususiyatlarini shakllantirishga yoki aqliy rivojlanishning buzilishiga olib keluvchi zo'ravonlik nima deb ataladi?

- A) Iqtisodiy zo'ravonlik
- B) Jismoniy zo'ravonlik
- C) Hissiy (ruhiy) zo'ravonlik.

38. Psixologik travma muammolarini ilmiy o'rganish qachondan bosshlagan?

- A) 18-asrning ikkinchi yarmida
- B) 20-asrda
- C) 19-asrning ikkinchi yarmida.

39. «Ruhiy travma» atamasi qachon fanga kiritilgan?

- A) 1890 yilda
- B) 1899 yilda
- C) 1878 yilda.

40. «Ruhiy travma» atamasi kim tomonidan fanga kiritilgan?

- A) Margaret Miller
- B) Leonid Berkovits

C) A. Eulenburg.

41. Hayotiy motivlarni amalga oshirishdagi engib bo'lmaydigan qiyinchilik nima deb ataladi?

A) Konflikt

B) Stress

C) Frustratsiya.

42. Motivlar va qadriyatlarning sub'ektiv hal qilib bo'lmaydigan qarama-qarshiligi nima deb ataladi?

A) Frustratsiya.

B) Stress

C) Konflikt.

43. Rubiy travma nima?

A) bu motivlar va qadriyatlarning sub'ektiv hal qilib bo'lmaydigan qarama-qarshiligi.

B) bu hayot rejalarini amalga oshirishning imkonsizligiga hissa qo'shadigan vaziyatlar.

C) bu inson mavjudligining muhim tomonlariga ta'sir qiladigan va chuqur psixologik tajribalarga olib keladigan hayotiy hodisa.

44. Rubiy travma ta'rifini kim fanga kiritgan?

A) G. Zimmel

B) S. Ferenczi

C) V.D.Mendelevich.

45. Psixotravmatologga tashrif buyurishning eng keng tarqalgan sabablari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

A) doimiy stress va depressiya holati; umidsizlik va hayotga befarqlik;

nevroz belgilarining kuchayishi; o'z joniga qasd qilish kayfiyatlari.

B) ziddiyat; qarindoshlar va do'stlar, atrofdagi odamlar bilan munosabatlardagi inqiroz; kuchli hayot zarbalari (ajralish, yaqin odamni yo'qotish); tajribali zo'ravonlik (psixologik, jinsiy, jismoniy);

C) A va B javoblar tog'ri.

46. Vaziyatni aniqlashning darajalarini kim tasniflagan?

A) V.D.Mendelevich

B) S. Ferenczi

C) D. Magnusson.

47. Sabab va natijaga ega bo'lgan alohida muhim voqealar nima deb ataladi?

- A) Rag'batlantirish
- B) Vaziyatlar
- C) Epizodlar.

48. Tashqi sharoitlar bilan belgilanadigan jismoniy, vaqtinchalik va psixologik parametrlar nima deb ataladi?

- A) Rag'batlantirish
- B) Epizodlar.
- C) Vaziyatlar

49. Tashqi dunyoning jismoniy va ijtimoiy o'zgaruvchilari yig'indisi nima deb ataladi?

- A) Rag'batlantirish
- B) Epizodlar.
- C) Atrof-muhit.

50. Ruhiy travma omilini tahlil qilishda qaysi xususiyatlar ajralib turadi?

- A) intensivlik, ma'no, ahamiyati va dolzarbligi, patogenlik
- B) ko'rinishning keskinligi (to'satdan), davomiyligi, takrorlanuvchanlik
- C) Atrof-muhit.

51. BMT Bosh Assambleyasi qilgan Xotin-qizlarga nisbatan zo'ravonlikka barham berish to'g'risida deklaratsiyasini nechanchi yilda qabul qilgan?

- A) 1999-yilda
- B) 1995-yilda
- C) 1993-yilda

52. Biror kishining ikkinchi bir kishini zo'ravonlik, jismoniy kuch ishlatish yo'li bilan xo'rlashi, jabr-zulm qilishi yoxud shaxsning Konstitutsiya bilan kafolatlangan shaxsiy daxlsizligi buzilishiga sabab bo'ladigan, bir shaxsning ikkinchi bir shaxsga nisbatan jismoniy yoki ruhiy ta'sir o'tkazish nima deb ataladi?

- A) Bulling
- B) Zo'ravonlik
- C) Zo'rlik

53. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi nechanchi yilda qabul qilgan?

- A) 1993-yilda
- B) 1945-yilda

C) 1948-yilda

54. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining qaysi moddasida hech kimning qiynoqqa solinishi yoki shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoxud qadr-qimmatni xo'rllovchi muomala va jazoga duchor etilmasligi belgilangan?

A) 3-moddasida

B) 12-moddasida

C) 5-moddasida

55. O'zbekiston Respublikasi tomonidan Inson huquqlari va erkinliklari to'g'risidagi deklaratsiya qachon ratifikatsiya qilingan?

A) 1993-yilda

B) 1948-yilda

C) 1992-yilda

56. Zo'ravonlikning shakllari ham ko'p va ularni shartli ravishda necha toifaga ajratish mumkin?

A) 4

B) 5

C) 3

57. Zo'ravonlikning qaysi turi "odamning shaxsiy ishi" va jamiyat ham, davlat ham oilaning (jinsiy juftlarning) shaxsiy ishlariga aralashishni lozim deb ko'rilgan?

A) Davlat tomonidan zo'ravonlik.

B) Gender zo'ravonlik.

C) Uydagi/Turmushdagi zo'ravonlik

58. Kundalik turmushda oilaning (nikohning rasmiy ro'yxatga olinganligi, nikohdan ajralish qayd etilgan yoki etilmaganligidan qat'i nazar) bir yoki bir necha a'zolari tomonidan boshqa bir a'zosi yoxud boshqa shaxsning hayoti, sog'lig'i, erkinligi, or-nomusi, jinsiy daxlsizligi, sha'ni, qadr-qimmatini va qonun bilan qo'riqlanadigan huquq va qonuniy manfaatlariga qarshi jismoniy, ruhiy, iqtisodiy ta'sir ko'rsatish yoki uni muntazam qo'llash bilan qo'rqitishda ifodalangan huquqbuzarlik nima deb ataladi?

A) Gender zo'ravonlik

B) Iqtisodiy zo'ravonlik

C) Maishiy zo'ravonlik

59. "Spouse abuse" atamasi qaysi munosabatlarda ishlatiladi?

- A) yaqin qarindoshlar o'rtasida
- B) opa-singillar orasidagi munosabatlarda
- C) er-xotin orasidagi munosabatlarda

60. Xalqaro "Ayollar-oila-jamiat" Kongressi qachon bo'lib o'tgan?

- A) 1995-yilda
- B) 1998-yilda
- C) 1994-yilda

61. Sherigining pul va boshqa mablag'larini uning foydasiga ishlatmaslik, majburlab ishga joylashtirish, uydan tashqarida ishlatmaslik, mablag'larini saqlash, bolalarini ta'minlamaslik, tilanchilik qilishga majburlash, oylik yoki nafaqalarini egallab olish, hujjatlarga soxta imzo chekishga majburlash qanday zo'ravonlik turiga kiradi?

- A) jinsiy zo'rlik
- B) psixologik zo'ravonlik
- C) iqtisodiy zo'ravonlik

62. Mazax qilish, qo'rqitish, kamsitish, baqirish, shaxsiy hayotiga aralashish, ta'qib qilish, haddan tashqari rashk, oilasi, do'stlari va ishidan ajratib – ayolning o'ziga bo'lgan ishonchini yo'qotish qanday zo'ravonlik turiga kiradi?

- A) jinsiy zo'rlik
- B) iqtisodiy zo'ravonlik
- C) psixologik zo'ravonlik .

63. Jinsiy tajovuz, ayolning noma'qul film yoki foto-materiallarni tomosha qilish yoki ularda qatnashishga majbur qilish, telefon qo'ng'iroqlarida noma'qul so'zlar bilan haqoratlashlar qaysi zo'ravonlik turiga kiradi?

- A) iqtisodiy zo'ravonlik
- B) psixologik zo'ravonlik
- C) jinsiy zo'rlik

64. "Wife bettering" atamasi qanday ma'noni anglatadi?

- A) faqat er-xotin orasidagi munosabatlar
- B) oila a'zolarining biri ikkinchisiga nisbatan ko'rsatgan zo'ravonligi
- C) ayolini kaltaklash

65. "Domestic violence" atamasi qanday ma'noni anglatadi?

- A) faqat er-xotin orasidagi munosabatlar

B) gender zo'ravonlik

C) oila a'zolarining biri ikkinchisiga nisbatan ko'rsatgan zo'ravonligi

66. BMT Bosh Assambleyasi qaysi kunni "Xalqaro ayollarga nisbatan zo'ravonlik ishlatishga qarshi kun" deb qaror qildi?

A) 10-dekabr

B) 1-mart

C) 25-noyabr

67. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining qaysi moddasida hech kimning shaxsiy va oilaviy hayotiga o'zboshimchalik bilan aralashish, uning nomus va sha'niga tajovuz qilish mumkin emasligi belgilangan?

A) 4-moddasida

B) 5-moddasida

C) 12-moddasida.

68. Uolker "zo'ravonlikning davriyligi nazariyasi"da zo'ravonlikning necha bosqichi belgilandi?

A) ikki

B) to'rt

C) uch

69. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi qachon qabul qilingan?

A) 1995 yil

B) 2000 yil

C) 1998 yil

70. Biror kishining ikkinchi bir kishini zo'ravonlik, jismoniy kuch ishlatish yo'li bilan xo'rlashi, jabr-zulm qilishi yoxud shaxsning Konstitutsiya bilan kafolatlangan shaxsiy daxlsizligi buzilishiga sabab bo'ladigan, bir shaxsning ikkinchi bir shaxsga nisbatan jismoniy yoki ruhiy ta'sir o'tkazish nima deb ataladi?

A) Bulling

B) Zo'ravonlik

C) Zo'rlik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажигимизни мард ва олийжаноб халкимиз билан бирга курамиз.-Тошкент.: Шарқ, 2017.-65 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент. Ўзбекистон, 2017.
3. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Т.: Ўзбекистон, 2017. 104 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент. – Ўзбекистон, 2017.
5. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуг халқнинг-иши ҳам улуг, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. Тошкент. –Ўзбекистон, 2019.
6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 29 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожатномаси./ www.президент.уз
7. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон Тараққиёт стратегияси. Тошкент. – Ўзбекистон, 2022.
8. Латипова Н.М. Социальная защита семей и детей. Монография. – Ташкен: Наврўз. – 215 с. Латипова Н.М. Профилактика недостойного обращения с ребенком. Методическое пособие. – Тошкент.: НУУз. 2016. – С.100.
9. Танзила Нарбаева. Ўзбекистонда хотин-қизларни ижтимоий ҳимоя қилишнинг инновацион модели. Социодискурсив таҳлил. Монаграфия, Тошкент: Тасвир,2020. Б.10.
10. Нарбаева Т.К., Латипова Н.М. Профилактика насилия над женщинами и детьми. Учебное пособие. – Ташкент. 2019. –С.160.
11. Зияева Х.О. Маиший зўравонликка учраган хотин-қизларни ижтимоий ҳимоялаш самарадорлигини ошириш механизмлари. Монография. Тошкент:VNESHINVESTPROM, 2021-145 Б.
12. Алексеева И.А., Новоселский И.Г. Жестокое обращение с ребенком. Причины. Последствия. Помощ. – Москва: Генезис, 2005. – 256 с.
13. Андриенко Ю.В. В поисках объяснения роста преступности в России в переходный период: криминометрический подход // Экономический журнал ВШЭ. Т.5. Н2. 2001. – С.194-220.

14. Анищик О.О. Насилие над женщинами в семе: проблемы доступа жертвы к справедливому разрешению конфликта с агрессором // Юридический аналитический журнал, №1-2 (13-14), 2005. – С. 117-138.
15. Антонян Ю.М. Преступность среди женщин. – Москва: Росс. Право, 1992. – 256 с.
16. Антонян Ю.М. Причины преступного поведения. Академия МВД РФ. – Москва, 1992.
17. Антонян Ю.М., Гришко Е.А. Насилие в России: норма жизни или социальная болезнь? // Интерпол в России, №1, 2001. – С.40-42.
- Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. – СПб.: Прайм-Евроникс, 2001. – С.21.
18. Берн Ш. Гендерная психология. СПб.: Прайм-Евроникс, 2001. – 320 с.
19. Бисалиев Р.В., Кубекова А.С., Сарафрази Т.Т. Психологические аспекты агрессии и агрессивного поведения: современное состояние Проблемы // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 2.;
20. Василюк Ф.Е. Психология переживания. – Москва, 1984.
21. Волков Е.Н. Критерии, признаки, определения и классификации вредящего психологического воздействия: психологическое травмирование, психологическая агрессия и психологическое насилие // Журнал практического психолога. 2002. №6. – С. 183-199
22. Воронина О. А. Глоссарий по гендерному образованию // Гендерные исследования: региональная антология исследований из восьми стран СНГ / под ред. И. Н. Тартаковской. – Москва: Вариант, 2006. – С. 443-511.
23. Алтайского государственного университета. 2013. № 2. – С. 52-55.
24. Возмилкина Е.Н. Женщины, пострадавшие от домашнего насилия, как объект деятельности социально ориентированных некоммерческих организаций // Наука и современность. 2016. № 42. – С. 61-65.
25. Воспитание трудного ребенка. Дети с девиантным поведением/под ред. М.И. Рожкова. – Москва: ВЛАДОС, 2006. – 239с.
26. Воспитание трудного ребенка. Дети с девиантным поведе-

нием/под ред. М.И. Рожкова. – Москва: ВЛАДОС, 2006. – 239с.

27. Галтунг, Йохан (1969). «Исследование насилия, мира и мира». Журнал исследований мира. 6 (3): 167–191. DOI: 10.1177 / 002234336900600301. C2СИД 143440399 . Насилие, мир и исследование мира - http://ru.kaz.wiki/wiki/Виоленте_Пеезе_анд_Пеезе_Ресearch.

28. Гендерная психология. – Москва. 2009. – С. 473.

29. Горшкова И.Д., Шурыгина И.И. Насилие над женами в современных российских семьях. – Москва: МАКС Пресс, 2003. – 136 с.;

30. Горшкова И.Д., Шурыгина И.И. Насилие над женами в современных российских семьях. – Москва: МАКС Пресс, 2003. – 133 с.

31. Гусейнов А.А. Понятие насилия // Философия, наука, цивилизация. – М., 1999. <http://гусейнов.ру/публ/насилие.хтмл>

32. Данилова О. Л. Психология восприятия насилия: культурный и гендерный аспекты // Практикум по гендерной психологии / под ред. И. С. Клециной. – СПб.: Питер, 2003. – С. 390.

Декларация об искоренении насилия в отношении женщин. Принята резолюцией 48/104 Генеральной Ассамблеи от 20 декабря 1993 года.

33. Долецкий С.Я. Критические ситуации в здоровье и воспитании детей: Лекция. – Москва: ЦОЛИУВ, 1986.

34. Домашнее насилие в отношении женщин: Масштабы, характер, представления общества / Отв.ред. И.Д.Горшкова, О.М.Здравомыслова, - Москва: МАКС Пресс, 2003. – 172 с.

35. Доминирование в отношениях (рубр.: Основы построения отношений) // Гилдия Пикапа. URL: <http://www.пискупгилд.ру/теориза-соблазненияи/построение-отношения/основы-отношения/2563-доминирование-в-отношениях> (дата обращения: 15.10.2014).

36. Досина Н., Смирнов Я. Семейная власть как источник насилия // Власт. 2009. № 12. – С. 118-121.

37. Достижения и находки: кризисные центры России / Отв. ред. и сост. Забелина Т.Ю., Израелян Е.В. – Москва: Пресс-Соло, 1999.

38. Егоров А.Ю., Игумнов С.А. Расстройство поведения у под-

ростков: клинико-психологические аспекты. – СПб. 6 Реч, 2005. – 436с.

39. Егоров А.Ю., Фрейдман О.Г. Психологическое насилие и развитие личности. – СПб. 2003, – С.68.

40. Журавлева Т.М., Сафронова Т.Я, Цимбал Е.И. Помощь – детям жертвам насилия. – Москва: Генезис. 2016. – 112 с.

41. Забадыкина Е. Помощь жертвам домашнего насилия в современной России / Насилие и социальные изменения. Част ИИ-И-ИИ. – Москва, 2000. – С. 113-143.

42. Забелина Т. Насилие в семье: канадский опыт защиты прав и российские реалии: к итогам российско-канадского семинара / Насилие и социальные изменения. Част ИИ-ИИИ. – Москва, 2000. – С. 211-217.

43. Закон Республики Узбекистан о защите женщин от притеснения и насилия. №ЗРУ-561 02.09.2019. Принят Законодательной палатой 17 августа 2019 года. Одобрен Сенатом 23 августа 2019 года.

44. Зиноваева Н.О., Михайлова Н.Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребёнок в кризисной ситуации. – СПб.: Реч, 2003.

45. Зиноваева Н.О., Михайлова Н.Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребёнок в кризисной ситуации. – СПб.: Реч, 2003

46. Иляшенко А.И. Насилие в семье: исторический аспект // История государства и права, №2, 2003. – С. 40-43.

47. Иляшенко А.Н. Виктимологические проблемы насильственной преступности в семье // Право и политика, № 1, 2003. С. 89-99.

48. Иляшенко А.Н. Мотивы насильственных преступлений, совершаемых в сфере семейных отношений // Российский следователь, №12, 2002. – С.20-22.

49. Иляшенко А.Н. Общая характеристика преступников, совершивших насилие в семье // Российский следователь, №11, 2002. С.26-30. Криминология / Под ред. Дж.Ф.Шели / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2003. – 864 с.

50. Калшед Д Внутренний мир травмы. Московский психотерапевтический журнал, 2001, № 1. [хттпс://псйжжурналс.ру/филес/22671/мпж_2001_n1_Калшед.пдф](https://псйжжурналс.ру/филес/22671/мпж_2001_n1_Калшед.пдф).

51. Кауфман М. Сем «П» мужского насилия // Женские миры — 99: ВИИ Всемирный женский междисциплинарный конгресс в

Тромсо и гендерные исследования в России / под ред. О. В. Шныровой. Ивановский центр гендерных исследований. Иваново, 1999. С. 56-77.

52. Клёцина И.С. Психологическое насилие в гендерных межличностных отношениях: сущность, причины и последствия // Жизнь без насилия: материалы научно-практического семинара «Домашнему насилию НЕТ» / под ред. С.Л. Акимовой. – СПб.: Островиянин, 2009. – С. 7-30.

53. Клёцина И.С. Современное состояние и перспективы исследований гендерных отношений в сфере социологического и психологического знания // Женщина в российском обществе. 2013. № 2. – С. 3-13.

54. Клиническая психология. / Под ред. М. Перре, У. Бауманна. – СПб. 2003. – 1312 с.

55. Ковалев В.В. Ситуационные реакции, проявляющиеся в нарушениях поведения, как форма психогенных (реактивных) расстройств у детей и подростков. //Журнал невропатологии и психиатрии им. С.С. Корсакова 1979. Н 10. – С. 1386-1391.

Колесникова В.И. Психологические особенности травмы в парадигме аналитической психологии К. Г. Юнга. Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Социология. Педагогика. Психология. Том 3 (69). 2017. №1. – С.43.55.

56. Коркина М.В., Лакосина Н.Д., Личко А.Е. Психиатрия: Учебник. – Москва: Медицина, 1995. – 608 с.; ил. – [Учеб. лит. Для студентов мед. вузов].

57. Кровяков В.М. Психотравматология – Москва, 2005.

58. Лакосина Н.Д., Ушаков Г.К. Медицинская психология. – 2-е и перераб. и доп. – Москва: Медицина, 1984, – 272 с.

59. Магун В., Руднев М. Ценностный портрет россиян на европейском фоне // Демо-скоп Weeklй. 2012. № 503. 19 марта – 1 апр. URL: [хттп://www.демоскопе.ру/weeklй/2012/0503/тема05.пхп](http://www.демоскопе.ру/weeklй/2012/0503/тема05.пхп) (дата обращения: 15.10.2014).

60. Макарычева Г.И. Тренинг для подростков: профилактика асоциального поведения. – СПб.: Реч, 2008. – 192с.

61. Максимов С.В., Ревин В.П. Насилственные преступления в сфере семейно-бытовых отношений и проблемы их профилактики:

Учеб. пос. – Москва, УМЦ при ГУК МВД РФ, 1993.

62. Менделевич В.Д. Клиническая (медицинская) психология Учебник. – Москва: Медицина, 1995. – 581 с.

63. Морозова Н.Б. Виктимность потерпевших – жертв сексуального насилия. / Актуальные проблемы психиатрии, наркологии и неврологии. Сборник научных трудов под ред. доц. Михайлова В.И., проф. Положего Б.С., проф. Чуркина А.А. – Москва – Хабаровск, 1998.

64. Морозова Н.Б. Дети и сексуальное насилие // Российский психиатрический журнал. – 1999. - №3. – С. 66-70.

65. Мулежьев М. Синдром битого и поруганного ребенка // Клиническая педиатрия: Монография / Под ред. Б.Братанова, София. 1983. Т.2. – С. 52-70.

66. Мясищев В.Н. Избранные труды. – Москва, 1995.

67. Насилие в семье. Как бороться с ним государству. Нынешний статус и необходимые улучшения / Ред. Р.П. Сюел, А. Васан, М.А. Шулер. – Москва.: Глас, 1999.

68. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире / Под ред. Э.Г.Круга и др. / Пер.с англ. – Москва: Вес Мир, 2003.- 376 с.

69. Овчарова Р.В. Практическая психология образования. – Москва: Академия, 2003. – 448с.

70. Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога. – Москва. 1996. – 352с.

71. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – Москва: Оникс, Мир, Образование. 2008.

72. Оказание медико-психологической и правовой помощи детям и подросткам, пострадавшим от насилия: Методические рекомендации / Руководитель авторского коллектива В.А. Шелкова. – Ярославль: Александр Рутман, 1996.

73. Опыт и стандарты, используемые в международной практике, по вопросам защиты женщин от насилия. Программа правовых инициатив для стран центральной и восточной Европы Американской Ассоциации юристов. – Москва: Сентраланд Эст Эуропеан Лав Инициативе, 2000.

74. Орлов А.Б. Психологическое насилие в семье – определение, аспекты, основные направления оказания психологической

помощи / А.Б. Орлов // Психолог в детском саду. – 2007. – №3-4.

75. Осухова Н.Г. Психологическая помощь в трудных и экстремальных ситуациях. – Москва: Академия, 2005. – 288с

76. ПалудиМ. Психология женщины. – СПб : Прайм-Еврознак, 2003. 384

77. Первякова И.К. Женщины – жертвы преступлений (по материалам Нижегородской области) // Социологические исследования, №9, 2000, - С.96-99.

78. Перспективы социальной психологии. / Пер. с англ. – Москва: ЭКСМО - Пресс, 2001..

79. Платонов Ю.П. Психологическое сопровождение лиц, переживших насилие в семе. – СПб: Звезда, 2015. – 150 с.

80. Потапова Е. А. Что такое домашнее насилие: концептуальный подход к проблеме // Гендерный калейдоскоп: курс лекций / под общ. ред. М. М. Малышевой. – Москва: Асадемия, 2002. –С. 489-502.

81. Проблемы насилия над детьми и пути их преодоления / Под ред. Е.Н.Волковой. СПб.: Питер, 2008. – 240 с.

82. Психологический словарь / под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Педагогика-Пресс, 1996 – С. 406.

83. Психологический стресс. – Москва. 1997. – 95 с.

84. Ритцер Дж. Современные социологические теории. – СПб.: Питер, 2002.

85. Родина И.В. Социальная проблематизация насилия в семе в современной России / Автореф. дисс. на соиск. докт.соц.наук, – Москва, 2007. – 40 с.

86. Родители и дети, мужчины и женщины в семе и обществе / под науч. ред. С.В. Захарова, Т.М. Малевой, О В. Синявской; Независимый институт социальной политики. – Москва: НИСП, 2009. – 336 с.

Рощин С.Ю. Гендерные аспекты насилия в России [Электронный ресурс]// Женщина и общество: Информационный портал ОпенWomenLine, 2003. – Режим доступа: [хттп://www.owl.ru/ригхтс/ундп2003/8.хтм](http://www.owl.ru/ригхтс/ундп2003/8.хтм) (12.09.07)

87. Руководство по предупреждению насилия над детьми: Учебное пособие для психологов, детских психиатров, психотерапевтов,

студентов педагогических ВУЗов / Под ред. Н.К. Асановой. – Москва: ВЛАДОС, 1997.

88. Сафонова Т.Я., Цымбал Е.И. Жестокое обращение с детьми: сущность, причины, социально-правовая защита. – Москва: Дом, 1993.

89. Сафонова Т.Я., Цымбал Е.И. Социальные корни жестокого обращения с детьми в семьях // Актуальные проблемы современного детства. – Москва, 2005. – С. 84–88.

90. Сексуальные домогательства на работе. Что это такое и как себя защитит. С учетом опыта США / Авт. кол. Лопатина Т.А., Авидзба М.Т., Сеницына Л.Д., Михайлюкова Д.А. – Тула, 1999.

91. Селе Г. Стресс без дистресса. [Пер. с англ. А.Н. Лука и И.С. Хорола]; Общ. ред. д.-чл. АН СССР Е.М. Крепса; Предисл. чл.-кор. АМН СССР Ю.М. Саарма. – Москва: Прогресс, 1979. – 124 с.

92. Семья и домашнее насилие. Практика консультирования мужчин – субъектов домашнего насилия: учебное пособие / под ред. Н. М. Платоновой. – СПб.: СПбГИПСУ, 2013. – 210 с.

93. Словарь гендерных терминов / под ред. А.А.Денисовой; Региональная общественная организация «Восток — Запад: женские инновационные проекты». – Москва: Информация — XXI век, 2002. – С.71.

94. Солнцева Н.В. Формула партнерства как основа взаимоотношений между членами семьи // Современные проблемы психологии семьи: феномены, методы, концепции. СПб.: АНО «ИПП», 2009. Вып. 3. – С. 64-69.

95. Солодников В.В. Социология социально-дезадаптированной семьи. – СПб.: Директ, 2007. – 384 с.

96. Сочивко Д.В., Полянин Н. А. Молодежь России: образовательные системы, субкультуры, исправительные учреждения / Московский психолого-социальный институт. – Москва. 2009. – 268 с.

97. Сулимова Т.С. Насилие // Российская энциклопедия социальной работы/ Под ред. А.М. Панова и Е.И. Холостовой: В 2 т. Т. 2. – Москва: Институт социальной работы, 1999.

98. Тонкопеева Е.Г. Реабилитация жертв домашнего насилия. 2017. – С.33

99. Усова Е.Б. Психология девиантного поведения. – Мн., 2010.

100. Фоноевое доминирование (рубр.: Развитие и удержание от-

ношений) // Пикап: форум. URL: [хтп://forum.piskup.ru/индекс.пхп?showтопис=143314](http://forum.piskup.ru/индекс.пхп?showтопис=143314) (дата обращения: 15.10.2014).

101. Фрейд З. Введение в психоанализ / З. Фрейд. – Москва: Астрел, 2011. – 633 с.

102. Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия / З. Фрейд ; пер. с нем., сост., послесл. и коммент. А. А. Гугнина. – Москва: Прогресс, Литера, 1992. – 570 с.:

103. Фрейд З., Эриксон Э. «Сценарий жизни». Комплекс детских травм. © Эриксон Э. (Эриксон Е.), 2018. © Перевод с немецкого, 2018. © ООО «ТД Алгоритм», 2018.:

104. Фрейд З., Ференци Ш., Абрахам К., Зиммель Э., Джон Э. Клинический архив К психоанализу военных неврозов. Сборник статей. Ижевск: ЭРГО, 2012. 104 с.

105. Фролова А.В., Минулина А.Ф. Ф.91 Клиническая психология: Методическое пособие. – Казан: ФГАО УВПО «Казанский (Приволжский) федеральный университет», 2013.- С.5. 74с.

106. Цымбал Е.И. Жестокое обращение с детьми: причины, проявления, последствия / Е.И. Цымбал. – Москва: РФФ НАН, 2007.

107. Шевченко Ю.С. Онтогенетически ориентированная (реконструктивно-кондуктивная) психотерапия. //Социальная и клиническая психиатрия. 3., 1999. – С. 63-69.

108. Шестаков Д.А. Семейная криминология: семья – конфликт – преступление. – СПб, 1996.

109. Шестаков Д.А. Супружеское убийство как общественная проблема. – СПб.: Санкт-Петербургского университета, 1992.

Шумский Н. Г., Калужная Н.Б., Ювенский И.В. Женщины-убийцы. Очерки судебной психиатрии [Электронный ресурс] - СПб.: БАН, 2004. – 246 с. - Режим доступа: [хтп://www.koob.ru/шумскиж_н_г/зхеншини_убижси](http://www.koob.ru/шумскиж_н_г/зхеншини_убижси)).

110. Юнг К. Г. Анализ Сновидений. Семинары (осен 1928 г. — лето 1929 г.) – Москва: Клуб Касталия, 2014. – 304 с.

111. Юнг К. Г. Психология архетипа ребенка // Структура психики и процесс индивидуации / К. Г. Юнг. – Москва: Наука, 1966.;

112. Юнг К.Г. Анализ сновидений. Семинары. 2014

113. Юревич А. В. Проявления агрессивности в современном российском обществе как психологическая проблема // Психологический журнал. 2014. Т. 35, № 3. – С. 68-77.

114. Blacklock N. Domestic violence: perpetrators, the community and its institutions // *Advances in Psychiatric Treatment*. 2001. Vol. 7. P. 65-72.

115. Blacklock N. Domestic violence: perpetrators, the community and its institutions // *Advances in Psychiatric Treatment*. 2001. Vol. 7. P. 65-72.

116. Blacklock N. Domestic violence: perpetrators, the community and its institutions // *Advances in Psychiatric Treatment*. 2001. Vol. 7. P. 65-72.; 52. Jenkins A. *Invitations to Responsibility*. Adelaide (Australia) : Dulwich Centre Publications, 1990. 320 p.

117. Levine P. *Waking the Tiger: Healing Trauma*. North Atlantic books, Berkeley, 1997.

118. Levine P. *Nature's lessons in healing trauma*. Foundation for trauma Enrichment. Lyons, 1996.

119. Levine P., Chitty J. *New Insights into trauma Therapy*. APTA National Conference, 1994, p.13.

120. Zettl L. & E. Josephs. *Self-Regulation Therapy*. Canadian Foundation for trauma Research and Education. Vancouver, 2001.

MUNDARIJA

KIRISH	5
1. MAVZU. AGRESSIYA TUSHUNCHASI. AGRESSIV XULQ-ATVORNI O'RGANISHGA QARATILGAN NAZARIYALAR.	7
2. MAVZU. OILADA BOLALARGA NISBATAN ZO'RAVONLIK MUAMMOSINING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI.	20
3. MAVZU. ZO'RAVONLIK TURLARI	46
4. MAVZU. JAROHATLAR VA ULARNING SABABLARI	74
5. MAVZU. OILAVIY ZO'RAVONLIKDAN JABRLANGAN BOLALARGA IJTIMOIIY YORDAM KO'RSATISH TAJRIBASI.	92
6. MAVZU. BOLANI SHAFQATSIZ VA BEPARVO MUNOSABATDAN HIMOYALASH AMALIYOTLARI	126
7. MAVZU. OILADA AYOLLARGA NISBATAN ZO'RAVONLIK MUOMMOLARINING GENDER ASPEKTLARI.....	158
8. MAVZU. OILAVIY ZO'RAVONLIKNI BOSHIDAN O'TKAZGAN QURBONLARGA YORDAM BERISH.....	176
9. MAVZU. ZO'RAVONLIKNING OLDINI OLISH	204
GLOSSARIY	232
TESTLAR	241
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:	252

**LATIPOVA NODIRA MUXTARJANOVNA,
ZIYAYEVA XOLIDA OMONQUL QIZI**

**ZO'RAVONLIKKA UCHRAGAN
AYOLLAR VA BOLALAR BILAN
IJTIMOIY ISH PROFILAKTIKASI**

O'QUV QO'LLANMA

Muharrir: X. Tahirov
Texnik muharrir: S. Meliquziyeva
Musahhih: M. Yunusova
Sahifalovchi: A. Muhammad

Nashr. lits № 2244. 25.08.2020.
Bosishga ruxsat etildi 22.12.2022.
Bichimi 60x84 1/16. Ofset qog'oz. "Times New Roman"
garnituras. Hisob-nashr tabog'i. 16,5.
Adadi 100 dona. Buyurtma № 140.

«ZEBO PRINT» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Manzil: Toshkent sh., Yashnobod tumani, 22-harbiy shaharcha.

QAYDLAR UCHUN

ISBN 978-9943-8612-6-8

9 789943 861268